

नेपाल कानून पत्रिका

ने
का
प

भाग - ५६

२०७१ साउन

अङ्क - ४

२
०
७
१

सा
उ
न

अ
ङ्क

४

प्रकाशक

सर्वोच्च अदालत

रामशाहपथ, काठमाडौं

फोन नं. ४२५०७४२, ४२६२३९७, ४२६२३९८, ४२६२८०१, ४२५८१२२ Ext.२५१२ (सम्पादन), २५११ (छापाखाना), २१३१ (विक्री)

फ्याक्स: ४२६२८७८, पो.ब.नं. २०४३८

Email: info@supremecourt.gov.np, Web: www.supremecourt.gov.np

प्रकाशन, सञ्चार तथा सम्पादन समिति

माननीय न्यायाधीश श्री बैद्यनाथ उपाध्याय, सर्वोच्च अदालत	- अध्यक्ष
माननीय न्यायाधीश श्री दीपकराज जोशी, सर्वोच्च अदालत	- सदस्य
नायव महान्यायाधिवक्ता श्री राजनारायण पाठक, प्रतिनिधि, महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय	- सदस्य
अधिवक्ता श्री लक्ष्मीदेवी दाहाल (रावल) प्रतिनिधि, नेपाल बार एसोसिएसन	- सदस्य
उपाध्यक्ष श्री अरविन्दकुमार सिंह, प्रतिनिधि, सर्वोच्च अदालत बार एसोसिएसन	- सदस्य
निर्देशक प्रा.डा.श्री युवराज संग्रौला, प्रतिनिधि, काठमाडौं स्कुल अफ ल	- सदस्य
सहरजिस्ट्रार श्री लालबहादुर कुँवर, सर्वोच्च अदालत	- सदस्य सचिव

सम्पादक : श्री अम्बिकाप्रसाद निरौला

सम्पादन शाखामा कार्यरत कर्मचारीहरू

शाखा अधिकृत श्री ढाकाराम पौडेल
शाखा अधिकृत श्री राजन वास्तोला
ना.सु.श्री कृष्णबहादुर गुरुङ
ना.सु.श्री सरस्वती खड्का
ना.सु.श्री अमृत विश्वकर्मा
सि.कं.श्री ध्रुव सापकोटा
कम्प्युटर अपरेटर श्री अर्जुन सुवेदी
कार्यालय सहयोगी श्री कृष्णबहादुर श्रेष्ठ

भाषाविद् : श्री भीमनाथ घिमिरे

विक्री शाखामा कार्यरत कर्मचारीहरू

डि.श्री नरबहादुर खत्री
कार्यालय सहयोगी श्री विदुर सापकोटा

मुद्रण शाखामा कार्यरत कर्मचारीहरू

मुद्रण अधिकृत श्री गीता न्यौपाने
सुपरभाइजर श्री कान्छा श्रेष्ठ
सिनियर बुकबाइन्डर श्री मधुसुदनमान श्रेष्ठ
सिनियर बुकबाइन्डर श्री तेजराम महर्जन
सिनियर हेल्पर श्री तुलसीनारायण महर्जन
सिनियर प्रेसम्यान श्री नरेन्द्रमुनि बज्राचार्य
सिनियर प्रेसम्यान श्री योगप्रसाद पोखरेल
सिनियर मिस्त्री श्री निर्मल बयलकोटी
सहायक डिजाइनर श्री रसना बज्राचार्य
बुकबाइन्डर श्री यमनारायण भडेल
बुकबाइन्डर श्री मीरा वाग्ले
अफसेट प्रेसम्यान श्री सोभा सिग्देल
कम्पोजिटर श्री प्रमिलाकुमारी लामिछाने
प्रेसम्यान श्री केशवबहादुर सिटौला
बुकबाइन्डर श्री अच्युतप्रसाद सुवेदी
कार्यालय सहयोगी श्री मोति चौधरी

प्रकाशित संख्या : ३००० प्रति

नेपाल कानून पत्रिकाको उद्धरण गर्नु पर्दा
निम्नानुसार गर्नु पर्नेछ :

नेकाप, २०७१... .. , नि.नं. ... , पृष्ठ ...
(साल) (महिना)

उदाहरणार्थ : नेकाप २०७१, साउन, नि.नं.९१४२, पृष्ठ ४१३

सर्वोच्च अदालत बुलेटिनको उद्धरण गर्नु पर्दा
निम्नानुसार गर्नु पर्नेछ :

सअ बुलेटिन २०७१ १ वा २, पृष्ठ ...
(साल) (महिना)

उदाहरणार्थ : सअ बुलेटिन, २०७१, साउन — १, पृष्ठ १०

नेपाल कानून पत्रिका तथा सर्वोच्च अदालत बुलेटिन
अब हाम्रो वेभसाइटमा उपलब्ध छन्

ठेगाना

www.supremecourt.gov.np

- यो वेभसाइट खोलेपछि बायाँतर्फ नेपाल कानून पत्रिका तथा त्यसको तल सर्वोच्च अदालत बुलेटिनमा क्लिक गर्नुहोस् ।
- २०६५ साल वैशाखदेखिका यी पत्रिकामा समाविष्ट निर्णयहरू पढ्न र हाल निःशुल्क डाउनलोड गर्न सकिनेछ ।

नेपाल कानून आयोगको वेभसाइटमा संविधानसमेत हालसम्म प्रकाशित अधिकांश ऐन र नियमावलीहरू नेपाली तथा अङ्ग्रेजीमा र १९९० सालको मुलुकी ऐन, न्याय विकासिनी एवम् विभिन्न ऐतिहासिक दस्तावेजहरू निःशुल्क पढ्न र डाउनलोड गर्न सकिनेछ ।

ठेगाना

www.lawcommission.gov.np

मूल्य रु.३०।-

मुद्रक : सर्वोच्च अदालत छापाखाना, रामशाहपथ, काठमाडौं ।

विषय सूची

क्र. स.	नि.नं./इजलास / विवरण	पक्ष / विपक्ष	विषयको सारसङ्क्षेप	पृष्ठ
१.	९१४२ विशेष उत्प्रेषण प्रतिषेध	कमलप्रसाद खतिवडासमेत विरुद्ध प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयसमेत	<ul style="list-style-type: none"> ▪ शिक्षा ऐन, २०५९ को दफा ११च को उपदफा १(क) र उपदफा १(ख) को व्यवस्था लागू हुँदाका अवस्थादेखि सेवारत् अस्थायी शिक्षकहरू र २०५२ तथा २०६१/०६२ सालको विज्ञापनबमोजिम शिक्षक पूर्ति गर्दा शिक्षक पदबाट हटेका व्यक्तिहरूलाई निजहरूले संस्थालाई गरेको सेवा तथा संस्थाको आवश्यकतासमेतलाई विचार गरी माग भएको विज्ञापनमा निजहरूको योग्यताका आधारमा एक पटक उम्मेद्वार हुन कुनै मौका नै प्रदान गरिनुहुँदैन भन्ने कुनै तार्किक आधार हुन नसक्ने । 	४१३
२.	९१४३ संयुक्त उत्प्रेषण परमादेश	पिताम्बरप्रसाद आचार्यसमेत विरुद्ध नेपाल सरकार अर्थ मन्त्रालयसमेत	<ul style="list-style-type: none"> ▪ कर छुटका आफ्नै सिमा हुन्छन् । त्यो सिमाभन्दा बाहिर गएर न त राज्ले कर लगाउन सक्दछ न त आय प्राप्त गर्ने व्यक्ति वा संस्थाले इन्कार गर्न नै । कर छुटको प्रमाणपत्र जारी हुँदैमा करमुक्त हुन नसक्ने विशुद्ध व्यापारिक कारोबार गरी आय आर्जन गरेको छ भने त्यस्तो अवस्थामा सो संस्थाले प्राप्त गरेको आयलाई करको दायरामा ल्याउनु हुँदैहुँदैन भन्ने तर्क गर्नु करका मूल्य मान्यता र सिद्धान्तविपरीत हुन जाने । 	४२२

३.	९१४४ संयुक्त कर्तव्य ज्यान	दिपकबहादुर घिमिरे विरूद्ध नेपाल सरकार	<ul style="list-style-type: none"> वारदातको दिन र समयमा आफू घटनास्थलमा उपस्थित नरही अन्यस्थलमा रहेको भनी अन्यत्रस्थल (Alibi) को जिकिर लिने व्यक्तिले घटना भएको समयमा घटनास्थलमा उपस्थित हुन असम्भव छ भनी अकाट्य र विवादास्पद प्रमाणबाट प्रमाणित गर्नुपर्ने । 	४४२
४.	९१४५ संयुक्त बन्दी प्रत्यक्षीकरण	पप्पुदेव भूमिहार यादव विरूद्ध नेपाल सरकार, गृह मन्त्रालयसमेत	<ul style="list-style-type: none"> कानूनबमोजिम बाहेक वा कानूनको उचित प्रक्रिया पूरा नगरी कसैको पनि वैयक्तिक स्वतन्त्रतामा अड्डुश लगाउन वा अपहरण गर्न पाइँदैन । वैयक्तिक स्वतन्त्रताले कानूनी औचित्यता पुष्टि हुन नसक्ने प्रकृतिका थुना, गिरफ्तारी तथा गैरकानूनीरूपमा शक्तिको प्रयोग गर्नबाट सुरक्षित राख्दछ । कसैले कसैलाई निजको वैयक्तिक स्वतन्त्रता सिमित गरेमा वा त्यस्तो स्वतन्त्रताको प्रयोग गर्नबाट बञ्चित गरेमा वा कुनै पनि व्यक्तिलाई गैरकानूनीरूपमा बद्दिनयत वा प्रवृत्त भावना लिई निजको वैयक्तिक स्वतन्त्रताको अपहरण गरेमा गैरकानूनी बन्दीको अवस्था सिर्जना हुन जाने । 	४५२
५.	९१४६ संयुक्त उत्प्रेषण परमादेश	सन्तोष यादवसमेत विरूद्ध प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरबारसमेत	<ul style="list-style-type: none"> कार्यकारी अधिकारको प्रयोग गरी कुनै आदेश, परिपत्र वा निर्देशिका जारी गर्दा नेपाल सरकारले प्रचलित संविधान, ऐन वा नियमावलीअनुकूल हुने गरी जारी गर्नुपर्ने र ती कानूनी व्यवस्थाप्रतिकूल जारी गरेका त्यस्तो आदेश, परिपत्र वा 	४५८

			<p>निर्देशिका कानूनसम्मत नहुने भई बदरभागी हुने कुरामा विवाद हुँदैन । तर उक्त निर्देशिकामा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २१, निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ७(७) र छात्रवृत्तिसम्बन्धी ऐन (संशोधन सहित), २०२१ तथा छात्रवृत्तिसम्बन्धी नियमावली (तेस्रो संशोधन), २०६० समेत अनुकूल रहेको देखिँदैन । उक्त निर्देशिकामा छात्रवृत्तिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा ३क र छात्रवृत्तिसम्बन्धी नियमावली, २०६० को नियम १०क ले तोकिएबमोजिम समानुपातिक समावेशी हुने गरी कुनै आरक्षण गराएको देखिँदैन । तसर्थ उक्त निर्देशिका छात्रवृत्तिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा ३क र छात्रवृत्तिसम्बन्धी नियमावली, २०६० को नियम १०क (१) र (२) को व्यवस्था र कानूनअनुकूल रहेको नदेखिने ।</p>	
६.	९१४७ संयुक्त उत्प्रेषण परमादेश	दीपक विक्रम मिश्र विरूद्ध प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयसमेत	<ul style="list-style-type: none"> सरकारी स्वामित्वमा रहेको सम्पत्तिको प्रयोग गरी त्यस्तो सम्पत्तिबाट शुल्कसमेत उठाउन पाउने गरी व्यवस्थापन गर्ने विषयमा कुनै किसिमको करार गर्ने अधिकार काठमाडौं महानगरपालिकालाई रहेको नदेखिने । 	४६८

७.	९१४८ संयुक्त कर्तव्य ज्यान	नेपाल सरकार विरुद्ध परमेश्वर यादवसमेत	<ul style="list-style-type: none"> प्रतिवादीले प्लास्टिकको डोरीले घाँटीमा बेरी सास अवरुद्ध हुने गरी घाँटी कस्छ भने त्यो मार्नलाई नै प्रयोग गरिने कार्य हो र मार्नलाई गरिएका कार्य रिस झोकमा गरिएका कार्य होइनन् र मर्छ भन्ने जानी जानी वा सो नियतले डोरी खोजी मृतकको घाँटी कसी सोही परिणामबाटै मृत्यु भएकोमा मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १४ नं. आकर्षित हुन नसक्ने । 	४९५
८.	९१४९ संयुक्त पदीय अधिकारको दुरुपयोग गरी गैरकानूनीरूपमा सम्पत्ति आर्जन गरी भ्रष्टाचार गरेको	नेपाल सरकार विरुद्ध गणेश अर्यालसमेत	<ul style="list-style-type: none"> आफ्नो नाममा जग्गा खरिद भै घर निर्माणको लागि नक्सा पास गरेको भए पनि निर्माण सम्पन्न हुनुअगावै ससिमरूपमा सम्पूर्ण घर जग्गा बिक्री गरी अर्काका नाउँमा गएको र खरिदकर्ताले बिक्रेताकै हो भनी स्वामित्व समर्पण नगरेको अवस्थामा पनि प्रतिवादीले बिक्री गरेपश्चात् पनि निजकै स्वामित्वमा रहेको मान्ने कुनै कानूनी एवम् विवेकसङ्गत आधार रहेन । यस्ता तर्क गर्ने हो भने बिक्री गरेर पनि बिक्री नहुने र बिक्री गरेपश्चात् पनि बिक्रेताले बिक्री भएको सम्पत्तिउपर आफ्नो हकको दावी गर्न सक्ने अनौठा सम्पत्तिसम्बन्धी कानूनी अवधारणा विकसित हुन जाने । 	५०९

९.	९१५० संयुक्त कर्तव्य ज्यान	भगतलाल टुडु विरुद्ध नेपाल सरकार	<ul style="list-style-type: none"> अपराध हुँदाको परिस्थिति, निजको पारिवारिक अवस्था, निज प्रतिवादीका सानासाना बच्चासमेत भएको र पहिलेदेखि नै प्रतिवादीले आफ्नो पत्नीलाई मार्नुपर्नेसम्मको योजना नभएको, नदेखिएको एक्कासी परिस्थितिबश रिस उठी प्रहार गरेको कारणबाट मृत्यु हुन गएको देखिएकोले ऐनबमोजिम सजाय गर्दा चर्को पर्न जाने हुँदा निज प्रतिवादीलाई १० वर्ष कैद गर्दा न्यायको उद्देश्यसमेत पूरा हुने । 	५५०
१०.	९१५१ संयुक्त उत्प्रेषण परमादेश	खुशीलाल साह विरुद्ध प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालयसमेत	<ul style="list-style-type: none"> कर्तव्य ज्यान जस्तो जघन्य अपराधमा अभियुक्तहरूलाई कानूनको कठघरामा नउभ्याई सीधै राजनीतिक दलको सिफारिसका आधारमा उन्मुक्ति दिँदै जाँदा जघन्य अपराधको श्रृङ्खला बढ्दै गई नागरिक असुरक्षित हुँदै राज्य व्यवस्था नै सञ्चालन गर्न नसकिने अवस्थामा पुग्न जाने । 	५५८
११.	९१५२ संयुक्त लेनदेन	टीकाबहादुर वली विरुद्ध धनीराम खड्का	<ul style="list-style-type: none"> अत्याधुनिक प्रविधिबाट विशेषज्ञद्वारा परीक्षण भई तथ्य र आधारसहित तमसुक लिफामा खडा भएको भनी दिएको रायलाई अन्य स्वतन्त्र प्रमाणबाट पनि पुष्टि भइरहेको छ । विवादित लिखतलाई नाङ्गो आँखाले हेर्दा पनि लिखतका पंक्तिहरू दुई शब्दबीचको असमान र अस्वाभाविक खाली ठाउँसमेतबाट सो लिखत स्वाभाविकरूपमा तैयार भएको कपाली तमसुक मात्र नसकिने । 	५७०

१२.	९१५३ संयुक्त कर्तव्य ज्यान	पशुपति साह विरूद्ध नेपाल सरकार	<ul style="list-style-type: none"> ▪ बालिका जीवित रहुञ्जेल जबर्जस्ती करणीतर्फ सामान्य औलासमेत उठाउन नसक्ने तर बालिकाको मृत्यु हुनासाथ जबर्जस्ती करणीको वारदात भनी जाहेरी दरखास्त दायर हुनु, जबर्जस्ती करणीका प्रतिवादीविरूद्ध जाहेरवाली आमाले सामान्य आक्रोशसम्म पनि व्यक्त नगर्नु र गाउँसमाज नगुहार्नु आफैमा सन्देशास्पद देखिने । 	५७६
-----	----------------------------------	--------------------------------------	---	-----

यी सारसंक्षेप *नेकाप* प्रयोगकर्ताको सुविधाका लागि मात्र हुन् उद्धरण गर्नका लागि होइनन् ।

– सम्पादक

निर्णय नं. ११४२

सर्वोच्च अदालत, विशेष इजलास
स.का.मु.प्रधानन्यायाधीश श्री दामोदरप्रसाद शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री गिरीश चन्द्र लाल
माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
आदेश मिति : २०७०।३।१३।५
०६८-WS-००५५

बिषय : उत्प्रेषण/प्रतिषेध ।

निवेदक : नेपाल विद्यालय कर्मचारी युनियनका
महासचिव तथा पब्लिक उच्च मा.वि.
धरानको ना.सु. (लेखापाल) कमलप्रसाद
खतिवडासमेत

विरुद्ध

विपक्षी : नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा
मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरबार,
काठमाडौंसमेत

- विज्ञापन गरी पदपूर्ति भई शिक्षा ऐन,
२०२८ को दफा ११च को उपदफा (१)
(ख) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशले
गरेको व्यवस्थाबमोजिमको कार्य सम्पन्न
भइसकेको हुँदा यसरी एक पटकमाल
प्रयोग हुन सक्ने गरी ऐनले गरेको
व्यवस्था नै कार्यान्वयन भई उक्त व्यवस्था
निस्प्रयोजन भइसकेको अवस्थामा त्यस्तो
निस्प्रयोजित कानूनी व्यवस्था बदरको माग
गर्नु औचित्यपूर्ण नदेखिने ।

(प्रकरण नं. ४)

- शिक्षा ऐन, २०५९ को दफा ११च को
उपदफा १(क) र उपदफा १(ख) को

व्यवस्था लागू हुँदाका अवस्थादेखि सेवारत
अस्थायी शिक्षकहरू र २०५२ तथा
२०६१/०६२ सालको विज्ञापनबमोजिम
शिक्षक पूर्ति गर्दा शिक्षक पदबाट हटेका
व्यक्तिहरूलाई निजहरूले संस्थालाई गरेको
सेवा तथा संस्थाको आवश्यकतासमेतलाई
विचार गरी माग भएको विज्ञापनमा
निजहरूको योग्यताका आधारमा एक
पटक उम्मेद्वार हुन कुनै मौका नै प्रदान
गरिनुहुँदैन भन्ने कुनै तार्किक आधार हुन
नसक्ने ।

- पहिला गरेको सेवालार्ई कदर गर्दै
प्रतिस्पर्धात्मक परीक्षामा सामेल हुन एक
पटक मौका दिएको तर प्रतिस्पर्धात्मक
परीक्षामा उत्तीर्ण हुनैपर्ने हुनाले उमेरको
अनुचित लाभ लिएको भन्न नमिल्ने ।
- उम्मेद्वार हुन एक पटक प्रदान गरिएको
त्यस्तो मौका कुनै व्यक्ति वा वर्ग विशेषको
पक्षमा गरिएको नदेखिएको अवस्थामा
उक्त व्यवस्थाको औचित्य र वैधतालाई
अस्वीकार गर्नुपर्ने अवस्था नहुने ।

(प्रकरण नं. ७)

निवेदकका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता कोषराज
काफ्ले

विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता
टिकेन्द्र दाहाल

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को
धारा १२(३)(च), १३ र १८
- शिक्षा ऐन, २०२८ को दफा ११च
को उपदफा (१)(ख), दफा ११च को
उपदफा १(क) र १(ख)

- शिक्षा नियमावली, २०५९ को नियम ९७ क
- शिक्षक सेवा आयोग नियमावली, २०५७ को नियम १०

आदेश

न्या.गिरीश चन्द्र लाल : नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७(१) बमोजिम पर्न आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको सङ्क्षिप्त तथ्य र आदेश यस प्रकार छ :

शिक्षा ऐन, २०२८ को दफा ११च को उपदफा १ को खण्ड (घ) र (ग) का व्यवस्था कार्यान्वयन गर्न माग गरी २०६५ सालमा यस अदालतमा रिट नं. ०५६५ र रिट नं. ०५६६ का रिट निवेदनहरू दायर भएका थिए । रिट नं.०५६५ मा “शिक्षा ऐन, २०२८ मा भएको २०६३ सालको संशोधनले दफा ११च को उपदफा (१)(घ) मा समावेश गरेको कानूनी व्यवस्थाबमोजिम सामुदायिक विद्यालयमा रिक्त हुन आएका शिक्षक पदहरू अस्थायीरूपमा पूर्ति गर्ने कार्य अविलम्ब अन्त्य गरी प्रत्येक वर्ष विज्ञापन गरी ६ महिनाभित्र स्थायीरूपमा पदपूर्ति गर्ने व्यवस्था गर्नु गराउनु र ऐनमा भएको उपर्युक्त व्यवस्था प्रभावकारीरूपमा कार्यान्वयन गर्नु” भन्ने र रिट नं. ०५६६ मा “शिक्षा ऐन, २०२८ मा भएको २०६३ सालको संशोधनले उक्त ऐनको दफा ११च पछि थप गरिएको उपदफा १(ग) मा भएको उपदफा १(क) र १(ख) बमोजिमको प्रतियोगिताबाट स्थायी हुन नसकेका शिक्षकहरूमध्ये ५ वर्ष भन्दा बढी अवधि अस्थायी शिक्षकको रूपमा काम गरेका शिक्षकलाई नेपाल सरकारले तोकेबमोजिमको सुविधा दिन सकिने व्यवस्थाबमोजिम त्यस्ता अस्थायी शिक्षकलाई के के सुविधाहरू दिन सकिने हो शिक्षा ऐन, २०२८

को दफा ११च को उपदफा (१) पछि थप गरिएको उपदफा १(ग) को सम्बन्धमा तुरून्त निर्णय गरी त्यस्ता सुविधा दिने दिलाउने व्यवस्था गर्नु गराउनु” भनी दुवै रिटमा विपक्षीहरूको नाममा परमादेशको आदेश जारी भएकोमा हालसम्म आदेश कार्यान्वयन गरिएको छैन ।

उक्त आदेश कार्यान्वयन नगरी शिक्षा मन्त्रालयले २०६५ सालमा अस्थायी शिक्षकबाट आन्तरिक प्रतिस्पर्धाको आधारमा ७,२५७ सिट पदपूर्ति गर्ने प्रतिवेदन तयार गरी २०६६।७।११ मा सहमति गरेकोमा प्रतिवेदन कार्यान्वयनमा रोक लगाउन र सहमति बदर गर्न यस अदालतमा दायर भएका २०६५ सालको रिट नं. ०६९५ र ०६६ सालको रिट नं. ०६०९ को मुद्दामा सहमति गरिएको प्रतिवेदनमा कानूनप्रतिकूलका कुनै प्रावधान भए कार्यान्वयन नगर्नु भनी शिक्षा मन्त्रालयको नाउँमा निर्देशनात्मक आदेशसमेत जारी भएको छ । सर्वोच्च अदालतबाट रिट नं. ०५६५ र ०५६६ मा भएको आदेश कार्यान्वयन हुनुपर्ने कुरामा निम्न जिकिर गर्दछौं :

(क) शिक्षा ऐन, २०२८ को दफा ११च को उपदफा (१) को खण्ड (ख) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा “तर त्यसरी खुला प्रतियोगिताका लागि पदसङ्ख्या खुलाउँदा बढीमा पचास प्रतिशत पदमा संवत् २०६१ साल श्रावण २१ गतेपछि आयोगबाट भएको पहिलो विज्ञापनमा देहायका व्यक्ति मात्र उम्मेद्वार हुन पाउने गरी आयोगले आवश्यक व्यवस्था गर्न सक्नेछ :

(१) संवत् २०५२ सालमा प्रकाशित विज्ञापनबमोजिम स्थायीरूपमा शिक्षकको पदपूर्ति हुँदा अस्थायी शिक्षकबाट हट्न गएका व्यक्तिमध्ये कम्तीमा एक वर्ष अस्थायी शिक्षकको हैसियतले काम गरेको व्यक्ति,

(२) संवत् २०५८ माघ २५ गतेअघि सामुदायिक विद्यालयको शिक्षक पदमा अस्थायी नियुक्ति पाई निरन्तररूपमा काम गरिरहेको व्यक्ति ।

उपर्युक्त प्रकरण १ बमोजिम आरक्षण दिइएका व्यक्तिहरू यसअगाडिका विज्ञापनमा अनुत्तीर्ण भएका व्यक्तिहरू हुन् । प्रकरण नं.२ मा उल्लिखित व्यक्तिसमेत २०६१/०६२ को परीक्षामा अनुत्तीर्ण भएका व्यक्तिहरू हुन् । यसरी एक पटक शिक्षक सेवा आयोगबाट लिएको परीक्षामा अनुत्तीर्ण भइसकेका शिक्षकहरूलाई आरक्षण दिने व्यवस्थाले योग्य व्यक्तिहरू शिक्षक सेवा प्रवेशमा बन्देज गरी अयोग्यले प्राथमिकता पाउने अवस्था सिर्जना हुन गएको छ ।

५०% सिटमा अस्थायी शिक्षकलाई आरक्षण प्रदान गर्दा २०६१ को श्रावण २१ गतेपछि हुने पहिलो विज्ञापन भनिएको छ । उक्त ऐन २०६३ श्रावण १४ गतेदेखि लागू हुने गरी २०६३।१।१४ मा पारित गरी २०५२ मा आयोगले लिएको परीक्षामा अनुत्तीर्ण भएका र २०५८ अघि अस्थायी नियुक्ति दिइएका शिक्षकहरूलाई आरक्षण दिई अस्थायी शिक्षकहरूलाई संरक्षण गर्न मिल्दैन । प्रतिबन्धात्मक व्यवस्थाले मूल कानूनलाई अड्डुश लगाउन सक्दैन । प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको प्रयोग गरी पचास प्रतिशत सिट आरक्षण प्रदान गर्न मिल्दैन । शिक्षक सेवा आयोग नियमावली, २०५७ को नियम १०(ग) अनुसार शिक्षक पदमा उम्मेद्वार हुन उमेरको हद ४० वर्ष तोकिएको छ । उक्त नियम १० को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको (१) मा यो उपखण्ड प्रारम्भ हुँदाका बखत कम्तीमा एक वर्षसम्म अस्थायी शिक्षकको रूपमा काम गरिरहेको व्यक्ति वा संवत् २०५२

सालमा प्रकाशित विज्ञापनबमोजिम स्थायीरूपमा शिक्षकको पदपूर्ति हुँदा अस्थायी शिक्षकबाट हट्न गएको व्यक्ति यो उपखण्ड प्रारम्भ भएपछि हुने पहिलो विज्ञापनअन्तर्गतको परीक्षामा उम्मेद्वार हुन खण्ड (ग) ले बाधा पुर्याएको मानिने छैन भनी अस्थायी शिक्षकको हकमा उमेरको हद नलाग्ने भनी आरक्षण प्रदान गरिएको छ । उक्त व्यवस्थाले अन्य योग्यता पुगेका नागरिक र अस्थायी शिक्षकको रूपमा काम गरेका शिक्षकबीच उमेरको हदमा विभेद गरेको छ । अस्थायीलाई उम्मेद्वार हुन उमेरको हद नलाग्ने भन्ने शिक्षा ऐन, २०२८ को दफा ११च को उपदफा १(क) र १(ख) को अन्तिम वाक्य र शिक्षक सेवा आयोग नियमावली, २०५७ को नियम १० को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको खण्ड (१) नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(३)(च), १३ र १८ सँग बाझिएको छ ।

शिक्षक सेवा आयोग नियमावली, २०५७ को नियम ७ मा प्राथमिक, निम्न माध्यमिक र माध्यमिक विद्यालयको तृतीय श्रेणीको पद खुला प्रतियोगितात्मक परीक्षाको माध्यमबाट पूर्ति गरिने छ भनी प्रतियोगिता खुला हुने किटानी व्यवस्था गरेको हुँदा रिक्त पदपूर्ति खुला प्रतियोगिताको माध्यमबाट नै हुनुपर्दछ ।

माथि प्रकरणहरूमा उल्लेख गरेअनुसार शिक्षा ऐन, २०२८ को दफा ११च को उपदफा (१)(ख) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांश ऐ. ऐनको दफा ११च को उपदफा १(क) र १(ख) को अन्तिम वाक्य, शिक्षक सेवा आयोग नियमावली, २०५७ को नियम १० को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको खण्ड (१) र शिक्षा नियमावली, २०५९ को नियम ९७क को व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(३)(च), १३ र १८ सँग बाझिएको हुँदा अमान्य घोषित

गरी बदर गरी पाउँ ।

शिक्षा नियमावली, २०५९ को नियम ८४(१) को व्यवस्थाबमोजिम शैक्षिक सत्र वैशाख १ गतेदेखि चैत्र मसान्तसम्म हुने प्रावधान छ । नियम ९७क को व्यवस्थाबमोजिम एक पटकमा ६ महिनामा नबढाई म्याद थप गर्न सक्ने तथा नियम ९७ को व्यवस्थाबमोजिम ६ महिनाको लागि करार शिक्षकको म्याद थप गर्न सकिने र शिक्षा ऐन, २०२८ को दफा ११च को उपदफा (१)(घ) को व्यवस्था सम्बन्धमा यस अदालतबाट भएको परमादेश आदेश तथा विद्यार्थीको पढाइसमेतलाई दृष्टिगत गर्दा अब एकपटकलाई ६ महिनामा नबढाई अस्थायी करार शिक्षकको म्याद थपनुपर्ने अवस्था भएकोले सो भन्दा पछि अस्थायी करार शिक्षकको म्याद थप नगर्नु भनी प्रतिषेधको आदेश जारी गरी पाउँ भन्ने रिट निवेदन व्यहोरा ।

यसमा यस अदालतबाट मिति २०६८।११।२८ मा विपक्षीहरूको नाममा जारी भएको कारण देखाउ आदेश ।

रिक्त सबै पदमा अस्थायी शिक्षकलाई मात्र प्रतिस्पर्धा गराउने नभई लामो समयदेखि अस्थायी शिक्षकका रूपमा कार्यरत शिक्षकहरूलाई एक पटकका लागि निश्चित सङ्ख्यामा पद छुट्ट्याई पदपूर्ति गराउने व्यवस्थासम्म शिक्षा ऐन र शिक्षक सेवा आयोग नियमावलीमा गरेको हो । यसरी पदपूर्ति गर्दासमेत उनीहरूका बीच प्रतिस्पर्धा गराउनुपर्ने व्यवस्था ऐनले गरेको छ । सोदेखि बाहेकका अन्य रिक्त पदहरूमा खुला प्रतिस्पर्धात्मक परीक्षाको माध्यमबाट पदपूर्ति हुने र सो प्रतिस्पर्धात्मक परीक्षामा सबैले समानरूपमा सहभागी हुन पाउने भएकोले ऐनको दफा ११च को उपदफा (१) को खण्ड (ख) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशले संविधानको धारा

१२ (३) को देहाय (च) लाई सिमित गरेको मात्र सकिँदैन । लामो समयदेखि अस्थायी शिक्षकका रूपमा कार्यरत व्यक्ति र अन्य व्यक्ति दुई असमान अवस्थाका व्यक्तिहरूका बीच असमान व्यवहार गर्ने गरी भएको प्रस्तुत व्यवस्था समानताको सिद्धान्तअनुकूल नै रहेको हुँदा रिट जारी हुनपर्ने अवस्था नहुँदा खारेज गरी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको लिखित जवाफ ।

लामो समयसम्म अस्थायी शिक्षक भई सेवा गरेका शिक्षकहरूलाई स्थायीको लागि प्रतिस्पर्धा गर्नबाट बञ्चित गर्नु आफैमा अन्यायपूर्ण कार्य हो । २० औं वर्षदेखि अस्थायीरूपमा अध्यापन गराई आएका शिक्षक कर्मचारीलाई स्थायी हुन र प्रतिस्पर्धा नै गर्न नदिने गरी माग गर्नु प्राकृतिक न्याय, कानूनी शासन एवम् लोकतान्त्रिक मूल्य र मान्यताविपरीत हुन जान्छ ।

शिक्षा ऐन, २०२८ को दफा ११च को उपदफा (१)(ख) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशले लामो समयसम्म अस्थायीरूपमा कार्यरत शिक्षकलाई स्थायी पदमा उम्मेद्वार हुनसम्म छुट दिएको कार्यलाई असमान कानूनी व्यवस्था भन्न मिल्दैन । शिक्षा ऐन, २०२८ को दफा ११च को उपदफा (१)(ख) को प्रतिबन्धात्मक व्यवस्था एवम् ११च को उपदफा १(क) र १(ख) को अन्तिम वाक्य संवैधानिक व्यवस्थाप्रतिकूल नभएकोले खारेज हुनुपर्ने अवस्था छैन । शिक्षा नियमावली, २०५९ को नियम ९७क मा यो नियम प्रारम्भ हुनुअघि अस्थायी शिक्षकको रूपमा शिक्षक पदमा नियुक्त भई यो नियम प्रारम्भ हुँदाको बखतसम्म सेवारत अस्थायी शिक्षकको हकमा सो पदमा स्थायी पदपूर्ति नभएसम्मका लागि एक पटकमा ६ महिनामा नबढाई २०७० चैत्र मसान्तसम्म म्याद

थप गर्न सकिने भन्ने व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा १२, १३, १८ सँग बाझिएको छैन । शिक्षक सेवा आयोग नियमावली, २०५७ को नियम १० को प्रतिबन्धात्मक व्याक्यांशको (१) मा “यो उपखण्ड प्रारम्भ हुँदाका बखत कम्तीमा १ वर्षसम्म अस्थायी शिक्षकको रूपमा काम गरिरहेको व्यक्तिले वा संवत् २०५२ सालमा प्रकाशित विज्ञापनबमोजिम स्थायीरूपमा शिक्षकको पदपूर्ति हुँदा अस्थायी शिक्षकबाट हट्न गएको व्यक्ति यो उपखण्ड प्रारम्भ भएपछि हुने पहिलो विज्ञापनअन्तर्गतको परीक्षामा प्रतिस्पर्धा गर्नसम्म छुट दिएको हो । उक्त व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(३)(च) को भावना अनुकूल नै रहेको छ । लामो समयसम्म सेवा गरी स्थायी हुन नसकेका व्यक्तिहरूलाई प्रतिस्पर्धा हुनसम्म छुट दिनुलाई गलत अर्थ लगाउन नमिल्ने हुँदा रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको नेपाल शिक्षक युनियनको लिखित जवाफ ।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ द्वारा प्रदत्त धारा १२(३)(च) को कुनै पेसा रोजगार आदिको स्वतन्त्रता ऐनको प्रतिबन्धात्मक वाक्यांश (५) बमोजिम कानूनद्वारा सिमित हुन सक्छ । ऐ धारा १३(१) को समानताको हक निरपेक्ष नभएर समानहरूका बीच समानता हो असमानहरूबीच होइन । शिक्षा ऐन, २०२८ र शिक्षक सेवा आयोग नियमावली, २०५७ ले धर्म, वर्ण, लिङ्ग, जात, जाति आदिका आधारमा कुनै विभेद गरेको कुरा विपक्षीले खुलाउन नसकेकाले रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्ने एउटै व्यहोराको शिक्षा मन्त्रालय र शिक्षा विभागको छुट्टाछुट्टै लिखित जवाफ ।

सामुदायिक विद्यालयका रिक्त शिक्षक पदहरू खुला प्रतियोगिताबाट पदपूर्ति गर्न आवश्यक

पूर्वाधार तयार पारी पाठ्यक्रम निर्माण, प्रश्नपत्र मोडरेसन तथा नमूना प्रश्नपत्रहरूको निर्माण, उत्तरपुस्तिका छपाइसम्बन्धी कार्य गरी सकिएको तथा शिक्षक सेवा आयोग नियमावलीअनुसार जिल्लास्तरबाट तहगत र विषयगतरूपमा रिक्त शिक्षक दरबन्दीको विवरण संकलन भइरहेको छ । शिक्षा तथा खेलकुदसम्बन्धी केही नेपाल ऐन संशोधन गर्न बनेको विधेयक, २०६३ बाट शिक्षा ऐन, २०२८ को दफा ११च को उपदफा १(क) र उपदफा १(ख) थप भई २०६३।१।१४ बाट उक्त उपदफाहरू लागू भएको हो । शिक्षा ऐन, २०२८ को दफा ११च को उपदफा १(क) मा यो उपदफा प्रारम्भ भएपछि हुने पहिलो विज्ञापनमा संवत् २०६३ साल वैशाख १० गतेसम्म सामुदायिक विद्यालयमा नेपाल सरकारबाट स्वीकृत दरबन्दी वा त्यस्तो स्वीकृत दरबन्दीको लियन पदमा अस्थायी शिक्षकको रूपमा नियुक्ति पाई यो उपदफा प्रारम्भ हुँदाका बखत कार्यरत् अस्थायी शिक्षकहरू उम्मेदवार हुन सक्ने गरी आयोगले एक पटकको लागि तोकिएबमोजिमको खुला प्रतिस्पर्धाको व्यवस्था गर्नेछ । यसरी उम्मेदवार हुन उमेरको हद लाग्ने छैन ” भनी उल्लेख भएको र उपदफा (१)(ख) मा “यो उपदफा प्रारम्भ हुँदाका बखत आधारभूत तथा प्राथमिक शिक्षा परियोजनाअन्तर्गत अस्थायी शिक्षकको रूपमा कार्यरत् शिक्षक र २०५२ तथा २०६१, २०६२ सालको विज्ञापनबमोजिम शिक्षक पूर्ति गर्दा शिक्षक पदबाट हटेका व्यक्तिहरू उम्मेदवार हुन सक्ने गरी एक पटकको लागि तोकिएबमोजिम खुला प्रतिस्पर्धाको व्यवस्था गर्न सक्नेछ यसरी उम्मेदवार हुन उमेरको हद लाग्ने छैन” भनी उल्लेख भएको तर कार्यरत् अस्थायी शिक्षक र पदपूर्ति गर्दा हटेका शिक्षकलाई के कस्तो अवस्थामा खुला प्रतिस्पर्धामा समावेश

गराउन सकिने हो नियमावलीमा तोकिएको नआएकोले खुला प्रतिस्पर्धा हुन नसकेको हो । शिक्षा ऐनमा तोकिएबमोजिमको खुला प्रतिस्पर्धा गरिने भन्ने उल्लेख भई शिक्षा नियमावली र शिक्षक सेवा आयोग नियमावलीमा संशोधनहरू भएता पनि उक्त दफाहरूमा उल्लेख भएको “तोकिएबमोजिम” को विषयमा व्यवस्था हुन नसकेको हुँदा आयोगबाट विज्ञापन गर्न नसकिएको व्यहोरा अनुरोध छ । तोकिएबमोजिमको व्यवस्था नियमावलीमा भई आएमा आयोग खुला प्रतिस्पर्धा गराउन र सर्वोच्च अदालतबाट भएको आदेश यथाशीघ्र कार्यान्वित गर्न सदा तत्पर रहेको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्ने शिक्षक सेवा आयोगको लिखित जवाफ ।

शिक्षा ऐन, २०२८ को दफा ११च को उपदफा (१) को खण्ड (ख) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांश शिक्षा तथा खेलकुदसम्बन्धी केही नेपाल ऐन संशोधन गर्ने ऐन, २०६३ द्वारा थप भएको र सो व्यवस्थाले बढीमा पचास प्रतिशत पदमा संवत् २०६१ साल साउन २१ गतेपछि आयोगबाट भएको पहिलो विज्ञापनमा कानूनमा व्यवस्था भएबमोजिम अस्थायी शिक्षकको रूपमा काम गरेको वा गरिरहेको व्यक्तिसमेत उम्मेद्वार हुन पाउने व्यवस्था आयोगले गर्न सक्ने व्यवस्था गरेको र शिक्षक सेवा आयोग नियमावली, २०५७ को नियम १० को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको (१) ले समेत सोही व्यवस्थालाई उल्लेख गरेको हुँदा उक्त व्यवस्था संविधानको धारा १२, १३ र १८ को व्यवस्थासँग बाझिएको नहुँदा रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्ने कानून तथा न्याय मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकतर्फबाट विद्वान् अधिवक्ता श्री कोषराज काफ्लेले प्रतिबन्धात्मक

वाक्यांशबमोजिमको दरबन्दीमा विज्ञापन गरिएको छैन । एक पटक अस्थायी शिक्षकलाई छुट्टै प्रतिस्पर्धा गराउने भनी यस्तो सुविधा २०६१ सालमा प्रदान गरिएकोमा २०६३ साल वैशाख १० गतेसम्म सामुदायिक विद्यालयमा नेपाल सरकारबाट स्वीकृत दरबन्दीमा वा त्यस्तो स्वीकृत दरबन्दीको लियन पदमा अस्थायी शिक्षकको रूपमा नियुक्ति पाई कार्यरत् अस्थायी शिक्षकहरूसमेत उम्मेद्वार हुन सक्ने गरी अस्थायी शिक्षकलाई पुनः सुविधा प्रदान गरियो । अहिले पनि १२ हजार दरबन्दीमा विज्ञापन नगरी राखिएको छ । उक्त पद जहिलेसुकै पनि पूर्ति हुन सक्दछ । योग्य व्यक्तिलाई बाहेक गर्ने गरी ऐन तथा नियमावली आएको छ । सबै रिक्त पदमा योग्यता प्राप्त व्यक्तिले परीक्षा दिन पाउने व्यवस्थामा रोक लगाई अस्थायी शिक्षकलाई सङ्ख्या निर्धारण गरी आरक्षण गरिएको व्यवस्था संविधानप्रतिकूल छ । त्यसकारण शिक्षा ऐन, शिक्षा नियमावली र शिक्षक सेवा आयोग नियमावलीका उक्त विभेदकारी प्रावधान बदर घोषित हुनुपर्दछ भन्नेसमेत व्यहोराको बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

सरकारी निकायको तर्फबाट विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री टिकेन्द्र दाहालले लामो समयसम्म अस्थायीमा कार्यरत् रहेका शिक्षकलाई उम्मेद्वार हुन उमेरको हद नलागोस् भनी एक पटक मौका प्रदान गरिएको हो । परीक्षामा अनुत्तीर्ण भएमा सो पदमा रही रहने भन्ने र स्वतः स्थायी गराउने भन्ने होइन । निजहरूले परीक्षा उत्तीर्ण नगरेमा पदमा रही रहने पनि होइनन् । अस्थायीलाई सिधै नियुक्ति गर्ने भन्ने होइन । त्यसकारण रिट जारी हुनुपर्ने अवस्था नहुँदा खारेज हुनुपर्दछ भन्नेसमेत व्यहोराको बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

२. निवेदन व्यहोरा, लिखित जवाफ,

निवेदक तथा विपक्षीहरूका तर्फबाट प्रस्तुत भएको बहस, सम्बन्धित संवैधानिक एवम् कानूनी व्यवस्थासमेतलाई दृष्टिगत गरी हेर्दा शिक्षा ऐन, २०२८ को दफा ११च को उपदफा (१) (ख) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांश ऐ. ऐनको दफा ११च को उपदफा १(क) र १(ख) को अन्तिम व्याक्य, शिक्षक सेवा आयोग नियमावली, २०५७ को नियम १० को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांश (१) र शिक्षा नियमावली, २०५९ को नियम ९७क को व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(३)(च) १३ र १८ ले प्रत्याभूत गरेका हकसँग बाझिएको भनी उक्त कानूनी व्यवस्था बदरको माग गरेको हुँदा निवेदन मागबमोजिम कानून बदर घोषित गर्नुपर्ने हो होइन भन्ने प्रश्नको निरूपण गर्नुपर्ने देखिएको छ ।

३. शिक्षा ऐन, २०२८ को दफा ११च को उपदफा (१)(ख) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशलाई चुनौती दिई बदरको माग गरेतर्फ विचार गर्दा उक्त ऐनको दफा ११च को उपदफा १(ख) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा यस्तो व्यवस्था रहेको छ :

११च.(१) आयोगले शिक्षकको स्थायी नियुक्तिको लागि सिफारिश गर्दा देहायबमोजिमको प्रक्रिया अपनाउनु पर्नेछः-

(ख) जिल्लाका विद्यालयहरूमा पदपूर्ति गर्न खुला प्रतियोगिताको लागि पद सङ्ख्या खोली विज्ञापन प्रकाशित गर्ने र पदअनुसार तोकिएको योग्यता भएका उम्मेदवारहरूबाट दरखास्त लिने,

तर त्यसरी खुला प्रतियोगिताको लागि पद सङ्ख्या खुलाउँदा बढीमा पचास प्रतिशत पदमा संवत् २०६१ साल साउन २१ गतेपछि आयोगबाट भएको

पहिलो विज्ञापनमा देहायका व्यक्ति मात्र उम्मेदवार हुन पाउने गरी आयोगले आवश्यक व्यवस्था गर्न सक्नेछ :-

(१) संवत् २०५२ सालमा प्रकाशित विज्ञापनबमोजिम स्थायीरूपमा शिक्षकको पदपूर्ति हुँदा अस्थायी शिक्षकबाट हट्न गएका व्यक्तिमध्ये कम्तीमा एक वर्ष अस्थायी शिक्षकको हैसियतले काम गरेको व्यक्ति,

(२) संवत् २०५८ साल माघ २५ गतेअघि सामुदायिक विद्यालयको शिक्षक पदमा अस्थायी नियुक्ति पाई निरन्तररूपमा काम गरिरहेको व्यक्ति ।”

४. शिक्षा ऐन, २०२८ को दफा ११च को उपदफा (१)(ख) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा २०६१ साल साउन २१ गतेपछि आयोगबाट भएको पहिलो विज्ञापनमा खुला प्रतियोगिताको लागि पद सङ्ख्या खुलाउँदा बढीमा पचास प्रतिशत पदमा २०५२ सालमा प्रकाशित विज्ञापनबमोजिम स्थायीरूपमा शिक्षकको पदपूर्ति हुँदा अस्थायी शिक्षकबाट हट्न गएका व्यक्तिमध्ये कम्तीमा एक वर्ष अस्थायी शिक्षकको हैसियतले काम गरेको व्यक्ति र संवत् २०५८ साल माघ २५ गतेअघि सामुदायिक विद्यालयको शिक्षक पदमा अस्थायी नियुक्ति पाई निरन्तररूपमा काम गरिरहेको व्यक्तिले प्रतिस्पर्धा गर्न पाउने र बाँकी पचास प्रतिशत पदमा खुला प्रतियोगिताद्वारा पदपूर्ति गरिने गरी व्यवस्था भएकोमा सोही व्यवस्थाबमोजिम शिक्षकको पदपूर्ति गर्ने प्रयोजनले शिक्षक सेवा आयोगले मिति २०६१।८।१५ मा माध्यमिक, निम्नमाध्यमिक र प्राथमिक गरी तिन

तहका शिक्षक पदमा विज्ञापन गरी पदपूर्ति भई शिक्षा ऐन, २०२८ को दफा ११च को उपदफा (१)(ख) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशले गरेको व्यवस्थाबमोजिमको कार्य सम्पन्न भइसकेको देखिन्छ । यसरी एक पटकमात्र प्रयोग हुन सक्ने गरी ऐनले गरेको व्यवस्था नै कार्यान्वयन भई उक्त व्यवस्था निस्प्रयोजन भइसकेको अवस्थामा त्यस्तो निस्प्रयोजित कानूनी व्यवस्था बदरको माग गर्नु औचित्यपूर्ण देखिएन ।

५. शिक्षा ऐन, २०२८ को दफा ११च को उपदफा १(क) र उपदफा १(ख) को अन्तिम व्याख्यांशमा र शिक्षक सेवा आयोग नियमावली, २०५७ को नियम १० को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको (१) मा अस्थायी शिक्षकहरूलाई उम्मेद्वार हुन उमेरको हद नलाग्ने भनी गरिएको व्यवस्थालाई असमान व्यवहार भनी सो बिषयमा समेत निवेदकले चुनौती दिएका छन् ।

६. शिक्षा ऐन, २०२८ को दफा ११च को उपदफा १(क) र उपदफा १(ख) को व्यवस्था शिक्षा ऐन, २०२८ मा २०६३।९।१४ मा भएको संशोधनबाट थप गरी यो उपदफा प्रारम्भ भएपछि हुने पहिलो विज्ञापनमा संवत् २०६३ साल वैशाख १० गतेसम्म सामुदायिक विद्यालयमा नेपाल सरकारबाट स्वीकृत दरबन्दीमा वा त्यस्तो स्वीकृत दरबन्दीको लियन पदमा अस्थायी शिक्षकको रूपमा नियुक्ति पाई यो उपदफा प्रारम्भ हुँदाका बखत कार्यरत् अस्थायी शिक्षकहरू र यो उपदफा प्रारम्भ हुदाँका बखत आधारभूत तथा प्राथमिक शिक्षा परियोजनाअन्तर्गत अस्थायी शिक्षकको रूपमा कार्यरत् शिक्षक र २०५२ तथा २०६१/०६२ सालको विज्ञापनबमोजिम शिक्षक पूर्ति गर्दा शिक्षक पदबाट हटेका व्यक्तिहरूका हकमा उक्त उपदफा प्रारम्भ भएपछि आयोगबाट हुने पहिलो विज्ञापनमा एक पटक उम्मेद्वार

हुन उमेरको हद नलाग्ने भनी स्पष्ट व्यवस्था गरेको देखिन्छ । त्यस्ता अस्थायी शिक्षकहरू वा २०५२ तथा २०६१/०६२ सालको विज्ञापनबमोजिम शिक्षक पूर्ति गर्दा शिक्षक पदबाट हटेका व्यक्तिहरूका हकमा शिक्षक सेवा आयोगबाट हुने पहिलो विज्ञापनमा उमेरको हद नलाग्ने भनी खास व्यवस्था गरी प्रतिस्पर्धामा भाग लिन अवसर प्रदान गरेको देखिन्छ ।

७. शिक्षा ऐन, २०५९ दफा ११च को उपदफा १(क) र उपदफा १(ख) को व्यवस्था लागू हुँदाका अवस्थादेखि सेवारत् अस्थायी शिक्षकहरू र २०५२ तथा २०६१/०६२ सालको विज्ञापनबमोजिम शिक्षक पूर्ति गर्दा शिक्षक पदबाट हटेका व्यक्तिहरूलाई निजहरूले संस्थालाई गरेको सेवा तथा संस्थाको आवश्यकतासमेतलाई विचार गरी माग भएको विज्ञापनमा निजहरूको योग्यताका आधारमा एक पटक उम्मेद्वार हुन कुनै मौका नै प्रदान गरिनुहुँदैन भन्ने कुनै तार्किक आधार हुन सक्दैन । निजले पहिला गरेको सेवालालाई कदर गर्दै प्रतिस्पर्धात्मक परीक्षामा सामेल हुन एक पटक मौका दिएको तर प्रतिस्पर्धात्मक परीक्षामा उत्तीर्ण हुनैपर्ने हुनाले उमेरको अनुचित लाभ लिएको भन्न मिल्दैन । उम्मेद्वार हुन एक पटक प्रदान गरिएको त्यस्तो मौका कुनै व्यक्ति वा वर्ग विशेषको पक्षमा गरिएको नदेखिएको अवस्थामा उक्त व्यवस्थाको औचित्य र वैधतालाई अस्वीकार गर्नुपर्ने अवस्था छैन । तसर्थ शिक्षा ऐन, २०२८ को दफा ११च को उपदफा १(क) र उपदफा १(ख) र शिक्षक सेवा आयोग नियमावली, २०५७ को नियम १० को प्रतिबन्धात्मक व्याख्यांशको (१) मा गरिएको उमेरको हदसम्बन्धी व्यवस्थाको हकमा यस अदालतबाट न्यायिक पुनरावलोकनको रोहबाट हस्तक्षेप गरिरहन जरूरी देखिन आएन ।

८. अस्थायीरूपमा शिक्षक पदमा नियुक्त

भएका व्यक्तिलाई २०७० साल चैत्र मसान्तसम्म म्याद थप गर्न सकिने गरी शिक्षा नियमावली, २०५९ को नियम ९७ क मा गरिएको व्यवस्था गैरसंवैधानिक भनी चुनौती दिएतर्फ विचार गर्दा शिक्षा नियमावली, २०५९ मा छैटौँ संशोधन (२०६७।१०।९) द्वारा थप भएको नियम ९७ क को व्यवस्था देहायबमोजिम छः

९७ क अस्थायी शिक्षकसम्बन्धी व्यवस्था :
यो नियम प्रारम्भ हुनुअघि अस्थायीरूपमा शिक्षक पदमा नियुक्त भई यो नियम प्रारम्भ हुँदाका बखतसम्म सेवारत अस्थायी शिक्षकको हकमा सो पदमा स्थायी पदपूर्ति नभएसम्मका लागि एक पटकमा छ महिनामा नबढाई संवत् २०७० साल चैत्र मसान्तसम्म म्याद थप गर्न सकिने छ ।

९. शिक्षा नियमावली, २०५९ मा गरिएको छैटौँ संशोधन (२०६७।१०।९) द्वारा नियम ९७ क को व्यवस्था थप गरी यस नियम लागू हुँदाका अवस्था सेवारत रहेका अस्थायी शिक्षकको हकमा सो पदमा स्थायी पदपूर्ति नभएसम्मका लागि एक पटकमा छ महिनामा नबढाई २०७० साल चैत्र मसान्तसम्म म्याद थप गर्न सकिने गरी व्यवस्था गरेको देखियो ।

१०. रिक्त पदमा स्थायी शिक्षक नियुक्ति भई आएमा अस्थायीरूपमा सेवा गरेका त्यस्ता शिक्षकको सेवा स्वतः समाप्त हुने गरी स्थायी शिक्षक नियुक्त भई नआएसम्म २०७० साल चैत्र मसान्तसम्म मात्र एक पटकमा छ महिनामा नबढाई म्याद थप गर्न सकिने व्यवस्थासमेत अस्थायी शिक्षकहरूको हकमा तात्कालिक व्यवस्थामात्र भएको र सो व्यवस्थाबाट स्थायी पद पूर्ति गर्न कुनै बाधा नदेखिएको त्यस्तो

स्थितिमा यी निवेदकहरू लगायत कसैको हक अधिकारमा प्रतिकूल असर पुग्न गएको अवस्था देखिन नआएबाट प्रतिषेधको आदेश जारी हुन सक्ने अवस्था भएन ।

११. अतःएव माथि विवेचित आधार र कारणबाट शिक्षा ऐन, २०२८ को दफा ११च को उपदफा (१)(ख) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा व्यवस्थित कानूनी प्रावधानबमोजिम मिति २०६१।८।१५ मा विज्ञापन भई पदपूर्तिसमेत भई कार्य सम्पन्न भईसकी उक्त व्यवस्था निस्प्रयोजन भइसकेको, शिक्षा ऐन, २०२८ को दफा ११च को उपदफा १(क) र उपदफा १(ख) को व्यवस्था शिक्षा ऐन, २०२८ मा २०६३।९।१४ मा भएको संशोधनबाट थप गरी यो उपदफा प्रारम्भ भएपछि हुने पहिलो विज्ञापनमा संवत् २०६३ साल वैशाख १० गतेसम्म सामुदायिक विद्यालयमा नेपाल सरकारबाट स्वीकृत दरबन्दीमा वा त्यस्तो स्वीकृत दरबन्दीको लियन पदमा अस्थायी शिक्षकको रूपमा नियुक्ति पाई यो उपदफा प्रारम्भ हुँदाका बखत कार्यरत अस्थायी शिक्षकहरू र यो उपदफा प्रारम्भ हुँदाका बखत आधारभूत तथा प्राथमिक शिक्षा परियोजनाअन्तर्गत अस्थायी शिक्षकको रूपमा कार्यरत शिक्षक र २०५२ तथा २०६१/०६२ सालको विज्ञापनबमोजिम शिक्षक पूर्ति गर्दा शिक्षक पदबाट हटेका व्यक्तिहरूका हकमा उक्त उपदफा प्रारम्भ भएपछि आयोगबाट हुने पहिलो विज्ञापनमा एक पटक उम्मेदवार हुन उमेरको हद नलाग्ने तर यो सुविधा एक पटक प्रयोग भएपछि पुनः प्रयोग गर्न नपाइने, शिक्षा नियमावली, २०५९ को नियम ९७ क को व्यवस्था दीर्घकालीन नभई तात्कालिक प्रयोजनको लागि मात्र भएको र यस व्यवस्थाले स्थायी शिक्षक पदपूर्ति गर्न कुनै बाधा नदेखिएको हुँदा शिक्षा ऐन, २०२८ को दफा ११च को उपदफा (१)

(ख) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांश, सोही ऐनको दफा ११च को उपदफा १(क) र १(ख) र शिक्षक सेवा आयोग नियमावली, २०५७ को नियम १० को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको (१) र शिक्षा नियमावली, २०५९ को नियम ९७क का कानूनी प्रावधानहरू नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(३)(च), १३ र १८ सँग बाझिएको नदेखिँदा मागबमोजिम आदेश जारी गरिरहनु परेन । प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । यो आदेशको जानकारी विपक्षीहरूलाई गराई दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छौं ।
का.मु.प्र.न्या. दामोदरप्रसाद शर्मा
न्या. सुशीला कार्की

इति संवत् २०७० साल असार १३ गते रोज ५ शुभम् ।
इजलास अधिकृत : दीपक ढकाल

निर्णय नं.११४३

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
स.का.मु.प्रधानन्यायाधीश श्री दामोदरप्रसाद शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती
आदेश मिति : २०७०।९।३।४
०६९-WO-०८२९

विषय : उत्प्रेषण/परमादेश ।

निवेदक : विकास आयोजना सेवा केन्द्र (डिप्रोक्स-
नेपाल) का तर्फबाट अख्तियारप्राप्त एवम्
आफ्नै हकमा समेत ऐ. का संस्थापक
अध्यक्ष तथा कार्यालयका कार्यकारी
निर्देशक पिताम्बरप्रसाद आचार्य
विरूद्ध

विपक्षी : नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय, सिंहदरबार
काठमाडौंसमेत

- वित्तीय मध्यस्थताको काम गर्ने संस्थासम्बन्धी ऐन, २०५५ को दफा २४ बमोजिमका आयमा सोही ऐनको दफा ३१ बमोजिम दिन सकिने कर छुट जस्ता कानूनी प्रक्रियागत कार्य पूरा नगरी संस्थाले प्राप्त गरेको आयलाई करयोग्य आय कायम गरी १२ वर्षको आय एकै चोटी निर्धारण हुने भनी भए गरेका त्यस्ता निर्णयहरूलाई कानूनसम्मतको निर्णय मान्न नमिल्ने ।
- कुन आय करयोग्य आय हो र कुन आय करछुटयोग्य आय हो भन्ने कुराको निर्णय

गर्न सम्बन्धित अधिकारी सक्षम छ तर कानूनविपरीत गएर निर्णय गरिन्छ र निर्णयाधिकारीका निर्णयमा कुनै कानूनी प्रश्नमा विवाद रहेको देखिन्छ भने त्यस्तो कानूनी प्रश्नको निराकरण रिटक्षेत्रबाट नहुने भन्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं. ७)

- निवेदक संस्था मुनाफारहित संस्थाका रूपमा स्थापित भए पनि निज संस्थाले दातृ निकायबाट अनुदानस्वरूप चन्दा, उपहार, प्रतिफल र अन्य योगदानहरू प्राप्त गर्नुको साथसाथै वित्तीय कारोबार गरी सो वित्तीय कारोबारबाट आय आर्जन गरेको देखिँदा मुनाफारहित संस्थाका रूपमा स्थापना भए पनि व्यापारिक कारोबार गरेको त्यस्तो अवस्थामा मुनाफारहित भन्नेबित्तिकै सम्पूर्ण आयमा कर छुट हुने भन्न नहुने ।
- कर छुटका आफ्नै सिमा हुन्छन् । त्यो सिमाभन्दा बाहिर गएर न त राज्यले कर लगाउन सक्दछ न त आय प्राप्त गर्ने व्यक्ति वा संस्थाले इन्कार गर्न नै । कर छुटको प्रमाणपत्र जारी हुँदाै करमुक्त हुन नसक्ने विशुद्ध व्यापारिक कारोबार गरी आय आर्जन गरेको छ भने त्यस्तो अवस्थामा सो संस्थाले प्राप्त गरेको आयलाई करको दायरामा ल्याउनु हुँदाै हुँदाै भन्ने तर्क गर्नु करका मूल्य मान्यता र सिद्धान्तविपरीत हुन जाने ।
- मुनाफारहित संस्था भन्नेबित्तिकै व्यापार व्यवसायलाई छुट भनेको होइन । वित्तीय कारोबार गर्नु विशुद्ध सेवामूलकमाल नभई नाफामूलक व्यापार व्यवसाय पनि हो । मुनाफा पनि व्यापार व्यवसायबाट हुन्छ भने त्यस्तो रकम कररहित हुन सक्तैन ।

त्यसकारण वित्तीय कारोबारबाट प्राप्त आयमा सम्पूर्ण कर छुटको दावी गर्न र छुट दिन मिल्ने नदेखिने ।

(प्रकरण नं. १४)

- वित्तीय मध्यस्थताको काम गर्ने संस्थासम्बन्धी ऐन, २०५५ को दफा ३१ बमोजिम करयोग्य आय भएको रकममा नेपाल सरकारले पूर्ण वा आंशिकरूपमा आयकर छुट दिन सक्नेमा सो भए गरेको देखिन नआउने ।
- नेपाल सरकारबाट कर छुट पाएको बाहेक अन्य कुनै विशुद्ध व्यापारिक वा वित्तीय कारोबार गरी सो माध्यमबाट आय आर्जन गरी खुद मुनाफा गरेको छ भने त्यस्तो खुद मुनाफा रकम कररहित हुन नसक्ने ।
(प्रकरण नं. १७)
- निवेदक कर नलाग्ने संस्थाका रूपमा दर्ता भएको प्रमाणपत्र आफैँले जारी गरेको प्रमाणपत्र नहेरी मुनाफारहित हो होइन, संस्थाले गरेको आयमध्ये कुन कुन रकम करयोग्य आय हो र कुन कुन आय कर नलाग्ने आय हो भन्ने कुरातर्फ विश्लेषण र विवेचना गरी कर निर्धारण गर्नुपर्नेमा सोतर्फ विचार नगरी नलाग्ने रकममा समेत कर लगाउने गरी विपक्षी आन्तरिक राजस्व कार्यालयबाट जारी गरिएका निर्णय एवम् कर निर्धारण आदेश एवम पत्रहरू उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर हुने ।
(प्रकरण नं. १८)

निवेदकका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्तात्रय बद्रीबहादुर कार्की, शम्भु थापा र कोमल प्रकाश घिमिरे, विद्वान् अधिवक्ताद्वय वेदप्रसाद शिवाकोटी र बल्लभ बस्नेत

विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता
महेशकुमार थापा
अवलम्बित नजिर :
सम्बद्ध कानून :

- संस्था दर्ता ऐन, २०३४
- तत्कालीन आयकर ऐन, २०३१ को दफा ४२(१(च)
- आयकर ऐन, २०५८ को दफा २(घ) (१) को खण्ड (क), दफा १०(छ)
- वित्तीय मध्यस्थताको काम गर्ने संस्थासम्बन्धी ऐन, २०५५

आदेश

का.मु.प्र.न्या.दामोदरप्रसाद शर्मा :
नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ तथा १०७(२) बमोजिम निवेदन पर्न आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको सङ्क्षिप्त तथ्य र आदेश यस प्रकार छ :

निवेदक विकास आयोजना सेवा केन्द्र (डिप्रोक्स-नेपाल) संस्था दर्ता ऐन, २०३४ अन्तर्गत मिति २०५०।६।१० मा दर्ता भई स्थापित भएको गैरसरकारी संस्था हो । यो संस्था गरिबी निवारणको क्षेत्रमा नेपाल सरकारको नीतिअनुरूप कार्य गर्ने उद्देश्यले स्थापित भएकोले स्थापनाकालदेखि हालसम्म विभिन्न परियोजनाहरू मार्फत त्यसका लागि क्रियाशील रहेको छ ।

संस्थाले आफ्नो उद्देश्यबमोजिम कार्य गर्ने क्रममा नेपालका ७५ जिल्लामध्ये ५४ जिल्लामा जनताको जीवनस्तर उकास्न विभिन्न विकास तथा सेवामूलक कार्यहरू सम्पन्न गरेको छ । निवेदक संस्थाले नेपालका दुई लाख पचास हजार घरधुरीका तेह लाख पचास हजारभन्दा बढी जनतालाई प्रत्यक्षरूपले लाभान्वित हुने विभिन्न कार्य गरेको छ । त्यसक्रममा संस्थाको तर्फबाट (४५०० वटा

साना तथा मझौला) सिंचाई आयोजनाको निर्माण गरी १५००० हेक्टरभन्दा बढी जमिनमा सिंचाई सेवा पुर्याएको छ भने ८४० वटा खानेपानी आयोजनाहरूबाट १३८८ वटाभन्दा बढी धारा जडान गरी खानेपानी सेवा उपलब्ध गराएको छ । स्वास्थ्य सेवाको क्षेत्रमा यस संस्थाले २२ वटा उपस्वास्थ्य चौकीको भवन निर्माण गर्नुका साथै ३८१ वटा विद्यालय भवनहरूको निर्माण, मर्मत र पुनर्निर्माण गरी शैक्षिक क्षेत्रको सुधारका लागि योगदान गरेको छ ।

संस्थाको तर्फबाट ८१० कि.मी. ग्रामीण कृषि सडकको निर्माण गरी ग्रामीण समुदायको बजारसम्मको पहुँचमा सहजता पुर्याउन योगदान गर्नुका साथै ३८ वटा झोलुङ्गे पुल, १९ वटा सामुदायिक भवन, २ वटा लघु जलविद्युत आयोजनाहरूसमेत गरी हालसम्म जम्मा ७६४७ आयोजनाहरू निर्माण र मर्मत गरी जनतालाई सुम्पिई चालु अवस्थामा रहेका छन् । उल्लिखित विकास निर्माणका परियोजनाहरू संस्थाको कोशिस र अग्रसरताबाट सम्पन्न भै सञ्चालित रहेका छन् भने आर्थिक, सामाजिक र शैक्षिक दृष्टिले पिछडिएका दूरदराजका ग्रामीण समुदायका विपन्न वर्गको आर्थिक उन्नतिका लागि संस्थाद्वारा नेपाल राष्ट्र बैङ्कबाट अनुमति लिई लघुवित्त (Microfinance) कार्यक्रम सञ्चालन गरी यसअन्तर्गत हाल पचास हजारभन्दा बढी गरिब तथा विपन्न महिलाहरू सदस्य रहेका छन् । यस कार्यक्रमबाट ग्रामीण भेगका गरिब तथा विपन्न महिलाहरूलाई बचत गर्ने बानी बसी सोही बचतबाट आफ्ना सन्ततिको शिक्षा र स्वास्थ्यमा हुने खर्चमा सहयोग पुग्नुका साथै खेतीको समयमा मल, बीउ गोरुलगायतका कार्यमा सानो तिनो सापटी आदान प्रदान हुने र सोबाट पेसा व्यवसायमा समेत सहयोग पुग्ने पुर्याउने कार्य गरी आएको छ ।

निवेदक संस्था सार्वजनिक हित तथा परोपकारी कार्य गर्ने उद्देश्यले स्थापित भई मुनाफारहित गैरसरकारी संस्था भएको र तत्कालीन आयकर ऐन, २०३१ को दफा ४२ (१)(च) ले यस्ता संस्थाहरू स्वतः आयकर छुट प्राप्त संस्थाको रूपमा परिभाषित भई आयकर नलाग्नुको साथै हाल प्रचलित आयकर ऐन, २०५८ को दफा २(ध)(१) को खण्ड (क) लेसमेत निवेदक जस्ता गैरसरकारी संस्थाहरू आयकर छुट हुने संस्थाका रूपमा परिभाषित भएकाले निवेदक संस्थाले आफ्नो कार्यालय रहेको क्षेत्रको कर कार्यालयबाट मिति २०६१।५।१ मा आयकर छुटको प्रमाणपत्र प्राप्त गरेको छ । यसरी आयकर छुटको प्रमाणपत्र जारी गर्नुअघि आयकर छुटको प्रमाणपत्र माग गर्ने संस्थाको विधान र विधानमा उल्लिखित उद्देश्यहरू हेरी जाँचीमात्र आयकर छुटको प्रमाणपत्र जारी भएको छ । परोपकारी संस्था तथा मुनाफा नलिने गरी दर्ता भएका कम्पनीहरूलाई समेत यसै गरी आयकर छुटको प्रमाणपत्र प्रदान भै सञ्चालित रहेका छन् । प्रत्यर्थीमध्येको कर कार्यालयबाट जारी गरेको आयकर इजाजत प्रमाणपत्र हाल पनि यथावत् कानूनी अस्तित्वमा छ र निष्क्रिय घोषित गरिएको छैन ।

निवेदक संस्था साविकको आयकर ऐन, २०३१ को दफा ४२(१)(च) ले स्वतः आयकर छुट संस्था भएको र आयकर ऐन, २०५८ को दफा २(ध)(१)(क) लेसमेत निवेदक संस्थाको गतिविधि तथा काम कारोबारलाई आयकर छुट हुने संस्थाको रूपमा परिभाषित गरी निवेदक संस्थालाई आयकर छुट प्रमाणपत्र प्रदान भै आयकर तिर्नु नपर्ने भएकोले प्रत्यर्थी कर कार्यालयलाई प्रत्येक वर्ष आफ्नो आय व्ययको वार्षिक लेखा विवरण बुझाई आएको छ । कर

कार्यालयसमक्ष आर्थिक वर्ष २०५६/०५७ देखि नै आय व्यय विवरणको वार्षिक लेखा प्रतिवेदन बुझाई कर छुट प्रमाणपत्र प्रदान गरी आयकर लाग्ने भनी दावी तथा पत्राचार गरेको थिएन ।

स्थापनाकालदेखि कर छुट सुविधा पाई पूर्ण उत्साहकासाथ आफ्नो लक्ष्य हासिल गर्न क्रियाशील रहेकोमा कर कार्यालयबाट मिति २०६१।३।२४ मा कागजात, प्रमाण, विवरण तथा पुष्ट्याई उपलब्ध गराउने शीर्षकको ८ बुँदे पत्र प्रेषित गरेको हुँदा कर कार्यालयमा समयमा नै विवरण पेस गरेका थियौं । प्रत्यर्थी कर कार्यालयबाट एक्कासी मिति २०६१।१०।११ मा आ.व. ०५६/०५७ को रू.२८,३८,८१६।६५ एवम् सोही मितिमा आ.व. ०५७/०५८ को रू.३९,५९,९२४।४५ र आ.व.०५८/०५९ देखि आ.व. ०६७/०६८ सम्मको कूल रू.२१,६६,०९,०२९।४३ रकमलाई खुद आय कायम गरी संशोधित आयकर निर्धारण गर्ने भन्ने व्यहोराका पत्रहरू प्राप्त भै उक्त निर्णयउपर बदर गरी पाउन अन्य वैकल्पिक र प्रभावकारी उपचारको मार्गको अभाव भएकोले संस्था दर्ता ऐन, २०३४ को दफा ५(२) तथा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७(२) बमोजिम यो रिट निवेदन लिई उपस्थित भएको छु ।

आयकर ऐन, २०५८ को दफा २(ध) (१) को खण्ड (क) को प्रतिकूल नाफा कमाउने काम कारवाही गरी नाफा आर्जन गरेकोसमेत छैन । यसरी यस संस्थालाई ऐनको दफा २ (ध) (१) को खण्ड (क) भित्र कै संस्था मानेको हुँदा कानूनी व्यवस्थाले प्रत्याभूत गरेको “कर छुट”को प्रावधानविपरीत आयकर निर्धारित गर्ने गरी भएका काम कारवाही प्रथम दृष्टिमा नै बदरभागी छ । यस संस्थालाई मिति २०६१।५।१ मा स्वयम्

प्रत्यर्थी कार्यालयबाट विधिवत् जारी गरिएको प्रमाणपत्र रद्द वा निष्क्रिय घोषित नभएसम्म प्रस्तुत कारवाही तथा निर्णय गर्ने कार्य स्वतः गैरकानूनी भई बदरभागी छ । उक्त जारी गरिएको कर छुट प्रमाणपत्रमा संस्थाको उद्देश्यभन्दा बाहिर गई गरिएको कारोबारबाट भएको आयमा मात्रै कर लाग्ने शर्त उल्लेख गरेको पाइन्छ । हाम्रो वित्तीय विवरणमा उल्लेख भएको रकम संस्थाको उद्देश्यबाहिर गई प्राप्त गरेको रकम नभै संस्थाको उद्देश्यभित्र रहेर प्राप्त भएको रकम हो । आफैले जारी गरेको प्रमाणपत्रमा उल्लिखित शर्तका आधारमा यसअघि वर्षौंसम्म कर छुट प्रदान भएको रकम हाल आएर करयोग्य हुन सक्तैन । हाम्रो लेखा विवरणमा उल्लिखित रकम विधानमा उल्लिखित उद्देश्यबाहेकको गतिविधि र कारोबारबाट प्राप्त रकम भन्न सकेको अवस्था छैन । प्रत्यर्थी कर कार्यालयले तोकेको शर्तबाहिर गएको भन्ने आरोप लगाएकोसमेत छैन । जुन शर्त र परिधि किटान गरेको हो सो शर्त तथा परिधिभित्र रहेको कार्य करयोग्य हुन सक्तैन ।

आयकर ऐन, २०५८ को दफा ५ मा करयोग्य आय र आयका शीर्षकको बर्गीकरण गरिएको छ र त्यसमा सो शीर्षकहरूबाट भएको आयलाई कर प्रयोजनको लागि करयोग्य आय मान्ने व्यवस्था छ भने दफा ६ मा निर्धारण योग्य आयको व्यवस्था गरिएको छ जसमा कुनै व्यवसाय रोजगारी वा लगानीबाट भएको आयलाई निर्धारण योग्य आय मानिएको छ । प्रस्तुत बिषयमा निवेदक संस्थाले पेस गरेको आ.व. २०५८/०५९ देखि आ.व. २०६७/०६८ सम्मको वासलात तथा आर्थिक विवरणबाट त्यसमा खर्चभन्दा बचत बढी भनी उल्लेख गरेको रकमलाई प्रत्यर्थी कार्यालयबाट स्वयम् घोषित मुनाफा भनी शब्दको अपव्याख्या गरी आफूले छुट दिएको कर छुटको

प्रमाणपत्र र ऐनको व्यवस्था विरुद्ध करयोग्य आय कायम गरी कर लगाउन मिल्ने होइन ।

आयकर ऐन, २०५८ को दफा १०१(३) अनुसार ४ वर्षभित्र कर निर्धारण गरी सक्नुपर्ने भन्ने प्रावधानसमेतको विपरीत १० आर्थिक वर्षको कर निर्धारण एउटै निर्णय र पर्चाबाट गर्न खोज्नु ऐनको प्रावधानविपरीत छ । सर्वोच्च अदालतबाट २०६६ सालको रिट नं. ०५९८ नि.नं. ८७८५ मा प्रतिपादन भएको न्यायिक सिद्धान्तबमोजिम संस्था दर्ता ऐन, २०३४ बमोजिम मुनाफारहित संस्थाको रूपमा स्थापना भएको संस्थालाई कर छुट नहुने भन्न नमिल्ने भनी त्यस्तै उद्देश्य लिएर स्थापित भएको मुनाफारहित कम्पनीले समेत कर छुट पाउने भनी यस सम्बन्धमा आन्तरिक राजस्व विभागसमेतलाई निर्देशनात्मक आदेश जारी गर्ने भनी मिति २०६८।३।१२ मा आदेश भएको पाइन्छ । सर्वोच्च अदालतद्वारा प्रतिपादित नजिरको उल्लङ्घन हुने गरी कर छुटको प्रमाणपत्र पाइसकेको संस्थालाई समेत कर लगाउन खोज्नु गैरसंवैधानिक कार्य हो ।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ८९(१) ले कानूनबमोजिम बाहेक कुनै कर लगाइने र उठाइने छैन भन्ने संवैधानिक व्यवस्था गरेको छ । प्रत्यर्थी कर कार्यालयले आयकर असूलउपर गर्ने वा आयकर लिने प्रचलित कानूनको रूपमा आयकर ऐन, २०५८ र साविकको आयकर ऐन, २०३१ रहेको र उक्त दुबै ऐनहरूले नाफा नकमाउने उद्देश्यले स्थापना भएको सार्वजनिक प्रकृतिका सामाजिक संस्थालाई आयकर छुटको व्यवस्था गरी आयकर नलाग्ने व्यवस्था गरिएकोमा प्रत्यर्थी कर कार्यालयले विगत १४ वर्षअघिदेखिको रकमलाई खुद आय कायम गरी कर असूलउपर गर्ने गरी भएको निर्णय तथा कारवाही गैरकानूनी छ ।

संस्था दर्ता ऐन, २०३४ को दफा १४ ले निवेदक संस्था विघटन भएमा संस्थाको सम्पूर्ण जायजैथा नेपाल सरकारमा सार्ने व्यवस्था गरेको पाइन्छ । संस्थाको विघटन हुँदा संस्थाको जायजैथा नेपाल सरकारमा सार्ने कानूनी व्यवस्थाले निवेदक संस्था आयकर ऐन, २०५८ को दफा २(ध)(१)(क) बमोजिमको सार्वजनिक संस्था हो भन्ने प्रष्ट छ । नेपालमा हालसम्म निवेदक जस्ता करिब ३५००० गैर सरकारी संस्थाहरू रहेका छन् । विभिन्न किसिमका सार्वजनिक र परोपकारी काम गर्ने यस्ता संस्थाहरूलाई आयकर नलाग्ने भएकोले अन्य संस्थाहरूलाई कर नलगाई यस संस्थालाई मात्र कर लगाउने गरी निर्णय गरिएको छ । एकै कानूनको प्रयोगमा भिन्नभिन्न किसिमको मापदण्ड र व्यवहार गरी लिन नमिल्ने कर लिने गरी गरिएको काम कारवाही नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३(१) को प्रतिकूल रहेको छ । आयकर ऐन, २०३१ एवम् २०५८ र विपक्षी कार्यालयबाट दिइएको पत्रसमेतका आधारमा कर नलाग्ने आधारमा निवेदक संस्था सञ्चालित भएको हो । १२ वर्षअघिदेखि कर नलाग्ने भनी सोही विश्वासमा संस्थाले आफ्नो काम कारोबार तथा गतिविधि सञ्चालन गरी आएकोमा हाल आएर कर निर्धारण गरी कर लगाउँदा संस्थाको अस्तित्व नै खतरामा पर्ने अवस्था छ ।

अतः उपर्युक्त प्रकरणहरूमा वर्णित तथ्य तथा कानूनविपरीत यस संस्थालाई आयकर लगाउने गरी विपक्षीहरूबाट भएका कारवाही तथा निर्णयहरू गैरकानूनी एवम् गैरसंवैधानिक भै उक्त निर्णयबाट निवेदक संस्थालाई नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(३)(घ), १३(१), ८९(१) को संवैधानिक हक तथा आयकर ऐन, २०३१ को दफा ४२(१)(च) र आयकर ऐन,

२०५८ को दफा २(ध)(१)(क) का साथै संस्था दर्ता ऐन, २०३४ को दफा ५(२) समेतका कानूनी हकहरू अवरूद्ध र आघातित भएकोले प्रत्यर्थी आन्तरिक राजस्व कार्यालय, काठमाडौं क्षेत्र नं. २ बाट कर निर्धारण गर्ने गरी मिति २०६९।१०।११ र २०६९।१०।१४ को पत्र तथा उक्त पत्रहरूसँग सम्बन्धित निर्णय एवम् काम कारवाहीहरू नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७(२) बमोजिम उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी निवेदक संस्थालाई आयकर नलगाउनु भनी प्रतिषेध परमादेशलगायत अन्य जो चाहिने आज्ञा आदेश वा पूर्जा जारी गरिपाउँ ।

निवेदक संस्था नाफा नकमाउने उद्देश्यले स्थापित तथा सञ्चालित सामाजिक तथा परोपकारी कार्य गर्ने गैरसरकारी संस्था हुनुका साथै कर निर्धारण गर्ने काम कारवाही गर्ने प्रत्यर्थीहरूबाट नै कर छुट प्रमाणपत्र प्राप्त गरी वर्षौपिच्छे आयव्यय विवरण बुझी आयकर नलगाएको रकममा हाल आएर १२ वर्षको अवधिको कर निर्धारण गर्न लागेको र प्रेषित पत्रमा उल्लिखित खुद आय भनी उल्लेख गरिएको रकम कर्मचारीको उपदान, बिदा, औषधि उपचारसमेतसँग सम्बन्धित रकम भएकोले प्रस्तुत रिट निवेदनको अन्तिम टुङ्गो नलागेसम्म उक्त कर निर्धारण कार्य गरेमा प्रस्तुत रिट निवेदनको औचित्य नै समाप्त हुने भएकोले सुविधा सन्तुलन एवम् न्यायको सिद्धान्तको आधारमा समेत मिति २०६९।१०।११ मा र मिति २०६९।१०।१४ मा प्रेषित गरिएको पत्रानुसार कर निर्धारण गरी कर लिनेसम्बन्धी कुनै पनि काम कारवाही अगाडि नबढाउनु भनी प्रत्यर्थीहरूको नाउँमा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१(१) बमोजिम अन्तरिम आदेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्ने रिट निवेदन

व्यहोरा ।

यसमा के कसो भएको हो निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो यो आदेश प्राप्त भएको मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत लिखित जवाफ पेस गर्नु भनी यो आदेश र रिट निवेदनको एकप्रति नक्कल साथै राखी विपक्षीहरूको नाममा म्याद सूचना जारी गरी लिखित जवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेस गर्नु । साथै अन्तरिम आदेशसमेतको मागका सम्बन्धमा विचार गर्दा दुबै पक्षबीच छलफल गरी निष्कर्षमा पुगनुपर्ने देखिँदा छलफलका लागि तारिख तोकी विपक्षीहरूलाई सूचना दिई नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६९।१०।२६ को आदेश ।

आन्तरिक राजस्व कार्यालयबाट भएको कर निर्धारण आदेशउपर निवेदकलाई चित्त नबुझेमा आयकर ऐन, २०५८ का प्रावधानबमोजिम आन्तरिक राजस्व विभागका महानिर्देशकसमक्ष प्रशासकीय पुनरावलोकनको लागि निवेदन दिन सक्ने प्रावधान रहेको र सो विभागका महानिर्देशकको निर्णयमा पनि चित्त नबुझेमा राजस्व न्यायाधिकरणमा पुनरावेदन दिन सक्ने वैकल्पिक र साधारण कानूनी उपचारको बाटो हुँदाहुँदै सो बाटो अवलम्बन नगरी असाधारण अधिकारक्षेत्रमा प्रवेश गरेको देखिँदा विपक्षीको रिट निवेदन खारेजभागी छ ।

कर निर्धारणलगायतका कर शुल्क आदिको प्रशासन आन्तरिक राजस्व विभाग र अन्तर्गतका निकायको कार्यक्षेत्र विषय भएको हुँदा कर निर्धारणका सम्बन्धमा आयकर ऐन, २०५८ का प्रावधानअनुरूप आन्तरिक राजस्व कार्यालय क्षेत्र नं. २ बाट भए गरेका काम कारवाही कानूनसम्मत छन् र सो कार्यालयको कर निर्धारण

सम्बन्धमा यस मन्त्रालयको कुनै भूमिका नहुने हुँदा यस मन्त्रालयसमेतलाई विपक्षी बनाउनुको कुनै औचित्य छैन । साथै यस मन्त्रालयको के कस्तो काम कारवाहीबाट विपक्षीलाई अन्याय पर्न गएको हो सो कुराको जिकिर निवेदकले आफ्नो रिट निवेदनमा कहीं कतै उल्लेख गर्न नसकेको हुँदा यस मन्त्रालयसमेतलाई विपक्षी बनाएको प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको अर्थ मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

नेपालको आयकर, मूल्यअभिवृद्धि कर स्वयम्कर निर्धारण प्रणालीमा आधारित छ । करदाताले यी कर कानूनहरूको आधारमा स्वयम्कर निर्धारण गरी निर्धारित कर रकम सम्बन्धित कार्यालयमा दाखिला गर्ने व्यवस्था रहेको छ । यसरी करदाताहरूबाट प्राप्त भएका विवरणमध्ये तोकिएका सूचकहरूको आधारमा आन्तरिक राजस्व विभागबाट जोखिमयुक्त करदाता पहिचान गरी छनौट भई छनौटमा परेका वा कार्यालयबाट छनौट भएको वा कुनै किसिमको उजुरी/सूचना प्राप्त भएका करदाताहरूको मात्र पूर्णकर परीक्षण वा अनुसन्धानात्मक कर परीक्षण गरिदै आएको छ । पूर्ण कर परीक्षण वा अनुसन्धानमूलक कर परीक्षण नभएको अवस्थामा सम्म करदाताले पेस गरेको विवरण नै मान्य हुन्छ ।

आयकर ऐन, २०५८ को दफा २ को (घ) (१) मा छुट पाउने संस्था भनी खण्ड (क) मा नाफा नकमाउने उद्देश्यले स्थापना भएका सार्वजनिक प्रकृतिका सामाजिक, धार्मिक, शैक्षिक वा परोपकारी संस्था भनी उल्लेख गरेको भए तापनि प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा “तर छुट पाउने संस्थाले उद्देश्यअनुसार कार्य सम्पन्न हुँदा वा कुनै व्यक्तिद्वारा सो संस्थालाई प्रदान गरिएका सम्पत्ति वा सेवाबापतको कुनै भुक्तानी गर्दा बाहेक सो संस्थाको सम्पत्ति र सो संस्थाले प्राप्त गरेको

रकमबाट कुनै व्यक्तिलाई कुनै फाइदा पुर्याएको भए त्यस्तो संस्थालाई कर छुट हुने छैन” भनी सशर्त कर छुट पाउने संस्थाको रूपमा परिभाषित गरेको देखिन्छ ।

जहाँसम्म विपक्षी रिट निवेदकले उल्लेख गर्नुभएको संस्था आयकर छुट हुने संस्था भएको भन्ने दावी छ सो सन्दर्भमा हेर्दा निवेदक संस्थाले प्राप्त गरेको आयकर छुटको प्रमाणपत्रमा नै संस्थाले आफ्नो उद्देश्य बाहेक अन्य गतिविधि सञ्चालन गरी करयोग्य आय आर्जन गरेमा त्यस्तो आयमा कर छुट हुँदैन भन्ने उल्लेख भएको हुँदा निवेदकले शर्त सहितको कर छुट प्रमाणपत्र प्राप्त गरेको देखिन्छ । कर छुट प्रमाणपत्र भएकै आधारमा मात्र त्यस्ता संस्थाहरूले आर्जन गरेको करयोग्य आयमा कर छुट हुने होइन । त्यस्ता संस्थाहरूले आयकर ऐन, २०५८ को दफा १०(छ) बमोजिम प्राप्त गरेको रकमको हदसम्म मात्र कर छुट हुने व्यवस्था रहेको छ ।

आयकर ऐन, २०५८ को दफा १०१ बमोजिम गरिएको संशोधित कर निर्धारण आदेशअनुसार चित्त नबुझेमा सोही ऐनको दफा ११५ बमोजिम आन्तरिक राजस्व विभागमा प्रशासकीय पुनरावलोकनको निवेदन दिन सकिने कानूनी व्यवस्था रहेको छ । विपक्षी निवेदक संस्थाको सम्बन्धमा भएको संशोधित कर निर्धारण आदेशअनुसार प्रशासकीय पुनरावलोकनको निवेदन गर्न सक्ने अवस्था विद्यमान भएकोले उक्त निवेदन परेको अवस्थामा प्रशासकीय पुनरावलोकनको रोहमा महानिर्देशकको हैसियतले कार्यालयले गरेको निर्णय मिले नमिलेको जाँच गरी निर्णय दिन सक्ने अधिकार निहित रहेको र त्यसरी निवेदन परेको बखत हेरी निर्णय गर्नुपर्ने हुँदा हालको अवस्थामा आन्तरिक राजस्व कार्यालय क्षेत्र नं. २ बाट भएको काम कारवाहीको तथ्यमा

प्रवेश गरी विभागको धारणासहितको जवाफ पेस गर्न उचित देखिएन । अतः कानूनमा सहजरूपमा व्यवस्था भएको वैकल्पिक उपचारको प्रक्रिया अवलम्बन नगरी उक्त व्यवस्थालाई बेवास्था गरी रिट क्षेत्रमा प्रवेश गरेको विपक्षीको निवेदन स्वतः खारेजभागी छ ।

अतः उपर्युक्त प्रकरणमा उल्लिखित तथ्यगत तथा कानूनी आधारसमेतबाट आयकर ऐन, २०५८ को दफा १०१ मा संशोधित कर निर्धारण गर्न सक्ने व्यवस्था भएको, संशोधित कर निर्धारण आदेशमा चित्त नबुझेमा आयकर ऐन, २०५८ को दफा ११५ बमोजिम आन्तरिक राजस्व विभागमा प्रशासकीय पुनरावलोकनको निवेदन दिन सकिने अवस्थामा वैकल्पिक उपचारको बाटो अवलम्बन नगरी रिट क्षेत्रमा प्रवेश गरेको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको आन्तरिक राजस्व विभागको लिखित जवाफ ।

निवेदक संस्थाले व्यवसायिक तथा वित्तीय कारोबार गरी विभिन्न बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाहरूबाट ऋण कर्जा लिई लगानी गरेको, लघुवित्त कार्यक्रमअन्तर्गत ग्राहक सदस्यहरूमा ऋण लगानी तथा असुली कार्यबाट ब्याज आम्दानी गरेको, परामर्श सेवाबाट आय आर्जन गरेको, बैङ्क डिपोजिटबाट ब्याज आर्जन गरेको साथै विभिन्न कम्पनीमा शेयर र इक्विटीमा लगानी गरी आय आर्जन गरेको व्यहोरा संस्थाको लेखा परीक्षण प्रतिवेदन र कागजात विवरणबाट देखिएको हुँदा उक्त संस्थाले पूर्णरूपमा व्यवहारिक कारोबार गरी आय आर्जन गरेको छ । दातृ निकायहरूबाट अनुदान प्राप्त गर्दा नेपाल सरकारबाट लिनुपर्ने स्वीकृति नलिएको साथै बोलकबोल प्रक्रियाअनुसार प्रतिस्पर्धा गरी काम तथा परियोजनाहरू प्राप्त गरी उक्त परियोजनाहरूबाट मुनाफा आर्जन गरेको

देखिन्छ ।

रिट निवेदनमा उल्लेख भएको संस्था, संस्था दर्ता ऐन, २०३४ अन्तर्गत दर्ता भै सञ्चालन भएको, वित्तीय विवरण नियमितरूपमा बुझाउँदै आएको र कर छुट प्राप्त संस्थाको प्रमाणपत्र प्राप्त गरेको कुरामा कुनै विवाद छैन । तर उक्त संस्थाको यस कार्यालयबाट छानबिन गरी कर परीक्षण हुँदा उक्त संस्थाले आफ्नो उद्देश्यविपरीत व्यवसायिक कारोबार गरी करयोग्य आय आर्जन गरेको पाइएको हुँदा आ.व. २०५६/५७ र २०५७/५८ को आयको सम्बन्धमा आयकर ऐन, २०३१ को दफा ३३(१) बमोजिम कर निर्धारण गरी सोको कुनै प्रतिक्रिया भए ७ दिनभित्र जवाफ पठाउन ऐनको दफा ३३(४) बमोजिम सूचना दिएकोमा निजले कर लाग्ने कारोबार नगरेको भन्ने प्रमाण पेस गरेको नदेखिएको हुँदा मिति २०६९।१०।२८ मा संशोधित कर निर्धारण गर्ने निर्णय मिति २०६९।११।२ मा पत्र बुझाइएको छ ।

त्यसैगरी आयकर ऐन, २०५८ को दफा १०१ बमोजिम आ.व. २०५८/०५९ देखि आ.व.२०६७/६८ सम्मको संशोधित कर निर्धारण र मूल्य अभिवृद्धिकर ऐन, २०५२ को दफा २० बमोजिम मूल्य अभिवृद्धिकर निर्धारण गरी संशोधित तथा अन्तिम कर निर्धारण मिति २०६९।११।४ मा निर्णय आदेश जारी गरिएको हुँदा उक्त निर्णयमा चित्त नबुझेमा सो निर्णय आदेशउपर आयकर ऐन, २०५८ को दफा ११५ र मूल्य अभिवृद्धिकर ऐन, २०५२ को दफा ३१(क) बमोजिम आन्तरिक राजस्व विभागसमक्ष प्रशासकीय पुनरावलोकनको निवेदन दिन सकिने व्यवस्था हुँदाहुँदै सो वैकल्पिक बाटो अवलम्बन नगरी रिट क्षेत्रमा प्रवेश गरेको हुँदा निवेदन प्रथम दृष्टिमा नै खारेजभागी छ ।

विपक्षी रिट निवेदकले आफ्नो संस्था सार्वजनिक हित तथा परोपकारी संस्थाको रूपमा कार्य गर्ने उद्देश्यले संस्था दर्ता ऐन, २०३४ अनुसार दर्ता भएको मुनाफारहित गैरसरकारी संस्था भएकोले आयकर ऐन, २०३१ र आयकर ऐन, २०५८ बमोजिम कर नलाग्ने भन्ने जिकिर लिएको देखिन्छ । आयकर ऐन, २०३१ को दफा ४२(१)(च) मा गाउँ विकास समिति, जिल्ला विकास समिति, नगरपालिका र मुनाफाको उद्देश्यले गठन भएको देखि बाहेकको प्रचलित नेपाल कानूनबमोजिम दर्ता भएको वा स्वीकृति प्राप्त गरेको सार्वजनिक संस्था वा शिक्षण संस्थाको आयमा मात्र आयकर छुट हुने व्यवस्था गरेको थियो तर निवेदक संस्थाको विधानमा मुनाफा नकमाउने उद्देश्यले स्थापना भएको भन्ने उल्लेख भएको नदेखिएको र उक्त संस्थाले व्यवसायिक कारोबार गरी आय आर्जन गरेको कुरा निजले गरेको कारोबारबाटै पुष्टि भएको हुँदा उक्त कारोबारबाट प्राप्त आयमा आयकर लाग्ने स्पष्ट छ ।

त्यसै गरी आयकर ऐन, २०५८ को दफा २ को (ध)(१) को (क) मा कर छुट पाउने संस्था भनी नाफा नकमाउने उद्देश्यले स्थापना भएका सार्वजनिक प्रकृतिका सामाजिक, धार्मिक, शैक्षिक वा परोपकारी संस्था भनी उल्लेख भएको साथै प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा “तर छुट पाउने संस्थाले उद्देश्यअनुसार कार्य सम्पन्न हुँदा वा कुनै व्यक्तिद्वारा सो संस्थालाई प्रदान गरिएका सम्पत्ति वा सेवाबापतको कुनै भुक्तानी गर्दा बाहेक सो संस्थाको सम्पत्ति र सो संस्थाले प्राप्त गरेको रकमबाट कुनै व्यक्तिलाई कुनै फाइदा पुरयाएको भए त्यस्तो संस्थालाई कर छुट हुने छैन” भनी सशर्त कर छुट पाउने संस्थाको रूपमा परिभाषित गरेको देखिन्छ ।

आयकर निर्देशिका, २०६६ ले पनि ऐनमा भएको व्यवस्थालाई प्रष्ट पार्दै “उपर्युक्त व्यवस्थाको विश्लेषण गर्दा ऐनमा कर छुट प्राप्त हुने दुई प्रकारको अवस्था रहेको छ । कर छुट हुने संस्था र कर छुटको आय हुने संस्था । पहिलो अवस्था कर छुट संस्थाको परिभाषामा पर्नेबित्तिकै स्वतः कर छुटको सुविधा उपभोग गर्न पाउने र दोस्रो अवस्था, कर छुट संस्थाको परिभाषामा परे पनि सम्बन्धित आन्तरिक राजस्व कार्यालयमा दर्ता भएपछि वा सम्बन्धित आन्तरिक राजस्व कार्यालयबाट स्वीकृति प्राप्त गरेपछि मात्र कर छुटको सुविधा उपभोग गर्न पाउने हो । तर कर छुट हुने वा कर छुट पाएको कुनै संस्थाले आफ्नो सम्पत्ति र आफूले प्राप्त गरेको रकमबाट कुनै व्यक्ति विशेषलाई कुनै व्यक्तिगत फाइदा पुर्याएको भए त्यस्तो संस्थाले कर छुटको सुविधा प्राप्त गर्न सक्दैन । कुनै पनि संस्थालाई प्रदान गरिएको आयकर छुटको प्रमाणपत्र निःशर्त नभई सशर्त रूपमा प्रदान गरिएको छ । निवेदक संस्थालाई मिति २०६१।५।१ गते कर छुटको संस्थाको रूपमा दिइएको आयकर छुटको प्रमाणपत्र पनि निःशर्त नभई सशर्त रहेको छ । निज संस्थाले सामाजिक सेवा कार्यक्रमहरूका अलावा आफ्नो उद्देश्यविपरीत व्यवसायिक तथा वित्तीय कारोबार गरी आय आर्जन गरेको पुष्टि भएको हुँदा निजले गरेको सो व्यवसायिक कारोबारमा आयकर छुट नहुने स्पष्ट छ ।

जहाँसम्म रिट निवेदकले प्रत्येक वर्ष आफ्नो आय व्ययको वित्तीय विवरण बुझाई आए पनि कार्यालयबाट आयकर लाग्ने भनी कहिल्यै पनि दावी र पत्राचार नगरेको भन्ने जिकिर लिनुभएको छ, सो सम्बन्धमा निजले पेस गरेको विवरणमा आफूले गरेको व्यवसायिक तथा वित्तीय कारोबारको विवरण नदिई कारोबार लुकाएको

देखिन्छ । नेपालको स्वयम्कर निर्धारण प्रणालीमा आधारित आयकर व्यवस्थाबमोजिम करदाताले स्वयम्कर निर्धारण गरी निर्धारित कर रकम सम्बन्धित कार्यालयमा दाखिला गर्ने व्यवस्था रहेको छ । यसरी करदाताहरूबाट प्राप्त भएका विवरणमध्ये तोकिएका सूचकहरूको आधारमा आन्तरिक राजस्व विभागबाट जोखिमयुक्त करदाता पहिचान गरी छनौटमा परेका वा कार्यालयबाट छनौट भएका वा कुनै किसिमको उजुरी सूचना प्राप्त भएका करदाताहरूको मात्र पूर्णकर परीक्षण वा अनुसन्धानात्मक कर परीक्षण गरिदै आएको छ । पूर्ण कर परीक्षण वा अनुसन्धानमूलक कर परीक्षण नभएको अवस्थासम्म करदाताले पेस गरेको विवरण नै मान्य हुन्छ । यसै व्यवस्थाअनुसार निज करदाताले आफ्नो कारोबार लुकाई आय व्यय विवरण पेस नगरी कर छली गरेको सूचना प्राप्त भएपश्चात् छानबिन तथा अनुसन्धान सुरु गरी निजलाई जानकारी दिई मूल्य अभिवृद्धिकरतर्फ प्रारम्भिक कर निर्धारण आदेश र आयकरतर्फ सफाइको सबुद प्रमाण पेस गर्ने मौका दिई सो को प्रतिक्रियासमेत प्राप्त हुन आएकोले कर निर्धारण गरिएको हुँदा गैरकानूनीरूपमा कर लगाएको भनी लिनु भएको जिकिर निरर्थक रहेको छ ।

त्यसैगरी आयकर ऐन, २०५८ को दफा १०(छ) मा छुट हुने रकमअन्तर्गत छुट पाउने संस्थाले चन्दा, उपहारअन्तर्गतका रकममा मात्र कर छुट हुने व्यवस्था गरेको छ । आयकर छुटको प्रमाणपत्र प्राप्त नगरेको अवस्थामा भने सामाजिक परोपकारी जुनसुकै संस्थाले प्राप्त गरेको अनुदान, चन्दा र उपहारसमेत करयोग्य आय हुन्छ । निवेदक संस्थाले व्यवसायिक कारोबार गरी आय आर्जन गरेको स्पष्ट भएकोले यसरी प्राप्त गरेको आयमा आयकर छुटको प्रमाणपत्र लिएको भएता पनि आयकर छुटको दायरामा पर्ने स्पष्ट

छ ।

आयकर छुटको प्रमाणपत्र प्राप्त संस्थाहरूले प्रत्येक वर्ष कर छुटको उद्देश्यअन्तर्गत मात्र कार्य गरेको भए वित्तीय विवरण मात्र र करलाग्ने उद्देश्यसमेतको काम गरेको भए आयकर ऐन, २०५८ को दफा ९६ बमोजिम आय विवरण पेस गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । विपक्षी निवेदकले उल्लेख गर्नुभएको संस्थाले वित्तीय विवरण पेस गर्ने गरेको भए तापनि आय विवरण पेस गरेको देखिँदैन । आयकर ऐन, २०५८ ले करदाता स्वयम्लाई कर अधिकृत सरह मानेको पाइन्छ । आफ्नो आय करदाता आफैँले यकीन गरी आय विवरण तयार गरी कर तिर्नुपर्ने दायित्व भए दाखिला गर्दै जानु पर्नेमा विपक्षी निवेदकले सो नगरी कर छुट प्राप्त संस्था भनी वित्तीय विवरणमात्र पेस गरेको हुँदा निजले कर छल्ने नियतले जालसाजीपूर्ण कार्य गरी आफूले गरेको व्यावसायिक कारोबार लुकाएको स्पष्ट छ । यसरी जालसाजीपूर्ण कार्य गरी कर छलेको पाइएमा आयकर ऐन, २०५८ को दफा १०१(४) बमोजिम कर निर्धारण गर्न सकिने व्यवस्था अनुसार कर निर्धारण गरिएको हुँदा गैरकानूनी तथा गैरसंवैधानिक किसिमले कर निर्धारण गर्न खोजेको भन्ने जिकिर निरर्थक छ ।

आयकर ऐन, २०५८ बमोजिम कर छुट प्राप्त गर्ने संस्था, नाफा नकमाउने उद्देश्यले स्थापना भएका सार्वजनिक प्रकृतिका सामाजिक, धार्मिक, शैक्षिक वा परोपकारी संस्था हुनुपर्ने, कर छुट पाउने संस्थाले पाएको चन्दा, उपहार वा उक्त संस्थाबाट प्रतिफल प्राप्त गर्ने वा प्रतिफलको आसा नगरी त्यसले संस्थाको कार्यसँग प्रत्यक्षरूपले सम्बन्धित अन्य योगदानहरू मात्र कर छुटका लागि योग्य हुन्छ । सामाजिक, परोपकारी कार्य गर्ने प्रयोजनको लागि प्राप्त हुने अनुदान रकम प्राप्त गर्न पनि नेपाल सरकारको स्वीकृति लिनुपर्ने

हुन्छ । कर छुट हुने संस्थाले पनि बोलकबोल प्रक्रियाअनुसार तथा ठेक्का प्रतिस्पर्धा गरी कुनै काम प्राप्त गरी कारोबार गरेमा कर तिर्नुपर्ने कानूनी व्यवस्था छ । तर विपक्षी संस्थाले उक्त दफा २(घ)को उद्देश्यविपरीत करयोग्य व्यवसायिक कारोबार गरी आय आर्जन गरेको अवस्था छ । यसरी प्रचलित कानूनबमोजिम करयोग्य कारोबार गरेको उक्त संस्थाले आफूले गरेको कारोबार लुकाई हालसम्म पनि राज्यलाई तिर्नु बुझाउनुपर्ने कर नतिरी कानून उल्लङ्घन गरेको कारणले आयकर ऐन, २०३१ र २०५८ साथै मूल्य अभिवृद्धिकर ऐन, २०५२समेतले दिएको अधिकार प्रयोग गरी अधिकारप्राप्त अधिकारीबाट भएको कर निर्धारण कानूनसम्मत भएको हुँदा निवेदन खारेजभागी छ ।

अतः उपर्युक्त उल्लिखित तथ्यगत तथा कानूनी आधारसमेतबाट आयकर ऐन, २०५८बमोजिम कर छुट भएको वा छली भएको सम्बन्धमा अनुसन्धान छानबिन गरी संशोधित कर निर्धारण गर्न सक्ने अधिकार भएको, संशोधित कर निर्धारण आदेश जारी गर्दा प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तअनुरूप सुनुवाइको मौका दिई आयकर ऐन तथा मूल्य अभिवृद्धिकर ऐन तथा नियमावलीले तोकेको प्रक्रिया पूरा गरी गरिएको कर निर्धारण आदेशउपर प्रशासकीय पुनरावलोकनको निवेदन दिन सक्ने मार्ग अवलम्बन नगरी असाधारण क्षेत्राधिकारअन्तर्गत रिट क्षेत्रमा प्रवेश गरी दायर भएको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको आन्तरिक राजस्व कार्यालयको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकतर्फबाट विद्वान् अधिवक्ताद्वय श्री वेदप्रसाद शिवाकोटी र श्री वल्लभ बस्नेतले गरिबीको रेखामुनी रहेका विपन्न वर्ग र ग्रामीण

महिलाको उत्थान गर्ने उद्देश्यले स्थापित यस संस्थालाई लघुवित्त सञ्चालन गर्न राष्ट्र बैङ्कले इजाजत दिएको छ । लघुवित्त कार्यक्रम दुर्गम ठाउँमा सञ्चालित छन् । लघुवित्त कार्यक्रमको माध्यमबाट दूरदराजमा रहेका विपन्न वर्ग र ग्रामीण महिलाको जीवनस्तरमा सुधार ल्याउने उद्देश्यले लगानी गरी प्राप्त आयसमेत उक्त स्थानमा नै प्रयोग हुने हुँदा मुनाफा वा करयोग्य आयमा गणना हुने प्रकृतिको आय होइन । Surplus आय नभएकोले यसमा कर लगाउन मिल्दैन । आयकर छुट हुने प्रमाणपत्र जारी गरियो तर त्यसको विपरीत कर लगाइयो यो कार्य कानूनसम्मत छैन । कर छुटको प्रमाणपत्र जारी गर्दा चार शर्त उल्लेख गरियो ती शर्तविपरीत हुने गरी यस संस्थाले कुनै कार्य गरेको छैन । निवेदकसरहका अन्य सेवामूलक संस्थालाई कर छुट दिई निवेदक संस्थालाई मात्र करको दायरामा ल्याइएको छ, यो समानताको हक विरुद्धको कार्य हो । सेवामूलक संस्थाले आर्जन गरेको आयमा कर छुट पाउने गरी नैकाय २०६९, असार, नि.नं.८७८५, पृष्ठ ४१३ मा सिद्धान्त प्रतिपादन भएको हुँदा उक्त सिद्धान्त यस रिट निवेदनमा पनि आकर्षित हुन्छ । ऐनमा नै कर छुटको व्यवस्था भएको अवस्थामा कुन कुन आयमा कर लगाउने भन्नेतर्फ नहेरी सम्पूर्ण आयमा नै कर लगाइयो यो त्रुटिपूर्ण छ । कर नलाग्ने आयमा समेत कर लगाइएको हुँदा रिट जारी गरी कर लगाउने गरी भएका निर्णय बदर हुनुपर्दछ भन्नेसमेत व्यहोराको बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

यसै गरी निवेदकतर्फबाट विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्तात्रय श्री बट्टीबहादुर कार्की, श्री शम्भु थापा र श्री कोमलप्रकाश घिमिरेले वित्तीय मध्यस्थताको काम गर्ने संस्थासम्बन्धी ऐन, २०५५ को दफा ३१ ले पनि नाफारहित सेवामूलक संस्थालाई

आयकर छुट हुने भनी व्यवस्था गरेको छ । संस्थाले आफ्नो उद्देश्यविपरीत कार्य गरेमा संस्था नै खारेज हुन्छ तर यस संस्थाले कानूनविपरीत र आफ्नो विधानको उद्देश्यविपरीत कार्य गरेको छैन । Surplus र Profit मा फरक छ । प्रत्येक आर्जन करयोग्य हुँदैन । खुद मुनाफामा कर लाग्दछ सम्पूर्ण बचतमा होइन तर सम्पूर्ण बचतमा कर लगाइयो यो कार्य त्रुटिपूर्ण छ । कर छुट पाउने अधिकार निवेदकमा रहेको हुँदा सम्पूर्ण बचतमा कर लगाउने गरी भएको निर्णय बदर गरी अब उप्रान्त कर नलगाउनु भन्ने प्रतिषेधलगायत परमादेशको आदेश जारी हुनुपर्दछ भन्नेसमेत व्यहोराको बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

सरकारी निकायको तर्फबाट विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री महेशकुमार थापाले विधानमा सेवामूलक भनी उल्लेख गरी सोहीबमोजिम कर छुटको प्रमाणपत्र प्राप्त गरिसकेपछि वित्तीय संस्थासमेत खोली वित्तीय कारोबार गरी सोबाट मुनाफा आर्जन गरेको हुँदा करको सिद्धान्तबाहिर गएको प्रष्ट छ । कर छुटको नाममा व्यापार गर्न पाइँदैन । व्यापार गर्न कर छुट दिएको होइन सेवामूलक कार्यको लागि छुट दिएको हो । तर कर छुट सुविधा दुरुपयोग गरी वित्तीय कारोबार सञ्चालन गरिएको छ । के कस्तो प्रकृतिका कार्यका कर छुट हुने भनी जारी गरिएको प्रमाणपत्रमा नै शर्त उल्लेख छ । निवेदकले विवरणमात्र पेस गरे करयोग्य रकम देखाएनन् । तसर्थ निवेदक संस्थाले आफ्नो विधान र उद्देश्यविपरीत वित्तीय कारोबार सञ्चालन गरी मुनाफा आर्जन गरेको हुँदा त्यस्तो मुनाफामा कर लगाउने गरी भएका निर्णय कानूनसम्मत भई गैरवैधानिक एवम् गैरसंवैधानिक नदेखिएकोले रिट खारेज हुनुपर्दछ भन्नेसमेत व्यहोराको बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

दुबैतर्फका विद्वान् कानून व्यवसायी एवम् सहन्यायाधिबक्ताले प्रस्तुत गर्नुभएको बहससमेत सुनी मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा मागबमोजिम आदेश जारी गर्नुपर्ने हो होइन सोही विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

यसमा नेपाल सरकारको नीतिअनुरूप गरिबी निवारणको क्षेत्रमा कार्य गर्ने उद्देश्यले स्थापित यस संस्थाले नेपालका ७५ जिल्लामध्ये ५४ जिल्लाअन्तर्गतका विपन्न जनताको जीवनस्तर उकास्न विभिन्न विकास तथा सेवामूलक कार्यहरू गर्ने क्रममा ४५०० वटा साना तथा मझौला सिंचाई आयोजनाको निर्माण, ८४० वटा खानेपानी आयोजनाहरू सम्पन्न गरेको, २२ वटा उपस्वास्थ्य चौकीको भवन निर्माण, ३८१ वटा विद्यालय भवनहरूको निर्माण, मर्मत र पुनर्निर्माण, ८१० कि.मी. ग्रामीण कृषि सडकको निर्माण, ३८ वटा झोलुङ्गे पुल, १९ वटा सामुदायिक भवन, २ वटा लघु जलविद्युत आयोजनाहरूसमेत गरी हालसम्म जम्मा ७६४७ आयोजनाहरू निर्माण र मर्मत गरी जनतालाई सुम्पिँ चालु अवस्थामा रहेका छन् । आर्थिक, सामाजिक र शैक्षिक दृष्टिले पिछडिएका दूरदराजका ग्रामीण समुदायका विपन्न वर्गको आर्थिक उन्नतिका लागि नेपाल राष्ट्र बैङ्कबाट अनुमति लिई लघुवित्त (Microfinance) कार्यक्रम सञ्चालन गरी ग्रामीण भेगका गरिब तथा विपन्न महिलाहरूको तर्फबाट बचत भएको रकमबाट निजहरूका सन्ततिको शिक्षा र स्वास्थ्यमा खर्च गर्न सहयोग पुगेको छ । यसरी निवेदक संस्था सार्वजनिक हित तथा परोपकारी कार्य गर्ने उद्देश्यले स्थापित भई मुनाफारहित गैरसरकारी संस्था भएको र तत्कालीन आयकर ऐन, २०३१ को दफा ४२(१) (च) हाल प्रचलित आयकर ऐन, २०५८ को दफा २(ध)(१)को खण्ड (क) ले आयकर छुट हुने संस्थाका रूपमा

२०६१।५।१ मा आयकर छुटको प्रमाणपत्र प्राप्त गरेको छ । यसरी कर छुट सुविधा पाई कार्य सञ्चालन गरी आएकोमा आ.व. ०५६/०५७ को रू.२८,३८,८१६।६५ एवम् सोही मितिमा आ.व. ०५७/०५८ को रू. ३९,५९,९२४।४५ र आ.व. ०५८/०५९ देखि आ.व. ०६७/०६८ सम्मको कुल रू.२१,६६,०९,०२९।४३ रकमलाई खुद आय कायम गरी संशोधित आयकर निर्धारण गर्ने भन्ने मिति २०६९।१०।११ र २०६९।१०।१४ का पत्रहरू प्राप्त हुन आएको तर उक्त निर्णय गर्दा आयकर ऐन, २०५८ को दफा १०१(३) अनुसार ४ वर्षभित्र कर निर्धारण गरी सक्नुपर्नेमा १२ वर्षको एकमुष्ट कर निर्धारण गरिएको छ । मुनाफारहित संस्थाको रूपमा स्थापना भएको संस्थालाई कर लगाउने तथा प्रेषित पत्रमा उल्लिखित खुद आय भनी उल्लेख गरिएको रकम कर्मचारीको उपदान, विदा, औषधि उपचारसमेतसँग सम्बन्धित हुँदा त्यस्तो रकमलाईसमेत खुद आय कायम गरी कर लगाउने गरी भएका निर्णयबाट नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(३)(घ), १३(१), ८९(१) को संवैधानिक हक तथा आयकर ऐन, २०३१ को दफा ४२(१)(च) र आयकर ऐन, २०५८ को दफा २ (ध)(१)(क) का साथै संस्था दर्ता ऐन, २०३४ को दफा ५(२)समेतका कानूनी हकहरू हनन् हुन गएकोले आन्तरिक राजस्व कार्यालय, काठमाडौँ क्षेत्र नं. २ बाट कर निर्धारण गर्ने गरी मिति २०६९।१०।११ र २०६९।१०।१४ को पत्र तथा उक्त पत्रहरूसँग सम्बन्धित निर्णय एवम् काम कारवाहीहरू नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७ (२) बमोजिम उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी निवेदक संस्थालाई आयकर नलगाउनु भनी प्रतिषेध परमादेशलगायत अन्य जो

चाहिने आज्ञा आदेश वा पूर्जा जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदन व्यहोरा रहेको देखिन्छ ।

विपक्षीहरूको लिखित जवाफमा निवेदकले शर्तसहितको कर छुट प्रमाणपत्र प्राप्त गरेको हो निःशर्त होइन । कर छुट प्रमाणपत्र भएकै आधारमा मात्र त्यस्ता संस्थाहरूले आर्जन गरेको करयोग्य आयमा कर छुट हुने होइन । त्यस्ता संस्थाहरूले आयकर ऐन, २०५८ को दफा १०(छ) बमोजिम प्राप्त गरेको रकमको हदसम्म मात्र कर छुट हुने व्यवस्था रहेको छ । निवेदक संस्थाले व्यवसायिक तथा वित्तीय कारोबार गरी विभिन्न बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाहरूबाट ऋण कर्जा लिई लगानी गरेको, लघुवित्त कार्यक्रमअन्तर्गत ग्राहक सदस्यहरूमा ऋण लगानी तथा असुली कार्यबाट ब्याज आम्दानी गरेको, परामर्श सेवाबाट आय आर्जन गरेको, बैङ्क डिपोजिटबाट ब्याज आर्जन गरेको साथै विभिन्न कम्पनीमा शेयर र इक्विटीमा लगानी गरी आय आर्जन गरेको कुरा लेखा परीक्षणको प्रतिवेदन र कागजात विवरणबाट देखिएको, दातृ निकायहरूबाट अनुदान प्राप्त गर्दा नेपाल सरकारबाट स्वीकृति नलिएको साथै बोलकबोल प्रक्रियाअनुसार प्रतिस्पर्धा गरी काम तथा परियोजनाहरू प्राप्त गरी उक्त परियोजनाहरूबाट मुनाफा आर्जन गरी उक्त संस्थाले आफ्नो उद्देश्यविपरीत व्यवसायिक कारोबार गरी करयोग्य आय आर्जन गरेको पाइएको हुँदा आ.व. २०५६/५७ र २०५७/५८ को आयको सम्बन्धमा आयकर ऐन, २०३१ को दफा ३३(१) बमोजिम कर निर्धारण गरी सोको कुनै प्रतिक्रिया भए ७ दिनभित्र जवाफ पठाउन ऐनको दफा ३३(४) बमोजिम सूचना दिएकोमा निजले कर लाग्ने कारोबार नगरेको भन्ने प्रमाण पेस गरेको नदेखिएको हुँदा मिति २०६९।१०।२८ मा संशोधित कर निर्धारण

गर्ने निर्णय गरिएको र आयकर ऐन, २०५८ को दफा १०१ बमोजिम आ.व. २०५८/०५९ देखि आ.व. २०६७/६८ सम्मको संशोधित कर निर्धारण र मूल्य अभिवृद्धिकर ऐन, २०५२ को दफा २० बमोजिम मूल्य अभिवृद्धिकर निर्धारण गरी संशोधित तथा अन्तिम कर निर्धारण निर्णय आदेश जारी गरिएको हुँदा उक्त निर्णयमा चित्त नबुझेमा सो निर्णय आदेशउपर आयकर ऐन, २०५८ को दफा ११५ र मूल्य अभिवृद्धिकर ऐन, २०५२ को दफा ३१(क) बमोजिम आन्तरिक राजस्व विभागसमक्ष प्रशासकीय पुनरावलोकनको निवेदन दिन सकिनेमा सो वैकल्पिक बाटो अवलम्बन नगरी रिट क्षेत्रमा प्रवेश गरेको हुँदा रिट निवेदन खारेज हुनुपर्दछ भन्नेसमेत व्यहोरा उल्लेख गरेको देखिन्छ ।

निवेदन व्यहोरा, लिखित जवाफ र विद्वान् कानून व्यवसायीहरूले प्रस्तुत विवादमा उठाउनु भएको संवैधानिक एवम् कानूनी प्रश्नसमेतलाई दृष्टिगत गरी हेर्दा निम्न प्रश्नहरूमा निरूपण गर्नुपर्ने देखिन आएको छ ।

- (क) कर कार्यालयले गरेको निर्णय बदर माग गर्न परेको रिट निवेदनमा रिट क्षेत्राधिकार आकर्षित हुन सक्छ वा सक्दैन ?
- (ख) निवेदक संस्था तत्कालीन आयकर ऐन, २०३१ को दफा ४२(च)(१) र हाल बहाल रहेको आयकर ऐन २०५८ को दफा २(घ)(१)(क) बमोजिमको दायराभित्र पर्ने सेवामूलक संस्था हो होइन ?
- (ग) सेवामूलक संस्थाले वित्तीय कारोबार गर्न मिल्ने हो होइन र यसरी वित्तीय कारोबारबाट आर्जित आय करयोग्य आय हुन्छ हुँदैन ?
- (घ) आन्तरिक राजस्व कार्यालयबाट भएका

निर्णय कानूनसम्मत् छन् छैनन् र उक्त निर्णय बदर हुनुपर्ने हो होइन ?
(ङ) निवेदन मागबमोजिम आदेश जारी हुनुपर्ने हो होइन ?

२. पहिलो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा संशोधित तथा अन्तिम कर निर्धारण निर्णय आदेशउपर चित्त नबुझेमा सो निर्णय आदेशउपर आयकर ऐन, २०५८ को दफा ११५ र मूल्य अभिवृद्धिकर ऐन, २०५२ को दफा ३१(क)बमोजिम आन्तरिक राजस्व विभागसमक्ष प्रशासकीय पुनरावलोकनको लागि निवेदन दिन सकिने र आन्तरिक राजस्व विभागको निर्णयउपर राजस्व न्यायाधिकरणमा पुनरावेदन गर्न सकिने वैकल्पिक उपचारको बाटो विद्यमान रहेको अवस्थामा रिट क्षेत्रमा प्रवेश गरेको निवेदकको उक्त कार्य प्रारम्भमा नै कानूनविपरीत छ भनी वैकल्पिक उपचारको विषयमा विपक्षीहरूले विवाद देखाएका छन् ।

३. निवेदक संस्थालाई तत्कालीन आयकर ऐन, २०३१ को दफा ४२(१)(च) र हाल प्रचलित आयकर ऐन, २०५८ को दफा २(घ)(१)को खण्ड (क) ले आयकर छुट हुने संस्थाका रूपमा २०६१।५।१ मा आयकर छुटको प्रमाणपत्र प्रदान गरी कर छुटको सुविधा पाई कार्य सञ्चालन गरी आएकोमा निज संस्थाले वित्तीय कारोबार गरी विभिन्न बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाहरूबाट ऋण कर्जा लिई लगानी गरेको, लघुवित्त कार्यक्रमअन्तर्गत ग्राहक सदस्यहरूमा ऋण लगानी तथा असुली कार्यबाट ब्याज आमदानी गरेको, परामर्श सेवाबाट आय आर्जन गरेको, बैङ्क डिपोजिटबाट ब्याज आर्जन गरेको साथै विभिन्न कम्पनीमा शेयर र इक्विटीमा लगानी गरी आय आर्जन गरेको हुँदा मिति २०६९।१०।८ को निर्णयानुसार मिति २०६९।१०।११ आ.व.०५६/०५७

को रू.२८,३८,८१६।६५ एवम् सोही मितिमा आ.व. ०५७/०५८ को रू.३९,५९,९२४।४५ र आ.व.०५८/०५९ देखि आ.व.०६७/०६८ सम्मको कूल रू.२१,६६,०९,०२९।४३ रकम करयोग्य आय कायम हुने भनी मिति २०६९।१०।१४ मा पत्राचार भएको देखिन्छ । उक्त निर्णय एवम् सो निर्णयानुसार गरिएको पत्राचार आयकर ऐन, २०५८ को दफा १०१(३) अनुसार ४ वर्षभित्र नभई १२ वर्षको एकैचोटी निर्णय भएको र उक्त निर्णय गर्दा कानूनले तोकेको समय व्यतीत गरी तथा कर्मचारीको उपदान, बिदा, बिमा र औषधि उपचार र लघुवित्त कारोबारबाट प्राप्त आयसमेतका रकम सबैलाई खुद आय कायम गरी भएका निर्णय गैरसंवैधानिक भएको भनी निवेदकले चुनौती दिएका छन् ।

४. आन्तरिक राजस्व कार्यालयबाट आयकर छुट हुने संस्थाका रूपमा निवेदक संस्थालाई २०६१।५।१ मा आयकर छुटको प्रमाणपत्र प्रदान गरिएको छ । यसरी आफैले कर छुट हुने भनी प्रमाणपत्र जारी गरेको सो संस्थाले कुन कुन निकायबाट अनुदान रकम प्राप्त गरेको छ र सामाजिक सेवामा के कस्तो लगानी गरेको छ, मुनाफाका आधार के के हुन्, अन्य निकायबाट प्राप्त कार्यालय सञ्चालनसम्बन्धी खर्च, कर्मचारीको तलब, उपदान, बिदा, बिमा र औषधि उपचारसमेतको रकममा के कति करयोग्य आय हुन सक्छ र के कति कर छुटयोग्य आय हुने भन्ने र वित्तीय मध्यस्थताको काम गर्ने संस्थासम्बन्धी ऐन, २०५५ को दफा २४ बमोजिमका आयमा सोही ऐनको दफा ३१ बमोजिम दिन सकिने कर छुट जस्ता कानूनी प्रक्रियागत कार्य पूरा नगरी संस्थाले प्राप्त गरेको आयलाई करयोग्य आय कायम गरी १२ वर्षको आय एकै चोटी

निर्धारण हुने भनी भए गरेका त्यस्ता निर्णयहरूलाई कानूनसम्मतको निर्णय मान्न मिल्दैन । कुन आय करयोग्य आय हो र कुन आय करछुटयोग्य आय हो भन्ने कुराको निर्णय गर्न सम्बन्धित अधिकारीसक्षम छ तर कानूनविपरीत गएर निर्णय गरिन्छ र निर्णयाधिकारीका निर्णयमा कुनै कानूनी प्रश्नमा विवाद रहेको देखिन्छ भने त्यस्तो कानूनी प्रश्नको निराकरण रिटक्षेत्रबाट नहुने भन्न मिल्दैन ।

५. अब, दोस्रो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा निवेदक संस्था तत्कालीन आयकर ऐन, २०३१ को दफा ४२(१)(च) र आयकर ऐन २०५८ को दफा २(ध)(१)(क) बमोजिमको दायराभित्र पर्ने सेवामूलक तथा करछुटप्राप्त संस्था हो होइन भन्नेतर्फ विचार गर्दा तत्कालीन आयकर ऐन, २०३१ को दफा ४२(१)(च) मा भएको कानूनी व्यवस्था देहायबमोजिम छः

४२ आयकरको छुटः(१) यस ऐन वा प्रचलित नेपाल कानूनमा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि देहायका आयमा कर लाग्ने छैनः-

(च) गाउँ विकास समिति, जिल्ला विकास समिति, नगरपालिका र मुनाफाको उद्देश्यले गठन भएको देखिबाहेकको प्रचलित नेपाल कानूनबमोजिम दर्ता भएको वा स्वीकृति प्राप्त गरेको सार्वजनिक संस्था वा शिक्षण संस्थाको आय, यसैगरी हाल बहाल रहेको आयकर ऐन, २०५८ को दफा २(ध) मा भएको कानूनी व्यवस्था देहायबमोजिम छः

२(ध) “छुट पाउने संस्था” भन्नाले देहायका निकाय सम्झनुपर्छ :

(१) कर छुट पाउने संस्थाको रूपमा विभागमा दर्ता भएका देहायबमोजिमका निकाय :

(क) नाफा नकमाउने उद्देश्यले स्थापना भएका सार्वजनिक प्रकृतिका सामाजिक, धार्मिक, शैक्षिक वा परोपकारी संस्था,

(ख) सामाजिक वा खेलकुदसम्बन्धी सुविधा प्रवर्द्धन गर्ने उद्देश्यले सो संस्था वा त्यसका सदस्यहरूले लाभ नलिने गरी गठन भएको अव्यवसायी (एमेच्योर) खेलकुद संस्था,

(२) निर्वाचन आयोगमा दर्ता भएको राजनैतिक दल,

(३) गाउँ विकास समिति, नगरपालिका वा जिल्ला विकास समिति,

तर छुट पाउने संस्थाको उद्देश्यअनुसार कार्य सम्पन्न हुँदा वा कुनै व्यक्तिद्वारा सो संस्थालाई प्रदान गरिएका सम्पत्ति वा सेवाबापतको कुनै भुक्तानी गर्दा बाहेक सो संस्थाको सम्पत्ति र सो संस्थाले प्राप्त गरेको रकमबाट कुनै व्यक्तिलाई कुनै फाइदा पुर्याएको भए त्यस्तो संस्थालाई कर छुट हुने छैन ।

६. निवेदक विकास आयोजना सेवा केन्द्र (डिप्रोक्स-नेपाल) संस्था दर्ता ऐन, २०३४ अन्तर्गत मिति २०५०।६।१० मा दर्ता भई स्थापित भएको गैरसरकारी संस्था भएको कुरामा विवाद छैन । नेपाल सरकारको नीतिअनुरूप नै गरिबी निवारणको क्षेत्रमा कार्य गर्ने उद्देश्यले स्थापित भई विभिन्न विकास तथा सेवामूलक कार्यहरू गर्ने क्रममा साना तथा मझौला सिंचाई आयोजनाको निर्माण, खानेपानी आयोजनाहरूको निर्माण, उपस्वास्थ्य चौकीको भवन निर्माण, विद्यालय भवनहरूको निर्माण, मर्मत र पुनर्निर्माण ग्रामीण कृषि सडकको निर्माण, झोलुङ्गे पुल, सामुदायिक भवन, लघु जलविद्युत् आयोजनाहरूसमेत निर्माण र मर्मत गरी जनतालाई सुम्पिई आफ्नो विधानको उद्देश्यअनुरूप स्थापना कालदेखि हालसम्म कार्य

गरिआएको कुरामा विपक्षीले विवाद देखाएका छैनन् ।

७. देशको ग्रामीण क्षेत्रको सर्वाङ्गिन विकास सरकारी क्षेत्रको प्रयासबाट मात्र पूरा हुन नसक्ने ग्रामीण विकासका लागि समावेशी तरिकाले जन सहभागिता जुटाई निरपेक्ष गरिबीको रेखामुनि रहेको ग्रामीण समाजको आर्थिक र सामाजिक रूपान्तरण गर्न विभिन्न सेवामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने भन्ने निवेदक संस्थाको विधानको प्रस्तावनामा उल्लेख छ । उक्त संस्थाको प्रस्तावनाबाटै आर्थिक, सामाजिक, शैक्षिक दृष्टिले पछाडि परेका विपन्न वर्ग वा समुदायको उत्थानको लागि सेवामूलक कार्य सञ्चालनार्थ सहयोग पुर्याउनु उक्त संस्थाको मूल उद्देश्य रहेको देखिन्छ । यही उद्देश्यलाई मूर्तरूप दिन संस्था दर्ता ऐन, २०३४ बमोजिम यो संस्था स्थापित भएको छ ।

८. संस्था दर्ता ऐन, २०३४ को प्रस्तावनामा “सामाजिक, धार्मिक, साहित्यिक, साँस्कृतिक, वैज्ञानिक, शैक्षिक, बौद्धिक, शारीरिक, आर्थिक, व्यवसायिक तथा परोपकारी संस्थाहरूको स्थापना र दर्ता गर्न भन्ने उल्लेख छ । त्यसैगरी उक्त ऐनको दफा २(क) मा “संस्था भन्नाले सामाजिक, धार्मिक, साहित्यिक, साँस्कृतिक, वैज्ञानिक, शैक्षिक, बौद्धिक, शारीरिक, आर्थिक व्यवसायिक तथा परोपकारी कार्यहरूको विकास एवम् विस्तार गर्ने उद्देश्यले स्थापना भएको सङ्घ संस्थालाई सम्झनुपर्दछ” भन्ने परिभाषा गरी संस्था दर्ता ऐनको प्रस्तावना र परिभाषासँग तादात्म्यता रहने गरी यस संस्थाको विधानको प्रस्तावनामा समेत उल्लेख भई सोही सङ्घ संस्था दर्ता ऐन, २०३४ बमोजिम दर्ता भई संस्था सञ्चालन भई आएकोमा आन्तरिक राजस्व कार्यालयबाट उक्त संस्थालाई मिति २०६१।५।१ मा कर छुटको

प्रमाणपत्रसमेत जारी गरेको देखिन आएको छ । यस संस्थाले माथि उल्लिखित विभिन्न क्षेत्रमध्ये नेपालको दूरदराज तथा भौगोलिक विकटतासमेतलाई दृष्टिगत गरी त्यस्तो क्षेत्रमा बसोबास गर्ने आर्थिक, सामाजिक र शैक्षिक दृष्टिले पछाडि परेका विपन्न वर्गलाई लक्षित गरी विभिन्न सेवामूलक कार्य गर्दै आएको सेवामूलक परोपकारी संस्था हो भन्ने कुरामा विमति जनाउनुपर्ने अवस्था देखिएन । तर, सेवामूलक र मुनाफारहित परोपकारी कार्य गर्ने उद्देश्यका साथ स्थापना भएको संस्थाले वित्तीय कारोबार गरी करयोग्य आय आर्जन गरेको भनी पहिला आफूले जारी गरेको कर छुटको प्रावधानविपरीत गएर कर निर्धारण गरेको कार्य गैरकानूनी र गैरसंवैधानिक भनी निवेदकले चुनौती दिएको अवस्था छ । सेवामूलक, मुनाफारहित परोपकारी कार्य गर्ने उद्देश्यका साथ स्थापना भएको संस्थाले गरेको लघु वित्तीय कारोबारबाट प्राप्त हुन आएको आय करयोग्य आय हो होइन भन्ने प्रश्न पनि त्यत्तिकै विचारणीय रहेकोले यस प्रश्नको निरूपण प्रश्न नं.३ मा विस्तृत विवेचना गरिने छ ।

९. सेवामूलक संस्थाले वित्तीय कारोबार गर्न मिल्ने हो होइन र यसरी वित्तीय कारोबारबाट आर्जित आय करयोग्य आय हुन्छ हुँदैन भन्ने तैस्रो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा संस्थाले वित्तीय कारोबार गरी विभिन्न बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाहरूबाट ऋण कर्जा लिई लगानी गरेको, लघुवित्त कार्यक्रमअन्तर्गत ग्राहक सदस्यहरूमा ऋण लगानी तथा असुली कार्यबाट ब्याज आमदानी गरेको, परामर्श सेवाबाट आय आर्जन गरेको, बैङ्क डिपोजिटबाट ब्याज आर्जन गरेको हुँदा उक्त रकम करयोग्य भएको भन्ने विपक्षीहरूको जिकिर रहेको छ ।

१०. सङ्घ संस्था दर्ता ऐन, २०३४ अन्तर्गत स्थापना भएका र तत्कालीन आयकर

ऐन, २०३१ को दफा ४२(१)(च) र हाल बहाल रहेको आयकर ऐन, २०५८ को दफा २(घ)(१) को खण्ड (क)बमोजिम कर छुट पाउने संस्थाले प्राप्त गरेको के कस्ता रकममा आयकर लागू भन्ने सम्बन्धमा आयकर ऐन, २०५८ को दफा १०(छ) मा भएको कानूनी व्यवस्थासमेत उल्लेख हुनु सान्दर्भिक छ ।

१०. छुट हुने रकमहरू : देहायका रकमहरूमा कर छुट हुनेछ :

(छ) छुट पाउने संस्थाले देहायबापत प्राप्त गरेको रकम :

(१) चन्दा, उपहार,

(२) दफा २ को खण्ड (घ) बमोजिमको छुट पाउने संस्थालाई प्रतिफल प्राप्त गर्ने वा प्रतिफलको आश नगरी त्यस्तो संस्थाको कार्यसँग प्रत्यक्षरूपले सम्बन्धित अन्य योगदानहरू, वा

(३) नेपाल राष्ट्र बैङ्कले आफ्नो उद्देश्यअनुरूप आर्जन गरेको रकम, वा

(४) नेपाल धितोपत्र बोर्डले आफ्नो उद्देश्यअनुरूप आर्जन गरेको रकम ।

११. उपर्युक्त कानूनी व्यवस्थाबमोजिम यस्ता कर छुट पाउने संस्थाले आफ्नो उद्देश्यअनुरूप कार्य गर्नको लागि दातृ निकायबाट अनुदानस्वरूप प्राप्त गर्ने चन्दा, उपहार र त्यस संस्थाले प्राप्त गरेको प्रतिफल र अन्य योगदानहरू करयोग्य आयमा गणना नहुने भन्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ । अब, निवेदक संस्थाले लघुवित्त कारोबार गरी गरेको आय करयोग्य आय हो होइन भन्ने प्रश्न पनि विचारणीय हुन आएको छ । निवेदक संस्था, संस्था दर्ता ऐन, २०३४ अन्तर्गत दर्ता भएको संस्था भए पनि लघुवित्त कार्यक्रमसमेत सञ्चालन गरी आय आर्जन गरेको भन्ने कुरामा

विवाद छैन । सेवामूलक र मुनाफारहित संस्था भनी दर्ता भई कार्य सञ्चालन भई आएको भए तापनि ऋण लगानीबाट प्राप्त भएको ब्याज भनी आर्थिक विवरणमा सो कुराको उल्लेख गरिएको छ । निवेदक संस्था मुनाफारहित संस्थाका रूपमा स्थापित भए पनि निज संस्थाले दातृ निकायबाट अनुदानस्वरूप चन्दा, उपहार, प्रतिफल र अन्य योगदानहरू प्राप्त गर्नुको साथ साथै वित्तीय कारोबार गरी सो वित्तीय कारोबारबाट आय आर्जन गरेको देखिँदा मुनाफारहित संस्थाका रूपमा स्थापना भए पनि व्यापारिक कारोबार गरेको त्यस्तो अवस्थामा मुनाफारहित भन्नेबित्तिकै सम्पूर्ण आयमा कर छुट हुने भन्ने होइन । कर छुटका पनि आफ्नै सिमा हुन्छन् । त्यो सिमाभन्दा बाहिर गएर न त राज्यले कर लगाउन सक्दछ न त आय प्राप्त गर्ने व्यक्ति वा संस्थाले इन्कार गर्न नै । त्यसकारण कर छुटको प्रमाणपत्र जारी हुँदा करमुक्त हुन नसक्ने विशुद्ध व्यापारिक कारोबार गरी आय आर्जन गरेको छ भने त्यस्तो अवस्थामा सो संस्थाले प्राप्त गरेको आयलाई करको दायरामा ल्याउनु हुँदैन भन्ने तर्क गर्नु करका मूल्य मान्यता र सिद्धान्तविपरीत हुन जान्छ । त्यसकारण मुनाफारहित संस्था भन्नेबित्तिकै व्यापार व्यवसायलाई छुट भनेको होइन । वित्तीय कारोबार गर्नु विशुद्ध सेवामूलक मात्र नभई नाफामूलक व्यापार व्यवसाय पनि हो । मुनाफा पनि व्यापार व्यवसायबाट हुन्छ भने त्यस्तो रकम कररहित हुन सक्ने । त्यसकारण वित्तीय कारोबारबाट प्राप्त आयमा सम्पूर्ण कर छुटको दावी गर्न र छुट दिन मिल्ने देखिँदैन ।

१२. संस्था दर्ता ऐन, २०३४बमोजिम दर्ता भएका संस्थाले वित्तीय मध्यस्थताको काम गर्ने संस्थासम्बन्धी ऐन, २०५५ को सिमामा रही त्यस्ता संस्थाले न्यून आय भएका व्यक्तिलाई

लघुबचत संकलन गर्न र लघुकर्जा उपलब्ध गराउन वित्तीय मध्यस्थताको भूमिका निर्वाह गर्नको लागि लघु वित्तीय कारोबार गर्न राष्ट्र बैङ्कले अनुमति प्रदान गर्न सक्ने गरी अधिकार प्रत्यायोजन गरेको र यस संस्थाले पनि अनुमति प्राप्त गरी उक्त कानूनी प्रावधानका आधारमा लघुवित्त कारोबार सञ्चालन गरेको हुँदा प्रस्तुत विवादमा ऐनमा रहेका लघुवित्तसम्बन्धी विभिन्न पक्षको प्रयोजन र विश्लेषण हुनु आवश्यक देखिएको छ ।

१३. देशको विभिन्न क्षेत्रमा बसोबास गर्ने न्यून आय भएका व्यक्तिहरूलाई लघु व्यवसायमा सहभागी गराई तिनीहरूको आर्थिक स्थितिमा सुधार गर्नको निमित्त संस्थागतरूपमा लघुबचत संकलन गर्न तथा लघुकर्जा उपलब्ध गराउन वित्तीय मध्यस्थताको काम गर्ने संस्थाहरूको व्यवस्था गर्न बनेको वित्तीय मध्यस्थताको काम गर्ने संस्थासम्बन्धी ऐन, २०५५ बमोजिम त्यस्तो कार्यक्रम सञ्चालन गर्नको लागि राष्ट्र बैङ्कबाट अनुमति प्राप्त गरेका त्यस्तो संस्थाले उक्त ऐनको दफा ८ ले प्रदान गरेको अधिकारबमोजिम न्यून आय भएका व्यक्तिहरूको समूह गठन गरी उक्त व्यक्ति वा समूहबाट लघुबचत संकलन गर्न, लघुकर्जा प्रदान गरी लक्षित वर्गको उत्थान गर्ने कार्यमा कार्य गर्नुपर्ने गरी सिमा निर्धारण गरेको पाइन्छ । यसरी भौगोलिक विकट र दूरदराजमा बसोबास गरेका विपन्न र न्यून आय भएका व्यक्तिहरूलाई लक्षित गरी न्यून आय भएका व्यक्तिहरूलाई लघु व्यवसायमा सहभागी गराई तिनीहरूको आर्थिक स्थितिमा सुधार गर्नको लागि लघुबचत संकलन गर्न तथा लघुकर्जा उपलब्ध गराई त्यस्ता विपन्न वर्गको आर्थिकस्तर बृद्धि गर्नु ऐनको उद्देश्य रहेको छ । यसरी संस्था दर्ता ऐन, २०३४बमोजिम दर्ता भएका संस्थाले वित्तीय मध्यस्थताको काम गर्ने संस्थासम्बन्धी

ऐन, २०५५ को दफा ५(२) बमोजिम अनुमति प्राप्त गरी लघुबचत संकलन गर्न तथा लघुकर्जा उपलब्ध गराउने प्रयोजनले यस्ता संस्थाले लघुवित्त कारोबार गर्न सक्ने नै देखियो । उक्त कार्यक्रम सञ्चालनार्थ ऐनको दफा २४ बमोजिम संस्थाको कोषमा देहायका रकमहरू रहने प्रावधान रहेको देखिन्छ ।

- २४ (क) नेपाल सरकार वा बैङ्क वा स्वदेशी वा विदेशी सङ्घ, संस्था आदिबाट अनुदान वा ऋणस्वरूप प्राप्त रकम,
- (क१) लघुबचत सङ्कलन गरी प्राप्त गरेको रकम,
- (क२) वाणिज्य बैङ्क वा वित्तीय संस्थाबाट प्राप्त गरेको रकम,
- (ख) संस्थाको सदस्यहरूबाट प्राप्त शुल्कमध्ये तोकिएबमोजिमको रकम,
- (ग) संस्थाले प्रदान गरेको सेवाबाट प्राप्त सेवा शुल्कको रकम,
- (घ) लघुकर्जाबाट प्राप्त व्याज, शुल्क आदि रकम,
- (ङ) अन्य श्रोतबाट प्राप्त रकम ।

१४. वित्तीय मध्यस्थताको काम गर्ने संस्थासम्बन्धी ऐन, २०५५ बमोजिम लघुवित्त कारोबार गर्न निवेदक संस्थाले राष्ट्र बैङ्कबाट मिति २०६१।७।१६ मा अनुमति लिई लघुवित्त कारोबार गरेको देखिन्छ । यसरी संस्थाले उपर्युक्त माध्यमबाट आर्जन गरेको रकममा कर छुट हुनुपर्ने भन्ने निवेदन दावी र उक्त रकम करयोग्य आय भएको भन्ने विपक्षीको लिखित जवाफ रहेको छ । माथि उल्लिखित प्राप्त आयमा वित्तीय मध्यस्थताको काम गर्ने संस्थासम्बन्धी ऐन, २०५५ को दफा ३१ बमोजिम करयोग्य आय भएको तर त्यस्तो रकममा नेपाल सरकारले पूर्ण

वा आंशिकरूपमा आयकर छुट दिन सक्नेमा सो भए गरेको देखिन आएन । नेपाल सरकारबाट कर छुट पाएको बाहेक उक्त संस्थाले अन्य कुनै विशुद्ध व्यापारिक वा वित्तीय कारोबार गरी सो माध्यमबाट आय आर्जन गरी खुद मुनाफा गरेको छ भने त्यस्तो खुद मुनाफा रकम कररहित हुन सक्ने भएन ।

१५. अब, चौथो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा मिति २०६९।१०।१८ को निर्णयानुसार मिति २०६९।१०।११ आ.व.०५६/०५७ को रू. २८,३८,८१६।६५ एवम् सोही मितिमा आ.व. ०५७/०५८ को रू.३९,५९,९२४।४५ र मिति २०६९।१०।१४ मा आ.व. ०५८/०५९ देखि आ.व.०६७/०६८ सम्मको कुल रू.२९,६६,०९,०२९।४३ रकम करयोग्य आय भनी जारी गरिएका निर्णयानुसारका काम कारवाही कानूनसम्मत छ छैन र उक्त निर्णय तथा पत्रहरू बदर हुनुपर्ने हो होइन भन्नेतर्फ विचार गर्दा निवेदक संस्था, संस्था दर्ता ऐन, २०३४ बमोजिम दर्ता भएको सेवामूलक संस्था भई वित्तीय मध्यस्थताको काम गर्ने संस्थासम्बन्धी ऐन, २०५५ बमोजिम लघुवित्त कारोबार गर्न राष्ट्र बैङ्कबाट अनुमति प्राप्त गरी विपन्न वर्गको हितको लागि लघुबचत संकलन लघुकर्जा लगानी गरी आएकोमा आन्तरिक राजस्व कार्यालयबाट कर निर्धारण गर्दा उक्त ऐनको समग्र उद्देश्य र विविध पक्षलाई विचार पुर्याएको देखिन आएन । त्यसै गरी दूरदराजमा रहेका आर्थिक दृष्टिले पछाडि परेका विपन्न वर्गलाई लक्षित गरी नेपाल सरकारको नीतिअनुरूप नै कार्य सञ्चालन गरी आएकोमा त्यस्तो संस्थालाई कर लगाउँदा वित्तीय मध्यस्थतासम्बन्धी काम गर्ने संस्थासम्बन्धी ऐन, २०५५ को दफा २४

बमोजिमको प्राप्त आयमा सोही ऐनको दफा ३१ ले व्यवस्था गरेको कानूनी प्रावधानमा समेत विचार पुर्याएको देखिन आएन । आन्तरिक राजस्व कार्यालयबाट मिति २०६९।१०।१८ मा भएको निर्णयानुसार जारी गरिएको आ.व. ०५६/०५७ र ०५७/०५८ को लागि मिति २०६९।१०।११ मा र मिति २०६९।१०।१४ मा आ.व. २०५८/०५९ देखि आ.व. ०६७/०६८ सम्मको कर निर्धारण आदेशलाई कानूनसम्मत भन्न मिलेन । निवेदक कर नलाग्ने संस्थाका रूपमा दर्ता भएको प्रमाणपत्र आफैले जारी गरेको प्रमाणपत्र नहेरी मुनाफारहित हो होइन, संस्थाले गरेको आयमध्ये कुन कुन रकम करयोग्य आय हो र कुन कुन आय कर नलाग्ने आय हो भन्ने कुरातर्फ विश्लेषण र विवेचना गरी कर निर्धारण गर्नुपर्नेमा सोतर्फ विचार नगरी नलाग्ने रकममा समेत कर लगाउने गरी विपक्षी आन्तरिक राजस्व कार्यालय क्षेत्र नं.२ काठमाडौंबाट भएको मिति २०६९।१०।१८ को निर्णयानुसार जारी गरिएका मिति २०६९।१०।११ र २०६९।१०।१४ का कर निर्धारण आदेश त्रुटिपूर्ण देखिँदा उक्त मितिका निर्णय एवम् कर निर्धारण आदेश एवम् पत्रहरू उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिदिएको छ ।

१६. अतः माथि विवेचित आधार कारणबाट विपक्षी आन्तरिक राजस्व कार्यालय क्षेत्र नं.२ काठमाडौंबाट भएका उपर्युक्त मितिका निर्णय एवम् कर निर्धारण आदेश र पत्रहरू बदर हुने ठहर भएकोले अब जे जो बुझनुपर्ने बुझी निवेदक संस्थाको हकमा लाग्ने करका बिषयमा प्रमाणको मूल्याङ्कन र विश्लेषण गरी यो आदेश प्राप्त भएको मितिले ३ महिनाभित्र निर्णय गर्नु भनी विपक्षीहरूको नाममा परमादेशको आदेश

जारी हुने ठहर्छ । यो आदेशको जानकारी विपक्षीहरूलाई गराई दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।
न्या. प्रकाश वस्ती

इति संवत् २०७० साल पुस ३ गते रोज ४ शुभम् ।
इजलास अधिकृत : दीपक ढकाल

निर्णय नं.९१४४

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री रामकुमार प्रसाद शाह
माननीय न्यायाधीश श्री गिरीश चन्द्र लाल
फैसला मिति : २०७०।१२।३०।१
२०६६-CR-०१४७, ०६८-RC-०१२३

मुद्दा : कर्तव्य ज्यान ।

पुनरावेदक/प्रतिवादी : जिल्ला ललितपुर, आश्राड
गा.वि.स. वडा नं. ८ घर भई हाल कारागार
कार्यालय जगन्नाथदेवल, काठमाडौंमा
थुनामा रहेका दिपकबहादुर घिमिरे
विरुद्ध

प्रत्यर्थी/वादी : नानीराम परियारको जाहेरीले
नेपाल सरकार

२०६८-RC-०१२३

वादी : नानीराम परियारको जाहेरीले नेपाल
सरकार

विरुद्ध

प्रतिवादी : जिल्ला ललितपुर, मनिखेल गा.वि.स.
वडा नं. ३ बस्ने दिपक सापकोटा

- अन्यत्र स्थलमा रहेको (Alibi) को जिकिर स्वतन्त्र र तथ्यपूर्ण प्रमाणबाट समर्थित भएमा मात्र प्रमाणको लागि ग्राह्य हुन सक्ने ।
- वारदातको दिन र समयमा आफू घटनास्थलमा उपस्थित नरही अन्यस्थलमा रहेको भनी अन्यत्रस्थल (Alibi) को जिकिर लिने व्यक्तिले घटना भएको समयमा घटनास्थलमा उपस्थित हुन असम्भव छ भनी अकाट्य र विवादरहित प्रमाणबाट प्रमाणित गर्नुपर्ने ।
- एकै समयमा एक व्यक्ति दुई ठाउँमा उपस्थित हुन असम्भव छ भनी अभियुक्तले प्रमाणबाट स्थापित गर्न सक्नुपर्ने ।
- अन्यत्र स्थल (Alibi) को जिकिर अकाट्य र निर्विवाद प्रमाणबाट स्थापित र प्रमाणित हुन नसकेमा सो जिकिर निजैका विरुद्ध प्रमाण लाग्ने हुन्छ । प्रचलित नेपाल कानूनबमोजिम सजायमा कमी वा छुट हुने वा सजायबाट रिहाई पाउने कुनै कुराको जिकिर प्रतिवादीले लिएमा सो कुराको प्रमाण पुर्याउने भार प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २७(१) बमोजिम निज प्रतिवादीको हुने ।

(प्रकरण नं. ४)

पुनरावेदक/प्रतिवादीका तर्फबाट : विद्वान् मृतक लासको हात खुट्टा डोरीले बाँधेको, घाँटीमा

अधिवक्ता गणेशबहादुर गुरूड

प्रत्यर्थी/वादीका तर्फबाट :

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १,१३ र १३(३) नं.

सुरू तहमा फैसला गर्ने :

मा.जि.न्या.श्री तेजबहादुर कार्की

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने :

मा.न्या.श्री हरिबहादुर बस्नेत

मा.न्या.श्री मीरा खड्का

मा.न्या.श्री सुष्मालता माथेमा

मा.न्या.श्री द्वारिकामान जोशी

फैसला

न्या.गिरीश चन्द्र लाल : न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ बमोजिम पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६५।१०।२३ को फैसलाउपर प्रतिवादी दिपकबहादुर घिमिरेको पुनरावेदन परी र प्रतिवादी दिपक सापकोटाको हकमा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १० बमोजिम साधक जाहेर भई दायर हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको सङ्क्षिप्त तथ्य र ठहर यस प्रकार छ :

काठमाडौं जिल्ला, बालुवा गा.वि.स वडा नं. ९ स्थित जङ्गल खोल्सिमा कर्तव्य गरी मारेको महिलाको लास बोरामा प्याक गरी फालेको अवस्थामा फेला परेकोले कानूनबमोजिम गरी पाउँ भन्ने व्यहोराको मिति २०६२।५।२८ को प्रहरीको प्रतिवेदन ।

मृतक महिलाको लास सडेको, गन्ध आउने भएको, मुखबाट जिब्रो बाहिर निकालेको,

मृतक लासको हात खुट्टा डोरीले बाँधेको, घाँटीमा डोरीको डाम भएको भन्ने व्यहोराको मिति २०६२।५।२८ को लास जाँच मुचुल्का ।

मेरी श्रीमती मीना नेपाली मिति २०६२।५।२३ गते घरबाट गएको, निज कार्यरत् शाही नेपाली सेनाको बेन्ड गुल्ममा पनि नभएको जानकारी पाएकोले खोज तलास गरी पाउँ भनी नानीराम परियारले इलाका प्रहरी कार्यालय, ललितपुर, बाँडेगाउँमा मिति २०६२।५।३० मा दिएको निवेदन ।

मृतक लास मेरी श्रीमती मीना नेपालीको हो, चिनी सनाखत गरी यो जाहेरी दरखास्त दिएको छु । मृतक श्रीमतीलाई कर्तव्य गरी मार्नेलाई पत्ता लगाई कानूनबमोजिम कारवाही गरी पाउँ र आफ्नो जातीय धर्म अनुसार सद्गत गर्न जिम्मा पाउँ । अपराधी फेला परेको अवस्थामा छुट्टै जाहेरी दिनेछु भन्ने व्यहोराको नानीराम परियारको मिति २०६२।६।१ को जाहेरी दरखास्त ।

घाँटीमा डोरीले कसेको कारणबाट मृत्यु भएको भन्ने मृतक मीना नेपालीको शव परीक्षण प्रतिवेदन ।

मेरी श्रीमती मीना नेपालीलाई शाही नेपाली सेनामा कार्यरत् सबिना सापकोटाले पैसा दिई मार्ने योजना बनाई निजको डेरा कोठामा बोलाएर लगी दिपक सापकोटा, दिपक घिमिरे र सबिना सापकोटासमेतले डोरीले घाँटीमा कसी मारी बा.१ज. २५२१ नं. को भाडाको ट्याक्सिमा राखी मंगल सिंह गोलेसमेत मिली लास फालेको थाहा हुन आएकोले निजहरूउपर कानूनबमोजिम कारवाही गरी पाउँ भन्ने व्यहोराको नानीराम परियारको मिति २०६२।६।११ को जाहेरी दरखास्त ।

मिति २०६२।५।२४ मा दिपक घिमिरेले रु.५००।- दिई गाडीमा तेल हालन

लगाई निजहरूले कर्तव्य गरी मारेको लास फाल्न जाउँ भनेकोले मैले चलाउने गरेको बा.१ ज. २५२१ नं. को भाडाको ट्याक्सी लिई दिपक घिमिरेसमेत भै निजको डेरा कोठाअगाडि पुगेपछि बोरामा प्याक भएको मीना नेपालीको लास हाली मैले गाडी हाँकी गोकर्णको जङ्गल नजिक खोल्सामा मीना नेपालीको लास फालेको हो भन्ने व्यहोराको प्रतिवादी मंगल सिंह गोलेले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष मिति २०६२।६।१६ मा गरेको बयान ।

मीना नेपालीसँग सबिनाले रू.१४,०००।- सापटी लिएकोमा रू.४,०००।- फिर्ता दिएको बाँकी रू.१०,०००।- दिनुपर्ने विषयमा सबिना र मीनाको झगडा परेकोले मारने योजना बनाई सबिनाले मीना नेपालीलाई कोठामा बोलाएर ल्याएपछि दिपक सापकोटाले डोरीले घाँटी कसे, मैले चलबल गर्न नदिई मीना नेपालीको शरीर थिचेँ, सबिना सापकोटाले तक्रिया र सिरकले मुख छोपी मारी भोलिपल्ट बा.१ज. २५२१ नं. को भाडाको ट्याक्सिमा राखी ट्याक्सी चालक मंगल सिंह गोलेसमेत भई मृतक मीना नेपालीको लास फालेको हो भन्ने व्यहोराको प्रतिवादी दिपकबहादुर घिमिरेले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष मिति २०६२।६।१६ मा गरेको बयान ।

मिति २०६२।५।२३ गते मीना नेपालीलाई बोलाई कोठामा ल्याएपछि मैले डोरीले घाँटी कसेँ । दिपक सापकोटाले चलबल गर्न नदिई शरीर थिचे, सबिनाले तक्रियासमेतले मुख छोपी मारी बोरामा प्याक गरी मंगल सिंह गोलेले चलाउने गरेको ट्याक्सिमा राखी लगी मीना नेपालीको लास फालेको हो भन्ने व्यहोराको प्रतिवादी दिपक सापकोटाले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष मिति २०६२।६।१९ मा गरेको बयान ।

बा.१ज. २५२१ नं. को भाडाको ट्याक्सी मैले मासिक भाडा लिने गरी अशोकरत्न स्थापितलाई भाडामा दिएको हुँ । उक्त नं. को ट्याक्सी चलाउन मंगल सिंह गोलेलाई दिएको रहेछ । मिति २०६२।५।२४ गते चालक मंगल सिंह गोलेसमेत भई सबिना सापकोटा, दिपक सापकोटा, दिपक घिमिरेसमेतले मारेको लास गाडीमा राखी गोकर्ण नजिक जङ्गलमा फालेको कुरा थाहा पाएको हो भन्ने व्यहोराको जीवन मानन्धरले गरेको कागज ।

सबिना सापकोटा र दिपक घिमिरे मेरो घर कोठामा भाडामा बस्ने गरेको करिब २ महिना जति भयो । सो कोठामा मीना नेपालीलाई बोलाई डोरीले घाँटी कसी कर्तव्य गरी मारेको लास ट्याक्सिमा राखी फालेको कुरा पछि थाहा पाएको हुँ भन्ने व्यहोराको खोमप्रसाद घिमिरेले मिति २०६२।६।३१ मा गरेको कागज ।

मीना नेपालीलाई सबिना सापकोटाले तिर्नुपर्ने रूपैयाँको विषयमा झगडा भई मारने योजना बनाई मिति २०६२।५।२३ का दिन कोठामा बोलाई डोरीले घाँटी कसी सबिना सापकोटा, दिपक सापकोटा र दिपक घिमिरेले मारी बा.१ज. २५२१ नं. को भाडाको ट्याक्सिमा राखी मंगल सिंह गोलेसमेत भई गोकर्ण नजिक जङ्गलमा फालेको हो भन्ने व्यहोराको जुनु नेपाली र महेश्वरी नेपालीले मिति २०६२।६।३१ मा गरेको कागज ।

सबिना सापकोटाले मीना नेपालीलाई तिर्नुपर्ने रूपैयाँको विषयमा वादविवाद भई मारने योजना बनाई सबिनाले मीनालाई डेरा कोठामा बोलाई दिपक सापकोटा, दिपक घिमिरे, सबिना सापकोटासमेत मिली डोरीले घाँटी कसी मीना नेपालीलाई मारी मंगल सिंह गोलेसमेतको मिलेमतोमा बा.१ज. २५२१ नं. को ट्याक्सिमा

लास राखी गोकर्ण जङ्गलमा लगी फालेका हुन् भन्ने व्यहोराको कल्पना नेपालीसमेतले गरी दिएको मिति २०६२।७।१ को वस्तुस्थिति मुचुल्का ।

दिपक सापकोटा एवम् सबिना सापकोटासमेतको मीना नेपालीलाई मार्ने योजनामा प्रत्यक्ष संलग्न रही मार्नमा संयोग पारी दिनका लागि मृतक मीना नेपालीको खुट्टा शरीरसमेत थिची दिएको कुरामा साबित रही बयान गरेका प्रतिवादी दिपकबहादुर घिमिरेलाई सोही महलको १ र १३(४) नं. को कसुरमा ऐ. १३(४) नं. बमोजिम सजाय हुन तथा मार्ने योजना तथा मार्ने कार्यमा प्रत्यक्ष संलग्नता नरहेको तर ज्यान मारेको कुरा थाहा जानकारी भएर पनि जाहेरसमेत नगरी लास फाल्न दबाउन आफूले चलाउने गरेको बा.१ज. २५२१ नं.को ट्याक्सिमा लास राखी आफैले चलाई लास फाल्नमा संलग्न रहेका मंगल सिंह गोलेको कार्य सोही ऐन महलको १७(३) बमोजिमको कसुर अपराध हुँदा सोही १७(३)नं. बमोजिम सजाय हुन माग दावी गरिएको छ । प्रतिवादी सबिना सापकोटा सैनिक ऐन, २०१६ अन्तर्गत सैनिक कर्मचारी (सिपाही) भएकोले निजलाई सैनिक ऐन, २०१६ अनुसार केन्द्रीय सैनिक प्रहरी गुल्म शाही नेपाली जङ्गी अड्डामा थुनामा राखिएको हुँदा त्यहाँबाट झिकाई कारवाही गरी पाउन अनुरोध छ भन्नेसमेत व्यहोराको मिति २०६२।७।६ मा काठमाडौं जिल्ला अदालतमा पेस भएको अभियोगपत्र ।

मैले मृतक मीना नेपालीलाई कर्तव्य गरी मारेको होइन, सबिना र मीना नेपालीबीचको लेनदेन कारोबारबारेमा पनि मलाई थाहा छैन । म निर्दोष छु, मैले कुनै कसुर नगरेको हुँदा सजाय हुने होइन सफाइ पाउँ भन्ने व्यहोराको प्रतिवादी दिपकबहादुर घिमिरेले मिति २०६२।७।७ मा काठमाडौं जिल्ला अदालतमा गरेको बयान ।

ड्राईभरलाई लास हो भन्ने जानकारी थिएन । मीना नेपालीलाई मार्ने मेरो र बहिनी सबिनाको मात्र संलग्नता छ, अरुको छैन । मैले अभियोग दावीको कसुर गरेको हुँदा मलाई अभियोग दावीबमोजिम सजाय भएमा कुनै पश्चाताप छैन भन्ने व्यहोराको प्रतिवादी दिपक सापकोटाले मिति २०६२।७।७ मा काठमाडौं जिल्ला अदालतमा गरेको बयान ।

गोकर्ण जाने बाटोमा धारानेर गाडी रोक्न लगाई दिपकले उक्त प्याक ओरालेका हुन् । त्यसपछि के भयो मलाई थाहा छैन । लास हो भन्ने थाहा थिएन । अन्य सामान होला भनी लगेको हो । उक्त घटनामा मेरो कुनै संलग्नता छैन । अन्जानमा भएको गल्तीमा मैले सफाइ पाउनुपर्छ भन्ने व्यहोराको प्रतिवादी मंगल सिंह गोलेले काठमाडौं जिल्ला अदालतमा मिति २०६२।७।७ मा गरेको बयान ।

प्रतिवादी दिपक घिमिरे र दिपक सापकोटाको उक्त वारदातमा संलग्नता थिएन होला भनी अहिले नै भन्न सकिने अवस्था नभएकोले पछि बुझ्दै जाँदा ठहरेबमोजिम हुने गरी प्रतिवादी दिपक घिमिरे र दिपक सापकोटाको हकमा अ.बं. ११८ नं. को देहाय २ को अवस्था विद्यमान भएकोले पुर्पक्षको लागि थुनामा राख्न अ.बं. १२१ नं. बमोजिमको थुनुवा पूर्जा दिनु । प्रतिवादी मंगल सिंह गोलेको हकमा निजलाई पुर्पक्षको लागि थुनामा राख्नुपर्ने अवस्था नभै अ.बं.११८ को देहाय ५ को अवस्था विद्यमान हुँदा पछि बुझ्दै जाँदा ठहरेबमोजिम हुने गरी निज प्रतिवादीबाट रू.९०००।- नगद धरौट वा सो बराबरको जेथा जमानत दिए लिई पुर्पक्षको लागि तारिखमा राख्नु, नदिए नियमानुसारको सिधा खान पाउने गरी थुनामा राख्न अ.बं.१२१ नं. बमोजिमको थुनुवापूर्जा दिनु भन्ने २०६२।७।७

को काठमाडौं जिल्ला अदालतको आदेश ।

बा.१ ज. २५२१ नं. को ट्याक्सी मेरो हो । सो ट्याक्सी यातायात व्यवस्था विभागमा मेरो नाउँमा दर्ता छ । सो ट्याक्सी ६, ७ महिनाअघिदेखि मंगल सिंह गोलेले चलाई आएका हुन् । गाडी चिनी सनाखत गरे, अदालतबाट खोजी भएका बखत दाखिल गर्ने गरी लैजान पाउँ भन्ने व्यहोराको जीवन मानन्धरको मिति २०६२।७।९ को सनाखत बयान ।

मसमेत योजनाकार भै मीना नेपालीको हत्या गरेको होइन । मेरो दाजु र दिपक घिमिरेले मीना नेपालीको हत्या गर्ने योजना बनाएका रहेछन् । मैले त निजहरूको धम्की र डरले निजको मुख तक्रिया र सिरकले छोपी दिएको हुँ । दाजु दिपक सापकोटा र दिपक घिमिरेले के कसरी गोकर्ण जङ्गलमा लगेर फ्याँके, मलाई थाहा भएन । मेरो दाजु र दिपक घिमिरेले मार्ने योजना बनाएको थाहा भएन । त्यो कुरा थाहा भएको भए निजलाई बोलाउने थिइन । मलाई सजाय नहोस् भन्ने व्यहोराको प्रतिवादी सबिना सापकोटाले काठमाडौं जिल्ला, अदालतमा मिति २०६२।७।२० मा गरेको बयान ।

यी प्रतिवादीको उक्त वारदात घटनमा संलग्नता थिएन होला भनी अहिले नै भन्न सकिने अवस्था नभएको र हाल मुलुकी ऐन, अ.बं. ११८ को देहाय २ नं. को अवस्था विद्यमान देखिएकोले पछि प्रमाण बुझ्दै जाँदा ठहरेबमोजिम हुने गरी हाल यी प्रतिवादी सबिना सापकोटालाई पुर्पक्षको लागि थुनामा राख्न अ.बं.१२१ नं. बमोजिम थुनुवापूर्जी दिनु । साथै, यी प्रतिवादी सैनिक कर्मचारी सिपाही भएकोले यस अदालतको आदेशानुसार उपस्थित गराउने गरी निजलाई सैनिक ऐन, २०१६ अनुसार केन्द्रीय सैनिक प्रहरी गुल्म शाही नेपाली जङ्गी अड्डामा थुनामा राख्न

पठाई दिनु भन्ने मिति २०६२।७।२० को काठमाडौं जिल्ला अदालतको आदेश ।

अदालतको आदेशानुसार बुझिएका जाहेरवाला मौकामा बुझिएका मानिस तथा प्रतिवादीका साक्षीको बकपत्र भै मिसिल संलग्न रहेको ।

समरी जनरल सैनिक अदालतबाट प्रतिवादी सबिना सापकोटाको हकमा मिति २०६२।१०।१० मा भएको फैसलाको प्रमाणित प्रतिलिपि कार्यरथी विभाग जङ्गी अड्डा काठमाडौंको पत्र साथप्राप्त हुन आई मिसिल संलग्न रहेको ।

मृतक मीना नेपालीलाई प्रतिवादी सबिना सापकोटाले आफ्नो कोठामा ल्याई अन्य प्रतिवादीहरू दिपक सापकोटा र दिपक घिमिरे भै मीना नेपालीको टाउको हात खुट्टा समाई घाँटी थिची कर्तव्य गरी मीना नेपालीको मृत्यु भएको देखिँदा प्रतिवादीहरू सबिना सापकोटा, दिलीप भन्ने दिपक सापकोटा, दिपकबहादुर घिमिरेले अभियोगपत्रमा उल्लेख भएअनुसार मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १ नं. र १३ नं. को कसुर गरेको ठहर्छ । सो ठहर्नाले प्रतिवादी दिलीप भन्ने दिपक सापकोटालाई ऐ. १३(३) नं. बमोजिम सर्वस्वसहित जन्मकैद सजाय र मृतकको हात खुट्टा समाती दिने प्रतिवादी दिपकबहादुर घिमिरेलाई ऐ. १३(४) नं. बमोजिम जन्मकैद हुने ठहर्छ । प्रतिवादी सबिना सापकोटा सैनिक कर्मचारी भएकोले सैनिक अदालतबाट दोषी ठहरी जन्मकैद हुने गरी २०६२।१०।१० मा भएको फैसलाको जानकारीप्राप्त भएकोले यस अदालतबाट पनि दोहोरो कारवाही चलाउन नमिल्ने देखिँदा निजको हकमा अभियोग दावी कायम हुन नसक्ने ठहर्छ । मीना नेपालीको लास दबाउन संलग्न रहेका प्रतिवादी मंगल सिंह गोले प्रस्तुत कसुरको मतलबी भएको देखिँदा निजलाई ज्यानसम्बन्धीको

महलको १७(३) नं. बमोजिम १ वर्ष कैद हुने ठहर्छ भन्ने काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट ०६४।३।१० मा भएको फैसला ।

घटना भएको दिन म भट्टेडाँडामा भएको मानिसलाई सबिनासँग एकै कोठामा बस्छ भन्ने कुरालाई आधार मानी मलाई ज्यान मार्ने जस्तो अपराधमा सजाय गर्ने गरी काठमाडौं जिल्ला अदालतले गरेको फैसला बदर गरी थुनाबाट सफाइ पाउने फैसला गरी पाउँ भन्ने प्रतिवादी दिपकबहादुर घिमिरेको पुनरावेदनपत्र ।

यी पुनरावेदक प्रतिवादी दिपकबहादुर घिमिरेले आफू वारदात हुँदाको दिन र समयमा घटनास्थलमा नभई ललितपुरको भट्टेडाँडामा थिएँ । मृतकलाई मैले कर्तव्य गरी मारेको होइन भनी अदालतसमक्ष बयान गर्दा Alibi को जिकिर लिएको देखिए तापनि निजले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष मौकामा बयान गर्दा मृतक मीना नेपालीको प्रतिवादी सबिना सापकोटासँग लेनदेनको विषयमा विवाद भै मार्ने योजना बनाई सबिनाले मीनालाई आफ्नो कोठामा बोलाई दिपक सापकोटासमेत भै घाँटी थिची मार्दा आफूले चलबल गर्न नदिई मीना नेपालीको शरीर थिचें भनी कसुरमा साबित रहेको देखिएको छ । साथै उक्त वारदातको प्रमुख योजनाकारमध्ये सबिना सापकोटाले अदालतसमक्ष बयान गर्दा मेरो दाजु दिपक सापकोटा र दिपकबहादुर घिमिरेले मीना नेपालीलाई हत्या गर्ने योजना बनाएका रहेछन् । मैले मृतकको मुख तकिया र सिरकले छोपी दिएको हुँ भनी मृतकलाई मार्दा तथ्य स्वीकार गरेको देखियो जसले गर्दा उक्त वारदातमा यी पुनरावेदक प्रतिवादी दिपकबहादुर घिमिरेको संलग्नतालाई पुष्टि गरेको छ । निजले आफू वारदातको दिन अन्यत्र थिएँ भनी अदालतसमक्ष लिएको Alibi को जिकिरलाई

पुष्टि गर्न प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २७(१) बमोजिम प्रमाण पेस गर्न देखाउन सकेको देखिँदैन । साथै मृतकको Autopsy मा मृत्युको कारण Ligature Strangulation भनी उल्लेख भएको र यस वारदातको मुख्य योजनाकार अभियुक्तहरूको बयानसँग यी पुनरावेदक प्रतिवादी दिपकबहादुर घिमिरेले चलहल गर्न नदिई मृतकको शरीर समाती दिएको भनी मौकामा गरेको बयानबाट पुष्टि भै रहेकोसमेत देखिँदा यी पुनरावेदक प्रतिवादी दिपकबहादुर घिमिरेको प्रस्तुत मुद्दाको वारदातमा संलग्नता रहेनछ भन्न सकिने अवस्था देखिएन । अतः मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १३(४) नं. बमोजिम यी पुनरावेदक प्रतिवादी दिपकबहादुर घिमिरेलाई जन्मकैदको सजाय हुने ठहरयाएको सुरू काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०६४।३।१० को फैसला मनासिब देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । पुनरावेदक प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्ने भन्ने पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६५।१०।२३ को फैसला ।

यी प्रतिवादी दिपक सापकोटासमेतले मीना नेपाली परिवारलाई कर्तव्य गरी मारेको भन्ने किटानी जाहेरी परेको, अन्य प्रतिवादीहरू दिपक घिमिरे, सबिना सापकोटा र मंगलसिंह गोलेसमेतको बयानबाट मृतकलाई मार्नमा यी प्रतिवादीसमेतको संलग्नता रहेको भन्ने खुल्न आएको र यी प्रतिवादीले कसुरमा साबित रही अधिकारप्राप्त अधिकारी तथा अदालतमा समेत बयान गरेको देखियो । मृतक मीना नेपालीको प्रतिवादी सबिना सापकोटासँग लेनदेनको विषयमा विवाद भै मार्ने योजना बनाई सबिनाले मृतकलाई आफ्नो कोठामा बोलाई दिपक सापकोटासमेत भै घाँटी थिची मार्दा आफूले चलबल गर्न नदिई मीना नेपालीको शरीर थिचें भनी प्रतिवादी दिपक घिमिरेले बयान गरेको तथा

उक्त वारदातको प्रमुख योजनाकारमध्ये सबिना सापकोटाले अदालतसमक्ष बयान गर्दा मेरो दाजु दिपक सापकोटा र दिपकबहादुर घिमिरेले मीना नेपालीलाई हत्या गर्ने योजना बनाएका रहेछन् । मैले मृतकको मुख तक्रिया र सिरकले छोपी दिएको हुँ भनी मृतकलाई मार्दाको तथ्य स्वीकार गरेको देखियो । जसले गर्दा यी प्रतिवादी दिपक सापकोटाको संलग्नतालाई थप पुष्टि गरी दिएको छ । साथै मृतकको मृत्युको कारण Ligature Strangulation भनी उल्लेख भएको र यी प्रतिवादी दिपक सापकोटाले मृतकको घाँटीमा डोरीले फन्कामारी कसी दिएको भनी मौकामा र अदालतमा गरेको बयानबाट सो व्यहोरा पुष्टि भै रहेको देखियो । अतः प्रत्यर्थी प्रतिवादी दिपक सापकोटालाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १, १३ नं. को कसुरमा १३(३) नं. बमोजिम सर्वस्वसहित जन्मकैद हुने ठहराई सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतले मिति २०६४।३।१० मा गरेको फैसला मिलेकै देखिँदा प्रस्तुत साधक सदर हुने ठहर्छ भन्ने व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०७०।८।११ को फैसला ।

पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसलामा मेरो चित्त बुझेन । मैले सम्मानित अदालतसमक्ष बयान गर्दा स्पष्टरूपमा उल्लेख गरी सकेको छु कि म पुनरावेदक उक्त घटना घटेको भनिएको दिन कोठामा नै थिइँन । म पुनरावेदकले मृतकलाई चिनेको पनि छैन । कुनै किसिमको रिसइवि तथा अपराध हुनका लागि आवश्यक तत्त्वहरू विद्यमान हुनुपर्दछ र तिनै तत्त्वका आधारमा मात्र सजाय हुनुपर्ने हुन्छ । प्रस्तुत मुद्दामा मृतकलाई मैले मार्नुपर्नेसम्मको कुनै पनि कारण रिसइवि मनसायहरू जस्ता तत्त्वहरू पनि विद्यमान रहेको अवस्था छैन । अख्तियारप्राप्त

अधिकारीसमक्ष भएको बयानका सन्दर्भमा पहिला नै लेखेर तयार पारिएको कागजमा जबर्जस्तीरूपमा मलाई प्रहरीले सही गराएका हुन् । अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्षको साबिती बयानलाई मूल निर्णयाधार बनाइनु उपयुक्त हुँदैन । त्यो बयान निष्पक्ष, स्वतन्त्र र दबाबरहित हुनु आवश्यक हुन्छ । साबिती आफैँमा ठोस एवम् स्वतन्त्र प्रमाण होइन । अदालतबाहिरको साबिती बयानलाई मूल निर्णयाधार बनाई म पुनरावेदकको विरुद्धमा पुनरावेदन अदालत, पाटनले गरेको फैसला प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा (९) तथा यस सम्बन्धमा सर्वोच्च अदालतबाट संस्थापित प्रहरीमा साबितीमात्र गडाउको आधार नहुने भन्ने सिद्धान्तहरूसमेतको प्रतिकूल रहेको छ । पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट गरिएको फैसलामा सहअभियुक्तमध्येकी सबिना सापकोटाको बयानलाई समेत निर्णयाधारका रूपमा लिइएको छ, सो निर्णयाधार कानूनसङ्गत छैन । कुनै पनि मुद्दामा सहअभियुक्तको बयानको आधारमा त्यसलाई स्वतन्त्ररूपमा पुष्टि गर्ने प्रमाणबिना कुनै पनि व्यक्तिलाई कसुरदार ठहर गर्नु न्यायिक दृष्टिकोणले उचित हुँदैन । यसैगरी सहअभियुक्तहरूको पोलाइबाट मैले मृतकलाई मार्नमा प्रत्यक्ष संलग्न रहेको देखिएको र म अपराधमा संलग्न नरहेको भन्ने तथ्ययुक्त प्रमाण पेस हुन नसकेको कुरा फैसलामा उल्लेख गरिएको छ । म पुनरावेदक घटना घटेको भनिएको दिन अन्यत्र भएको कुरा मैले सम्मानित अदालतसमक्ष बयान गर्दा उल्लेख गरी सकेको छु । यसमा सहअभियुक्तको पोलाइबाट मैले कसुर गरेको भन्ने शङ्काको भरमा सजाय गर्नु प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत हुन जान्छ । कसुर प्रमाणित गर्ने प्रमाणहरू स्वतन्त्ररूपमा बिल्कुल शङ्कारहित तवरबाट पुष्टि हुनुपर्दछ । सहअभियुक्तमध्येकै दिपक

सापकोटाले मृतकलाई मार्नमा म पुनरावेदकको संलग्नता नभएको कुरा सम्मानित अदालतसमक्ष बयान गर्दा उल्लेख गरी सकेका छन् । त्यसैगरी सहअभियुक्तमध्येकै मंगलसिंह गोलेले समेत मेरो संलग्नता भएको कुरा कहिकतै उल्लेख गरेको अवस्था छैन । यसरी सूक्ष्मगतरूपमा अध्ययनसमेत नगरी गरिएको उक्त पुनरावेदन अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण भएकोले बदर गरी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी दिपकबहादुर घिमिरेले यस अदालतमा पेस गरेको पुनरावेदनपत्र ।

प्रतिवादीमध्येका दिपक सापकोटाको पुनरावेदन परेको रेडर्कबाट नदेखिएकोले यस अदालतको मिति २०६९।३।१७ को आदेशले साधक जाँचको लागि साधक दायरीमा दर्ता गरी नियमबमोजिम गर्नु भन्ने आदेश भएकोले निज प्रतिवादी दिपक सापकोटाको हकमा प्रस्तुत मुद्दा साधक दायरीमा दर्ता गरी इजलाससमक्ष पेस गर्नु भन्नेसमेत यस अदालतको आदेशानुसार प्रतिवादी दिपक सापकोटाको हकमा साधक दायरीमा दर्ता भएको देखिएको ।

नियमबमोजिम साप्ताहिक तथा दैनिक मुद्दा पेसीसूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको मिसिल अध्ययन गरी पुनरावेदक प्रतिवादी दिपक घिमिरे भन्ने दिपकबहादुर घिमिरेको तर्फबाट विद्वान् अधिवक्ता गणेशबहादुर गुरूडले प्रतिवादी दिपकबहादुर घिमिरेले अदालतसमक्ष बयान गर्दा उक्त घटना घटेको भन्ने दिन र समयमा आफू अन्यत्र रहेको भनी Alibi को जिकिर लिई उक्त कसुरजन्य कार्यमा आफ्नो संलग्नता नरहेको इन्कारी बयान गरेको, अनुसन्धानका क्रममा अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष गरेको बयान पहिला नै लेखेर तयार पारिएको कागजमा जबर्जस्तीरूपमा प्रहरीले

सही गराएकोले उक्त बयानलाई मूल निर्णयाधार बनाउन मिल्दैन । प्रहरीमा भएको साबिती बयान आफैमा ठोस एवम् स्वतन्त्र प्रमाण होइन । सहअभियुक्तमध्येका दिपक सापकोटा र मंगलसिंह गोलेले दिपकबहादुर घिमिरेको संलग्नता थियो भनी बयानमा उल्लेख गरेको अवस्था छैन । केवल सहअभियुक्त सबिना सापकोटाले बयान गर्दा पोल गरेकै आधारमा प्रतिवादी दिपकबहादुर घिमिरेलाई कसुरदार ठहर्याउन मिल्ने होइन । शङ्काको सुविधा अभियुक्तले पाउँछ भन्ने फौजदारी न्यायको सिद्धान्तविपरित भएको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा विपक्षी झिकाउने आदेश हुनुपर्छ भनी गर्नु भएको बहससमेत सुनियो ।

यसमा पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६५।१०।२३ र मिति २०७०।८।११ को फैसला मिलेको छ, छैन र पुनरावेदक प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्ने हो होइन भन्ने सम्बन्धमा नै निर्णय गर्नुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादी दिपक सापकोटासमेतको मृतक मीना नेपालीलाई मार्ने योजनामा प्रत्यक्ष संलग्नता रही मार्नमा संयोग पारी दिनका लागि मृतक मीना नेपालीको खुट्टा, शरीरसमेत थिची दिएको कुरामा साबित रही बयान गरेका प्रतिवादी दिपकबहादुर घिमिरेलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १ नं. र १३(४) नं. को कसुरमा ऐ. १३(४) नं. बमोजिम सजाय हुन तथा मार्ने योजना र कार्यमा प्रत्यक्ष संलग्नता नरहेको तर ज्यान मारेको कुरा थाहा जानकारी भएर पनि जाहेरसमेत नगरी लास फाल्न, दबाउन आफूले चलाउने गरेको बा.१ज. २५२१ नं.को ट्याक्सिमा लास राखी आफैले फाल्नमा संलग्न रहेका मंगलसिंह गोलेको कार्य सोही ऐन, महलको १७(३) नं. बमोजिमको कसुर अपराध हुँदा सोही १७(३) नं. बमोजिम सजाय हुन

र प्रतिवादी सबिना सापकोटा सैनिक ऐन, २०१६ अन्तर्गतका सैनिक कर्मचारी (सिपाही) भएकोले निजलाई सैनिक ऐन, २०१६ अनुसार केन्द्रीय सैनिक प्रहरी गुल्म शाही नेपाली जङ्गी अड्डामा थुनामा राखिएको हुँदा त्यहाँबाट झिकाई कारवाही गरी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको अभियोगपत्र दायर भएको देखिन्छ ।

३. सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट प्रतिवादीहरूमध्येका दिलीप भन्ने दिपक सापकोटा र दिपकबहादुर घिमिरेलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १ नं. र १३ नं. को कसुरमा प्रतिवादी दिपक सापकोटालाई ऐ. को १३(३) नं. बमोजिम सर्वस्वसहित जन्मकैदको सजाय र प्रतिवादी दिपकबहादुर घिमिरेलाई ऐ. को १३(४) नं. बमोजिम जन्मकैदको सजाय हुनेसमेत ठहर भएकोमा प्रतिवादी दिपकबहादुर घिमिरेको सुरु फैसलाउपर पुनरावेदन परी पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट मिति २०६५।१०।२३ मा सुरु इन्साफ सदर हुने ठहरी फैसला भएको र प्रतिवादी दिपक सापकोटाको हकमा पुनरावेदन नपरेकोले साधक जाहेर भई मिति २०७०।८।११ मा पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट सुरु इन्साफ साधक सदर भएको देखिन्छ । उक्त फैसलाउपर प्रतिवादी दिपकबहादुर घिमिरेको तर्फबाट यस अदालतमा पुनरावेदनपत्र परी एवम् प्रतिवादी दिपक सापकोटाको हकमा साधक दायरीमा दर्ता भई प्रस्तुत मुद्दा पेस हुन आएको देखियो ।

४. प्रतिवादी दिपकबहादुर घिमिरेको हकमा विचार गर्दा निजले अदालतसमक्ष बयान गर्दा वारदात हुँदाको दिन र समयमा घटनास्थलमा नभई ललितपुरको भट्टेडाँडामा थिएँ, मृतक मीना नेपालीलाई मैले कर्तव्य गरी मारेको होइन भनी Alibi (अन्यत्र स्थलमा रहेको) को जिकिर लिएको देखिए तापनि अन्यस्थल (Alibi) को

जिकिर स्वतन्त्र र तथ्यपूर्ण प्रमाणबाट समर्थित भएमा मात्र प्रमाणको लागि ग्राह्य हुन सक्ने हुन्छ । वारदातको दिन र समयमा आफू घटनास्थलमा उपस्थित नरही अन्यस्थलमा रहेको भनी अन्यत्रस्थल (Alibi) को जिकिर लिने व्यक्तिले घटना हुँदाका बखत आफू उपस्थित रहेको भनिएको स्थानबाट घटना भएको स्थानको दूरी (Distance) यति धेरै छ कि घटना भएको समयमा घटनास्थलमा उपस्थित हुन असम्भव छ भनी अकाट्य र विवादरहित प्रमाणबाट प्रमाणित गर्नुपर्दछ । अर्थात् एकै समयमा एक व्यक्ति दुई ठाउँमा उपस्थित हुन असम्भव छ भनी अभियुक्तले प्रमाणबाट स्थापित गर्न सक्नुपर्दछ । तर यी प्रतिवादी दिपकबहादुर घिमिरेले घटना हुँदाका दिन र समयमा आफू उपस्थित रहेको भनिएको स्थान ललितपुरको भट्टेडाँडा र घटनास्थल भनिएको काठमाडौंको सुकेधाराबीचको दूरी, यातायात र सवारी साधनको उपलब्धता आदिको विचार गर्दा कुनै व्यक्ति सो दुबै स्थानमा उपस्थित रहन असम्भव नदेखिँदा प्रतिवादी दिपकबहादुर घिमिरेले लिएको अन्यत्र स्थल (Alibi) को जिकिर तथ्य, प्रमाण र यातायात साधनको उपलब्धताको दृष्टिले मान्य हुन सक्ने देखिएन । अन्यत्र स्थल (Alibi) को जिकिर अकाट्य र निर्विवाद प्रमाणबाट स्थापित र प्रमाणित हुन नसकेमा सो जिकिर निजैका विरुद्ध प्रमाण लाग्ने हुन्छ । प्रचलित नेपाल कानूनबमोजिम सजायमा कमी वा छुट हुने वा सजायबाट रिहाइ पाउने कुनै कुराको जिकिर प्रतिवादीले लिएमा सो कुराको प्रमाण पुर्याउने भार प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २७(१) बमोजिम निज प्रतिवादीको नै हुन्छ । प्रतिवादीले वारदातको समयमा अन्यत्र रहेको भनी लिएको जिकिर विश्वसनीयरूपले प्रमाणित गर्न सकेको देखिएन ।

५. यी पुनरावेदक दिपकबहादुर घिमिरेले

अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष बयान गर्दा मृतक मीना नेपालीको प्रतिवादी सबिना सापकोटासँग लेनदेनको विषयमा विवाद भै मार्ने योजना बनाई प्रतिवादी सबिना सापकोटाले मृतक मीना नेपालीलाई आफ्नो कोठामा बोलाई प्रतिवादी दिपक सापकोटासमेत भै घाँटी थिची मार्दा आफूले हलचल गर्न नदिई मीना नेपालीको शरीर र खुट्टा थिचन सहयोग गरेको भनी कसुरमा साबित भएको देखिएको छ । प्रतिवादीमध्येकी सबिना सापकोटाले अदालतमा बयान गर्दा मेरो दाजु दिपक सापकोटा र दिपक घिमिरेले मीना नेपालीको हत्या गर्ने योजना बनाएका रहेछन् । मैले त निजहरूको धम्की र डरले निजको मुख तक्रियाले र सिरकले छोप्ने भनी दाजुसमेतले भनेकोले निजको घाँटीमा मेरो दाजुले डोरीले बाँधेको र दिपक घिमिरेले निजको खुट्टा चेपे र मैले मीना नेपालीको मुखमा तक्रिया र सिरकले छोपेको हो भन्नेसमेत व्यहोरा लेखाएबाट समेत प्रतिवादी दिपकबहादुर घिमिरेले अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष साबित भै गरेको बयान कागज समर्थित हुन आएको छ । अनुसन्धानका क्रममा मौकामा भएको बयान कागज अन्य स्वतन्त्र प्रमाणबाट पुष्टि हुन्छ भने अदालतमा इन्कारी बयान गर्दैमा मौकामा गरिएको बयानले प्रमाणिक महत्त्व राख्दैन भन्न मिल्दैन ।

६. प्रतिवादी दिपक सापकोटा र सबिना सापकोटासमेतको अदालतमा भएको बयान र मृतक मीना नेपालीको Autopsy मा मृत्युको कारण Ligature Strangulation भनी उल्लेख भएबाट मृतक मीना नेपालीको मृत्यु कर्तव्यबाट भएकोमा विवाद छैन । प्रतिवादी सबिना सापकोटासमेतको बयानबाट यी प्रतिवादी दिपकबहादुर घिमिरेले अनुसन्धान अधिकृतसमक्ष गरेको बयान समर्थित भई कसुर पुष्टि भइरहेको अवस्था हुँदा काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट निजलाई मुलुकी ऐन,

ज्यानसम्बन्धीको महलको १ नं. र १३ नं. को कसुरमा ऐ. १३(४) नं. बमोजिम जन्मकैद हुने ठहर गरेको फैसला सदर हुने ठहरयाएको पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला त्रुटिपूर्ण छ भन्ने पुनरावेदन जिकिरसँग सहमत हुन सकिएन ।

७. अर्का प्रतिवादी दिपक सापकोटाको सम्बन्धमा विचार गर्दा, यी प्रतिवादीसमेतले मृतक मीना नेपालीलाई कर्तव्य गरी मारेको भन्ने किटानी जाहेरी परेको देखिन्छ । अनुसन्धान अधिकारी तथा अदालतमा बयान गर्दासमेत यी प्रतिवादी कसुरमा साबित भई बयान गरेको देखिन्छ । मृतक मीना नेपालीको प्रतिवादी सबिना सापकोटासँग लेनदेनको विषयमा विवाद भै मार्ने योजना बनाई प्रतिवादी सबिनाले मृतक मीनालाई आफ्नो कोठामा बोलाई दिपक सापकोटासमेत भै घाँटी थिची मार्दा आफूले हलचल गर्न नदिई मीना नेपालीको खुट्टा थिचे भनी प्रतिवादी दिपकबहादुर घिमिरेले अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष बयान गरेको र प्रतिवादी सबिना सापकोटाले मेरा दाजु दिपक सापकोटा र दिपक घिमिरेले मीना नेपालीलाई हत्या गर्ने योजना बनाएका रहेछन्, निजहरूको अहोतमा मैले मृतकको मुख तक्रिया र सिरकले छोपी दिएकी हुँ भनी मृतकलाई मार्दाको तथ्य स्वीकार गरी अदालतमा बयान गरेको देखिन्छ, जसबाट प्रतिवादीहरू दिपकबहादुर घिमिरे, सबिना सापकोटा र मंगलसिंह गोलेसमेतले मृतकलाई कर्तव्य गरी मारी फाल्नमा यी प्रतिवादी दिपक सापकोटासमेतको संलग्नता रहेको पुष्टि हुन आएको छ । मृतकको मृत्युको कारण Ligature Strangulation भनी Autopsy Report मा उल्लेख भएबाट र यी प्रतिवादी दिपक सापकोटाले मृतकको घाँटीमा डोरीले फन्कामारी कसी दिएको भनी मौकामा र अदालतमा समेत बयान गरेको देखिएबाट उक्त वारदातमा निजको संलग्नता स्पष्ट

र प्रामाणिकरूपमा स्थापित हुन आएको छ ।

८. अतः प्रतिवादी दिपकबहादुर घिमिरेलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १ नं. र १३ नं. को कसुरमा ऐ. को १३(४) नं. बमोजिम जन्मकैदको सजाय हुने ठहर गरेको सुरू काठमाडौं जिल्ला अदालतको इन्साफ सदर हुने ठहरयाएको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६५।१०।२३ को फैसला मनासिब हुँदा सदर हुने ठहर्छ । पुनरावेदक प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्तैन । अर्का प्रतिवादी दिपक सापकोटालाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १ नं. र १३ नं. को कसुरमा ऐ. को १३(३) नं बमोजिम सर्वस्वसहित जन्मकैद हुने ठहर गरेको सुरू काठमाडौं जिल्ला अदालतको इन्साफ साधक सदर हुने ठहरयाएको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०७०।८।११ को फैसलासमेत साधक सदर हुने ठहर्छ । दुबै प्रतिवादीहरू थुनामा रहेको देखिएकोले सम्बन्धित कारागार कार्यालयमार्फत फैसलाको जानकारी निजहरूलाई दिई दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाईदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या. रामकुमार प्रसाद शाह

इति संवत् २०७० साल चैत ३० गते रोज १ शुभम् ।

इजलास अधिकृत : दण्डपाणि लामिछाने

निर्णय नं.११४५

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री रामकुमार प्रसाद शाह
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती
०७०-WH-००४०
आदेश मिति : २०७०।१०।२८।३

बिषय: बन्दीप्रत्यक्षीकरण ।

निवेदक : भारत विहार, सहर्षपुर जिल्ला विहार
थाना, ग्राम विहार घर भई हाल जिल्ला
प्रहरी कार्यालय, रूपन्देहीमा थुनामा रहेको
वर्ष ३८ को अनिल शर्मा भन्ने पप्पुदेव
भूमिहार यादव

विरुद्ध

विपक्षी : नेपाल सरकार गृह मन्त्रालय, सिंहदरबार
काठमाडौंसमेत

- कानूनबमोजिम बाहेक वा कानूनको उचित प्रक्रिया पूरा नगरी कसैको पनि वैयक्तिक स्वतन्त्रतामा अड्कुरा लगाउन वा अपहरण गर्न पाइँदैन । वैयक्तिक स्वतन्त्रताले कानूनी औचित्यता पुष्टि हुन नसक्ने प्रकृतिका थुना, गिरफ्तारी तथा गैरकानूनीरूपमा शक्तिको प्रयोग गर्नबाट सुरक्षित राख्दछ । कसैले कसैलाई निजको वैयक्तिक स्वतन्त्रता सिमित गरेमा वा त्यस्तो स्वतन्त्रताको प्रयोग गर्नबाट वञ्चित गरेमा वा कुनै पनि व्यक्तिलाई गैरकानूनीरूपमा बद्नियत वा प्रवृत्त भावना लिई निजको वैयक्तिक

स्वतन्त्रताको अपहरण गरेमा गैरकानूनी बन्दीको अवस्था सिर्जना हुन जाने ।

- कानूनको उचित प्रक्रिया पूरा नगरी कसैको पनि वैयक्तिक स्वतन्त्रता हनन गर्न पाइँदैन । व्यक्तिको यस्तो सारभूत अधिकारबाट वञ्चित गर्दा कानूनले तोकेको उचित प्रक्रियाको अनिवार्यरूपमा अनुशरण गर्नुपर्ने ।
- कुनै व्यक्तिलाई गैरकानूनीरूपमा वा कानूनको उचित प्रयोगबिना वैयक्तिक स्वतन्त्रताको उपयोग गर्नबाट वञ्चित गर्ने गरी नियन्त्रणमा राखिएको छ भने त्यस्तो अवस्थामा बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गरी थुनामुक्त गरी दिनपर्ने ।

(प्रकरण नं.३)

निवेदकका तर्फबाट :

विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता
चन्द्रकान्त खनाल

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- सार्वजनिक (अपराध र सजाय) ऐन, २०२७ को दफा ४(२)

आदेश

न्या.रामकुमार प्रसाद शाह : नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ तथा १०७(२) बमोजिम यस अदालतमा दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको सङ्क्षिप्त तथ्य एवम् ठहर यसप्रकार छ :

मेरो पक्ष अनिल शर्मा भन्ने पप्पुदेव यादव भूमिहार जाली राहदानी मुद्दामा मिति २०६०।४।२३ गतेदेखि गणना हुने गरी काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०६२।१२।८ को

फैसलाले लागेको कैद भुक्तान गर्न कारागार शाखा जगन्नाथदेवल, काठमाडौंमा कैदमा रहेका थिए । लागुऔषध खैरो हेरोइन मुद्दामा काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला उल्टी भई पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट मिति २०६६।१०।७ मा मेरो पक्षलाई वर्ष १० कैद हुने गरी फैसला भएको थियो । यसरी जाली राहदानी मुद्दामा लागेको कैद भुक्तान गरिरहेको अवस्थामा मेरो पक्षउपर मोरङ जिल्ला अदालतमा मुद्दा नं. १२०/०५८/०५९ को जीउ मास्ने बेच्ने मुद्दा दर्ता भई मिति २०६५।९।६ मा उक्त मुद्दा फैसला हुँदा वर्ष १० कैद हुने गरी फैसला भएकाले मुलुकी ऐन, दण्डसजायको महलको १० र ४१ नं. बमोजिम जाली राहदानी मुद्दा र लागुऔषध मुद्दामा पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट भएको फैसलाबमोजिमको कैद सजाय मोरङ जिल्ला अदालतबाट जीउ मास्ने बेच्ने मुद्दामा भएको कैद सजायमा मोरङ जिल्ला अदालतबाट मिति २०७०।९।१४ मा सजाय हद हुने गरी आदेश भएको थियो । उक्त आदेशबमोजिम मेरो पक्ष १० वर्षको कैद सजाय भन्दा बढी समय कैद थुनामा बसी २०७०।९।२२ मा थुना मुक्त भएका थिए । कैद मुक्त भएपश्चात मेरो पक्षलाई जिल्ला प्रहरी कार्यालय, पाल्पाको आदेशानुसार पाल्पा कारागारमा पुनः थुनामा राखियो । यसै क्रममा मिति २०७०।९।२२ गते मेरो पक्षलाई जिल्ला प्रहरी कार्यालय, पाल्पाबाट जिल्ला प्रहरी कार्यालय, रूपन्देहीमा सारिएकोले हाल मेरो पक्ष जिल्ला प्रहरी कार्यालय, रूपन्देहीमा बिना कुनै कसुर थुनामा रहेका छन् । यसरी बिनाकारण झुट्टा आरोप लगाई निजलाई कैद मुक्त हुने बित्तिकै पुनः पक्राउ गर्ने गरी थुनामा राखिएको हुँदा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७(२) बमोजिम बन्दीप्रत्यक्षीकरणको

आदेश जारी गरी निजलाई थुना मुक्त गरी पाउँ भन्ने निवेदनपत्र ।

यसमा के कसो भएको हो निवेदकको मागबमोजिम बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो आदेश जारी हुनु नपर्ने कुनै आधार र कारण भए यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्याद बाहेक ३(तीन) दिनभित्र छिटो साधनद्वारा महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत लिखित जवाफ पठाउनु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा यो आदेश र रिट निवेदनको प्रतिलिपि साथै राखी सूचना दिई त्यसको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पठाई लिखित जवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०७०।९।२५ को आदेश ।

विपक्षी रिट निवेदक अनिल शर्मा भन्ने पप्पुदेव भूमिहारलाई जिल्ला प्रहरी कार्यालय, पाल्पादेखि जिल्ला प्रहरी कार्यालय, रूपन्देहीमा बुझाउन ल्याउने क्रममा मिति २०७०।९।२२ गते जिल्ला रूपन्देही, करहिया गा.वि.स. वडा नं. ३ स्थित सडकमा आइपुग्दा पिसाबले चाप्यो भनी गाडी रोक्न लगाई एक्कासी गाडीको ढोका खोली भाग्न लाग्दा निजलाई नियन्त्रणमा लिई सम्झाई बुझाई गर्न खोज्दा निजले उक्त सार्वजनिक सडकमा प्रहरीलाई गाली गलौज हातपात गरेकाले केही सार्वजनिक (अपराध र सजाय) ऐन, २०२७ अन्तर्गत कारवाही गरी पाउँ भनी प्रहरी जवान दिपक रावतको प्रतिवेदन पर्न आएकोले उक्त मुद्दामा हिरासतमा राख्न पहिलो पटक दिन ६ र दोस्रोपटक दिन १७ को म्याद थप र केही सार्वजनिक (अपराध र सजाय) ऐन, २०२७ को दफा ४(२) बमोजिम वारदात मितिदेखि गणना हुने गरी दिन ३५ को हदम्यादसमेत दिई मिसिल र मानिस जिल्ला प्रहरी कार्यालय, रूपन्देहीमा फिर्ता पठाएको हुँदा निवेदकले रिट निवेदनमा

उल्लेख गरे जस्तो मौलिक हकमा प्रत्यक्ष आघात पार्ने काम नभएकोले रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको जिल्ला प्रशासन कार्यालय, रूपन्देहीको लिखित जवाफ ।

यस कार्यालयबाट गरिएको कुनै काम कारवाहीबाट विपक्षी निवेदकको कानूनी हक अधिकारमा आघात पुर्याउने काम भएको छैन । विपक्षीले यस कार्यालयको यो यस्तो काम कारवाहीबाट आफ्नो हक अधिकार हनन् भयो भनी कहीं कतै उल्लेख गर्न सकेको अवस्था पनि छैन । यस कार्यालयबाट रिट निवेदकको कुनै हक अधिकार हनन् नगरिएको हुँदा यस कार्यालयलाई विपक्षी बनाई दिएको उक्त रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको जिल्ला प्रशासन कार्यालय, पाल्पाको लिखित जवाफ ।

विपक्षी पप्पुदेव भूमिहार यादव मोरङ जिल्ला अदालतको फैसलाबमोजिम तोकिएको कैद भुक्तान गरी कारागारबाट मिति २०७०।९।२२ मा छुटी गएको हो । निज पप्पुदेव यादव यस कारागारमा रहँदा बस्दाको एवम् निजसँग भेट गर्न आउने मानिसहरूसँगको सम्पर्कसमेतबाट निजको गतिविधि शङ्कास्पद देखिएको र निजले आपराधिक कार्य गर्न गराउन सक्ने सम्भावनालाई दृष्टिगत गरी अनुसन्धानको लागि मिति २०७०।९।२२ गते नै निजलाई यस कार्यालयमा ल्याई सोधपुछ गरिएको र निजलाई यस कार्यालयमा ल्याउँदा कानूनबमोजिम पक्राउ पूर्णसमेत दिइएको थियो । सोही दिन निज पप्पुदेव यादवसँग केही कुरा बुझ्नुपर्ने भएको हुँदा उपस्थित गराई दिनु भनी जिल्ला प्रहरी कार्यालय, रूपन्देहीको सि.नं.८१०० मिति २०७०।९।२२ को सञ्चार प्राप्त हुन आएको हुँदा निजलाई तत्कालै यस कार्यालयको च.नं.५३७ को पत्र साथ जिल्ला प्रहरी कार्यालय, रूपन्देहीमा जिम्मा बुझाइएको हो ।

यस कार्यालयबाट निजको कुनै पनि मौलिक हक हनन् नगरिएको हुँदा निजको निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको जिल्ला प्रहरी कार्यालय, पाल्पा र सो कार्यालयका प्रहरी प्रमुखको संयुक्त लिखित जवाफ ।

विपक्षी निवेदकले यस मन्त्रालयको के कस्तो काम कारवाहीबाट निजको कानूनी हक हनन् भएको हो यस मन्त्रालयलाई विपक्षी बनाउनुपर्नाको कारण र आधार के के हुन् भन्ने व्यहोरा निवेदनमा खुलाउन सकेका छैनन् । जहाँसम्म गैरकानूनी थुनाबाट मुक्त गरी पाउँ भन्ने निवेदन जिकिर छ सो सम्बन्धमा अनुसन्धानको सिलसिलामा निज अनिल शर्मा भन्ने पप्पुदेव भूमिहार यादवउपर केही सार्वजनिक (अपराध र सजाय) ऐन, २०२७ को दफा २ को कसुरमा अनुसन्धान गर्नका लागि कानूनबमोजिम म्याद थप गरी जिल्ला प्रहरी कार्यालय, रूपन्देहीको हिरासतमा राखिएको र कानूनविपरीत कार्य गरेउपर अनुसन्धान तहकीकात गर्न प्रचलित नेपाल कानूनले अधिकार दिएको निकायबाट पक्राउ गरी मुद्दा हेर्ने अधिकारीको आदेशले हिरासतमा राखेको विषयमा बन्दीप्रत्यक्षीकरणको रिट निवेदन जारी हुने अवस्था नरहेकोले प्रस्तुत निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको नेपाल सरकार, गृह मन्त्रालयको लिखितजवाफ ।

प्रहरी प्रधान कार्यालयबाट सम्पादित यो यस्तो कार्यबाट आफ्नो पक्षलाई अन्याय भएको भन्ने जिकिर नै नभएको अवस्थामा प्रहरी प्रधान कार्यालयसमेतलाई विपक्षी बनाई रिट निवेदन दायर गरेको पाइएकाले प्रहरी प्रधान कार्यालयको हकमा प्रथम दृष्टिमा नै प्रस्तुत रिट निवेदन खारेजभागी छ । अनिल शर्मा भन्ने पप्पुदेव भूमिहार यादव विभिन्न अपराधमा दोषी ठहर भएको र यस्तो संवेदनशील व्यक्तिउपर लागेको कैद भुक्तान

भए पनि निजउपर आवश्यक निगरानीको प्रबन्ध मिलाउनु र निजको सुरक्षा प्रबन्धको लागि पनि आफ्नो नियन्त्रणमा लिएको अवस्थालाई अन्यथा प्रमाणित नहुँदासम्म गैरकानूनी भयो भनी भन्न मिल्ने होइन । निज अनिल शर्मा भन्ने पप्पुदेव भूमिहार जिल्ला प्रहरी कार्यालय, रूपन्देहीमा अनुसन्धानको क्रममा रहेका लागुऔषध एवम् मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार मुद्दामा समेत संलग्न रही हाल सनाखत हुन सक्ने सम्भावना भएकोले आवश्यक सुरक्षासहित त्यसतर्फ लैजाँदै गर्दा साथमा खटिएका प्रहरी जवान दिपक रावतउपर हातपातसमेत गरेकोले सार्वजनिक अपराध मुद्दा दर्ता गरी जिल्ला प्रशासन कार्यालय, रूपन्देहीबाट मिति २०७०।९।२२ गतेबाटै लागू हुन गरी उक्त मुद्दामा अनुसन्धानको लागि निजलाई हिरासतमा राख्ने अनुमति प्राप्त गरी थुनामा राखिएको भन्ने जिल्ला प्रहरी कार्यालय, रूपन्देहीको सि.नं. ८३०९ मिति २०७०।९।२९ को प्रहरी सञ्चार प्राप्त हुन आएकोले बिनाआधार गैरकानूनी थुनामा राखिएको भन्ने रिट निवेदन जिकिरमा सत्यता छैन । रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रहरी प्रधान कार्यालय, नक्सालको लिखित जवाफ ।

भारत विहार, सहर्षपुर जिल्ला विहार थाना ग्राम, विहार घर भई काठमाडौं जिल्ला, का.म.न.पा.वडा नं. ३४ भिमसेनगोला बस्ने वर्ष ४५ को अनिल शर्मा भन्ने पप्पुदेव भूमिहारसँग केही कुरा बुझनुपर्ने भएकोले यस कार्यालयमा उपस्थित गराई दिनुहुन भनी जिल्ला प्रहरी कार्यालय, पाल्पालाई अनुरोध गरिएकोमा जिल्ला प्रहरी कार्यालय, पाल्पाको च.नं. ५३७ मिति २०७०।९।२२ को पत्र साथ प्रहरी जवान दिपक रावतले ना.१ झ. १२९३ नं. को भ्यानमा राखी यस कार्यालयमा ल्याउँदै गर्दाको

अवस्थामा निज अनिल शर्मा भन्ने पप्पुदेव भूमिहार जिल्ला रूपन्देही, करहिया गा.वि.स.वडा नं. ३ मंगलापुर नजीक आइपुग्दा भाग्न उम्कन खोज्दाको अवस्थामा निज प्रहरी जवान दिपक रावतले तत्काल नियन्त्रणमा लिन खोज्दा निजले उल्टै हातपात, लछारपछार एवम् जोरजुलुमसमेत गरी प्रहरी कर्मचारीलाई कर्तव्य पालनामा बाधा पुर्याएकोले निजलाई केही सार्वजनिक (अपराध तथा सजाय) ऐन, २०२७ बमोजिम कारवाही गरी पाउँ भन्ने व्यहोराको निज प्रहरी जवान दिपक रावतको प्रतिवेदन पर्न आएको हुँदा निजउपर मिति २०७०।९।२३ गते यस कार्यालयको मु.द.नं.१८९, केही सार्वजनिक अपराधमा मुद्दा दर्ता गरी जिल्ला प्रशासन कार्यालय, रूपन्देहीबाट मिति २०७०।९।२२ गतेबाट लागू हुने गरी म्याद थप अनुमति लिई अनुसन्धान भईरहेको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको जिल्ला प्रहरी कार्यालय, रूपन्देहीको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम साप्ताहिक तथा दैनिक मुद्दा पेसीसूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पटकपटक पुकार गर्दा पनि निवेदकको हकमा बन्दीप्रत्यक्षीकरणको रिट दायर गरी तारिखमा समेत रहेका अधिवक्ता दिमोद श्रेष्ठ उपस्थित नभएको र विपक्षीहरूको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री चन्द्रकान्त खनालले निवेदकलाई केही सार्वजनिक (अपराध तथा सजाय) ऐन, २०२७ बमोजिमको कसुर अपराधको तहकीकात तथा अनुसन्धान प्रयोजनका लागि जिल्ला प्रशासन कार्यालय, रूपन्देहीका प्रमुख जिल्ला अधिकारीको आदेश अनुमतिले म्याद थप भई हिरासतमा लिइएको र मिति २०७०।१०।७ को आदेशले धरौटी राखी थुनामुक्त भइसकेकोले रिट निवेदनको औचित्य

छैन । प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुनुपर्दछ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

निवेदक अनिल शर्मा भन्ने पप्पुदेव यादव भूमिहारले जाली राहदानी मुद्दामा काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट मिति २०६२।१२।८ मा भएको फैसलाले लागेको कैद र लागुऔषध खैरो हिरोइन मुद्दामा पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट मिति २०६६।१०।७ मा भएको फैसलाले लागेको कैद वर्ष १० भुक्तान गर्न मिति २०६०।४।२३ गतेदेखि कारागार शाखा जगन्नाथदेवल, काठमाडौंका कैदमा रहेको र सोही क्रममा मोरङ जिल्ला अदालतमा निवेदक विरुद्ध चलेको मुद्दा नं. १२०/०५८/०५९ को जीउ मार्स्ने बेच्ने मुद्दामा १० वर्ष कैद हुने गरी मिति २०६५।९।६ मा फैसला भएकोले उल्लिखित जाली राहदानी मुद्दा र लागुऔषध मुद्दामा भएको कैदमा मोरङ जिल्ला अदालतबाट जीउ मार्स्ने बेच्ने मुद्दामा भएको १० वर्ष कैद मुलुकी ऐन, २०२० को दण्डसजायको महलको १० र ४१ नं. बमोजिम सजाय हद हुने गरी आदेश भएकोले उक्त कैद भुक्तान गरी मिति २०७०।९।२२ मा थुना मुक्त भएपछि जिल्ला प्रहरी कार्यालय, पाल्पाले पुनः पक्राउ गरी पाल्पा कारागारमा थुनामा राखेको र उक्त कार्यालयबाट मिति २०७०।९।२२ मा जिल्ला प्रहरी कार्यालय, रूपन्देहीमा सारी बिना कुनै कसुर पुनः थुनामा राखिएको हुँदा बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गरी थुना मुक्त गरी पाउँ भन्ने निवेदन मागदावी भएकोमा निज अनिल शर्मा भन्ने पप्पुदेव भूमिहारसँग केही कुरा बुझ्नुपर्ने भएकोले जिल्ला प्रहरी कार्यालय, पाल्पालाई अनुरोध गरी उक्त कार्यालयको च.नं. ५३७ मिति २०७०।९।२२ को पत्रसाथ प्रहरी जवान दिपक रावतले ल्याउँदैगर्दाको अवस्थामा बाटोमा भाग्न उम्कन खोजेकोले तत्काल नियन्त्रणमा लिन खोज्दा निजले

उल्टै हातपात, लछारपछार एवम् जोरजुलुमसमेत गरी प्रहरी कर्मचारीलाई कर्तव्य पालनामा बाधा पुर्याएको भनी निजलाई केही सार्वजनिक (अपराध तथा सजाय) ऐन, २०२७ बमोजिम निजलाई कारवाही गरी पाउँ भनी मिति २०७०।९।२३ मा दिएको प्रहरी प्रतिवेदनबमोजिम दर्ता भएको मु.द.नं. १८९ को केही सार्वजनिक अपराध मुद्दामा मिति २०७०।९।२२ गतेबाट लागू हुने गरी म्याद थप भई अनुसन्धान कार्य भई रहेको भन्ने विपक्षीहरूको लिखितजवाफबाट देखिन्छ ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा निवेदक अनिल शर्मा भन्ने पप्पुदेव यादव भूमिहारको हकमा अधिवक्ता दिमोद श्रेष्ठले दिएको निवेदनबाट निज विभिन्न मुद्दाहरूमा लागेको कैदमा रहेको तथ्यलाई स्वीकार गरेको र निजलाई लागेको कैद भुक्तान गरी मिति २०७०।९।२२ मा निज थुनामुक्त भएको भन्ने देखिन्छ । निवेदक मिति २०७०।९।२२ मा थुनाबाट मुक्त भएपछि निजसँग केही कुरा बुझ्नपर्ने भएकोले उपस्थित गराई दिनु भन्ने जिल्ला प्रहरी कार्यालय, रूपन्देहीको सञ्चारबमोजिम जिल्ला प्रहरी कार्यालय, पाल्पाबाट जिल्ला प्रहरी कार्यालय, रूपन्देहीमा स्थानान्तरण गर्ने क्रममा निज निवेदक बाटोमा भाग्न उम्कन खोजेको र नियन्त्रणमा लिन खोज्दा प्रहरी कर्मचारीलाई हातपात, लछारपछार एवम् जोरजुलुम गरेकोले निजलाई केही सार्वजनिक अपराधमा कारवाही गरी पाउन मिति २०७०।९।२३ मा दिएको प्रहरी प्रतिवेदनबमोजिम निजका विरुद्ध जिल्ला प्रशासन कार्यालय, रूपन्देहीमा मिति २०७०।९।२३ मा केही सार्वजनिक अपराध मुद्दा दायर भई उक्त मुद्दामा मिति २०७०।९।२२ गतेबाट लागू हुने गरी मुद्दा हेर्ने अधिकारीको अनुमति लिई हिरासतमा राखी अनुसन्धान भइरहेको भन्ने विपक्षीहरूको लिखितजवाफबाट देखिन्छ ।

३. कानूनबमोजिम बाहेक वा कानूनको उचित प्रक्रिया पूरा नगरी कसैको पनि वैयक्तिक स्वतन्त्रतामा अड्डुश लगाउन वा अपहरण गर्न पाइँदैन । वैयक्तिक स्वतन्त्रताले कानूनी औचित्यता पुष्टि हुन नसक्ने प्रकृतिका थुना, गिरफ्तारी तथा गैरकानूनीरूपमा शक्तिको प्रयोग गर्नबाट सुरक्षित राख्दछ । कसैले कसैलाई निजको वैयक्तिक स्वतन्त्रता सिमित गरेमा वा त्यस्तो स्वतन्त्रताको प्रयोग गर्नबाट वञ्चित गरेमा वा कुनै पनि व्यक्तिलाई गैरकानूनीरूपमा बदनियत वा प्रवृत्त भावना लिई निजको वैयक्तिक स्वतन्त्रताको अपहरण गरेमा गैरकानूनी बन्दीको अवस्था सिर्जना हुन जान्छ । कानूनको उचित प्रक्रिया पूरा नगरी कसैको पनि वैयक्तिक स्वतन्त्रता हनन् गर्न पाइँदैन । व्यक्तिको यस्तो सारभूत अधिकारबाट वञ्चित गर्दा कानूनले तोकेको उचित प्रक्रियाको अनिवार्यरूपमा अनुशरण गर्नुपर्ने हुन्छ । यदि कुनै व्यक्तिलाई गैरकानूनीरूपमा वा कानूनको उचित प्रयोगबिना वैयक्तिक स्वतन्त्रताको उपयोग गर्नबाट वञ्चित गर्ने गरी नियन्त्रणमा राखिएको छ भने त्यस्तो अवस्थामा बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गरी थुनामुक्त गरी दिनपर्ने अवस्था हुन्छ ।

४. यी निवेदकले विभिन्न मुद्दामा निजलाई लागेको कैद सजाय भुक्तान गरी सकेको भन्ने प्रत्यर्थीहरूको कथन छ तर निजका विरुद्ध जिल्ला प्रशासन कार्यालय, रूपन्देहीमा पुनः दायर भएको सार्वजनिक अपराध मुद्दामा निजले रु.१०,०००।- (दश हजार) धरौटी दिई मिति २०७०।१०।७ को आदेशले तारिखमा छुटी सकेको भन्ने जिल्ला प्रशासन कार्यालय, रूपन्देहीको च.नं. ६१६५ मिति २०७०।१०।२८ को पत्र सरकारी वकिलमार्फत इजलाससमक्ष पेस भएकाले निज निवेदक थुनामुक्त भई सकेको

देखिँदा मागबमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने अवस्था, कारण र औचित्य हाल विद्यमान नहुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । प्रस्तुत निवेदनको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।
न्या.प्रकाश वस्ती

इति संवत् २०७० साल माघ २८ गते रोज ३ शुभम् ।
इजलास अधिकृत: भद्रकाली पोखरेल

निर्णय नं.९१४६

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री रामकुमार प्रसाद शाह
माननीय न्यायाधीश श्री बैद्यनाथ उपाध्याय
आदेश मिति: २०७०।१२।२६।४
०७०-WO-०४९०

बिषय: उत्प्रेषण/परमादेश

निवेदक : सर्लाही जिल्ला, सहोडवा गा.वि.स.वडा
नं. ३ स्थायी ठेगाना भई हाल नेपाल
सरकार, स्वास्थ्य मन्त्रालय अन्तर्गत स्वास्थ्य
सेवा, जनस्वास्थ्य निरीक्षक पदमा कार्यरत
सन्तोष यादवसमेत

विरुद्ध

विपक्षी : नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा
मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरबार
काठमाडौंसमेत

- निजामती कर्मचारीका सन्ततिलाई उपलब्ध हुने छालवृत्ति नेपाल सरकारले उपलब्ध गराएको आर्थिक अनुदानबाट सञ्चालित भएकोले त्यस्तो छालवृत्ति वितरण गर्दा छालवृत्तिसम्बन्धी ऐन, २०२१ र छालवृत्ति नियमावली, २०६० ले व्यवस्था गरेको समानुपातिक समावेशी सिद्धान्तलाई अवलम्बन गर्नुपर्ने हुन्छ । त्यस्तो कानूनी व्यवस्थालाई बेवास्ता गर्न वा त्यस्तो व्यवस्थाको प्रतिकूल हुने गरी छालवृत्ति वितरणसम्बन्धी निर्देशिका बनाउन वा छालवृत्ति वितरण गर्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.१६)

- कार्यकारी अधिकारको प्रयोग गरी कुनै आदेश, परिपत्र वा निर्देशिका जारी गर्दा नेपाल सरकारले प्रचलित संविधान, ऐन वा नियमावलीअनुकूल हुने गरी जारी गर्नुपर्ने र ती कानूनी व्यवस्थाप्रतिकूल जारी गरेका त्यस्तो आदेश, परिपत्र वा निर्देशिका कानूनसम्मत नहुने भई बदरभागी हुने कुरामा विवाद हुँदैन । तर उक्त निर्देशिकामा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २१, निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ७ (७) र छालवृत्तिसम्बन्धी ऐन (संशोधन सहित), २०२१ तथा छालवृत्तिसम्बन्धी नियमावली (तेस्रो संशोधन), २०६० समेत अनुकूल रहेको देखिँदैन । उक्त निर्देशिकामा

छात्रवृत्तिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा ३क र छात्रवृत्तिसम्बन्धी नियमावली, २०६० को नियम १०क ले तोकिएबमोजिम समानुपातिक समावेशी हुने गरी कुनै आरक्षण गरिएको देखिँदैन । तसर्थ उक्त निर्देशिका छात्रवृत्तिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा ३क र छात्रवृत्तिसम्बन्धी नियमावली, २०६० को नियम १०क(१) र (२) को व्यवस्था र कानूनअनुकूल रहेको नदेखिने ।

(प्रकरण नं.१७)

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २१, निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ७(७), छात्रवृत्तिसम्बन्धी ऐन (संशोधन सहित), २०२१ को दफा ३क र छात्रवृत्तिसम्बन्धी नियमावली (संशोधन सहित), २०६० को नियम १०क(१) र (२) को कानूनी व्यवस्थाअनुकूल हुने गरी अर्को निर्देशिका वा नियमावली जे जो बनाउनुपर्ने हो बनाई सो छात्रवृत्तिको वितरणमा समानुपातिक र समावेशी हुने गरी लागू गर्नु भनी परमादेश जारी हुने ।

(प्रकरण नं.१८)

निवेदकका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ताद्वय नागेन्द्र यादव र नारायण झा

विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता रमादेवी पराजुली

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २१
- निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ७(७)

- छात्रवृत्तिसम्बन्धी ऐन (संशोधन सहित), २०२१ को दफा ३क
- छात्रवृत्तिसम्बन्धी नियमावली (संशोधन सहित), २०६० को नियम १०क(१) र (२)

आदेश

न्या.बैद्यनाथउपाध्याय: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ तथा धारा १०७ बमोजिम यस अदालतको अधिकारक्षेत्रभित्रको भई दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको सङ्क्षिप्त तथ्य एवम् ठहर यस प्रकार छ :

हामी निवेदकमध्ये म सन्तोष यादव स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ अन्तर्गत कार्यरत् राष्ट्रसेवक कर्मचारी हुँ । साथै म सरोज अधिकारी राष्ट्रसेवक कर्मचारीको सन्तति हुँ । निवेदकमध्ये म सरोज अधिकारी जानकी मेडिकल कलेज, जनकपुरधाममा एम.वि.वि.एस. द्वितीय वर्षमा अध्ययनरत छु । विपक्षी मन्त्रिपरिषद्बाट निजामती कर्मचारीका सन्ततिलाई छात्रवृत्ति उपलब्ध गराउने निर्देशिका, २०६७ मिति २०६७।३।१५ मा स्वीकृत गरी जारी गरिएको छ । उक्त निर्देशिकाको दफा ४(ग) ले सम्बन्धित शिक्षण संस्थामा भर्ना भएको वा अध्ययनरत रहेकाले छात्रवृत्तिमा सहभागी हुन पाउने व्यवस्था गरेको छ । म सरोज अधिकारी छात्रवृत्ति पाउने विश्वास गरी अध्ययन गर्दै आएको थिएँ । तर निजामती कर्मचारी सन्तति छात्रवृत्ति व्यवस्थापन समितिको सचिवालयले मिति २०६९।१।१८ मा गोरखापत्रमा सूचना प्रकाशित गर्दा निर्देशिकाको दफा ५(१) मा तोकिएका बिषयमा छात्रवृत्ति प्राप्त गर्न प्रथम वर्षमा अध्ययनरत् निजामती कर्मचारीका सन्ततिले मात्र दरखास्त दिन पाउने गरी उक्त निर्देशिकाको दफा ४(ग) को व्यवस्थाविपरीत सूचना प्रकाशित गरेको

रहेछ । निवेदकमध्येका सरोज अधिकारीलाई द्वितीय वर्षमा अध्ययनरत् रहेको भनी छात्रवृत्ति वितरण प्रक्रियामा समावेश गरिएको छैन । मधेशी, आदिवासी जनजाति, महिलासमेतलाई राज्यको प्रत्येक अङ्गमा सम्मानजनक सहभागिता गराउने नीतिको प्रतिकूल उक्त निर्देशिका जारी गरी प्रथम वर्षमा अध्ययनरत्लाई मात्र सहभागी गराउने गरी गैरकानूनी सूचना प्रकाशित गरेकोले विपक्षीहरूको उक्त कार्यबाट निवेदकसमेतको नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२, १३, १८, १९, २१ र २३ ले प्रदान गरेको हकमा गम्भीर आघात पुगेको छ । साथै सो निर्देशिका नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १, २१, ३३(घ)(घ१), धारा ३५ को उपधारा (१०) (१४), धारा १६४(२) विपरीत गैरसमानुपातिक समावेशी छ । त्यस्तो गैरसमावेशी निर्देशिका बदर गरी प्रचलित संविधान, निजामती सेवा ऐन, छात्रवृत्ति ऐन तथा नियमावलीसमेतले आत्मसात् गरेको समानुपातिक समावेशी सिद्धान्तबमोजिम समानुपातिक समावेशी व्यवस्था गरी कामकारवाही अगाडि बढाउन, उक्त निर्देशिकाको दफा ४ को खण्ड (ग) विपरीत दरखास्त आह्वान नगर्न र निवेदकलाई छात्रवृत्ति पाउने प्रतिस्पर्धामा समावेश गर्न विपक्षीहरूका नाममा परमादेशको आदेश जारी गरी पाउँ । साथै निवेदनको अन्तिम टुङ्गो नलागेसम्म मिति २०६९।१।१८ को सूचना कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु भनी विपक्षीहरूका नाममा अन्तरिम आदेश जारी गरी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको निवेदन मागदावी ।

यसमा के कसो भएको हो निवेदन मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो आदेश जारी हुनु नपर्ने कुनै कारण भए यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्याद बाहेक १५ (पन्ध्र) दिनभित्र सम्बन्धित मिसिल कागजातसमेत

साथै राखी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत लिखित जवाफ पेस गर्नु भनी यो आदेशको प्रतिलिपि साथै राखी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाई त्यसको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई दिई लिखित जवाफ आएपछि वा सोको अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेस गर्नु साथै अन्तरिम आदेश छलफलका निमित्त विपक्षीलाई सूचना दिई पेस गर्नु भन्ने व्यहोराको यस अदालतको आदेश ।

यसमा छात्रवृत्तिको लागि छनौट भई मिति २०६९।२।२६ मा नतिजासमेत प्रकाशित भइसकेको देखिँदा छनौट भएका अन्य छात्रहरूलाई प्रभावित पार्ने गरी सुविधा सन्तुलनको दृष्टिले तत्काल अन्तरिम आदेश जारी गरिरहनु उपयुक्त नहुँदा मागबमोजिम अन्तरिम आदेश जारी गर्न मिलेन । प्रस्तुत रिट निवेदनलाई अग्राधिकार प्रदान गरी नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६९।३।१४ को आदेश ।

निजामती कर्मचारीका सन्ततिलाई छात्रवृत्ति उपलब्ध गराउने निर्देशिका, २०६७ निजामती कर्मचारीका सन्ततिलाई छात्रवृत्ति उपलब्ध गराउने प्रक्रियालाई व्यवस्थित, पारदर्शी, छिटोछरितो र प्रभावकारी बनाउने उद्देश्यले जारी गरिएको हो । उक्त निर्देशिकाको प्रावधान निजामती कर्मचारीका हकमा मात्र लागू हुने निजामती कर्मचारीको सुविधासँग सम्बन्धित विषय हो । राज्यको स्रोत र साधनमा पहुँच नभएका वर्गलाई राज्यको संरचनामा सहभागी हुन पाउने हक हुनेछ भनी नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २१ ले प्रत्याभूत गरेको हो । राज्यको संरचनामा सहभागी भइसकेका व्यक्ति वा निजका परिवारका सदस्यहरूले संविधानको धारा २१ बमोजिमको हक प्राप्त गर्न सक्दैनन् । सबै निजामती कर्मचारी राज्यका अगाडि समान

हुने भएकाले सुविधाका हिसाबले निजहरूका बीच असमान व्यवहार गर्न संविधानको धारा १३ ले अनुमति दिँदैन । प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको तर्फबाट ऐ.का सचिव डा. त्रिलोचन उप्रेतीको लिखित जवाफ ।

निजामती सेवाको पदमा बहाल रहेका र निवृत्तिभरण पाइरहेका निजामती कर्मचारीका सन्ततिहरूलाई छात्रवृत्ति प्रदान गर्ने प्रयोजनका लागि निर्देशिका निर्माण गरिएको र उक्त निर्देशिकाले समावेशितालाई भन्दा योग्यताक्रमलाई जोड दिई निर्देशिकाको दफा १६ ले छात्रवृत्ति प्राप्त गर्न चाहने निजामती कर्मचारीका सन्ततिलाई बिना कुनै भेदभाव योग्यताक्रमका आधारमा सूची तयार गरी पारदर्शीरूपमा दफा ५ मा उल्लिखित प्राविधिक विषयमा छात्रवृत्ति प्रदान गर्ने हुनाले निर्देशिकाले निवेदकको मागबमोजिमको हक अधिकारमा बन्देज लगाएको छैन । निजामती कर्मचारीका सन्ततिहरूका बीचमा समान अवसर प्रदान गर्ने गरी छात्रवृत्ति प्रक्रियालाई व्यवस्थित, पारदर्शी, छिटो छरितो र प्रभावकारी बनाउने उद्देश्यले निर्देशिका जारी गरिएको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको कानून, न्याय, संविधानसभा तथा संसदीय मामिला मन्त्रालयको तर्फबाट ऐ.का सचिव भेषराज शर्माको लिखित जवाफ ।

मिति २०६९।१।१८ को सूचना अनुसार प्राप्त दरखास्तको छानबिन गरी निजामती कर्मचारीका सन्ततिलाई छात्रवृत्ति उपलब्ध गराउने निर्देशिका, २०६७ ले तय गरेको मापदण्डअनुसार २०० जना निजामती कर्मचारीका सन्ततिलाई छात्रवृत्ति उपलब्ध गराउने गरी छात्रवृत्ति व्यवस्थापन समितिबाट निर्णयसमेत भइसकेको

छ । उक्त निर्देशिका आम नागरिकहरूका हकमा लागू हुने विषय नभई निश्चित वर्ग निजामती कर्मचारीका सन्ततिलाई निर्धारित मापदण्डका आधारमा लागू हुने हुँदा संविधानप्रतिकूल भन्ने आधार छैन । रिट निवेदक एकपटक दरखास्त पेस गरी छनौट प्रक्रियामा सहभागी भइसकेका छन् । हाल प्रथम वर्षमा अध्ययनरतलाई दरखास्त आह्वान गरिएकोले निवेदक सरोज अधिकारी द्वितीय वर्षमा अध्ययनरत् छात्र हुनाले दरखास्त दिन नपाएको कारणले प्रस्तुत रिट निवेदन दिएको देखिन्छ । आफ्नो अनुकूल निर्णय भए ठीक र प्रतिकूल निर्णय भए बेठीक भन्ने भावनाबाट प्रेरित भई दायर गरेको रिट निवेदन खारेजभागी हुँदा खारेज गरी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको निजामती कर्मचारी सन्तति छात्रवृत्ति व्यवस्थापन समितिको सचिवालय, छात्रवृत्ति व्यवस्थापन समितिका अध्यक्ष तथा सचिव र सामान्य प्रशासन मन्त्रालयको तर्फबाट ऐ.का सचिव धरणीधर खतिवडाको लिखितजवाफ ।

विपक्षीले आ.व.०६९/०७० का लागि ४०० जना कोटा राखी पुनः मिति २०७०।२।८ मा संविधानविपरीत गैरसमावेशी दरखास्त आह्वान गरेको र संवत् २०७० मा निर्देशिका संशोधन गर्दा पनि समावेशी व्यवस्था नगरेको हुँदा विपक्षीले विवादित विषयमा मुद्दा फैसला नहुँदै पुनः दरखास्त आह्वान गरेकोले परिस्थिति गम्भीर भई स्थिति परिवर्तन भएको समेतको आधारमा रिट निवेदनको अन्तिम टुङ्गो नलागेसम्म मिति २०७०।२।८ को सूचना र सोसम्बन्धी काम कारवाही यथास्थितिमा राख्नु भनी विपक्षीका नाममा अन्तरिम आदेश जारी गरी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको सन्तोष यादवसमेतको मिति २०७०।२।२७ को निवेदनपत्र ।

यसमा निवेदकले निजामती कर्मचारीका

सन्ततिलाई छात्रवृत्ति उपलब्ध गराउने निर्देशिका, २०६७ र सोमा भएको संशोधन तथा सो निर्देशिकाबमोजिम प्रकाशित मिति २०७०।२।८ को सूचनासमेत नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ र २१ समेतको अनुकूल नभएको भनी अन्तरिम आदेशको माग गरेको देखिन्छ । उक्त संशोधन र सोबमोजिम प्रकाशित छात्रवृत्ति प्रदान गर्ने विषयको मिति २०७०।२।८ को सूचना संविधानको उक्त व्यवस्थाअनुकूल समानुपातिक समावेशीका आधारमा भए गरेको नदेखिएकोले उक्त सूचनाबमोजिम छात्रवृत्ति प्रदान गर्दा आर्थिक, सामाजिक र शैक्षिक दृष्टिले पछि परेका वर्गको हक हितमा प्रतिकूल असर पर्न सक्ने अवस्था प्रथम दृष्टिमा नै देखिन आई उक्त वर्गका निजामती कर्मचारीका सन्ततिलाई अपूरणीय क्षति हुन सक्ने हुँदा प्रस्तुत रिटको टुङ्गो नलागेसम्म उक्त मिति २०७०।२।८ को सूचनाबमोजिम नतिजा प्रकाशन गर्ने एवम् छात्रवृत्ति प्रदान गर्ने काम कारवाही नगरी हाल यथास्थितिमा राख्नु भनी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१(१) बमोजिम विपक्षीहरूको नाममा अन्तरिम आदेश जारी गरी दिएको छ भन्ने यस अदालतको मिति २०७०।३।१३ को आदेश ।

यस अदालतको मिति २०७०।०७।०७ को आदेशबमोजिम निवेदक र विपक्षीहरूको तर्फबाट पेस भएको लिखित बहसनोट मिसिल सामेल रहेको रहेछ ।

यसमा प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकले चुनौती गरेको निजामती कर्मचारीका सन्ततिलाई छात्रवृत्ति उपलब्ध गराउने निर्देशिका, २०६७ संविधान वा ऐन वा नियमावलीको अख्तियारीअन्तर्गत बनेको नदेखिनुका साथै नेपाल कानून व्याख्यासम्बन्धी ऐन, २०१० को दफा २(ड) को नेपाल कानूनको परिभाषा अनुसार

कानून भन्न सकिने अवस्था नदेखिएको हुँदा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(१) अन्तर्गतको विशेष इजलासले प्रस्तुत निवेदनमा सुनुवाइ गर्न सक्ने अवस्था देखिएन । निवेदकले प्रस्तुत रिट निवेदनमा संविधानको धारा १०७(२) को हकमा समेत माग दावी लिएको देखिँदा सो सम्बन्धमा सुनुवाइका लागि प्रस्तुत रिट निवेदनको विशेष इजलासतर्फको लगत कट्टा गरी निवेदकले मागदावी गरेको नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(२) को विषयमा सुनुवाइको लागि सम्बन्धित इजलासमा नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने व्यहोराको यस अदालतको विशेष इजलासबाट भएको मिति २०७०।९।१८ को फैसला ।

नियमबमोजिम पेसीसूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकतर्फका विद्वान् अधिवक्ताद्वय नागेन्द्र यादव र नारायण झाले नेपाल सरकार मन्त्रपरिषद्बाट मिति २०६७।३।१५ मा स्वीकृत भई जारी भएको निजामती कर्मचारीका सन्ततिलाई छात्रवृत्ति उपलब्ध गराउने निर्देशिका, २०६७ को दफा ४ को खण्ड (ग) को व्यवस्थाविपरीत छात्रवृत्ति व्यवस्थापन समितिले मिति २०६९।१।१८ को गोरखापत्रमा प्रथम वर्षमा अध्ययनरत् भनी प्रकाशित सूचना गैरसमानुपातिक समावेशी भई नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ र २१ समेतको प्रतिकूल भएकोले उक्त निर्देशिका बदर गरी समावेशी व्यवस्था गर्न र निवेदकलाई प्रतिस्पर्धामा समावेश गर्न विपक्षीका नाममा परमादेशको आदेश जारी हुनुपर्दछ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो । त्यसै गरी विपक्षीहरूका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता रमादेवी पराजुलीले निवेदन दावीको निर्देशिका निजामती कर्मचारीका सन्ततिका हकमा मात्र

लागू हुने निजामती कर्मचारीको सुविधासँग सम्बन्धित विषय हो । उक्त निर्देशिकाको दफा १६ ले छात्रवृत्ति प्राप्त गर्न चाहने निजामती कर्मचारीका सन्ततिहरूका बीच प्रतिस्पर्धा गराई योग्यताक्रमका आधारमा सूची तयार गरी बिना कुनै भेदभाव पारदर्शीरूपमा निर्देशिकाको दफा ५ मा उल्लिखित विषयमा छात्रवृत्ति प्रदान गरिने हुँदा निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने अवस्था छैन । रिट निवेदन खारेज हुनुपर्दछ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

रिट निवेदकले नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्बाट मिति २०६७।३।१५ मा जारी गरिएको निजामती कर्मचारीका सन्ततिलाई छात्रवृत्ति उपलब्ध गराउने निर्देशिका, २०६७ मा नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३, निजामती सेवा ऐन, २०४९, निजामती सेवा नियमावली, २०५०, छात्रवृत्तिसम्बन्धी ऐन (संशोधनसहित), २०२१ र छात्रवृत्ति नियमावली (संशोधनसहित), २०६० ले अवलम्बन गरेको समानुपातिक समावेशी व्यवस्थाको अवलम्बन नगरिएको र प्रथम वर्षमा अध्ययनरतलाई मात्र छात्रवृत्तिका लागि दरखास्त आह्वान गरिएको छात्रवृत्ति व्यवस्थापन समितिको सचिवालयको मिति २०६९।१।१८ को सूचना उक्त निर्देशिकाको दफा ४ (ग) को व्यवस्थाविपरीत हुँदा उल्लिखित निर्देशिका बदर गरी समानुपातिक समावेशी व्यवस्था गरी निवेदकलाई छात्रवृत्ति पाउने प्रतिस्पर्धामा समावेश गर्न विपक्षीहरूका नाममा परमादेशको आदेश जारी गरी पाउँ भन्ने मुख्य निवेदन मागदावी लिएको देखिन्छ । निजामती सेवाको पदमा बहाल रहेका र निवृत्तिभरण पाइरहेका निजामती कर्मचारीका सन्ततिहरूलाई छात्रवृत्ति उपलब्ध गराउने उद्देश्यले निर्देशिका, २०६७ जारी गरिएको हो । उक्त निर्देशिकाले छात्रवृत्ति प्राप्त

गर्न चाहने निजामती कर्मचारीका सन्ततिहरूलाई निर्धारित मापदण्डबमोजिम प्रतिस्पर्धामा सहभागी भई छात्रवृत्ति प्राप्त गर्ने समान अवसर सुनिश्चित गरेको छ । मिति २०६९।१।१८ मा प्रथम वर्षमा अध्ययनरतलाई मात्र छात्रवृत्तिका लागि दरखास्त आह्वान गरिएकोमा निवेदक सरोज अधिकारी द्वितीय वर्षमा अध्ययनरत रहेको हुँदा दरखास्त दिन नपाएका हुन् । निवेदकको हक अधिकार हनन् भएको छैन भन्ने विपक्षीहरूको लिखित जवाफ देखिन्छ ।

अब रिट निवेदनमा निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुने नहुने के रहेछ सोही विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा निवेदकमध्ये सन्तोष यादव स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ बमोजिम गठित हेल्थ इन्सपेक्सन समूहको निरीक्षक पदमा कार्यरत रहेका र सरोज अधिकारी निज सन्तोष यादवको छोरा एवम् जानकी मेडिकल कलेज जनकपुरधाममा एम.वि.वि.एस. द्वितीय वर्षमा अध्ययनरत छात्र भएको देखिन्छ । निजामती कर्मचारीका सन्ततिलाई छात्रवृत्ति उपलब्ध गराउने निर्देशिका, २०६७ को दफा २(ख) ले नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ बमोजिमको सेवाको पदमा बहाल रहेका राष्ट्रसेवक कर्मचारीहरूलाई पनि उक्त निर्देशिकाको प्रयोजनका लागि निजामती कर्मचारी सम्झनुपर्ने भनी परिभाषा गरेको देखिँदा सो निर्देशिका कार्यान्वयन सम्बन्धमा यी निवेदकहरूको सरोकार रहे भएकोमा विवाद देखिँदैन । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २१ विपरीत निजामती कर्मचारीका सन्ततिलाई छात्रवृत्ति उपलब्ध गराउने निर्देशिका, २०६७ जारी गरी सोही निर्देशिकाका आधारमा छात्रवृत्तिका लागि दरखास्त आह्वान गरेको सूचनासमेत बदर गरी पाउन निवेदकले दावी

लिएको देखिन्छ । निजामती कर्मचारी सन्तति छात्रवृत्ति व्यवस्थापन समितिको सचिवालय, सामान्य प्रशासन मन्त्रालय, सिंहदरबारसमेतका विपक्षीहरूले उक्त निर्देशिकाको व्यवस्था आम नागरिकका हकमा आकर्षित हुने बिषय नभई निश्चित वर्ग निजामती कर्मचारीका सन्ततिलाई निर्धारित मापदण्डका आधारमा प्रतिस्पर्धा गराई छात्रवृत्ति उपलब्ध गराउने बिषयलाई व्यवस्थित गर्ने उद्देश्यले जारी गरिएको हो । सबै निजामती कर्मचारी राज्यका अगाडि समान हुने र निजका सन्ततिहरूका बीचमा असमान व्यवहार गर्न नमिल्ने हुँदा समानुपातिक समावेशी सिद्धान्तको विपरीत भन्न मिल्दैन भन्ने जिकिर लिएको पाइन्छ ।

३. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २१ ले सामाजिक न्यायको हक प्रत्याभूत गर्दा “आर्थिक, सामाजिक वा शैक्षिक दृष्टिले पछि परेका महिला, दलित, आदिवासी जनजाति, मधेशी समुदाय, उत्पीडित वर्ग, गरिब किसान र मजदुरलाई समानुपातिक समावेशी सिद्धान्तको आधारमा राज्यको संरचनामा सहभागी हुने हक हुनेछ” भनी राज्यमा नागरिकहरूबीच असमानता हटाई पछि परेकाहरूलाई राज्यका अङ्गहरूमा समावेश गराई समाजमा सामञ्जस्यता स्थापना गरी न्यायपूर्ण समाजको विकास गर्ने उद्देश्यबाट अभिप्रेरित भएको देखिन्छ । यस्तो प्रक्रियाले औपचारिक समानतालाई भन्दा सारवान् र समन्यायिक समानतामा जोड दिएको हुन्छ । नेपालमा पहिलो पटक नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ ले सकारात्मक विभेदको मान्यतालाई आत्मसात् गरेको थियो भने वर्तमान नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ ले सकारात्मक विभेदसँगसँगै आर्थिक एवम् सामाजिकरूपले कमजोर वर्ग

वा समुदायलाई राज्य संरचनाका सबै अङ्गमा समानुपातिक समावेशिताको आधारमा सहभागी गराउने उद्देश्य राखेको देखिन्छ ।

४. समानुपातिक समावेशिताको सम्बन्धमा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३३(घ) ले राज्यको दायित्वअन्तर्गत “नेपालमा वर्गीय, जातीय, भाषिक, लैङ्गिक, साँस्कृतिक, धार्मिक र क्षेत्रीय भेदभावको अन्त्य गर्दै महिला, दलित, आदिवासी, जनजाति, मधेशी, उत्पीडित, उपेक्षित र अल्पसङ्ख्यक समुदाय, पिछडिएका क्षेत्रलगायतका समस्याहरूलाई सम्बोधन गर्न राज्यको वर्तमान केन्द्रीकृत र एकात्मक ढाँचाको अन्त्य गरी राज्यको समावेशी, लोकतान्त्रिक र अग्रगामी पुनर्संरचना गर्ने” र धारा ३३(घ१) ले “मुलुकको राज्य संरचनाका सबै अङ्गहरूमा मधेशी, दलित, आदिवासी, जनजाति, महिला, मजदुर, किसान, अपाङ्ग, पिछडिएका वर्ग र क्षेत्र सबैलाई समानुपातिक समावेशीको आधारमा सहभागी गराउने” व्यवस्था गरेको छ ।

५. आर्थिक तथा सामाजिकरूपले पिछडिएको वर्गलाई आरक्षण प्रदान गर्ने सम्बन्धमा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३५(१०) ले “राज्यका नीतिहरूअन्तर्गत शिक्षा, स्वास्थ्य, आवास, खाद्य सम्प्रभुता र रोजगारीमा निश्चित समयका लागि आरक्षणको व्यवस्था गरी आर्थिक तथा सामाजिकरूपले पिछडिएका आदिवासी जनजाति, मधेशी, दलितलगायत सिमान्तकृत समुदाय तथा गरिबीको रेखामुनिका मजदुर किसानको उत्थान गर्ने नीति राज्यले अवलम्बन गर्ने” व्यवस्था गरेको छ । त्यसै गरी उक्त संविधानको धारा ३५(१४) ले “राज्यले महिला, दलित, आदिवासी, जनजाति, मधेशी, मुस्लिमलगायत अल्पसंख्यक, भूमिहीन, सुकुम्बासी,

कमैया, अपाङ्ग, पिछडिएका क्षेत्र तथा समुदाय र द्वन्द्व पीडितका लागि सकारात्मक विभेदका आधारमा विशेष व्यवस्था गर्ने नीति अवलम्बन गर्नेछ” भनी संवैधानिक व्यवस्था गरेको पाइन्छ ।

६. राज्यको दायित्व र राज्यले अवलम्बन गरेका नीति एवम् सामाजिक न्यायको हकसमेतले आर्थिक सामाजिक वा शैक्षिक दृष्टिले पछि परेका वर्ग वा समूहलाई समानुपातिक समावेशी सिद्धान्तको आधारमा राज्यको संरचनाका सबै अङ्गहरूमा सहभागी गराउनुपर्ने राज्यको जिम्मेवारी रहेको र त्यस्ता वर्ग वा समुदायले सोबमोजिम सहभागी हुन पाउने हकको प्रत्याभूति संविधानले नै गरेको देखिन्छ । संविधानद्वारा मौलिक हकको रूपमा प्रत्याभूत गरी राज्यले आफ्नो दायित्वको रूपमा स्वीकार गरेको व्यवस्थाको कार्यान्वयनमा सरकारले सक्रियता देखाउनुपर्ने हुन्छ । सरकारका नीति तथा कार्यक्रमहरू राज्यको दायित्वको रूपमा स्वीकार गरिएका त्यस्ता नीति एवम् सिद्धान्तहरूबाट निर्देशित हुनुपर्दछ ।

७. उल्लिखित कानूनी व्यवस्थाहरूको कार्यान्वयनका क्रममा सामाजिक तथा आर्थिक हिसाबले पछाडि परेको वर्गलाई समानुपातिक तथा समावेशी सिद्धान्तका आधारमा निजामती सेवामा प्रवेश हुने अवसर सुनिश्चित गरी त्यस्ता वर्ग वा समुदायलाई राज्यको मूलधारमा सहभागी गराउने कार्यको प्रारम्भ भइसकेको छ ।

८. त्यसैगरी प्रचलित छात्रवृत्तिसम्बन्धी ऐन, २०२१ र छात्रवृत्तिसम्बन्धी नियमावली, २०६० ले समानुपातिक समावेशिताको सिद्धान्त अवलम्बन गरी विभिन्न वर्ग र समुदायका लागि छात्रवृत्ति सुरक्षित गर्ने व्यवस्था गरेको पाइन्छ । छात्रवृत्तिसम्बन्धी ऐन, २०२१ मा

२०६३ सालमा गरिएको संशोधनले थप गरेको दफा ३क ले “नेपाल सरकारलाई प्राप्त भएको छात्रवृत्तिमध्ये विपन्न, महिला, अपाङ्ग, जनजाति र दलित तथा तोकिएको दुर्गम क्षेत्रको व्यक्तिलाई तोकिएबमोजिम छात्रवृत्ति सुरक्षित गरिनेछ” भन्ने व्यवस्था गरिएको देखिन्छ ।

९. छात्रवृत्तिसम्बन्धी नियमावली, २०६० मा २०६५ सालमा गरिएको संशोधनले नियम १०क थप गरी छात्रवृत्ति सुरक्षित गर्ने सम्बन्धमा निम्न व्यवस्था गरेको देखियो ।

नेपाल सरकारलाई प्राप्त भएको छात्रवृत्तिमध्ये पैतालीस प्रतिशत स्थान सामुदायिक विद्यालयबाट प्रवेशिका परीक्षा उत्तीर्ण गरेका विपन्न देहायका समुदाय तथा व्यक्तिलाई आरक्षण गरी सो प्रतिशतलाई शत प्रतिशत कायम गरी देहायको आधारमा वितरण गरिनेछ :

- (क) आर्थिक वा सामाजिकरूपमा विपन्नका लागि पच्चीस प्रतिशत
- (ख) महिलाका लागि तेत्तीस प्रतिशत
- (ग) अपाङ्गका लागि दुई प्रतिशत
- (घ) जनजातिका लागि सत्ताईस प्रतिशत
- (ङ) दलितका लागि नौ प्रतिशत
- (च) पिछडिएको दुर्गम क्षेत्रका व्यक्तिका लागि चार प्रतिशत

आर्थिक वा सामाजिकरूपमा विपन्न भन्ने व्यवस्थालाई स्पष्ट गर्दै नियम १०क. को उपनियम २ ले “आर्थिक वा सामाजिकरूपमा विपन्नका लागि आरक्षित पच्चीस प्रतिशत स्थानमध्ये मधेशीका लागि बीस प्रतिशत, मुस्लिम समुदायका लागि दुई प्रतिशत र बेपत्ता पारिएका व्यक्ति र शहीदको परिवार तथा घाइते वा निजको सन्ततिका लागि तीन प्रतिशतका आधारमा वितरण गरिने” भन्ने व्यवस्था गरेको पाइयो ।

१०. नेपाल सरकारबाट दिइने छात्रवृत्ति वितरणसम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको छात्रवृत्तिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा ३क ले छात्रवृत्ति सुरक्षित गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको र छात्रवृत्तिसम्बन्धी नियमावली, २०६० को नियम १०क (१) र (२) ले त्यस्तो सुरक्षित छात्रवृत्ति वितरण गर्दा आर्थिक वा सामाजिकरूपमा विपन्न विभिन्न वर्ग वा समुदायलाई विभिन्न समूहमा विभाजन गरी प्रत्येक समूहका लागि निश्चित प्रतिशतमा छात्रवृत्ति सुरक्षित गरी राज्यबाट उपलब्ध गराउने छात्रवृत्ति वितरणमा समानुपातिक समावेशी सिद्धान्त अवलम्बन गरेको पाइन्छ ।

११. निजामती कर्मचारी सन्तति छात्रवृत्ति व्यवस्थापन समितिको सचिवालय सामान्य प्रशासन मन्त्रालयसमेतका विपक्षीहरूले निजामती कर्मचारी सन्ततिलाई छात्रवृत्ति उपलब्ध गराउने निर्देशिका निजामती कर्मचारीका सन्ततिहरूका हकमा मात्र लागू हुने निजामती कर्मचारीको सुविधासँग सम्बन्धित विषय हो । सबै निजामती कर्मचारीहरू राज्यका अगाडि समान हुने भएकोले निजका सन्ततिहरूका बीचमा सकारात्मक विभेदको सिद्धान्त अवलम्बन गर्न आवश्यक छैन । त्यस्तो गरेमा अन्य कर्मचारीका सन्ततिहरूको समानताको हक हनन् हुन सक्दछ भन्ने जिकिर लिएको देखिन्छ ।

१२. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ को उपधारा ३ ले “राज्यले नागरिकहरूका बीच धर्म, वर्ण, जात, जाति, लिङ्ग, उत्पत्ति, भाषा वा वैचारिक आस्था वा तीमध्ये कुनै कुराको आधारमा भेदभाव गर्ने छैन” भन्ने समानताको हकसम्बन्धी व्यवस्था गरेको छ । सोही धाराको प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा “तर महिला, दलित, आदिवासी जनजाति, मधेशी

वा किसान, मजदुर वा आर्थिक, सामाजिक वा साँस्कृतिक दृष्टिले पिछडिएको वर्ग वा बालक, वृद्ध तथा अपाङ्ग वा शारीरिक वा मानसिकरूपले अशक्त व्यक्तिको संरक्षण, सशक्तिकरण वा विकासको लागि कानूनद्वारा विशेष व्यवस्था गर्न रोक लगाएको मानिने छैन” भन्ने व्यवस्था गरेको छ । उक्त संवैधानिक व्यवस्थाले सकारात्मक विभेद वा सारभूत समानतामा जोड दिएको र अन्य सरह प्रतिस्पर्धामा उत्रन नसक्ने कमजोर वर्ग वा समुदायका व्यक्तिहरूको सशक्तिकरण र विकासका लागि लक्षित रहेको देखिन्छ ।

१३. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २१ ले सामाजिक न्यायको सिद्धान्तलाई मौलिक हकको रूपमा स्वीकार गरेको अवस्थामा धारा १३ को उपधारा ३ को समानताको हकलाई निरपेक्षरूपमा बुझनुहुँदैन । राज्यले धारा १३ को उपधारा ३ बमोजिमको समानतासम्बन्धी हकको प्रचलन गराउँदा धारा १३ को उपधारा ३ को प्रतिबन्धात्मक व्यवस्था र धारा २१ बमोजिमको सामाजिक न्यायसम्बन्धी हकलाई उपेक्षा गर्न मिल्दैन । उल्लिखित संवैधानिक व्यवस्थाहरूको उद्देश्य प्राप्तिका लागि आर्थिक, सामाजिक वा शैक्षिक दृष्टिले पिछ्छि परेका सबै वर्ग वा समुदायबीच सारभूत र समन्यायिक समानता कायम गर्न सकारात्मक विभेदको नीतिबाट निर्देशित भई सरकारले उपलब्ध गराउने अवसरहरूको वितरण गर्नुपर्ने हुन्छ ।

१४. सकारात्मक विभेदको नीति साध्य नभई यो असमान वर्ग वा समुदायका बीचमा समान अवसरको सुनिश्चितता कायम गर्ने साधनको रूपमा राज्यले अवलम्बन गर्ने नीति हो । सकारात्मक विभेदसम्बन्धी मान्यता स्थायी प्रकृतिको व्यवस्था नभई निश्चित अवधिका लागि अर्थात् त्यस्तो

आर्थिक वा सामाजिकरूपमा पछाडि परेको वर्ग वा समुदायको सहभागिता राज्य संरचनाका विभिन्न अङ्गमा सुनिश्चित नभएसम्मका लागि अवलम्बन गरिने अस्थायी प्रकृतिको प्रबन्ध हो । यो केही समयसम्म अवलम्बन गरिने र त्यस्तो कमजोर वर्ग वा समुदायको राज्य संरचनाका अङ्गहरूमा सहभागिता बढ्दै जाँदा आउने सामाजिक तथा आर्थिक परिवर्तनका आधारमा पुनरावलोकन हुँदै जाने वा राज्य संयन्त्रमा समानुपातिक सहभागिता सुनिश्चित भएपछि यस्तो व्यवस्था अन्त्य हुन जान्छ । यसको लागि राज्यले त्यस्तो वर्ग वा समुदायका व्यक्तिको क्षमता विकासमा विशेष जोड दिनुपर्ने हुन्छ । छात्रवृत्ति क्षमता विकासको एक अवसर हो । यसै तथ्यलाई मनन गरी नेपाल सरकारले छात्रवृत्तिसम्बन्धी ऐन तथा नियमावलीलाई समानुपातिक समावेशी बनाउने उद्देश्यले आवश्यक संशोधन गरी नेपाल सरकारले शिक्षा मन्त्रालयमार्फत प्रदान गरिने छात्रवृत्ति वितरणमा समानुपातिक समावेशी सिद्धान्त अवलम्बन गरेको पाइन्छ ।

१५. अब नेपाल सरकारद्वारा उपलब्ध गराएको कोषबाट सामान्य प्रशासन मन्त्रालयमार्फत निजामती कर्मचारीका सन्ततिलाई वितरण हुने छात्रवृत्तिमा समानुपातिक समावेशी सिद्धान्त आकर्षित हुने नहुने भन्ने सम्बन्धमा हेर्दा, नेपाल सरकारबाट वा नेपाल सरकारमार्फत दिइने छात्रवृत्तिका सम्बन्धमा कानूनी व्यवस्था गर्न बनेको छात्रवृत्तिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २ ले छात्रवृत्ति शब्दको परिभाषा गर्दै “कुनै अध्ययन, अनुसन्धान वा प्रशिक्षणका लागि नेपाल सरकारले उपलब्ध गराएको आर्थिक अनुदान वा सुविधा, नेपाल सरकारलाई कुनै विदेशी मुलुक, अन्तर्राष्ट्रिय वा अन्य दातृ संस्था वा कुनै स्वदेशी

वा विदेशी शैक्षिक संस्थाले उपलब्ध गराएको आर्थिक अनुदान वा सुविधा वा प्राविधिक सहायता सम्झनुपर्छ र सो शब्दले नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी छात्रवृत्ति भनी तोकेको अन्य सुविधासमेतलाई जनाउँछ” भनी उल्लेख भएको पाइन्छ ।

१६. उपर्युक्त परिभाषाबमोजिम कुनै अध्ययन, अनुसन्धान वा प्रशिक्षणका लागि नेपाल सरकारले उपलब्ध गराएको आर्थिक अनुदान वा सुविधा छात्रवृत्तिअन्तर्गत पर्ने देखिँदा निजामती कर्मचारीका सन्ततिलाई विभिन्न विषयको अध्ययनका लागि नेपाल सरकारले उपलब्ध गराउने आर्थिक सुविधा छात्रवृत्तिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २ ले गरेको छात्रवृत्तिको परिभाषाअन्तर्गत पर्ने नै देखिन्छ । निजामती कर्मचारीका सन्ततिलाई उपलब्ध हुने छात्रवृत्ति नेपाल सरकारले उपलब्ध गराएको आर्थिक अनुदानबाट सञ्चालित भएकोले त्यस्तो छात्रवृत्ति वितरण गर्दा छात्रवृत्तिसम्बन्धी ऐन, २०२१ र छात्रवृत्ति नियमावली, २०६० ले व्यवस्था गरेको समानुपातिक समावेशी सिद्धान्तलाई अवलम्बन गर्नुपर्ने हुन्छ । त्यस्तो कानूनी व्यवस्थालाई बेवास्ता गर्न वा त्यस्तो व्यवस्थाको प्रतिकूल हुने गरी छात्रवृत्ति वितरणसम्बन्धी निर्देशिका बनाउन वा छात्रवृत्ति वितरण गर्न मिल्ने हुँदैन ।

१७. नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्ले निजामती कर्मचारीका सन्ततिलाई छात्रवृत्ति उपलब्ध गराउने निर्देशिका, २०६७ जारी गरेको र सोमा पटकपटक संशोधनसमेत गरेको देखिन्छ । सो निर्देशिका कुनै ऐन, कानून वा नियमअन्तर्गत सरकारले जारी गरेको हो सो कुरा उक्त निर्देशिकाको पठनबाट देखिँदैन । आफ्नो कार्यकारी अधिकारको प्रयोग गरी कुनै आदेश,

परिपत्र वा निर्देशिका जारी गर्दा नेपाल सरकारले प्रचलित संविधान, ऐन वा नियमावली अनुकूल हुने गरी जारी गर्नुपर्ने र ती कानूनी व्यवस्थाप्रतिकूल जारी गरेका त्यस्तो आदेश, परिपत्र वा निर्देशिका कानूनसम्मत नहुने भई बदरभागी हुने कुरामा विवाद हुँदैन । तर उक्त निर्देशिकामा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २१, निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ७ (७) र छात्रवृत्तिसम्बन्धी ऐन (संशोधन सहित), २०२१ तथा छात्रवृत्तिसम्बन्धी नियमावली (तेस्रो संशोधन), २०६० समेत अनुकूल रहेको देखिँदैन । उक्त निर्देशिकामा छात्रवृत्तिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा ३क. र छात्रवृत्तिसम्बन्धी नियमावली, २०६० को नियम १०क.ले तोकि एबमोजिम समानुपातिक समावेशी हुने गरी कुनै आरक्षण गरिएको देखिँदैन । तसर्थ उक्त निर्देशिका छात्रवृत्तिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा ३क र छात्रवृत्तिसम्बन्धी नियमावली, २०६० को नियम १०क(१) र (२) को व्यवस्था र कानून अनुकूल रहेको देखिन आएन ।

१८. अतः एव, आफ्नो कार्यकारी अधिकारको प्रयोग कानूनप्रतिकूल गरी जारी गरिएको सो निर्देशिका उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिदिएको छ । अब नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २१, निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ७(७), छात्रवृत्तिसम्बन्धी ऐन (संशोधन सहित), २०२१ को दफा ३क र छात्रवृत्तिसम्बन्धी नियमावली (संशोधन सहित), २०६० को नियम १०क(१) र (२) को कानूनी व्यवस्था अनुकूल हुने गरी अर्को निर्देशिका वा नियमावली जे जो बनाउनुपर्ने हो बनाई सो छात्रवृत्तिको वितरणमा समानुपातिक र समावेशी हुने गरी लागू गर्नु भनी परमादेशसमेत जारी हुने ठहर्छ । आदेशको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको

कार्यालयमार्फत सम्बन्धित विपक्षीहरूलाई दिई दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।
न्या.रामकुमार प्रसाद शाह

इति संवत् २०७० साल चैत २६ गते रोज ४ शुभम् ।
इजलास अधिकृतः भद्रकाली पोखरेल

निर्णय नं.९१४७

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती
आदेश मिति : २०७०।१।१६।३
०७०-WO-००७५

बिषय : उत्प्रेषण/परमादेश ।

रिट निवेदक : काठमाडौं जिल्ला, सीतापाइला
गा.वि.स.वडा नं.५ बस्ने अधिवक्ता दीपक
विक्रम मिश्र

विरुद्ध

विपक्षी : प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को
कार्यालय, सिंहदरबार, काठमाडौंसमेत

- विश्वसम्पदा सूचीमा सूचीकृत भएको क्षेत्रको बिषयमा हुने हरेक काम कारवाही तथा यसका बारेमा लिइने कुनै कदमप्रति

हरेक नागरिकहरूको सार्वजनिक चासो रहन्छ विश्वसम्पदा सूचीमा सूचीकृत भएको हनुमानढोका दरबारक्षेत्र जस्तो महत्त्वपूर्ण बिषयमा रूची राख्ने जो सुकै नेपाली नागरिकका तर्फबाट दायर हुन आएको मुद्दालाई हकाधिकारविहीनको मुद्दा भन्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.५)

- सरकारी स्वामित्वमा रहेको सम्पत्तिको प्रयोग गरी त्यस्तो सम्पत्तिबाट शुल्कसमेत उठाउन पाउने गरी व्यवस्थापन गर्ने बिषयमा कुनै किसिमको करार गर्ने अधिकार काठमाडौं महानगरपालिकालाई रहेको नदेखिने ।

(प्रकरण नं.११)

- मूल करारको बिषय वस्तु नै नभएको बिषयमा पुनः मूल करारकै पक्षहरूद्वारा प्रतिस्पर्धात्मकताको सिद्धान्त र पारदर्शिताको सिद्धान्तसमेतको बेवास्ता गरी मूल करारकै निरन्तरता रहने गरी सञ्चालनको अधिकारै नभएको हनुमानढोका दरबार क्षेत्रको बिषयलाई समेत समेटेर पूरक करार गर्नुलाई प्रचलित कानूनहरूको बेवास्ता र यस अदालतको पूर्वआदेशको अनुचित व्याख्या र विस्तार गरिएको रूपमा लिनुपर्ने ।
- फैसलाले दिएको निर्देशन भन्दाबाहिर गई गरिएको कार्यले फैसला कार्यान्वयनको स्थान ग्रहण गर्न नसक्ने ।

(प्रकरण नं.१३)

- संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय र सङ्घीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालयले दिएको सहमतिलाई नेपाल सरकारको निर्णय मात्र

सकिँदैन । त्यस्तो सहमतिको आधारमा फैसलामा नै उल्लेख नभएको पुरातात्विक र धार्मिक महत्त्वको सरकारी स्वामित्वको सम्पत्तिको बिषयमा शुल्कसमेत उठाउन पाउने गरी करार गर्ने अधिकार काठमाडौं महानगरपालिकालाई नहुने ।

(प्रकरण नं.१६)

- शुल्क उठाउने सम्बन्धमा व्यवस्थापनको अधिकारै नपाएको क्षेत्रको पनि शुल्क निर्धारण गर्ने गरी गरिएको पूरक करार प्रचलित कानून र फैसलासमेतको विपरीत भई बदरयोग्य देखिने ।

(प्रकरण नं.१७)

- सार्वजनिक सरकारी सम्पत्ति निजी क्षेत्रले प्रयोग र सञ्चालन गर्ने प्रयोजनको लागि बिनाप्रतिस्पर्धा विपक्षी साइडवाकर्स ट्रेडर्स प्रा.लि.लाई सुम्पने गरी भएको विपक्षीहरूको कार्यले व्यावसायिकरूपमा स्थापित प्रतिस्पर्धात्मक सिद्धान्त र पारदर्शिताको सिद्धान्तसमेतको उल्लङ्घन हुन गएको देखिने ।

(प्रकरण नं.१८)

- साइडवाकर्स ट्रेडर्स प्रा.लि.ले सुन्धारा धरहरा क्षेत्रको मात्र व्यवस्थापन गर्ने अधिकार पाएकोमा व्यावसायिक स्वार्थको लागि असम्बन्धित अन्य पर्यटकीय स्थललाई सशुल्क उपयोग गर्न दिने गरी भएको करारले अन्य पर्यटकीय व्यावसायिक संस्थाहरूलाई प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता प्रदर्शित गर्न र प्रतिस्पर्धामा सहभागिता गर्ने अधिकारबाट वञ्चित गरेको देखिने ।

- मूल करारमा उल्लेख नै नभएको र मूल करारको बिषयमा परेको मुद्दामा भएको आदेशमा समेत उल्लेख नै नभएको

कुनै कुराको बिषयलाई सो आदेशको कार्यान्वयनको नाममा समेट्न खोज्ने कार्यलाई अनुचित र अनियमित (Undue and Irregular) मान्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं. २०)

- कुनै पनि सेवा सुविधाहरूको निर्बाधरूपमा उपभोग गर्ने भन्ने कुरा व्यक्तिको इच्छामा भर पर्दछ । आधुनिक उपभोक्तावादी सिद्धान्तले व्यक्तिलाई वस्तु वा सेवाको उपभोगको छनौट गर्ने अधिकार प्रदान गर्ने हुनाले कसैलाई जबर्जस्ती वस्तु वा सेवा उपभोग गर्न बाध्य गर्न सकिँदैन । त्यसो गरिन्छ भने त्यो व्यक्तिको वैयक्तिक अधिकारमाथिको हस्तक्षेप हुन जाने ।

(प्रकरण नं. २१)

- सार्वजनिक निकायको रूपमा रहेको निकायले अदालतबाट जारी भएको आदेश वा फैसलाको आफूखुसी व्याख्या गरी गलतरूपमा प्रयोग गर्ने अधिकार हुँदैन । कुनै घुमाउरो तरिकाबाट अदालतको फैसला वा आदेशको कार्यान्वयन गरे जस्तो गर्ने, फैसला वा आदेशको कार्यान्वयन नगर्ने र फरक परिणाम देखिने गरी कार्य गरिनुले अदालतको आदेश वा फैसलाको सम्मान गरेको नभई अनादर गरेको हुन्छ । यस्तो प्रवृत्तिले वैधानिकता नपाउने मात्र होइन न्यायिक सुशासनको अभिवृद्धिमा टेवासमेत नदिने ।

(प्रकरण नं. २२)

- स्थानीय सर्वसाधारणको साँस्कृतिक र धार्मिक हकमा प्रत्यक्ष असर पर्ने गरी भएको त्यस्तो कार्यमा त्यस्ता सर्वसाधारणको स्वीकृति छैन भने त्यस

किसिमको कार्यले वैधानिकता नपाउने हुन्छ । यसै सम्बन्धमा करार ऐन, २०५६ को दफा १३(ग) ले “सर्वसाधारणले उपभोग गरिरहेको सुविधा कसैलाई उपभोग गर्नबाट रोक लगाइएको करार” बदर हुने करारअन्तर्गत राखेको पाइने ।

(प्रकरण नं. २३)

- सरकारी स्वामित्वमा रहेका साँस्कृतिक तथा पुरातात्विक महत्त्व बोकेका धरोहरहरूलाई व्यापार व्यवसायसमेत सञ्चालन गर्न पाउने गरी प्रयोग गर्न निजी क्षेत्रलाई भोगाधिकार प्रदान गर्दा निश्चित कानूनी मापदण्ड बनाएरमाल हस्तान्तरण गर्नुपर्ने ।

- कानूनी मापदण्डबिना नै विभिन्न व्यापारिक घर टहरा निर्माण गरी व्यापार व्यवसाय गर्न दिने कार्यले त्यस्तो क्षेत्रको साँस्कृतिक तथा पुरातात्विक महत्त्वलाई घटाउनेमाल होइन त्यस्ता क्षेत्रको उपेक्षा गरेको ठहर्ने ।

(प्रकरण नं. २७)

- मूल करारकै बिषयमा सर्वोच्च अदालतले प्रश्न उठाई त्यसका विवादित शर्तहरूलाई सार्वजनिक हित निहित हुने गरी पुनरावलोकन गर्न आदेशसमेत भएकोमा सो आदेशको सही कार्यान्वयन गर्नेतर्फ लाग्दै नलागी विपक्षीहरूबाट सो आदेशको कार्यान्वयन गरेको भन्दै आदेशमा उल्लेख नभएको हनुमानढोका दरबारक्षेत्रको बिषयमा समेत पूरक करार गरिएको बिषयलाई कानूनअनुरूप र फैसलाअनुरूपको कार्य भन्न सकिने अवस्था नहुने ।

(प्रकरण नं. २८)

रिट निवेदकका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता
दीपक विक्रम मिश्र

विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता
गोपालप्रसाद रिजाल, विद्वान् वरिष्ठ
अधिवक्ताहरू हरिहर दाहाल, शम्भु थापा,
सुशिल पन्त, शंकर कुमार श्रेष्ठ, तुलसी भट्ट,
विद्वान् अधिवक्ताहरू शेरबहादुर के.सी.,
रमणकुमार श्रेष्ठ, गोपालकृष्ण घिमिरे,
जयनारायण पौडेल, राजेश्वर अधिकारी, नेत्र
आचार्य, विष्णु बस्याल, दामोदर खड्का,
रामनारायण विडारी, टीकाराम भट्टराई,
श्यामजी प्रधान, मोहन कुमार इडनाम,
षडानन्द कँडेल र पुरुषोत्तम अधिकारी
सरोकारवालाको तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता
मुक्तिनारायण प्रधान, अधिवक्ताद्वय विश्वराज
भट्टराई, शिवप्रसाद रिजाल

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- करार ऐन, २०५६
- प्राचिन स्मारक संरक्षण ऐन, २०१३
- स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५
- प्रतिस्पर्धा प्रबर्द्धन तथा बजार संरक्षण
ऐन, २०६३
- सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३

आदेश

न्या.कल्याण श्रेष्ठ : नेपालको अन्तरिम
संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७(२)
अन्तर्गत यस अदालतसमक्ष दायर हुन आएको
प्रस्तुत रिट निवेदनको सङ्क्षिप्त तथ्य एवम् आदेश
देहायबमोजिम छ :

१.तथ्य खण्ड :

१.१. रिट निवेदकको छोटकरी निवेदन जिकिर :
म निवेदक नेपाली नागरिक हुनाको साथै

पेसाले कानून व्यवसायी हुँ । राज्य व्यवस्था
संविधान र कानूनअनुकूल सही ढङ्गले चलोस् र
देशका प्राकृतिक, साँस्कृतिक सम्पदाको संरक्षण
होस् भन्ने आफ्नो अभिप्राय रहेको छ । धार्मिक
एवम् साँस्कृतिक महत्त्व बोकेका ऐतिहासिक र
पुरातात्त्विक सम्पदाहरूको संरक्षणमा राज्यस्तरबाट
उचित ध्यान पुर्याउन जरूरी हुनेमा सोअनुरूप
भएको पाइएको छैन । नेपाल सरकारको
स्वामित्वमा रहेको काठमाडौं जिल्ला काठमाडौं
महानगरपालिका वडा नं.२२ मा अवस्थित
सुन्धारा-धरहरा (भीमसेन स्तम्भ) क्षेत्रको संरक्षण
र सम्बर्द्धन गर्ने नाउँमा असम्बन्धित क्षेत्रको
रूपमा रहेको हनुमानढोका दरबार क्षेत्रलाई
समेतेर विपक्षीहरूबाट भएको कानूनविपरीतको
करारले सार्वजनिक विवादको सिर्जना गरिदिएको
छ ।

सुन्धारास्थित धरहरा क्षेत्रको विकास
र त्यसको उचित संरक्षणको लागि भनेर
तत्कालीन श्री ५ को सरकार, मन्त्रिपरिषद्को
मिति २०५५।७।१ को निर्णयले काठमाडौं
महानगरपालिकालाई ५० वर्षको लागि प्रयोग,
उपयोग एवम् सञ्चालन गर्नको अधिकार दिइएको
र सो अनुसार काठमाडौं महानगरपालिकाले पनि
सञ्चालन गर्दै आएको थियो । पछि काठमाडौं
महानगरपालिका र साइडवाकर्स ट्रेडर्स प्रा.लि.का
बीच मिति २०६१।१।३१ मा करार भई
२० वर्षको लागि धरहरा क्षेत्रको सञ्चालन गर्न
काठमाडौं महानगरपालिकाले उक्त साइडवाकर्स
प्रा.लि. लाई दिएको थियो । तर उक्त सम्झौतामा
हनुमानढोका दरबार क्षेत्रको विषयमा कुनै
उल्लेख गरिएको थिएन । यसरी मूल करारमा
उल्लेख नै नभएको विषयमा महानगरपालिका र
साइडवाकर्स कम्पनीबीच पूरक करार भनेर मिति
२०६१।१२।५ पुनः अर्को करार भएको छ,

जुन करार गर्ने अधिकार विपक्षीहरूलाई छैन ।

गौतम डङ्गोल निवेदक र काठमाडौं महानगरपालिकासमेत विपक्षी भएको २०६२ सालको रिट नं. २८७५ को उत्प्रेषणयुक्त परमादेश मुद्दामा यस सम्मानित अदालतबाट मिति २०६७।१०।०४ मा भएको आदेशमा सार्वजनिक सम्पत्तिको रूपमा नेपाल सरकारको स्वामित्वमा रहेको धरहरा क्षेत्रलाई व्यापारिक तथा पर्यटकीय प्रयोजनको लागि उपयुक्त हुने गरी विकास तथा सम्बर्द्धन गरी यसबाट शुल्कसमेत उठाउने र सो कामको लागि २० वर्ष लामो अवधिको लागि सम्झौता गर्ने कार्य महत्त्वपूर्ण सार्वजनिक महत्त्वको विषय हुनुको साथै दीर्घकालीन नीतिगत विषयमा निर्माण गर्ने अधिकार नगर प्रमुखमा नरही नगरपालिकामा नै रहने भन्ने व्याख्या भएकोमा सो आदेशको समेत ठाडो उल्लङ्घन हुने गरी विपक्षीहरूबाट पूरक नामको करार भएको छ ।

नेपाल सरकार, संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय हनुमानढोका दरबार सङ्ग्रहालय विकास समितिअन्तर्गत पर्ने क्षेत्रको स्वामित्वसमेत नेपाल सरकारमा छ । विश्वसम्पदा सूचीमा सूचीकृत सो हनुमानढोका दरबारक्षेत्रको कुनै पनि हक अधिकार नेपाल सरकारले काठमाडौं महानगरपालिकालाई हस्तान्तरण गरेको अवस्था छैन । यस्तो अवस्थामा हनुमानढोका दरबारसमेतलाई जोडेर मिति २०६९।१२।५ को करार गर्ने अधिकार काठमाडौं महानगरपालिकाका प्रमुख कार्यकारी अधिकृतलाई छैन ।

सर्वोच्च अदालतको आदेशानुसार मिति २०६१।१।३१ मा भएको पहिलो करारका शर्तहरूमा पुनरावलोकन गर्नुपर्नेमा हालसम्म सो आदेशको कार्यान्वयन नभएको अवस्थामा पुनः

तिनै बुँदाहरूलाई समावेश गरी र हनुमानढोका दरबारक्षेत्रसमेत समावेश गरी गरिएको उक्त पूरक करार करार ऐन, २०५६ समेतको विपरीत छ ।

उल्लिखित रिट नं. २८७५ को मुद्दामा भएको आदेशमा हनुमानढोका दरबारक्षेत्रको बारेमा कुनै उल्लेख नै गरिएको छैन । विपक्षीहरूले उक्त मुद्दाको आदेशको कार्यान्वयनार्थ धरहरा क्षेत्रलाई विश्वस्तरमा परिचित गराउने प्रयोजनको लागि भनेर हनुमानढोका दरबारक्षेत्रलाई समेटेर पूरक करार गरिएको छ । जुन उल्लिखित मुद्दामा भएको फैसलासमेतको विपरीत छ । नयाँ सम्झौतामा हनुमानढोका दरबार परिसर, दरबारभित्रको सङ्ग्रहालय र सुन्धारा धरहरा अवलोकनका लागि रु.१,०००।-को प्रवेश शुल्क निर्धारण गरिएको छ । विवादित पूरक सम्झौता हनुमानढोका दरबार परिसर र हनुमानढोका दरबारभित्रको संग्रहालयमा अवलोकनको लागि रु.७५०।-को टिकट दर कायम रहेको थियो । सोमध्ये रु.२५०।-हनुमानढोका दरबार सङ्ग्रहालय विकास समितिलाई, रु.५००।-काठमाडौं महानगरपालिकालाई जाने गरेको थियो । यसरी एकल टिकट दर रहँदा दरबारभित्रको संग्रहालयमा सङ्कलित हुने रकम पनि दरबारक्षेत्रमा नै खर्च हुने भएकोले सम्पदामैत्री र पर्यटन प्रबर्द्धनका लागि उपयुक्त रहेकोमा हालको करारमा फरक व्यवस्था गरिएको छ जुन गलत छ । हनुमानढोकाबाट ७०० मिटर टाढा रहेको सुन्धारास्थित धरहरा चढेवापतको प्रतिव्यक्ति रु.२५०।- र धरहरा नचढेवापत प्रतिव्यक्ति रु.२००।- साइडवाकर्स ट्रेडर्स प्रा.लि. नाम गरेको निजी कम्पनीलाई स्वतः जाने व्यवस्थाले महानगरपालिकाका कर्मचारीको परिश्रमले उठाएको रकम निजी कम्पनीलाई बुझाउने गरी

भएको व्यवस्था कानूनविपरीत र न्यायसङ्गतसमेत छैन । धरहरा चढ्न नचाहने पर्यटकलाई समेत धरहरा क्षेत्रमा जानको लागि जबर्जस्ती रकम असुल्ने गरी भएको व्यवस्थाले पर्यटन क्षेत्रमा नै नकारात्मक असर पर्नेछ ।

त्यसैले पूरक करार पर्यटनमैत्री नहुनाको साथै करारको बुँदा नं. ३(घ), ४, ४(ख), ५(छ), ६, ८ र ११ समेतका व्यवस्थाहरूको विपरीत र गैरकानूनी हुनाको साथै स्थानीय जनताहरूले मनाउँदै आइरहेका जात्रा, पर्व, धार्मिक, साँस्कृतिक कार्यक्रममा असर पर्ने किसिमको समेत छ । साथै यो पूरक सम्झौताले ILO महासन्धि १७९ को समेत पूर्ण उल्लङ्घन गरेको छ । पछिल्लो करारले धरहराक्षेत्रको विषयमा परेको रिटमा सर्वोच्च अदालतले गरेको आदेशको अवहेलना गरेको छ । मूल करारमा उल्लेख नै नगरिएको विषयमा तेस्रो पक्षलाई समेत असर पर्ने गरी हनुमानढोका दरबारलाई समेत समेटेर गरिएको पूरक करार गैरकानूनी, असंवैधानिक हुनाको साथै ILO महासन्धिको समेतविपरीत छ ।

उल्लिखित तथ्यहरूका आधारमा विपक्षी काठमाडौं महानगरपालिकाको हक अधिकार नै नभएको नेपाल सरकार, संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय, हनुमानढोका दरबार सङ्ग्रहालय विकास समितिअन्तर्गत पर्ने क्षेत्रको स्वामित्वसमेत नेपाल सरकारमा रहेकोले हनुमानढोका दरबार क्षेत्रको व्यवस्थापनको अधिकार नेपाल सरकारबाट काठमाडौं महानगरपालिकाले प्राप्त नगरेको हुँदा सो क्षेत्रलाई समेत समेट्ने गरी मिति २०६९।१२।५ मा भएको करार उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरिपाउँ । साथै, सरकारी स्वामित्वमा रहेको सार्वजनिक सम्पत्ति स्थानीय निकायलाई भोगाधिकार दिने र स्थानीय निकायले आफूखुसी

कुनै पनि प्रक्रिया नपुर्याई निश्चित मापदण्ड नबनाई व्यापारिक प्रयोजनको लागि दिने गर्नाले सम्पदाहरूको अस्तित्व नै सङ्कटमा पर्ने देखिएकोले सरकारी सार्वजनिक जग्गाहरू लिजमा दिँदा निश्चित कानूनी मापदण्ड बनाएर मात्र दिनु भनी विपक्षीहरूको नाममा परमादेशलगायत जो चाहिने आज्ञा आदेश जारी गरिपाउँ ।

१.२. मिति २०७०।४।२३।४ मा जारी भएको प्रारम्भिक आदेश :

विपक्षीहरूलाई लिखितजवाफ पठाउनु भनी सूचना पठाउनु र मिति २०६९।१२।५ गतेको पूरक करार हाललाई कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु भनी विपक्षीहरूको नाममा अल्पकालीन अन्तरिम आदेश जारी हुने र निवेदकको मागबमोजिमको अन्तरिम आदेश दिने नदिने सम्बन्धमा छलफल गर्न मिति २०७०।४।३१ को पेसी तोकी सोको सूचना विपक्षीहरूलाई दिनु ।

१.३. कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालय, त्रिपुरेश्वर काठमाडौंले प्रस्तुत गरेको लिखितजवाफ व्यहोरा :

रिट निवेदकको दावीअनुसार उक्त ठेक्काको कुनै पनि निर्णय प्रक्रियामा यस कार्यालयको संलग्नता नहुँदा सम्मानित अदालतलाई नै भ्रम पार्ने गरी विपक्षी बनाएको उक्त रिट निवेदनबाट यस कार्यालयलाई फुर्सद दिलाई पाउँ ।

१.४. महानगरीय प्रहरी परिसर काठमाडौंको तर्फबाट प्रस्तुत भएको लिखितजवाफ व्यहोरा :

हनुमानढोका दरबार क्षेत्रको अवलोकन गर्न प्रवेश शुल्क निर्धारण गर्ने, दरबारभित्रको सङ्ग्रहालय अवलोकन गर्ने, पर्यटक प्रवेश शुल्क निर्धारण गर्ने विषय नेपाल प्रहरीको अधिकारक्षेत्र भित्र नपर्ने हुँदा त्यस्तो कार्यमा यस परिसरबाट नगरिएको नभएको हुँदा यस कार्यालयको हकमा निवेदकको मागबमोजिम कुनै आदेश जारी हुन

नपर्ने हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ ।

१.५. विज्ञान, प्रविधि तथा वातावरण मन्त्रालयको तर्फबाट प्रस्तुत भएको लिखितजवाफ व्यहोरा :

यस मन्त्रालयको के कुन निर्णय वा काम कारवाहीले निवेदकको संविधान वा कानूनप्रदत्त हक अधिकारमा असर परेको हो । सो सम्बन्धमा स्पष्ट दावी छैन । निवेदनमा उल्लिखित करारनामाको उत्पत्ति र कार्यान्वयनसँग यस मन्त्रालयको कुनै पनि सम्बन्ध र सरोकार नहुँदा यस मन्त्रालयको हकमा कुनै आदेश जारी हुनुपर्ने अवस्था छैन ।

१.६ जिल्ला प्रशासन कार्यालय, काठमाडौंको तर्फबाट पेस भएको लिखितजवाफको सङ्क्षिप्त व्यहोरा :

विपक्षी निवेदकले उल्लेख गरेअनुसारको धार्मिक, ऐतिहासिक, सार्वजनिक, पौराणिक, साँस्कृतिक, स्मारकहरूको अस्तित्व लोप गर्ने, मास्न खोज्नेसमेतका कुनै पनि कार्य यस कार्यालयबाट नगरिएको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन यस कार्यालयको हकमा खारेज गरिपाउँ ।

१.७ टुरिष्ट गाइड एसोसिएसन अफ नेपालको तर्फबाट पेस भएको लिखित जवाफको सङ्क्षिप्त व्यहोरा :

विपक्षी रिट निवेदकले बदर गरी पाउँ भनेको मिति २०६९।१२।५ को करारमा यस एसोसिएसनको तर्फबाट प्रतिनिधित्व भएको छैन । यस एसोसिएसनलाई विपक्षी बनाउनुपर्ने कुनै कारण नै छैन । करारमा प्राचीन स्मारक, ऐतिहासिक, पुरातात्विक महत्त्वका स्थानहरूलाई बिगार्ने, विनाश गर्ने आसयका कुनै कुरा यस टुरिष्ट गाइड एसोसिएसनले गरेको छैन । विवादित भनिएको करारमा नेपाललाई विश्वमा साँस्कृतिक, धार्मिक, ऐतिहासिक दृष्टिले चिनाउने भरमग्दुर पहल गरिने तथा पुरातात्विक महत्त्वका भत्कन लागेका

र टुटफुट हुन लागेका संरचनाहरूलाई पुनः मर्मत सम्भार गर्ने, अव्यवस्थित पार्किङलाई व्यवस्थित गर्ने, सरसफाइ पूर्णरूपले गर्ने, बाटोमा झिलिमिली उज्यालो बत्तीहरू राखी ब्रोसर तथा बुकलेटहरू वितरण गर्ने, सुरक्षा व्यवस्था गर्ने, सडक पेटी मर्मत सम्भार गर्ने विभिन्न कार्यक्रमहरू गर्ने भनी गरिएको करार गैरकानूनी, गैरधार्मिक एवम् गैर साँस्कृतिक हुनै सक्तैन । साविकदेखि चलिआएको परम्परागत धार्मिक साँस्कृतिक पर्वजात्रा विथोल्ने बिगार्ने कुराको उल्लेख करारमा छैन । विपक्षी रिट निवेदकले दावी गरे जस्तो टिकट दरको परिवर्तनले पर्यटक लुट्ने र देशको बेइज्जत हुने अवस्था छैन । परिवर्तित टिकट दरबाटै धरहरादेखि खिचापोखरी न्यूरोड हुँदै हनुमानढोका दरवार स्क्वाएरलाई सफा चुस्त दुरूस्त तथा पुराना संरचनालाई पुनः निर्माण गर्ने, सरसफाइ गर्ने, सडक पेटी सम्भार गर्नेलगायतका कामसमेत गरिने हुँदा राम्रो कामको लागि उठाइने रकमबाट कहीं कसैको बेइज्जत हुने र पर्यटक लुटिने भन्ने प्रश्नै आउँदैन । महानगरपालिकाले गरेको करारले राष्ट्र र जनताको अहित हुने कुरा नदेखिएकाले यस एसोसिएसनले प्रवेश टिकट निर्धारणमा ऐक्यबद्धता मात्र जनाएको हो । विश्वसम्पदा सूचीमा परेका ऐतिहासिक, पुरातात्विक महत्त्वका बिषयलाई कुनै असर नपर्ने गरी ऐन, नियम, निर्देशिका तथा करार हुनुले सार्वजनिक हितविपरीत हुने कुरा हुँदैन ।

१.८ विपक्षी काठमाडौं उपत्यका विकास प्राधिकरण केशरमहल, काठमाडौं तथा काठमाडौं उपत्यका विकास प्राधिकरण जिल्ला आयुक्तको कार्यालयको तर्फबाट पेस भएको लिखितजवाफको सङ्क्षिप्त व्यहोरा :

काठमाडौं उपत्यकाको समग्र विकास गर्ने उद्देश्यले स्थापित यस प्राधिकरणले प्रचलित नेपाल कानून, नेपाल सरकारको निर्णय र

सम्मानित अदालतबाट भएको आदेशलाई सम्मान गर्न र पालन गर्न सधैं तयार रहेको छ । विपक्षी निवेदकले भनेजस्तो यस प्राधिकरणले कुनै काम कार्यको उल्लङ्घन गरेको छैन ।

१.९ विपक्षी होटल एसोसिएसन, नेपालको तर्फबाट पेस भएको लिखितजवाफको सङ्क्षिप्त व्यहोरा :

यस होटल एसोसिएसनलाई रिट निवेदनमा उल्लेख भएको मिति २०६९।१२।५ मा भएको पूरक करारबारे कुनै जानकारी नै नभएको र कुनै सरोकार नभएको असम्बन्धित व्यक्तिलाई हचुवाको भरमा विपक्षी बनाएको हुँदा यस संस्थाको हकमा कुनै आदेश जारी गर्नुपर्ने अवस्था नहुँदा रिट निवेदन खारेज गरीपाउँ ।

१.१० विपक्षी सङ्घीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्री विद्याधर मल्लिकले पेस गरेको लिखितजवाफको सङ्क्षिप्त व्यहोरा :

मलाई विपक्षी बनाउनुपर्ने कारण रिट निवेदनमा उल्लेख छैन । विवादको विषयमा मेरो कुनै सरोकार र संलग्नता छैन । मन्त्रालयबाट सम्पादन हुने सम्पूर्ण काम कारवाहीहरू संस्थागतरूपमा हुने हुन्छन् । ऐतिहासिक, धार्मिक, साँस्कृतिक र पुरातात्विक महत्त्वका सम्पदाहरूको संरक्षण र सम्बर्द्धनमा असर पुग्ने गरी मैले कुनै पनि काम कारवाही गरे गराएको छैन ।

१.११ विपक्षी नेपाल सरकार, सङ्घीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालयका तर्फबाट र आफ्नो हकमा समेत ऐ.मन्त्रालयका सचिव शान्तबहादुर श्रेष्ठले पेस गरेको लिखितजवाफको सङ्क्षिप्त व्यहोरा :

यस मन्त्रालयको के कुन काम कारवाहीबाट रिट निवेदकको के कुन हक अधिकारको उल्लङ्घन भएको हो भन्ने सम्बन्धमा रिट निवेदनमा कुनै कुरा उल्लेख भएको छैन ।

सुन्धारा (भिमसेन स्तम्भ) क्षेत्रलाई विकसित गरी उचित संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्नका लागि काठमाडौं महानगरपालिका र साइडवाकर्स ट्रेडर्स प्रा.लि. बीच मिति २०६१।१।३१ मा भएको करारनामाउपर रिट निवेदक गौतम डङ्गोलसमेत र विपक्षी संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालयसमेत भएको संवत् २०६२ सालको रिट नं. २८७५ को उत्प्रेषणयुक्त परमादेश मुद्दामा सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट मिति २०६९।१०।४ मा उक्त सम्झौताका शर्तहरूलाई पुनरावलोकन गर्नु र धरहरा क्षेत्रमा अवस्थित राष्ट्रिय विभूति भिमसेन थापाको नामसँग जोडिएको धरहरा (भिमसेन स्तम्भ) को प्रचार प्रसारलाई महत्त्वपूर्ण स्थान दिई संसारमा नेपालको पहिचान गराउन संयुक्त राज्य अमेरिकाको Liberty Tower, फ्रान्सको Eiffel Tower, भारतको India Gate, चीनको Great Wall, झैं नेपालको यस धरहरा (भिमसेन स्तम्भ) को प्रचार प्रसारलाई महत्त्वपूर्ण स्थान दिई यसको प्रतीकको रूपमा रहेको सामानहरू उत्पादन गरी प्रचार प्रसारको लागि बिक्री वितरण गर्नु गराउनु भनी निर्देशनात्मक आदेश जारी भएको देखिन्छ । सम्मानित अदालतको उक्त आदेश कार्यान्वयनका सिलसिलामा हनुमानढोका दरबारक्षेत्र र धरहरा-सुन्धारा क्षेत्रको एकीकृत व्यवस्थापन गर्ने प्रयोजनका लागि काठमाडौं महानगरपालिकाको मिति २०६९।६।१६ को पत्रबाट सहमतिका लागि यस मन्त्रालयमा लेखी आएकोले धरहरा सुन्धाराक्षेत्र ऐतिहासिक एवम् पुरातात्विक महत्त्वको क्षेत्र भएकोले यसको सञ्चालन, व्यवस्थापन संस्कृति तथा पुरातत्त्वसम्बन्धी प्रचलित ऐन नियमहरूलगायत सम्बन्धित प्रचलित अन्य ऐन, नियम, आदेश तथा सम्बन्धित सरोकारवाला सङ्घ संस्थाहरूको राय सुझाव एवम्समन्वय, सम्मानित सर्वोच्च अदालतको

आदेश र काठमाडौं महानगरपालिका र साइडवाकर्स प्रा.लि. बीच यसअघि भएको सम्झौतासमेत विचार गरी स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ र नियमावलीबमोजिम आवश्यक र उपयुक्त निर्णय महानगरपालिका (बोर्ड तथा परिषद्) आफैले गर्न सक्ने हुँदा सोही व्यहोरा लेखी पठाउने भन्ने यस मन्त्रालय (सचिवस्तर) बाट मिति २०६९।७।३ मा निर्णय भई सोहीबमोजिम लेखी पठाइएको हो । यस्तो पत्राचारले रिट निवेदकले भने जस्तो ऐतिहासिक, धार्मिक, साँस्कृतिक एवम् पुरातात्विक महत्त्वका सम्पदाहरूमा असर पुग्ने अवस्था हुँदैन । यसकारण सम्मानित अदालतबाट यस मन्त्रालयको काम कारवाहीको सम्बन्धमा कुनै किसिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने अवस्था छैन । नेपाल सरकार (कार्य विभाजन) नियमावली, २०६९ अनुसार ऐतिहासिक, धार्मिक, साँस्कृतिक एवम् पुरातात्विक महत्त्वका सम्पदाहरूको संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्ने क्षेत्राधिकार यस मन्त्रालयको नभएको र पुरातात्विक महत्त्वका सम्पदाहरूको संरक्षण, सम्बर्द्धन कानूनले यो यस्तो कर्तव्य र दायित्व तोकेकोमा त्यस्तो कर्तव्य र दायित्व यस मन्त्रालयले पूरा नगरेको भनी रिट निवेदकले भन्नसमेत नसकेको हुँदा रिट निवेदन खारेजभागी छ, खारेज गरीपाऊँ ।

१.१२ विपक्षी नेपाल पर्यटन बोर्ड केन्द्रीय कार्यालय, प्रदर्शनीमार्ग, काठमाडौंको तर्फबाट पेस भएको लिखित जवाफको सङ्क्षिप्त व्यहोरा :

नेपाल पर्यटन बोर्ड नेपालमा पर्यटन भित्र्याउन लागिपर्नुको साथै पर्यटनको विकास, विस्तार तथा सम्बर्द्धन गर्न दत्तचित्तरूपले लागि रहेको छ । विपक्षी रिट निवेदकले यस बोर्डलाई विपक्षी बनाउनुपर्ने कुनै कारण छैन । यस बोर्डले तालुकवाला मन्त्रालय वा सरकारले घोषणा गरेको पर्यटन कार्यक्रम तथा नीतिहरूको

कार्यान्वयनमा जोड दिँदै आएको छ । स्थापना कालदेखि नेपाल पर्यटन बोर्डले आफ्नो छुट्टै मौलिक उद्देश्यसहित पर्यटन प्रबर्द्धनमा जोड दिँदै आएको संस्थालाई साइडवाकर्स ट्रेडर्स प्रा.लि. र काठमाडौं महानगरपालिकाबीच भएको पूरक करार सम्झौताको विषयमा विपक्षी बनाई रिट दायर गरिएकोले सरोकार नै नभएका विषयका सन्दर्भमा यस बोर्डलाई विपक्षी बनाउनुपर्ने अवस्था नै थिएन । यसर्थ यस बोर्डको हकमा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेजभागी छ खारेज गरिपाऊँ ।

१.१३ विपक्षी काठमाडौं महानगरपालिका कार्यालयको तर्फबाट र आफ्नो हकमा समेत सो कार्यालयका प्रमुख एवम् कार्यकारी अधिकृत लक्ष्मण अर्यालसमेत जना ६ को तर्फबाट पेस भएको लिखितजवाफको सङ्क्षिप्त व्यहोरा :

सुन्धारास्थित धरहरा (भिमसेन स्तम्भ) क्षेत्र नेपाल सरकारको स्वामित्वमा रहेको छ । सो धरहरा क्षेत्रको उचित संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्नका लागि मन्त्रपरिषद्को मिति २०५५।७।१ को निर्णयले ५० वर्षको लागि काठमाडौं महानगरपालिकाले प्रयोग, उपभोग र सञ्चालन गर्न पाउने गरी अधिकार दिने निर्णय भएको थियो । सोही निर्णयले दिएको अधिकार प्रयोग गरेर विपक्षीमध्येको साइडवाकर्स प्रा. लि. सँग मिति २०६९।१।३१ मा सम्झौता गरेर २० वर्षको लागि सो प्रा.लि. लाई धरहरा क्षेत्रको सञ्चालन गर्न पाउने गरी लिजमा दिएकोमा गौतम डङ्गोलसमेतले २०६२ सालको रिट नं. २८७५ को उत्प्रेषणको रिट निवेदन प्रस्तुत गरेकोमा सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट उक्त सम्झौताका शर्तहरूलाई पुनरावलोकन गर्नु र धरहरा (भिमसेन स्तम्भ) लाई अरू बढी महत्त्व दिई संसारमा नेपालको पहिचान गराउन नेपालको यस धरहराको प्रचार प्रसारलाई महत्त्वपूर्ण स्थान

दिई यसको प्रतीकको रूपमा रहेको सामानहरू उत्पादन गरी प्रचार प्रसारको लागि बिक्री वितरण गर्नु, गराउनु भनी भएको मिति २०६७।१०।४ को निर्देशनात्मक आदेश अनुसार मिति २०६९।१२।५ मा २०६९।१।३१ को सम्झौतामा पुनरावलोकन गरी भएको सम्झौताबाट विपक्षी रिट निवेदकलगायत कोही कसैको संवैधानिक तथा कानूनी हक अधिकारमा आघात परेको छैन ।

१.१४ विपक्षी साइडवाकर्स ट्रेडर्स प्रा.लि. समेतको तर्फबाट पेस भएको लिखित जवाफको सङ्क्षिप्त व्यहोरा :

रिट निवेदकले दायर गरेको प्रस्तुत रिट निवेदन नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(२)अन्तर्गत सार्वजनिक हक एवम् सरोकारको विवादको नाममा दर्ता भएको देखिन्छ । कुनै विवाद सार्वजनिक हक वा सरोकारको विषय हुनको लागि त्यस्तो विवादमा संवैधानिक वा कानूनी प्रश्न सन्निहित हुन जरूरी हुन्छ । यदि त्यस्तो नभएमा कुनै पनि विवादको न्यायिक पुनरावलोकन वा सरोकारको विषय हुन सक्तैन । सार्वजनिक हक वा सरोकारको विवाद ल्याउने व्यक्तिको त्यस्तो विवादको विषयसँग सार्थक सम्बन्ध र तात्त्विक सरोकार स्थापित हुनपर्दछ । प्रस्तुत विवादकै विषयमा निवेदकको सार्थक सम्बन्ध र तात्त्विक सरोकार देखिँदैन । काठमाडौं महानगरपालिका र लिखितजवाफवाला साइडवाकर्स ट्रेडर्स प्रा.लि बीच सम्पन्न करार जुन काम गर्न गरिएको छ सो कामको प्रसङ्गमा रिट निवेदकले संविधानका जुन धाराहरूको उल्लङ्घन भयो भनी दावी लिनुभएको छ ती धाराहरू उल्लङ्घन हुने गरी करार गरिएको छैन । त्यसैले रिट निवेदन अस्पष्ट र स्थापित सिद्धान्तविपरीत छ । बदर गर्न माग गरिएको करारले नागरिकहरूको

स्तन्त्रताको हक, समानताको हक, धर्मसम्बन्धी हकको उल्लङ्घन गर्दैन । प्राचिन स्मारक संरक्षण ऐन, २०१३ ले १०० वर्ष नाघेका प्राचिन स्मारकलाई संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्दछ । बदर गर्न माग गरिएको करारले संस्कृति विगार्न नभई अझ बढी व्यवस्थितरूपमा संरक्षण सम्बर्द्धन र व्यवस्थापनमा सहयोग पुर्याई सो क्षेत्रको स्तरोन्नति गर्न पर्यटन प्रबर्द्धन गर्ने उद्देश्यले भएको हुँदा रिट निवेदकको मागदावी गलत र भ्रमपूर्ण छ ।

धरहरा सुन्धारा क्षेत्र विकसित गरी उचित संरक्षण एवम् सम्बर्द्धनसमेत गर्ने प्रयोजनका लागि मिति २०५५।७।१ मा बसेको मन्त्रिपरिषद्को निर्णयले काठमाडौं महानगरपालिकालाई ५० वर्षको लागि उपलब्ध गराइएको थियो । त्यसरी प्राप्त अधिकार एवम् स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ र सार्वजनिक निजी साझेदारी नीति एवम् निर्देशिका अनुसार काठमाडौं महानगरपालिकाले मिति २०६९।१।३१ मा सम्झौता गरी सुन्धारा धरहराको उचित संरक्षण, मर्मत, सम्भार, रेखदेख एवम् उपयोग र उपभोग गर्नेलगायतका विभिन्न शर्तहरू तोकी लिखित जवाफवालालाई उक्त क्षेत्र सञ्चालन गर्न दिएको हो । उपर्युक्त मिति २०६९।१।३१ को करारको विषयमा निवेदक गौतम डङ्गोलसमेत र प्रत्यर्थी साइडवाकर्स ट्रेडर्स प्रा.लि. समेत भएको संवत् २०६२ सालको रिट नं. २८७५ को उत्प्रेषण विषयको रिट परेको र सो रिट निवेदनमा सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट मिति २०६७।१०।४ मा काठमाडौं महानगरपालिका तथा संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालयसमेतको नाममा निर्देशनात्मक आदेश जारी भएको थियो । सो निर्देशनात्मक आदेशमा पुरातात्विक तथा साँस्कृतिक महत्त्वको स्थानको रूपमा रहेको

धरहरा (भिमसेन स्तम्भ) तथा धरहरा क्षेत्रको सम्भार, संरक्षण, सम्बर्द्धन र व्यवस्थापन प्रभावकारी तथा विवादरहितरूपबाट सञ्चालन गर्नुपर्ने उपयुक्त हुने देखिएकोले यसको लागि उक्त सम्झौताका शर्तहरूलाई पुनरावलोकन गरी यो आदेश प्राप्त भएको मितिले ६ (छ) महिनाभित्र, उक्त सम्झौता अनुसार विपक्षीमध्येका साइडवाकर्स ट्रेडर्स प्रा. लि.ले काठमाडौं महानगरपालिकालाई बुझाउनुपर्ने शुल्क तथा रकम विपक्षीहरूमध्येका काठमाडौं महानगरपालिका र साइडवाकर्स ट्रेडर्स प्रा.लि दुबै पक्षको लागि वास्तविक, उपयुक्त, मनासिब एवम् समयसापेक्ष हुने गरी निर्धारण गरी लागू गर्नु गराउनु, सर्व साधारणको साँस्कृतिक तथा धार्मिक हकको प्रचलनमा अवरोध नआउने गरी उक्त क्षेत्रको व्यवस्थापन गर्नु गराउनु र पुरातात्विक महत्त्व रहेको सुन्धाराको उचित संरक्षण, सम्बर्द्धन तथा सरसफाइको लागि प्रभावकारी संयन्त्र बनाइ लागू गर्नु, गराउनुको अतिरिक्त “नेपालको राजधानी काठमाडौंको मुटुमा रहेको धरहरा (भिमसेन स्तम्भ) लाई अझ बढी महत्त्व दिई संसारमा नेपालको पहिचान गराउन संयुक्त राज्य अमेरिकाको Liberty Tower, फ्रान्सको Eiffel Tower, भारतको India Gate र चीनको Great Wall झै नेपालको यस धरहरा (भिमसेन स्तम्भ) को प्रचार प्रसारलाई महत्त्वपूर्ण स्थान दिई यसको प्रतीकको रूपमा रहेका सामानहरू उत्पादन गरी प्रचार प्रसारको लागि बिक्री वितरण गर्नु गराउनु र यो आदेशबमोजिमको निर्देशन कार्यान्वयन गरी गराई आदेश प्राप्त भएको मितिले ६ महिनाभित्र यस अदालतमा जानकारी दिनु” भन्ने उल्लेख छ ।

प्रस्तुत आदेशबमोजिम धरहरा (भिमसेन स्तम्भ) को विश्वस्तरमा प्रचार प्रसार गर्नुपर्ने दायित्व काठमाडौं महानगरपालिका र संस्कृति पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालयको भएकोमा धरहरा

(भिमसेन स्तम्भ) को विश्वस्तरमा प्रचार प्रसार गर्नुपर्ने जिम्मा लिखित जवाफवाला साइडवाकर्स ट्रेडर्स प्रा.लि. लाई सुम्पिएको हो । सर्वोच्च अदालतको उल्लिखित निर्देशनात्मक आदेश कार्यान्वयनको सन्दर्भमा मिति २०६१।३।३१ मा भएको सम्झौताबमोजिम साइडवाकर्स ट्रेडर्स प्रा.लि. ले काठमाडौं महानगरपालिकालाई बुझाउँदै आएको मासिक शुल्कमा वृद्धि हुने गरी पुनरावलोकन गरिएको छ । सर्वसाधारणको साँस्कृतिक तथा धार्मिक हकको प्रचलनमा कुनै अवरोध नआउने गरी त्यस्तो हकको प्रचलनको कामलाई टेवा पुर्याउने साइडवाकर्स ट्रेडर्स प्रा.लि.ले आर्थिक एवम् प्राविधिक सहयोग उपलब्ध गराउँदै आएको छ । सुन्धाराको संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्ने संयन्त्र निर्माणको प्रक्रिया सुरु भएको छ । उक्त निर्देशनात्मक आदेशकै कार्यान्वयन गर्ने क्रममा धरहराको पहिचानलाई विश्वस्तरमा प्रचार प्रसार गर्नका लागि हनुमानढोका दरबारक्षेत्र र धरहरा-सुन्धारा सम्पदा क्षेत्रको एकीकृत, योजनाबद्ध र समन्वयात्मक ढङ्गले विकास, संरक्षण, प्रबर्द्धन र व्यवस्थापन गर्नेसम्बन्धी एक प्रस्ताव तयार गरी काठमाडौं महानगरपालिकामार्फत कारवाही अगाडि बढाइएको अवस्था हो ।

उक्त प्रस्तावबमोजिम कारवाही हुँदा संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय र काठमाडौं महानगरपालिकाले संयुक्तरूपमा हनुमानढोका दरबारक्षेत्र र हनुमानढोका दरबार सङ्ग्रहालय क्षेत्रमा प्रवेश शुल्क एकै टिकटमा रु.७५०।- संकलन गर्दै आइरहेकोमा धरहरा-सुन्धारा क्षेत्र अवलोकनको शुल्क रु.२५०।- समेत समावेश गरेर एउटै टिकटमा रु.१,०००।- संकलन गर्नेव्यवस्था लागू गर्न, संस्कृति तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालयबाट मिति २०६१।६।२९ मा सहमति प्राप्त भई सरोकारवाला निकायको

सहमतिमा कानूनबमोजिमको सम्पूर्ण प्रक्रिया पूरा गरेपश्चात मिति २०६९।११।२१ मा काठमाडौं महानगरपालिका, नीति तथा कार्यक्रम कार्यान्वयन तथा अनुगमन समितिको बैठकमा छलफल गरी सङ्घीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालयद्वारा काठमाडौं महानगरपालिकाले आवश्यक र उपयुक्त निर्णय गर्न सक्ने भनी दिएको सहमतिबमोजिम मिति २०६९।११।३० को काठमाडौं महानगरपालिकाको बोर्ड बैठकबाट निर्णय भई मिति २०६९।१२।५ मा सम्झौता सम्पन्न भएको हो । यस सम्झौताले रिट निवेदकको कुनै पनि संवैधानिक हक हनन गरेको छैन । पर्यटकलाई ठग्ने उद्देश्य नभई धरहराको पहिचानलाई विश्वस्तरमा पुर्याउन पर्यटनमैत्री वातावरणमा एकद्वार टिकट प्रणालीको माध्यमबाट पर्यटन स्थल भ्रमणमा लिइने न्यून रकम जबर्जस्ती लिनको लागि सम्झौता गरिएको भन्ने कुरा उपयुक्त छैन । मिति २०६९।१२।५ को सम्झौता कार्यान्वयन गर्ने कार्यदिश काठमाडौं महानगरपालिकाले दिएलगत्तै टिकट छपाउनेलगायतको सम्पूर्ण कार्यहरूमा यस प्रा.लि.को करिब ३ करोड भन्दा बढी खर्च भइसकेको छ ।

यस प्रा.लि.ले हनुमानढोका दरबारक्षेत्र लिजमा लिएको र सो क्षेत्रको सम्पूर्ण व्यवस्थापनको जिम्मा लिएको नभई हनुमानढोका प्रवेश र अवलोकन सम्पन्न गरी बाहिर आउने पर्यटकलाई अन्य पर्यटकीय क्षेत्रको अवलोकनसमेत गराउने कार्य मात्र गरेको हो । मिति २०६९।१२।५ को सम्झौता अनुसार साइडवाकर्स ट्रेडर्स प्रा. लि. ले सम्पदा पर्यटनको व्यवस्थामा काठमाडौं महानगरपालिकालाई आर्थिक, प्राविधिक र व्यवस्थापकीय सहयोग पुर्याउन लागेको मात्र हो । उक्त सम्झौता स्थानीय स्वायत्त शासन

ऐन, २०५५ को दफा ९६(१)(ड)(१)(२) र ९६(झ)(२) अनुकूल छ । महानगरपालिका क्षेत्रभित्रका सम्पूर्ण पुरातात्विक वस्तु र संस्कृतिको संरक्षण र सम्बर्द्धन र विस्तार गर्ने हक र कर्तव्य तोकेको हुँदा काठमाडौं महानगरपालिकाले आफ्नो अधिकारक्षेत्रभित्र हनुमानढोका क्षेत्रलाई पनि व्यवस्थित गरी पर्यटक मैत्री बनाउन सहयोग गर्न करार गरिएको हो । पहिलो करारमा हनुमानढोका क्षेत्र नपरेकोले पूरक करारमा पर्न गयो भन्ने जिकिर तर्कसङ्गत छैन । करारको कार्यान्वयन नभएको जिकिर गर्ने हक करारका पक्षहरूलाई मात्र हुन्छ निवेदकलाई छैन ।

पूरक करारले हनुमानढोका क्षेत्र एवम् ती क्षेत्रहरूमा रहेका प्राचिन स्मारकहरू एवम् अन्य सार्वजनिक कुनै पनि सम्पत्तिको स्वामित्व वा भोगाधिकार परिवर्तन गर्दैन । ती प्राचिन स्मारकहरू सार्वजनिक सरकारी सम्पत्ति रही नै रहनेछन् । उक्त मितिको पूरक करारले त सार्वजनिक निजी साझेदारी नीतिको आधारमा उल्लिखित क्षेत्रमा मर्मत सम्भार व्यवस्थित र पर्यटक मैत्रीसम्म मात्र बनाउने हो ।

पूरक करारले कुनै पनि नेपाल कानूनको उल्लङ्घन गरेको छैन । उक्त करार सर्वोच्च अदालतको निर्देशनात्मक आदेशबमोजिम धरहरा (भिमसेन स्तम्भ) को पहिचान विश्वभर गराउनका लागि गरिएको हो । करारले सर्वोच्च अदालतको आदेशको अपव्याख्या समेत गरेको छैन । हामी लिखितजवाफवाला आफैले सम्पूर्ण कार्य एकल सहभागिता एवम् सक्रियतामा गर्न सक्ने हुँदैन । यी नेपाल सरकारका सम्बन्धित निकाय, स्थानीय निकाय, पर्यटन क्षेत्रसँग सम्बन्धित निकायहरूको सक्रिय र सकारात्मक सहभागिता एवम् संलग्नतामा सम्पन्न भएको र हुने कार्य आफैमा कहिल्यै असंवैधानिक तथा गैरकानूनी हुन

नसक्ने हुँदा विपक्षीद्वारा दायर भएको रिट निवेदन खारेजभागी छ, खारेज गरिपाउँ ।

१.१५ विपक्षी नेपाल सरकार, संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालयको तर्फबाट पेस भएको लिखितजवाफको सङ्क्षिप्त व्यहोरा :

यस मन्त्रालयलाई विपक्षी बनाउनुपर्ने कारण रिट निवेदनमा उल्लेख छैन । यस मन्त्रालयको के कुन काम कारवाहीबाट रिट निवेदकको हक हितमा आघात पुगेको हो सो पनि खुलेको छैन । यस मन्त्रालयले सर्वोच्च अदालतको मिति २०६७।१०।४ को निर्देशनात्मक आदेशको कार्यान्वयन गर्ने कार्य गरिरहेको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ ।

१.१६ विपक्षी संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय, पुरातत्त्व विभागको तर्फबाट पेस भएको लिखितजवाफको सङ्क्षिप्त व्यहोरा :

हनुमानढोका दरबारक्षेत्र विपक्षी साइडवाकर्स ट्रेडर्स प्रा.लि. लाई लिजमा दिने सम्बन्धमा विपक्षी काठमाडौं महानगरपालिका कार्यालय र साइडवाकर्स प्रा.लि. बीच भएको सम्झौताको सम्बन्धमा यस विभागलाई पूर्वजानकारी दिइएको थिएन । सो सम्झौतामा यस विभागको कुनै संलग्नता छैन । यस विभाग मातहत रहेको हनुमानढोका दरबार हेरचाह अड्डाको समेत उक्त सम्झौतामा कुनै संलग्नता छैन ।

१.१७ विपक्षी संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय, हनुमानढोका दरबार सङ्ग्रहालय विकास समितिको तर्फबाट पेस भएको लिखितजवाफको सङ्क्षिप्त व्यहोरा :

काठमाडौं महानगरपालिका र साइडवाकर्स ट्रेडर्स प्रा.लि. काबीच मिति २०६१।१।३१ मा करार हुँदा यस समितिको गठन भएकै थिएन र मिति २०६९।१२।५ को पूरक करारमा यस समितिको कुनै संलग्नता नै छैन । यसैले

यस समितिलाई विपक्षी बनाई दायर भएको रिट निवेदन खारेजभागी हुँदा खारेज गरिपाउँ ।

१.१८ विपक्षी नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको तर्फबाट एवम् आफ्नो हकमा समेत मन्त्रिपरिषद्को अध्यक्ष खिलराज रेग्मीको तर्फबाट पेस भएको लिखितजवाफको सङ्क्षिप्त व्यहोरा :

रिट निवेदकले दावी लिएको बिषयमा मन्त्रिपरिषद्का अध्यक्षको कुनै संलग्नता छैन । मिति २०६९।१२।५ को करारको कार्यान्वयन गर्न मन्त्रिपरिषद्को अध्यक्षको हैसियतले निर्देशन दिएको पनि छैन । मूल करार बदर गरिपाउन गौतम डङ्गोलले दिएको परमादेशको रिटमा सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट मिति २०६७।१०।४ मा भएको आदेश कार्यान्वयन गर्नको लागि प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयबाट सङ्घीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालय तथा पर्यटन मन्त्रालयलाई लेखी पठाइएकोसम्म हो । सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट भएका फैसला कार्यान्वयन गर्न गराउन प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयमा रहेको अनुगमन समिति तथा फैसला कार्यान्वयन शाखाले सम्मानित सर्वोच्च अदालतको फैसला कार्यान्वयन गर्ने गराउने सम्बन्धमा लिएको क्रियाशीलतालाई अन्यथा भन्न मिल्ने नहुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ ।

१.१९ विपक्षी नेपाल सरकार संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालयको तर्फबाट ऐ.का मन्त्री रामकुमार श्रेष्ठले पेस गरेको लिखितजवाफको सङ्क्षिप्त व्यहोरा :

सर्वसाधारणको साँस्कृतिक तथा धार्मिक हकको प्रचलनमा अवरोध नआउने गरी उक्त क्षेत्रको व्यवस्थापन र पुरातात्विक महत्त्व रहेको सुन्धाराको उचित संरक्षण, सम्बर्द्धन तथा

सरसफाइसमेतको लागि प्रभावकारी संयन्त्र बनाई लागू गर्ने गराउने कार्य प्राचिन स्मारक संरक्षण ऐन, २०१३ बमोजिम पुरातत्व विभागमा लेखी पठाएको हो र संयुक्त राज्य अमेरिकाको Liberty Tower, फ्रान्सको Eiffel Tower, भारतको India Gate र चीनको Great Wall झैं धरहरा (भिमसेन स्तम्भ) लाई अझ बढी महत्त्व दिई संसारमा नेपालको पहिचान गराउनको लागि प्रचार प्रसारलाई महत्त्वपूर्ण स्थान दिई यसको प्रतीक उल्लेख भएका सामानहरू उत्पादन गरी प्रचार प्रसारको लागि बिक्री वितरण गर्न गराउनको लागि सो गर्ने जिम्मेवारी भएको नेपाल पर्यटन बोर्डलाई सो निर्देशनात्मक आदेश कार्यान्वयन गर्न लेखी पठाइएको हो । यस मन्त्रालयको के कुन काम कारवाहीबाट रिट निवेदकको हकाधिकारमा आघात परेको हो । सो स्पष्ट गर्न नै नसकेको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ ।

१.२० विपक्षी ट्रेकिङ एजेन्सिज एसोसिएसन अफ नेपालको तर्फबाट पेस भएको लिखित जवाफको सङ्क्षिप्त व्यहोरा :

रिट निवेदनमा उठाइएका कानूनी तथा तथ्यगत कुराहरू यस एसोसिएसनको हकमा आकृष्ट हुनै सक्तैनन् । साइडवाकर्स ट्रेडर्स प्रा. लि. ले सहमति मागेकोले सर्वोच्च अदालतको फैसला कार्यान्वयन गर्नको लागि हनुमानढोका दरबार संरक्षण कार्यालयसँग सहकार्य गरेर हनुमानढोका दरबारक्षेत्र प्रवेश गर्ने टिकटमा नै धरहरा प्रवेश शुल्कसमेत समावेश गरी एकद्वार टिकट प्रणालीअनुरूप काठमाडौं महानगरपालिका कार्यालयले गर्न लागेको कार्यक्रमले नेपालमा आउने पर्यटकहरूको बसाइ अवधिसमेत बढ्ने हुँदा यस सङ्घ सकारात्मक नै रहेको भनी सहमति दिइएको हो । विपक्षी रिट निवेदकको निवेदन निराधार भएको तथा निवेदनमा लगाइएको आरोप

झुट्टा र बदनियतपूर्ण भएकाले रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ ।

२. इन्साफ खण्ड :

२.१ निवेदक तथा विपक्षीतर्फका कानून व्यवसायीहरूको बहस जिकिर :

२.२. निवेदकतर्फका कानून व्यवसायीको बहस जिकिर :

रिट निवेदक अधिवक्ता दीपक विक्रम मिश्रले विपक्षीहरू काठमाडौं महानगरपालिका र साइडवाकर्स ट्रेडर्स प्रा.लि. का बीच मिति २०६१।१।३१ मा सुन्धारास्थित धरहरा क्षेत्रको सञ्चालन र व्यवस्थापनको सम्बन्धमा भएको करार बदर गरिपाउन परेको मुद्दामा सर्वोच्च अदालतले दिएको निर्देशनात्मक आदेशअनुरूप उक्त करारका कतिपय बुँदाहरू विपक्षीहरूबाट हालसम्म पनि पुनरावलोकन गरिएको छैन । पहिलो (मूल) करारले हनुमानढोका दरबार क्षेत्रको विषयमा कहि कतै उल्लेख नै गरेको छैन । धरहराको प्रचार प्रसार विश्वस्तरमा गराउनेसमेत निर्देशनात्मक आदेशमा उल्लेख भएको थियो । सो कार्यको पनि विपक्षीहरूबाट कार्यान्वयन भएको छैन । हाल सोही फैसलाको कार्यान्वयन गर्ने भन्दै मूल करारले समेट्दै नसमेटेको हनुमानढोका दरबार क्षेत्रलाई समेत समेटेर विपक्षीहरूबाट मिति २०६९।१२।५ मा पूरक करार गरिएको छ, जुन सरासर गैरकानूनी छ । सार्वजनिक सम्पत्तिलाई आफूअनुकूल प्रयोग र सञ्चालन गर्ने अधिकार विपक्षीहरूलाई छैन । ऐतिहासिक पुरातात्विक महत्त्वका साँस्कृतिक धरोहरहरूको संरक्षण, सम्बर्द्धन र प्रयोग गर्ने अधिकार नेपाल सरकारलाई मात्र छ । कानून बनाई व्यवस्थित नगरेसम्म सार्वजनिक सम्पत्तिलाई आफूअनुकूल प्रयोग गर्ने अधिकार विपक्षीहरूलाई हुँदैन । २०५५।७।१ को

मन्त्रिपरिषद्को निर्णयले धरहरा क्षेत्रको स्वामित्व सरकारमै राखी भोगाधिकार मात्र काठमाडौं महानगरपालिकालाई दिइएको हो । हनुमानढोका दरबारक्षेत्रमा आउने पर्यटकहरू आफ्नो इच्छा अनुसार कुनकुन ठाउँमा जाने भन्ने उनीहरूको अधिकारको कुरा हुन्छ । जबर्जस्ती रकम असुल गर्ने उद्देश्यले हनुमानढोका दरबारक्षेत्र अवलोकन गर्न आउने पर्यटकहरूलाई धरहराक्षेत्रमा समेत जान बाध्य पार्न मिल्दैन । त्यस्तो करार गर्ने अधिकार महानगर प्रमुखलाई कानूनले दिएको छैन । विपक्षीहरूले सर्वोच्च अदालतबाट भएको आदेशको समेत अपमान र अवहेलना हुने गरी पहिलो करारले समेट्दै नसमेटेको उक्त क्षेत्रलाई समेट्ने गरी पूरक करारको नाममा नयाँ करार गरेका छन् । जुन करार ऐनसमेतको विपरीत भई गैरकानूनी छ । यसर्थ उक्त मिति २०६९।१२।५ को पूरक करार उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिपाउँ । साथै, सार्वजनिक जग्गाहरू निजी क्षेत्रलाई लिजमा दिँदा निश्चित कानूनी मापदण्ड बनाएरमात्र दिनु भनी विपक्षी नेपाल सरकारसमेतलाई परमादेशलगायतको अन्य उपयुक्त आदेश जारी गरिपाउँ ।

२.३ विपक्षी नेपाल सरकार र अन्य विपक्षीहरूका कानून व्यवसायीहरूको बहस जिकिर :

विपक्षी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री गोपालप्रसाद रिजालले मिति २०६९।१२।५ को विवादित करार गर्ने बिषयमा प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालयसमेतको तर्फबाट कुनै किसिमको काम कारवाही भएको छैन । नेपाल सरकारका कुनै पनि निकायको कुनै संलग्नता नै नभएको बिषयमा नेपाल सरकारसमेतलाई विपक्षी बनाएर रिट दायर गर्नुपर्ने कुनै कारणसमेत छैन । जहाँसम्म

सर्वोच्च अदालतबाट मिति २०६७।१०।४ मा जारी भएको निर्देशनात्मक आदेशको प्रश्न छ सोसम्बन्धमा सम्बन्धित निकायहरूले चालेको कदम र लेखेको पत्राचारबाट रिट निवेदकले दावी गरे जस्तो संविधान र कानूनविपरीत हुने गरी नेपाल सरकारका कुनै पनि मन्त्रालय तथा विभागबाट कुनै काम कारवाही नभएको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ ।

विपक्षी काठमाडौं महानगरपालिकाको कार्यालयसमेतको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री दामोदर खड्का, श्री रामनारायण विडारी, श्री टीकाराम भट्टराई, श्री श्यामजी प्रधान र श्री मोहनकुमार इडनामले रिट निवेदकले दावी गरे जस्तो मिति २०६९।१२।५ को करारले हनुमानढोका दरबारक्षेत्रमाथि रहेको नेपाल सरकारको स्वामित्वलाई असर पुर्याउने काम भएको छैन । दरबार क्षेत्रमा आउने पर्यटकहरूलाई हैरानी पुर्याउने गरी करार भएको होइन । त्यस्तो नगर्ने कुराको सुनिश्चितता करारमा नै उल्लेख गरिएको छ । सो क्षेत्रको व्यवस्थापन र सञ्चालन गर्नको लागि करार गरिएको पनि होइन । मिति २०६९।१।३१ मा धरहरा क्षेत्रको सञ्चालनको बिषयमा काठमाडौं महानगरपालिकाले विपक्षीमध्येको साइडवाकर्स ट्रेडर्स प्रा.लि. सँग गरेको करारको बिषयमा परेको रिट निवेदनमा सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट भएको निर्देशनात्मक आदेशमा धरहरा (भिमसेन स्तम्भ) लाई विश्वस्तरमै अझै बढी महत्त्व दिएर प्रचार प्रसार गराउन भन्ने हुँदा सो आदेशको कार्यान्वयन गर्नको लागि हनुमानढोका दरबारक्षेत्रको अवलोकनार्थ आउने पर्यटकहरूलाई धरहरा क्षेत्रको पनि अवलोकन गराउने प्रयोजनार्थ दुबै क्षेत्रको अवलोकन गर्ने टिकटमा एकद्वार टिकट प्रणाली लागू गरिएको

मात्र हो । हनुमानढोका दरबार क्षेत्रमा आउने पर्यटकहरूलाई धरहरा क्षेत्रको समेत अवलोकनमा सुविधा दिने गरी भएको काम कारवाहीले हनुमानढोका दरबार क्षेत्रको स्वामित्वमा असर पारेको, उक्त क्षेत्रको भोगाधिकार प्राप्त गरेको र सो क्षेत्रको व्यवस्थापन गर्न खोजेको भन्ने जस्ता रिट निवेदकले दावी लिएका कुराहरू निरर्थक छन् । जुन कुराहरूको मिति २०६९।१२।५ को करारसँग कुनै सम्बन्ध नै छैन । सो पछिल्लो करार धरहरा क्षेत्रकै मात्र विकास र सम्बर्द्धनसँग सम्बन्धित छ । मिति २०६९।१।३१ मा भएको करारका शर्तहरू पुनरावलोकन गर्नु भन्ने सर्वोच्च अदालतको आदेशको कार्यान्वयनार्थ सो मिति २०६९।१२।५ को करार गर्न परेको हो । यो करारले ऐतिहासिक, पुरातात्विक एवम् साँस्कृतिक महत्त्वका धरोहरहरूलाई मास्ने, बिगार्ने काम गरेको छैन । यसबाट सर्वसाधारणको र साँस्कृतिक तथा धार्मिक हकको प्रचलनमा समेत आघात नपारेको हुँदा निरर्थक एवम् औचित्यहीन रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ ।

विपक्षी साईडवार्कस ट्रेडर्स प्रा.लि. को तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताहरू श्री हरिहर दाहाल, श्री शम्भु थापा, श्री सुशील पन्त, श्री शंकरकुमार श्रेष्ठका साथै विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री शेरबहादुर के.सी., श्री रमणकुमार श्रेष्ठ, श्री गोपालकृष्ण घिमिरे, श्री जयनारायण पौडेल, श्री राजेश्वर अधिकारी, श्री नेत्र आचार्य र श्री विष्णु बस्यालले पूरक करारले सुन्धारा धरहरा क्षेत्रको व्यवस्थापन सम्बन्धमा भएको मिति २०६९।१।३१ को मूल करार र सो करार भएको विषयको मुद्दामा भएको मिति २०६७।१०।४ को फैसलाको अवहेलना गरेको छैन । सर्वोच्च अदालतको आदेशानुसार सुन्धारा धरहरा क्षेत्रलाई स्वेदशी र विदेशीमाझ

चिनाउने सम्बन्धमा प्रभावकारी कदम चालनको लागि नै उक्त पूरक सम्झौता गर्न परेको हो । हनुमानढोका दरबार क्षेत्रको सञ्चालन गर्ने गरी करार भएको नहुँदा रिट निवेदकको दावी जिकिर औचित्यहीन छ । रिट निवेदकले सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को उल्लेख गरेको छैन । रिट निवेदनमा उल्लेख भएका कानूनहरूको उल्लङ्घन हुने गरी सम्झौता नभएको हुँदा सो सम्झौताले रिट निवेदकको कानूनी र संवैधानिक हक हनन भएको अवस्था छैन । सो सम्झौताले धर्मलोप गर्ने वा संस्कृति बिगार्ने नभई धरहरा सुन्धारा क्षेत्रको स्तरोन्नति गरी पर्यटन प्रबर्द्धन गर्न उक्त क्षेत्रलाई अझ बढी व्यवस्थितरूपमा संरक्षण, सम्बर्द्धन र व्यवस्थापनमा सहयोग पुर्याउने मात्र हो । करार निजी कानून हुँदा यस्तो विवाद सार्वजनिक सरोकारको विवादको रूपबाट हेर्न समेत नमिल्ने हुनाले रिट निवेदकको मागबमोजिम रिट जारी हुने अवस्था छैन । रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेतको जिकिर लिँदै बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

सरोकारवालाको रूपमा सरिक हुन आएका विर्जु रञ्जित, सिद्धानन्द बज्राचार्य र विजयकृष्ण श्रेष्ठसमेतको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता र अधिवक्ताहरू क्रमशः श्री मुक्तिनारायण प्रधान, श्री विश्वराज भट्टराई र श्री शिवप्रसाद रिजालले विपक्षीहरूका बीच भएको पूरक करारले वसन्तपुर दरबारक्षेत्रका बासिन्दाहरूको सामाजिक, धार्मिक तथा साँस्कृतिक चाड, पर्व, जात्रा, गुठी धर्म आदि कार्य सञ्चालन गर्न पाउने हक हितमा प्रतिकूल असर पारेको छ । त्यस्ता सर्वसाधारणको भावानात्मक सम्बन्धसमेत रहेको यस्तो सार्वजनिक सम्पत्ति निजी क्षेत्रलाई व्यावसायिक प्रयोजनको लागि प्रयोग गर्न दिने गरी भएको पूरक करार कानूनविपरीत र अनुचित

रूपबाट गरिएको हुँदा बदर गरिपाउँ भन्नेसमेतको जिकिर लिँदै बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

त्यसै गरी विपक्षीहरू ट्रेकिड एजेन्सी एसोसिएसन अफ नेपाल, होटल एसोसिएसन नेपाल, नेपाल पर्यटन बोर्डको तर्फबाट उपस्थित हुनुभएका विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता र अधिवक्ताहरू क्रमशः श्री तुलसी भट्ट, श्री षडानन्द कँडेल र श्री पुरुषोत्तम अधिकारीले आआफ्नो पक्षको तर्फबाट गर्नुभएको बहस समेत सुनियो ।

२.४ यस अदालतको आदेश :

दुवैतर्फका विद्वान् कानून व्यवसायीहरूको उल्लिखित बहस जिकिरलाई मनन् गर्नुका साथै रिट निवेदनसहितको मिसिल संलग्न कागजातहरूको अध्ययन गरी हेर्दा देहायका प्रश्नहरूमा केन्द्रित भई निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

१. रिट निवेदकलाई प्रस्तुत विषयमा रिट दायर गर्ने हक छ वा छैन ?

२. सुन्धारा-धरहरा क्षेत्रको व्यवस्थापन सम्बन्धमा मिति २०६१।१।३१ मा भएको करारको विषयमा परेको मुद्दाको फैसला कार्यान्वयन गर्ने नाउँमा सो करारको विषय नै नरहेको हनुमानढोका दरबार क्षेत्रलाई सो करारमा समेट्ने गरी गरिएको पूरक करारलाई कानूनसम्मत मान्न मिल्छ वा मिल्दैन ?

३. स्थानीय सर्वसाधारणको धार्मिक तथा साँस्कृतिक हक हित र सरोकार जोडिएको सार्वजनिक सम्पत्तिको उपभोग गरी व्यवस्थापन गर्ने गरी कुनै निजी क्षेत्रलाई दिने गरी कुनै निर्णय गर्नुअघि त्यस क्षेत्रमा बसोबास गर्ने स्थानीय सर्वसाधारणको सहमति लिन आवश्यक हुन्छ वा हुँदैन ?

४. कुनै पनि सरकारी स्वामित्वको सम्पत्तिको भोगाधिकार व्यावसायिक प्रयोजनको लागि निजी क्षेत्रलाई सुम्पदा कुनै कानूनी मापदण्डको

आवश्यक हुन्छ वा हुँदैन ?

५. रिट निवेदकको मागदावीबमोजिमको आदेश जारी हुन सक्छ वा सक्तैन ?

२. सर्वप्रथम निर्णयको लागि निर्धारित पहिलो प्रश्नतर्फ विचार गरौं । सुन्धारा तथा धरहराको विकास गरी संरक्षण र सम्बर्द्धनको लागि नेपाल सरकारको “सार्वजनिक-निजी साझेदारी नीति” कार्यक्रमअनुरूप विपक्षीहरू काठमाडौं महानगरपालिका र साइडवाकर्स ट्रेडर्स प्रा.लि.का बीचमा भएको मिति २०६१।१।३१ मा भएको करार बदर गरी पाउँ भनी गौतम डङ्गोलद्वारा दायर रिटमा यस अदालतबाट मिति २०६७।१०।४ मा भएको आदेशको कार्यान्वयनको सन्दर्भमा मिति २०६९।१२।५ भएको पूरक करारलाई उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरीपाउँ भन्नेसमेतको माग दावी लिई प्रस्तुत निवेदन दायर भएको देखिन्छ । धरहरा क्षेत्रको संरक्षणको सम्बन्धमा जारी भएको उल्लिखित आदेशमा उल्लेख नगरिएको हनुमानढोका दरबार क्षेत्रलाई समेत समेटेर मिति २०६९।१२।५ पूरक करारको नाममा विपक्षीहरूले नयाँ करार गरेका छन् जुन करार गर्ने विपक्षीहरूलाई अधिकार नभई कानून र सर्वोच्च अदालतबाट जारी भएको आदेशसमेतको विपरीत छ । विश्वसम्पदा सूचीमा सूचिकृत हनुमानढोका दरबार क्षेत्रको सम्बन्धमा भएका काम कारवाहीमा आफ्नो पनि सरोकारको रहेको भन्दै उक्त विषयलाई सार्वजनिक सरोकार विवादको रिट निवेदन लिई निवेदक आएको अवस्था छ । यसरी सार्वजनिक सरोकार विवादको रूपमा रिट दिने अधिकार यी रिट निवेदकलाई भए नभएको सम्बन्धमा सर्वप्रथम निरूपण गर्नुपर्ने हुन आएको छ ।

३. मिति २०५५।७।१ को मन्त्रिपरिषद्को निर्णयानुसार काठमाडौं

महानगरपालिकाले धरहरा क्षेत्रलाई विकसित गरी त्यसको उचित संरक्षण एवम् सम्बर्द्धन गर्ने प्रयोजनको लागि ५० वर्षको लागि प्रयोग, उपभोग एवम् सञ्चालन गर्ने अधिकार पाएको भए पनि हनुमानढोका दरबारक्षेत्रको प्रयोग, उपभोग र सञ्चालन गर्न पाउने गरी कुनै अधिकार पाएको देखिँदैन । अधिकारै नभएको विषयमा व्यावसायिक प्रयोजनको लागि त्यस्तो क्षेत्रलाई प्रयोग गर्न र सो क्षेत्रको अवलोकनमा आउने विदेशी पर्यटकहरूबाट शुल्क उठाउने विषयमा निजी पक्षसँग करार गर्ने अधिकार काठमाडौं महानगरपालिकालाई कानूनले दिएको छैन भन्नेसमेतको निवेदकको जिकिर रहेको देखिन्छ ।

४. काठमाडौं महानगरपालिका कानूनद्वारा गठित स्वशासित र सार्वजनिक संस्था भएकोमा विवाद छैन । यस्तो सार्वजनिक संस्थाले गर्ने हरेक काम कारवाहीहरू प्रचलित कानूनबमोजिम सञ्चालन हुन आवश्यक हुन्छ । सो अनुसार हेर्दा काठमाडौं महानगरपालिकाले गर्ने काम कारवाहीसम्बन्धी विषय सार्वजनिक चासोको विषय नहुने भन्ने प्रष्टै हुँदैन । यस्तो सार्वजनिक दायित्व बोकेको निकायले गर्ने काम कारवाहीका सम्बन्धमा चासो राख्ने हक र अधिकार जोसुकै सचेत नेपाली नागरिकलाई हुन्छ । प्रस्तुत विवादको विषय भनेको सञ्चालनको अनुमति नै नपाएको हनुमानढोका दरबारक्षेत्रलाई समेटेर अघि भएको मूल करार र सर्वोच्च अदालतको आदेशको विपरीत काठमाडौं महानगरपालिकाले विपक्षी साइडवाकर्स ट्रेडर्स प्रा.लि.सँग गरेको मिति २०६९।१२।०५ को पूरक करार बदरयोग्य रहेको भन्ने विषयसँग सम्बन्धित देखिन्छ ।

५. हनुमानढोका दरबारक्षेत्र विश्वसम्पदा सूचीमा सूचीकृत भएको क्षेत्र हो । यस्तो क्षेत्रको विषयमा हुने हरेक काम कारवाही तथा यसका

बारेमा लिइने कुनै कदमप्रति हरेक नागरिकहरूको सार्वजनिक चासो रहन्छ नै । यसरी विश्वसम्पदा सूचीमा सूचीकृत भएको हनुमानढोका दरबारक्षेत्र जस्तो महत्त्वपूर्ण विषयमा रूची राख्ने जो सुकै नेपाली नागरिकका तर्फबाट दायर हुन आएको मुद्दालाई हकाधिकारविहीनको मुद्दा भन्न मिल्दैन । यसर्थ प्रस्तुत रिट दायर गर्ने निवेदकलाई हकदैया छैन भनी अर्थ गर्न मिल्दैन ।

६. दोस्रो प्रश्न मिति २०६९।१२।०५ को पूरक करार निवेदकले दावी लिए झैं कायम रहन सक्ने नसक्ने सम्बन्धमा गर्नुपर्ने निरूपणसँग सम्बन्धित रहेको छ । रिट निवेदकको मुख्य मागदावीमा सुन्धारा धरहरा क्षेत्रको विषयमा मिति २०६९।१।३१ मा भएको करारको विषयमा परेको मुद्दामा यस अदालतले मिति २०६७।१०।४ मा विपक्षी काठमाडौं महानगरपालिका र पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालयको नाममा निर्देशनात्मक आदेश जारी भएको र सो आदेशको अवहेलना हुने गरी उक्त अधिल्लो मितिको करारमा समावेश नै नभएको हनुमानढोका दरबारक्षेत्रको विषयलाई समेट्ने गरी मिति २०६९।१२।५ मा उनै पक्षहरूको बीचमा पूरक करारको नाममा नयाँ करार गरिएको छ जुन कानूनविपरीतको हुनाको साथै सार्वसाधारणको धार्मिक हकाधिकार उपभोग गर्न बाधा पुर्याउने किसिमको हुँदा उत्प्रेषणद्वारा बदर गरिनुपर्छ भन्ने रहेको छ ।

७. सो सम्बन्धमा हेर्दा सुन्धारा-धरहरा (भिमसेन स्तम्भ) क्षेत्रलाई विकसित गरी उचित संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्नको लागि तत्कालीन श्री ५ को सरकार (मन्त्रिपरिषद्) को मिति २०५५।७।१ को निर्णयबाट स्वामित्व नेपाल सरकारमा नै रहने गरी ५० वर्षको लागि सो क्षेत्रलाई उपभोग र सञ्चालन गर्ने

अधिकार काठमाडौं महानगरपालिकालाई सुम्पेको देखिन्छ । त्यसरी प्राप्त भोगाधिकारलाई प्रयोग गर्ने क्रममा काठमाडौं महानगरपालिकाले सो क्षेत्रलाई उचित संरक्षण र सम्बर्द्धन गरी सञ्चालन गर्नको लागि मिति २०६१।१।३१ मा २० वर्षको सम्झौता गरी विपक्षी साइडवाकर्स ट्रेडर्स प्रा.लि. लाई दिएको देखिन्छ ।

८. विपक्षी साइडवाकर्स ट्रेडर्स प्रा.लि. ले उक्त क्षेत्रलाई आफूखुसीरूपमा निजी व्यवसायको वृद्धि गर्ने किसिमले मात्र सञ्चालन गरेको र सो क्षेत्र निजी प्रा.ली लाई दिने गरी भएको उल्लिखित सम्झौता नै गलत र कानूनविपरीतको रहेकोले बदर गराउनको लागि गौतम डङ्गोलद्वारा उक्त करारका पक्षहरूसमेतका उपर रिट नं. २८७५ को उत्प्रेषणसमेतको रिट दायर गरेको देखिन्छ । सो रिटमा यस अदालतबाट मिति २०६७।१०।४ मा आदेश हुँदा मिति २०६१।१।३१ को सम्झौतालाई तत्काल अमान्य तथा बदर घोषित गर्दा हालसम्म उक्त क्षेत्रमा भए गरेको व्यवस्थापन तथा सुधारको कार्यमा थप अवरोध उत्पन्न हुनुको साथै उक्त क्षेत्र तत्काल अव्यवस्थित हुने अवस्थासमेतको विवेचना भई रिट निवेदन माग अनुसार विवादित सम्झौतालाई तत्काल बदर नगरेको र विवादित सम्झौता हुँदा तत्कालीन नगर प्रमुखलाई अधिकार प्रत्यायोजन गरेको नदेखिनुको अतिरिक्त पुरातात्विक महत्त्वको सार्वजनिक सम्पत्तिको रूपमा रहेको सुन्धारा-धरहरा क्षेत्रको सम्भार, संरक्षण र व्यवस्थापन गर्ने जिम्मेवारी एवम् दायित्व बोकेको विपक्षी काठमाडौं महानगरपालिकाले उक्त सम्पत्तिलाई २० वर्ष लामो अवधिको लागि व्यावसायिक प्रयोजनमा प्रयोग गर्न पाउने गरी अपारदर्शी तथा अप्रतिस्पर्धात्मक किसिमले विपक्षीमध्येका साइडवाकर्स ट्रेडर्स प्रा.लि.सँग भए

गरेको मिति २०६१।१।३१ को सम्झौताका शर्तहरू तथा अन्य व्यावसायिक सम्बन्धको विषयलाई सार्वजनिक हितको लागि समेत पुनरावलोकन गर्नपर्ने भनी विपक्षीहरूमध्येका काठमाडौं महानगरपालिका तथा संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालयसमेतका नाममा निर्देशनात्मक आदेश जारी भएको अवस्था देखिन्छ ।

९. उक्त निर्देशनात्मक आदेशमा “विवादित सम्झौताका शर्तहरूलाई पुनरावलोकन गरी यो आदेश प्राप्त भएको मितिले ६(छ) महिनाभित्र उक्त सम्झौता अनुसार विपक्षीमध्येका साइडवाकर्स ट्रेडर्स प्रा.लि.ले काठमाडौं महानगरपालिकालाई बुझाउनुपर्ने शुल्क तथा रकम विपक्षीहरूमध्येका काठमाडौं महानगरपालिका र साइडवाकर्स ट्रेडर्स प्रा.लि. दुबै पक्षको लागि वास्तविक, उपयुक्त, मनासिब एवम् समयसापेक्ष हुने गरी निर्धारण गरी लागू गर्नु गराउनु, सर्वसाधारणको साँस्कृतिक तथा धार्मिक हकको प्रचलनमा अवरोध नआउने गरी उक्त क्षेत्रको व्यवस्थापन गर्नु गराउनु र पुरातात्विक महत्त्व रहेको सुन्धाराको उचित संरक्षण, सम्बर्द्धन तथा सरसफाइसमेतको लागि प्रभावकारी संयन्त्र बनाई लागू गर्न गराउनको अतिरिक्त नेपालको राजधानी काठमाडौंको मुटुमा रहेको धरहरा क्षेत्रमा अवस्थित राष्ट्रिय विभूति भिमसेन थापाको नामसँग जोडिएको धरहरा (भिमसेन स्तम्भ) लाई अझ बढी महत्त्व दिई संसारमा नेपालको पहिचान गराउन, संयुक्त राज्य अमेरिकाको Liberty Tower, फ्रान्सको Eiffel Tower, भारतको India Gate, चीनको Great Wall झै नेपालको यस धरहरा (भिमसेन स्तम्भ) को प्रचार प्रसारलाई महत्त्वपूर्ण स्थान दिई यसको प्रतीकको रूपमा रहेका सामानहरू उत्पादन गरी प्रचार प्रसारको लागि बिक्री, वितरण गर्नु, गराउनु र यो

आदेशबमोजिमको निर्देशन कार्यान्वयन गरी गराई आदेश प्राप्त भएको मितिले ६(छ) महिनाभित्र यस अदालतमा जानकारी दिनु भनी विपक्षीहरूमध्येका काठमाडौं महानगरपालिका तथा संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालयसमेतका नाममा निर्देशनात्मक आदेश जारी हुने ठहर्छ । यस अदालतको अनुगमन तथा निरीक्षण महाशाखालाई यो आदेशको जानकारी दिनु” भनी उल्लेख भएको पाइन्छ ।

१०. उक्त आदेशको समग्र अध्ययन गर्दा कहि कतै पनि हनुमानढोका दरबारक्षेत्रको विषयमा कुनै कुरा उल्लेख गरिएको देखिँदैन । सुन्धारा-धरहरा क्षेत्रको विकास, संरक्षण र सम्बर्द्धनको लागि हनुमानढोका दरबारक्षेत्रको विषयलाई जोड्नुपर्ने हुँदैन । आदेशमा उल्लेख नभएको विषयका सम्बन्धमा गरिएको कुनै पनि कार्यलाई उक्त आदेशको कार्यान्वयनको रूपमा लिन मिल्दैन । हनुमानढोका दरबारक्षेत्र र सुन्धारा-धरहरा क्षेत्रको एकीकृत व्यवस्थापन गर्ने भनेर यस अदालतको उक्त आदेशमा कुनै निर्देशन भएको देखिँदैन । आदेशमा कल्पना नै नगरिएको विषयमा करार गरेकोलाई आदेशको प्रभावकारी कार्यान्वयन गरिएको हो भन्ने विपक्षीहरूको तर्क नै निरर्थक देखिन्छ ।

११. मिति २०५५।७।१ को मन्त्रिपरिषद्को निर्णयमा हनुमानढोका दरबारक्षेत्रको भोगाधिकार काठमाडौं महानगरपालिकालाई दिने गरी कुनै निर्णय भएको देखिँदैन । यस्तो सरकारी स्वामित्वमा रहेको सम्पत्तिको प्रयोग गरी त्यस्तो सम्पत्तिबाट शुल्कसमेत उठाउन पाउने गरी व्यवस्थापन गर्ने विषयमा कुनै किसिमको करार गर्ने अधिकार काठमाडौं महानगरपालिकालाई रहेको देखिँदैन ।

१२. स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५

को दफा ९६(१)(ड)(१)(२) र (झ)(२) को अधिकार प्रयोग गरेर काठमाडौं महानगरपालिकाले पूरक करार गरेको भन्ने तर्क पनि विपक्षीबाट उठाइएको देखिन्छ । सो सम्बन्धमा उक्त कानूनी व्यवस्था हेर्दा, सो ऐनको दफा ९६ को खण्ड (ड) मा संस्कृतिसम्बन्धी कानूनी व्यवस्था रही सोको उपखण्ड (१) मा नगरपालिका क्षेत्रभित्रका साँस्कृतिक तथा धार्मिक महत्त्वका स्थानहरूको लगत तयार गरी तिनीहरूको मर्मत गरी संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्ने, गराउने र उपखण्ड (२) मा नगरपालिका क्षेत्रभित्रका पुरातात्त्विक वस्तु, भाषा, धर्म, कला र संस्कृतिको संरक्षण, सम्बर्द्धन एवम् प्रयोग गर्ने गराउने भन्ने देखिन्छ । त्यसै गरी उल्लिखित दफा ९६ खण्ड (झ) मा उद्योग तथा पर्यटनसम्बन्धी व्यवस्था रही सोको उपखण्ड (२) मा नगरपालिका क्षेत्रभित्रको प्राकृतिक, साँस्कृतिक तथा पर्यटकीय सम्पदाको संरक्षण, सम्बर्द्धन, विस्तार र सदुपयोग गर्ने गराउने भन्ने देखिन्छ । उल्लिखित कानूनी व्यवस्थाले काठमाडौं महानगरपालिकालाई त्यस्ता स्थानहरूको लगत राख्नेलगायत संरक्षण, सम्बर्द्धनमा सहयोगी र उत्प्रेरकको भूमिका प्रदान गरेकोसम्म देखिन्छ । तर उल्लिखित स्थानहरूको व्यवस्थापन र व्यावसायिक प्रयोगको लागि निजी क्षेत्रलाई भोगाधिकार सुम्पन सक्ने गरी अधिकार दिएको भने देखिँदैन । कानूनले दिएको अधिकार भन्दा बढी अधिकार प्रयोग गरेको विपक्षी निकायको कार्य विचारणीय देखिन्छ ।

१३. गौतम डङ्गोलको मुद्दाको आदेशमा सार्वजनिक सम्पत्तिको रूपमा रहेको सुन्धारा धरहराक्षेत्रको सम्भार, संरक्षण र व्यवस्थापन गर्ने जिम्मेवारी एवम् दायित्व बोकेको काठमाडौं महानगरपालिकाले उक्त सम्पत्तिलाई २० वर्षको लामो अवधिसम्मको लागि व्यावसायिक प्रयोजनमा

प्रयोग गर्न पाउने गरी उस्तै व्यवसाय सञ्चालन गर्ने व्यावसायिक सङ्गठनहरूका बीचमा प्रतिस्पर्धा नै नगराई अपारदर्शी किसिमबाट विपक्षीमध्येको साइडवाकर्स ट्रेडर्स प्रा.लि.सँग मात्र सम्झौता गरी सो क्षेत्रको भोगाधिकार हस्तान्तरण गरेको बिषयलाई कानूनरूपमा नै आपत्ति जनक रहेको अर्थमा ग्रहण गर्दै सार्वजनिक सम्पत्ति कुनै निजी कम्पनीलाई एकलौटीरूपमा हस्तान्तरण गर्दा व्यवसाय वृद्धिको उद्देश्यले मात्र उक्त क्षेत्रको दोहन हुन सक्ने सम्भावनालाई रोक्ने उद्देश्यले मिति २०६१।१।३१ को सम्झौताका शर्तहरू तथा अन्य व्यावसायिक सम्बन्धको बिषयलाई समेत सार्वजनिक हितको लागि समेत पुनरावलोकन गर्नु भनेकोमा सोतर्फ लाग्दै नलागी उक्त आदेशको कार्यान्वयन भन्दै मूल करारको बिषय वस्तु नै नभएको बिषयमा पुनः मूल करारकै पक्षहरूद्वारा प्रतिस्पर्धात्मकताको सिद्धान्त र पारदर्शिकताको सिद्धान्तसमेतको बेवास्ता गरी मूल करारकै निरन्तरता रहने गरी सञ्चालनको अधिकार नभएको हनुमानढोका दरबार क्षेत्रको बिषयलाई समेत समेटेर पूरक करार गर्नुलाई प्रचलित कानूनहरूको बेवास्ता र यस अदालतको पूर्वआदेशको अनुचित व्याख्या र विस्तार गरिएको रूपमा लिनुपर्ने हुन्छ । फैसलाले दिएको निर्देशन भन्दाबाहिर गई गरिएको कार्यले फैसला कार्यान्वयनको स्थान ग्रहण गर्न सक्दैन ।

१४. काठमाडौं महानगरपालिकाले संयुक्तरूपमा हनुमानढोका दरबार क्षेत्र र हनुमानढोका दरबार संग्रालय क्षेत्रमा प्रवेश शुल्क एकै टिकटमा रू.७५०।- संकलन गर्दै आएकोमा यस अदालतको मिति २०६७।१०।४ को आदेशबमोजिम धरहरा (भिमसेन स्तम्भ) को पहिचानलाई विश्वस्तरमा प्रचार प्रसार गर्नका निमित्त हनुमानढोका दरबार

क्षेत्र र धरहरा सुन्धारा सम्पदा क्षेत्रको एकीकृत, योजनाबद्ध र व्यवस्थापन सम्बन्धमा काठमाडौं महानगरपालिकाले तयार गरेको प्रस्तावबमोजिम हनुमानढोका दरबार क्षेत्रको उल्लिखित रू.७५०।- मा धरहरा सुन्धारा सम्पदा क्षेत्रको अवलोकनको लागि निर्धारित रू.२५०।- समेत एउटै टिकटमा रू.१०००।- लिने गरी एकद्वार टिकट प्रणाली अपनाइएको हो । सोको लागि संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालयको सहमति रहेको र यस सम्बन्धमा आवश्यक र उपयुक्त निर्णय काठमाडौं महानगरपालिका (बोर्ड तथा परिषद्) आफैले गर्न सक्ने भनी सङ्घीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालयसमेतले सहमति दिएअनुसार नै उक्त व्यवस्था लागू भएको भनी विपक्षी साइडवाकर्स ट्रेडर्सको लिखितजवाफ रहेको छ ।

१५. यस अदालतको उल्लिखित मितिको आदेशमा हनुमानढोका दरबार क्षेत्रको अवलोकनमा आउने पर्यटकहरूबाट उठाउने शुल्कको बारेमा कुनै कुरा उल्लेख भएको छैन । त्यस्तो शुल्क उठाउने कार्य सरकारी कार्यालय स्तरबाट नै हुँदै आएको देखिन्छ । अहिले धरहरा (भिमसेन स्तम्भ) क्षेत्रको पर्यटकको लागि लक्षित मिति २०६१।१।३१ को करारको विस्तार गरी पूरक करार गरेर हनुमानढोका क्षेत्रको अवलोकन भ्रमणमा आउने पर्यटकहरूबाट असुल गर्ने शुल्कलाई पनि समावेश गरी दुबै क्षेत्रको शुल्क एकीकृतरूपमा उठाउने जिम्मा विपक्षी साइडवाकर्स ट्रेडर्स प्रा.लि.लाई दिइएको देखिन्छ । सो आदेशमा विपक्षीमध्येको साइडवाकर्स ट्रेडर्स प्रा.लि.ले काठमाडौं महानगरपालिकालाई बुझाउनुपर्ने शुल्क तथा रकम विपक्षीहरूमध्येका काठमाडौं महानगरपालिका र साइडवाकर्स ट्रेडर्स प्रा.लि.दुबै पक्षको लागि वास्तविक, उपयुक्त,

मनासिब एवम् समयसापेक्ष हुने गरी निर्धारण गरी लागू गर्नु गराउनु भन्ने उल्लेख छ । तर सो आदेशमा हनुमानढोका दरबार क्षेत्रको शुल्कलाई व्यवस्थापन गर्ने सम्बन्धमा कुनै कुरा उल्लेख भएको देखिँदैन । यस्तो अवस्थामा उक्त आदेशको कार्यान्वयन भनेर दुबै क्षेत्रको शुल्क निर्धारण गरी एकद्वार टिकट प्रणाली लागू गर्नेसमेत गरी भएको पूरक करार सो आदेशानुसार पनि गैरकानूनी देखिन्छ । सो सम्बन्धमा निर्णय गर्ने अधिकार काठमाडौं महानगरपालिका बोर्ड तथा परिषद्लाई कानूनले दिएको देखिँदैन । २०५५।७।१ को मन्त्रिपरिषद् निर्णयमा समेत हनुमानढोका दरबार क्षेत्रको विषयमा करार गर्न पाउने अधिकार काठमाडौं महानगरपालिकालाई सुम्पेको देखिँदैन ।

१६. संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय र सङ्घीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालयले दिएको सहमतिलाई नेपाल सरकारको निर्णय मात्र सकिँदैन । त्यस्तो सहमतिको आधारमा फैसलामा नै उल्लेख नभएको पुरातात्विक र धार्मिक महत्त्वको सरकारी स्वामित्वको सम्पत्तिको विषयमा शुल्कसमेत उठाउन पाउने गरी करार गर्ने अधिकार काठमाडौं महानगरपालिकालाई हुँदैन ।

१७. हनुमानढोका दरबारक्षेत्रमा भ्रमण गर्ने पर्यटकहरूलाई पूरक सम्झौता हुनुपूर्व निजहरूबाट उठाउने शुल्कको हकमा कुनै ठेक्का वा करारको व्यवस्था गरिएको देखिँदैन । एकद्वार प्रणाली लागू हुनुअगावैको अवस्थामा धरहरा चढ्ने विदेशी पर्यटकहरूबाट रु.३००।- लिने गरेको र अहिलेको एकद्वार प्रणालीअन्तर्गत निर्धारण गरिएको रु.१,०००।- मध्ये काठमाडौं महानगरपालिकाको हनुमानढोका

संरक्षण कार्यक्रमद्वारा रु.५००।- (अक्षरूपी पाँचसय मात्र) र हनुमानढोका दरबार सङ्ग्रहालय विकास समितिद्वारा रु.२५०।-(अक्षरूपी दुईसय पचास मात्र) लिई आएकोमा विदेशी पर्यटकहरूलाई धरहरा चढ्ने/नचढ्ने विकल्प दिई धरहरा चढ्ने भएमा रु.२५०।- (अक्षरूपी दुई सय पचास) मात्र र अवलोकन भ्रमण मात्र गरी नचढ्ने भएमा रु.२००।- (अक्षरूपी दुईसय मात्र) थप गरी टिकट शुल्क क्रमशः रु.१,०००।- (अक्षरूपी एकहजार मात्र) र रु.९५०।-(अक्षरूपी नौ सय पचास मात्र) लिने गरिएको भन्ने विपक्षीतर्फका कानून व्यवसायीहरूको जिकिर देखिन्छ । शुल्क उठाउने सम्बन्धमा व्यवस्थापनको अधिकारै नपाएको क्षेत्रको पनि शुल्क निर्धारण गर्ने गरी गरिएको पूरक करार प्रचलित कानून र उल्लिखित मितिको फैसलासमेतको विपरीत भई बदरयोग्य देखिन्छ ।

१८. व्यावसायिक कार्य सञ्चालन गर्नेसमेतको दृष्टिले सरकारी सम्पत्तिलाई लिजमा सुम्पनुपर्दा उस्तै किसिमका अरू व्यावसायिक सङ्गठनहरूको बीचमा प्रतिस्पर्धा गराएर मात्र सुम्पनुपर्ने हुन्छ । प्रस्तुत विवादमा त्यस्तो हुन सकेको देखिँदैन । प्रतिस्पर्धा प्रबर्द्धनका सम्बन्धमा मौजुद कानूनी व्यवस्था हेर्दा प्रतिस्पर्धा प्रबर्द्धन तथा बजार संरक्षण ऐन, २०६३ को दफा ३ ले प्रतिस्पर्धा विरुद्धको सम्झौता गर्न रोक लगाएको देखिन्छ । उक्त ऐनको दफा ३ को उपदफा (१) मा “कुनै वस्तु वा सेवा उत्पादन वा वितरण गर्ने कुनै व्यक्ति वा प्रतिष्ठानले प्रतिस्पर्धा सिमित वा नियन्त्रण गर्ने उद्देश्यले त्यस्तै किसिमको वस्तु वा सेवा उत्पादन गर्ने अन्य कुनै व्यक्ति वा प्रतिष्ठानसँग एकलै वा सामूहिकरूपमा देहायको कुनै सम्झौता गर्न वा गराउन हुँदैन” भन्ने व्यवस्था

गरेको देखिन्छ । सो उपदफाको देहाय (च) मा “कुनै वस्तु वा सेवाको उत्पादन वा वितरण गर्ने व्यक्ति वा प्रतिष्ठानबीच आपसमा बजार विभाजन गर्ने” त्यस्तै ऐ.उपदफाको खण्ड (झ) मा “सार्वजनिकरूपमा आह्वान गरिएको बोलपत्र वा दरभाउपत्रउपर आपसी सहमतिबाट बोलपत्र वा दरभाउपत्र दाखिला गर्ने वा समान अङ्क वा अन्य विवरण उल्लेख गरी दाखिला गर्ने” भन्नेसमेतको व्यवस्था रहेको देखिन्छ । विपक्षी काठमाडौं महानगरपालिकाले विपक्षीमध्येको साइडवाकर्स ट्रेडर्स प्रा.लि.सँग मात्र एकलरूपमा करार गरी प्रतिस्पर्धाको प्रक्रियालाई अवलम्बन नै नगरी सरकारी सम्पत्तिबाट शुल्कसमेत उठाउने व्यवस्था गरेको देखिन्छ । प्रतिस्पर्धा प्रवर्द्धनका सम्बन्धमा मौजुद कानूनले व्यवस्था गरेका उल्लिखित कानूनी व्यवस्थाले कुनै वस्तु वा सेवा उत्पादन वा वितरण गर्ने कुनै व्यक्ति वा प्रतिष्ठानले प्रतिस्पर्धा सिमित वा नियन्त्रण गर्ने उद्देश्यले त्यस्तै किसिमको वस्तु वा सेवा उत्पादन गर्ने अन्य कुनै व्यक्ति वा प्रतिष्ठानसँग एकलै वा सामूहिकरूपमा कुनै सम्झौता गर्न स्पष्टरूपमा रोकेको देखिदा विपक्षीहरूबाट उक्त कानूनी व्यवस्थाले निर्धारण गरेको प्रक्रियालाई उल्लङ्घन गरेको अवस्था देखिन्छ । त्यसैले सार्वजनिक सरकारी सम्पत्ति निजी क्षेत्रले प्रयोग र सञ्चालन गर्ने प्रयोजनको लागि बिनाप्रतिस्पर्धा विपक्षी साइडवाकर्स ट्रेडर्स प्रा.लि.लाई सुम्पने गरी भएको विपक्षीहरूको कार्यले व्यावसायिकरूपमा स्थापित प्रतिस्पर्धात्मक सिद्धान्त र पारदर्शिताको सिद्धान्तसमेतको उल्लङ्घन हुन गएको देखिन्छ ।

१९. काठमाडौं महानगरपालिका सार्वजनिक निकाय रहेको र त्यस्तो निकायले भाडामा वा सेवा करारमा घर जग्गा लिनु पर्दा

सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को व्यवस्थाको पालना गरी खरिद गर्नुपर्ने भन्ने उक्त ऐनको दफा ४३ मा स्पष्ट व्यवस्था रहेको देखिन्छ । विवादित पूरक करार मिति २०६९।१२।५ मा भएको र सो ऐन २०६३।९।३० मा कार्यान्वयनमा आइसकेको अवस्थामा सो ऐनको व्यवस्थालाई अनदेखा गर्न मिल्दैन । साथै करारमा हनुमानढोका दरबार क्षेत्र र सुन्धारा-धरहरा क्षेत्रमा विद्युतको वैकल्पिक व्यवस्था (सोलार सिस्टम आदि) गरेर झिलिमिली पार्ने र सोसम्बन्धी खर्चको व्यवस्था करारको दोस्रो पक्ष अर्थात् विपक्षी साइडवाकर्स ट्रेडर्स प्रा.लि.ले गर्ने र हनुमानढोका दरबार क्षेत्रमा भत्केका, टुटफुट भएका वा मर्मत गर्नुपर्ने कुनै पनि स्थानलाई नेपाल सरकारको मापदण्ड अनुसार मर्मत गर्ने वा बनाउने, सो कार्यमा करारको दोस्रो पक्ष अर्थात् विपक्षी साइडवाकर्स ट्रेडर्स प्रा. लि.ले सघाउने कुरा उल्लेख भएको देखिन्छ । सो कार्यका लागि मीतव्ययीता, गुणस्तरीयता वा दिगोपना अभिवृद्धि हुने भएमा उपभोक्ता समिति वा लाभग्राही समुदायबाट गराउन सकिनेसम्बन्धी व्यवस्था उल्लिखित ऐनको दफा ४४ मा भएको देखिँदा सोको पनि विपक्षीहरूबाट अनदेखा गरी सो कार्यमा विपक्षी साइडवाकर्स ट्रेडर्स प्रा.लि.लाई नै संलग्न गराउने गरी करार गर्नुले सरकारी कामकारवाहीमा पारदर्शिताको अभाव रहेको देखिन्छ । सामान्य प्रकृतिको मर्मत सम्भार, सानातिना नियमित कार्य वा सरसफाइ जस्ता कार्य अमानतबाट काम गर्न वा उपभोक्ता समितिबाट काम गराउन सकिने भनी सो ऐनको दफा ४५ ले गरेको व्यवस्थालाई पनि विपक्षी निकायबाट पालना भएको देखिँदैन । त्यस्तो कार्यमा स्थानीय उपभोक्ता समितिलाई नै संलग्न हुने अवसर प्रदान गर्दा खर्चमा मीतव्ययीता हुने र स्थानीय

जनतालाई नै आफ्नो सरोकार भएको क्षेत्रको मर्मत सम्भार, सरसफाइ आदि गर्ने जिम्मा दिँदा त्यस्ता आयोजनामा स्थानीय जनताको अपनत्व बृद्धिसमेत भै त्यस्ता आयोजनाको दिगोपनामा अभिवृद्धि हुने भएमा त्यसरी काम गराउन नसकिने भन्ने हुँदैन ।

२०. विपक्षी साइडवाकर्स ट्रेडर्स प्रा. लि.ले सुन्धारा धरहरा क्षेत्रको मात्र व्यवस्थापन गर्ने अधिकार पाएकोमा व्यावसायिक स्वार्थको लागि असम्बन्धित अन्य पर्यटकीय स्थललाई सशुल्क उपयोग गर्न दिने गरी भएको करारले अन्य पर्यटकीय व्यावसायिक संस्थाहरूलाई प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता प्रदर्शित गर्न र प्रतिस्पर्धामा सहभागिता गर्ने अधिकारबाट बञ्चित गरेको देखिन्छ । पूरक सम्झौतामा कुनै दुरासययुक्त भावना (Malafide Intention) नरहेको भन्ने विपक्षीहरूका कानून व्यवसायीहरूको जिकिर रहे पनि मूल करारमा उल्लेख नै नभएको र मूल करारको विषयमा परेको मुद्दामा भएको आदेशमा समेत उल्लेख नै नभएको कुनै कुराको विषयलाई सो आदेशको कार्यान्वयनको नाममा समेट्न खोज्ने कार्यलाई अनुचित र अनियमित (Undue and Irregular) मान्नुपर्ने हुन्छ । सुन्धारा-धरहरा क्षेत्रको मात्र व्यवस्थापन गर्ने अधिकार पाएको विपक्षी काठमाडौं महानगरपालिकालाई पर्यटन व्यवसायमा टेवा पुर्याउने भन्ने नाममा असम्बन्धित क्षेत्रलाई समेटेर करार गर्ने अधिकार हुँदैन ।

२१. कुनै पनि सेवा सुविधाहरूको निर्बाधरूपमा उपभोग गर्ने भन्ने कुरा व्यक्तिको इच्छामा भर पर्दछ । आधुनिक उपभोक्तावादी सिद्धान्तले व्यक्तिलाई वस्तु वा सेवाको उपभोगको छनौट गर्ने अधिकार प्रदान गर्ने हुनाले कसैलाई जबर्जस्ती वस्तु वा सेवा उपभोग गर्न बाध्य

गर्न सकिँदैन । यदि त्यसो गरिन्छ भने त्यो व्यक्तिको वैयक्तिक अधिकारमाथिको हस्तक्षेप हुन जान्छ । आधुनिक उपभोक्तावादको मान्यतामा यस्तो कार्यलाई वाञ्छित मान्न सकिन्न । हनुमानढोका दरबारक्षेत्र वा हनुमानढोका दरबार सङ्ग्रहालय अवलोकन गर्न आउने पर्यटकहरूको चाहना त्यस क्षेत्रको अवलोकन गर्ने मात्र पनि हुन सक्छ । उनीहरूसँगबाट हनुमानढोका दरबारक्षेत्रको अवलोकनको लागि लिइने शुल्कमा सुन्धारा धरहरा क्षेत्रको अवलोकनको लागि लाग्ने शुल्कसमेत जोडी एउटै टिकट बिक्री गर्नु भनेको उनीहरूको इच्छा तथा चाहनाविपरीत जान बाध्य पार्नु नै हो । यसो गर्नुको साटो दुबै क्षेत्रको लागि छुट्टाछुट्टै दरबारको छुट्टाछुट्टै टिकटको व्यवस्था गर्न नसकिने भन्ने हुँदैन । छुट्टाछुट्टै टिकटको व्यवस्थाले धरहरा क्षेत्रको प्रचार प्रसार नहुने पनि होइन । छुट्टाछुट्टै दरको टिकटको व्यवस्था गरी कुन कुन स्थानको टिकट खरिद गरी अवलोकन गर्ने हो भन्ने कुरा पर्यटकहरूको इच्छामा नै छोडी पर्यटकीय चाहनाको कदर गर्नुपर्ने हुन्छ । यदि विदेशीका लागी गरिने यस्तो प्रबन्धमा पारदर्शिता तथा आवश्यक सजगता अपनाउन सकिएन भने यसले नेपालको समग्र पर्यटन व्यवसायमा समेत नकारात्मक असर पर्न सक्छ । यो कुरामा व्यावसायिक तथा सरकारी निकायसमेतले ध्यान दिनु जरूरी छ । तसर्थ विपक्षी काठमाडौं महानगरपालिका र साइडवाकर्स ट्रेडर्स प्रा.लि. बीच मिति २०६९।१२।०५ मा भएको पूरक करार प्रचलित कानून र व्यावसायिक प्रतिस्पर्धात्मक सिद्धान्त तथा पारदर्शिताको सिद्धान्तसमेतको विपरीत देखिन आयो ।

२२. अब तेस्रो प्रश्नतर्फ विचार गरौं । गौतम डङ्गोलको मुद्दामा यस अदालतबाट आदेश

हुँदा सर्वसाधारणको साँस्कृतिक तथा धार्मिक हकको प्रचलनमा अवरोध नआउने गरी उक्त (धरहरा क्षेत्र) को व्यवस्थापन गर्नु, गराउनु भनी निर्देशनात्मक आदेश जारी भएकोमा सो सम्बन्धी कार्य धरहरा क्षेत्रमै आबद्ध हुने गरी आदेशको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्नुको साटो उल्लिखित मुद्दाको विषयसँग असम्बन्धितरूपमा रहेको हनुमानढोका दरबारक्षेत्रका सर्वसाधारण जनताको साँस्कृतिक तथा धार्मिक हकको प्रचलनमा अवरोध आउने गरी सम्झौता गर्नुले उक्त फैसलाको वास्तविक कार्यान्वयन भएको पाइएन । जनताको साँस्कृतिक तथा धार्मिक हकको प्रचलनमा अवरोध आउने गरी विपक्षी निकाय तथा कम्पनीबीच सम्झौता हुनुले उक्त निर्देशनात्मक आदेशलाई अनदेखा गरिएको देखिन्छ । सार्वजनिक निकायको रूपमा रहेको विपक्षी काठमाडौं महानगरपालिकालाई यस अदालतबाट जारी भएको आदेश वा फैसलाको आफूखुसी व्याख्या गरी गलतरूपमा प्रयोग गर्ने अधिकार हुँदैन । कुनै घुमाउरो तरिकाबाट अदालतको फैसला वा आदेशको कार्यान्वयन गरे जस्तो गर्ने, फैसला वा आदेशको कार्यान्वयन नगर्ने र फरक परिणाम देखिने गरी कार्य गरिनुले अदालतको आदेश वा फैसलाको सम्मान गरेको नभई अनादर गरेको हुन्छ । यस्तो प्रवृत्तिले वैधानिकता नपाउने मात्र होइन यसले न्यायिक सुशासनको अभिवृद्धिमा टेवासमेत दिँदैन । यो कुरा विचारणीय छ ।

२३. हनुमानढोका दरबारक्षेत्रलाई समेत समेट्ने गरी भएको करारले त्यसक्षेत्रका स्थानीय जनताहरूको सामाजिक, धार्मिक तथा साँस्कृतिक चाड, पर्व, जात्रा, गुठी, धर्म आदि कार्य सञ्चालन गर्न पाउने हक हितमा प्रतिकूल असर

पुग्ने हुँदा उक्त करार बदर हुनुपर्छ भनी प्रस्तुत मुद्दामा सरोकारवाला स्थानीय पक्षले पनि मुद्दाको कारवाहीमा चासो देखाई सरिक हुन आएको देखिन्छ । विपक्षी काठमाडौं महानगरपालिकाले यस अदालतको आदेशको कार्यान्वयनको प्रगति विवरण सङ्घीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालयलाई पठाउने क्रममा सर्वसाधारणको साँस्कृतिक र धार्मिक हकको प्रचलनमा अवरोध नआउने सम्बन्धमा सदा झैं प्रचलित व्यवस्था अनुसार भै रहेको र कुनै समस्या नरहेको भनी लिखित जवाफमा उल्लेख गरेको भए पनि स्थानीय सर्वसाधारणबाट आपत्ति प्रकट भएको अवस्थाले विपक्षी महानगरपालिकाको उक्त लिखितजवाफ ब्यहोराको खण्डन भएको छ । स्थानीय सर्वसाधारणको प्रत्यक्षरूपमा गासिएको साँस्कृतिक र धार्मिक हक उपभोगको विषयमा कुनै कार्य गर्नुपूर्व त्यस्ता सरोकारवाला स्थानीय जनताहरूको समेत प्रत्यक्ष सहभागितामा उनीहरूको पनि सहमति लिएर त्यस्तो कार्य गर्नुपर्ने हुन्छ । स्थानीय सर्वसाधारणको साँस्कृतिक र धार्मिक हकमा प्रत्यक्ष असर पर्ने गरी भएको त्यस्तो कार्यमा त्यस्ता सर्वसाधारणको स्वीकृति छैन भने त्यस किसिमको कार्यले वैधानिकता नपाउने हुन्छ । यसै सम्बन्धमा करार ऐन, २०५६ को दफा १३(ग) ले “सर्वसाधारणले उपभोग गरिरहेको सुविधा कसैलाई उपभोग गर्नबाट रोक लगाइएको करार” बदर हुने करारअन्तर्गत राखेको पाइन्छ ।

२४. हनुमानढोका दरबार क्षेत्रको अवलोकनमा आउने विदेशी पर्यटकहरूलाई सुन्धारा-धरहरा क्षेत्रसम्म लैजाने प्रयोजनको लागि त्यस क्षेत्रमा प्रचार प्रसारका सामग्री वितरण, सूचना केन्द्र, पर्यटकहरूलाई आवश्यक पर्ने

सार्वजनिक शौचालय, चमेना गृह जस्ता पूर्वाधारका साथै हनुमानढोका दरबारक्षेत्रबाट धरहरासम्म पर्यटकहरूलाई आवत जावत गराउन सवारी साधनहरूको व्यवस्थापन गर्नु पर्दा हनुमानढोका दरबारक्षेत्रमा स्थानीय सर्वसाधारण जनताहरूले प्राचिन र परम्परागतरूपबाट मनाउँदै आएका चाड, पर्व तथा विभिन्न जात्राहरूको निर्बाध सञ्चालनमा कुनै न कुनैरूपबाट अवरोध पुग्छ । यसर्थ यस्तो संवेदनशील अवस्थामा रहेको स्थानको विषयमा कुनै निर्णय गर्दा त्यस क्षेत्रमा बसोबास गर्ने स्थानीय सर्वसाधारणहरूको सहमति जरूरी हुन्छ । सोकोविपरीत कुनै करार हुन्छ भने त्यस्तो करारले मान्यता पाउने भन्ने प्रश्नै आउँदैन । प्रचलित कानूनको विपरीत भएको करार कायम रहन सक्तैन ।

२५. निर्णयको लागि निर्धारण गरिएको चौथो प्रश्न सरकारी सम्पत्ति निजी क्षेत्रलाई प्रयोग र सञ्चालन गर्ने गरी सम्पदा निर्माण गरिनु पर्ने मापदण्डको विषयसँग सम्बन्धित रहेको छ । हनुमानढोका दरबारक्षेत्रको व्यवस्थापन निजी क्षेत्रलाई सुम्पने सम्बन्धमा यसअघि नेपाल सरकारबाट कुनै निर्णय भएको अवस्था देखिँदैन न त त्यस सम्बन्धमा कुनै कानूनी मापदण्ड नै निर्माण भएको देखिन्छ । सुन्धारा-धरहरा क्षेत्रको सञ्चालनको जिम्मा पाएको विपक्षी साइडवाकर्स ट्रेडर्स प्रा.लि. ले नै हनुमानढोका दरबार क्षेत्रको पनि व्यवस्थापनमा प्राथमिकता पाउनपर्ने कुनै कानूनी आधार र कारण रहेकै हो भने सो सम्बन्धमा नेपाल सरकारको तर्फबाट कुनै निर्णय भएको देखिँदैन ।

२६. यस अदालतको मिति २०६७।१०।०४ को आदेशमा पुरातात्विक तथा साँस्कृतिक महत्त्वको धरहरा र धरहरा

क्षेत्रलाई व्यवसायिकरूपमा प्रयोग गरी सोबाट बहाल तथा शुल्क असुल गर्ने अधिकार प्रदान गर्दा प्रचलित नेपाल कानून अनुसार अवलम्बन गर्नुपर्ने पारदर्शिता तथा प्रतिस्पर्धासम्बन्धी मान्य नियमहरूको पालना नगरिएको जस्तो गम्भीर प्रकृतिको अनियमितताको तथ्यलाई उठाएको र त्यस्तो क्षेत्रको प्रयोग र सञ्चालन गर्ने गरी दीर्घकालीन प्रकृतिको सम्झौता गरी निजी क्षेत्रलाई हस्तान्तरण गर्दा काठमाडौं महानगरपालिकाको तर्फबाट संस्थागत निर्णय नभएको कुरालाई उठाउँदाउठाउँदै सो सम्बन्धमा विचारै नगरी पुनः त्यस्तै गल्ती दोहोर्याउने काम विपक्षीहरूबाट भएको देखिन्छ ।

२७. सरकारी स्वामित्वमा रहेका साँस्कृतिक तथा पुरातात्विक महत्त्व बोकेका धरोहरहरूलाई व्यापार व्यवसायसमेत सञ्चालन गर्न पाउने गरी प्रयोग गर्न निजी क्षेत्रलाई भोगाधिकार प्रदान गर्दा निश्चित कानूनी मापदण्ड बनाएरमात्र हस्तान्तरण गर्नुपर्ने हुन्छ । त्यस्तो क्षेत्रमा कानूनी मापदण्डबिना नै विभिन्न व्यापारिक घर टहरा निर्माण गरी व्यापार व्यवसाय गर्न दिने कार्यले त्यस्तो क्षेत्रको साँस्कृतिक तथा पुरातात्विक महत्त्वलाई घटाउने मात्र होइन त्यस्ता क्षेत्रको उपेक्षा गरेको ठहर्न जान्छ । यस्तो महत्त्व बोकेका धरोहरहरूको संरक्षण र सम्बर्द्धन गरी विकास गर्ने दायित्व राज्य स्वयम् कै हुन्छ । यदि सो कार्य गर्न त्यस्तो क्षेत्र निजी क्षेत्रलाई सुम्पने हो भने पनि त्यस सम्बन्धमा प्रयोग र सञ्चालनको निश्चित कानूनी मापदण्ड आवश्यक मानिन्छ ।

२८. अब अन्तिम तथा पाँचौं प्रश्नको सम्बन्धमा विचार गर्दै मिति २०६९।१।३१ मा भएको पहिलो करारको निरन्तरता भनी सो

करारमा र सो करार बदर माग गरी दायर भएको रिट निवेदनमा भएको यस अदालतको मिति २०६७।१०।४ को आदेशमा समेत उल्लेख नभएको हनुमानढोका दरबार क्षेत्रलाई समावेश गरी विपक्षी काठमाडौं महानगरपालिका र विपक्षी साइडवाकर्स ट्रेडर्स प्रा.लि बीच भएको मिति २०६९।१२।५ को पूरक करार कानूनविपरीत र यस अदालतको उल्लिखित मितिको फैसलाको विपरीत रहेको भन्ने सम्बन्धमा माथि गरिएको विवेचनाले स्पष्ट गरिसकेको छ । अधिकार नै नभएको र असम्बन्धित विषयमा करार गर्ने अधिकार विपक्षीहरूलाई हुँदैन । मूल करारकै विषयमा सर्वोच्च अदालतले प्रश्न उठाई त्यसका विवादित शर्तहरूलाई सार्वजनिक हित निहित हुने गरी पुनरावलोकन गर्न आदेशसमेत भएकोमा सो आदेशको सही कार्यान्वयन गर्नेतर्फ लाग्दै नलागी विपक्षीहरूबाट सो आदेशको कार्यान्वयन गरेको भन्दै आदेशमा उल्लेख नभएको हनुमानढोका दरबारक्षेत्रको विषयमा समेत पूरक करार गरिएको विषयलाई कानूनानुरूप र फैसलाानुरूपको कार्य भन्न सकिने अवस्थै भएन ।

२९. यस अदालतको उल्लिखित मितिको आदेशले धरहरा क्षेत्रमा भएको मिति २०६१।१।३१ को करारनामालाई बदर नगरेको भन्ने मात्र आधारमा सो करारनामालाई वैध भएको सम्झन र पूरक करारसमेत उक्त वैध करारकै निरन्तरता हो भन्ने अर्थ गरी नयाँ विषय अर्थात् हनुमानढोका क्षेत्रको हकमा मूल करारका पक्षहरूबाट भएको मिति २०६९।१२।५ को पूरक करारनामालाई पनि उक्त फैसलाले मान्यता दिएको अर्थ गर्न मिल्दैन । यदि त्यस्तो सम्झने हो भने धरहरा क्षेत्रको प्रचार प्रसारको लागि भनेर जुनसुकै क्षेत्रको विषयमा पनि करार गरेर

विपक्षीलाई हस्तान्तरण गर्न दिनुपर्ने हुन्छ, त्यसो गर्न दिन कानून र सर्वोच्च अदालतको उल्लिखित मितिको फैसला दुबैले मिल्दैन । कानूनको गलत प्रयोग गरी निजी व्यावसायिक फाइदा लिने हक कसैलाई पनि हुँदैन ।

३०. अतः यस अदालतबाट मिति २०६७।१०।४ मा भएको आदेशले धरहरा क्षेत्रको व्यवस्थापनको सम्बन्धमा भएको मिति २०६१।१।३१ को करारनामालाई मात्रै सम्बोधन गरी निर्देशन दिएको, हनुमानढोका दरबारक्षेत्र नितान्त फरक पर्यटकस्थल भएको, उक्त स्थलको सम्बन्धमा धरहरा क्षेत्रको सम्बन्धमा भएको करार र सो सम्बन्धमा यस अदालतको आदेशले कुनै कुरा सम्बोधन नै नगरेको र त्यसक्षेत्रलाई धरहरा क्षेत्रसँग आबद्ध गर्ने गरी कुनै पनि आदेश निर्देशन नगरेको हुँदा मिति २०६७।१०।४ को यस अदालतको आदेशबमोजिम धरहराक्षेत्रको सम्बन्धमा भएको करारको दफाहरूमा आवश्यक परिमार्जन गरी व्यवस्थापन गर्नुपर्नेमा सोको उपेक्षा गरिएको देखियो ।

३१. यस अदालतको उल्लिखित मितिको आदेश र मिति २०६१।०१।३१ को करारको क्षेत्र भन्दाबाहिर गई फैसलामा दिइएको निर्देशनको समेत अनुचित तर्क र विस्तार गरी हनुमानढोका दरबार क्षेत्र अवलोकन भ्रमणमा आउने पर्यटकहरूलाई सुन्धारा धरहराक्षेत्रको पनि अवलोकन भ्रमण गराउने गरी धरहरा क्षेत्रको करारको पक्षलाई नै निजसँग भएको करार परिमार्जनको नाम दिई पूरक करार गरेको कानूनसङ्गत देखिएन । यस विषयमा करार ऐन, २०५६, प्रतिस्पर्धा प्रबर्द्धन तथा बजार संरक्षण ऐन, २०६३, सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ लगायतले

अङ्गीकार गरेको प्रतिस्पर्धात्मकताको सिद्धान्त र पारदर्शिताको सिद्धान्तको आधारभूत मर्मलाई उपेक्षा गरी सिमित संस्थाहरूको सहमतिको भर परी मूल करार नै नभएको हनुमानढोका दरबारक्षेत्रलाई समेत धरहरासँग सम्बन्धित करारको अङ्ग बनाई पूरक सम्झौता गरेकोबाट सम्बद्ध पक्षहरूले आफ्नो अधिकारक्षेत्रसमेत नाघी कानूनविपरीत कार्य गरेको देखिएकोले उक्त मिति २०६९।१२।५ को पूरक करारनामालाई मान्यता दिन वा कायम राख्न नमिली उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिदिएको छ ।

३२. धार्मिक, साँस्कृतिक तथा पुरातात्विक महत्त्व बोकेका यस्ता सम्पदाहरूको संरक्षण गर्नु राज्यको मुख्य दायित्व हुन्छ । यसो हुनाले कुनै गैरसरकारी वा निजी क्षेत्रलाई यस्ता सम्पदाहरूको व्यवस्थापन सुम्पनुपर्ने भएमा पनि के कस्तो अवस्थामा र के कसरी सुम्पने हो, त्यस सम्बन्धमा स्थानीय जनताको धार्मिक तथा साँस्कृतिक हकहरूसमेतको प्रतिकूल असर पर्न नदिन स्थानीय जनता, संस्कृतिविद्, पूरातत्त्वविद्, पर्यावरणविद् एवम् स्थानीय जनप्रतिनिधिहरूसमेत संलग्न विशेषज्ञ समूहको सहभागितामा कानूनी मापदण्ड बनाई कानूनको रीत पुर्याएर मात्रै त्यस्तो बन्दोवस्तको सम्झौता आदि गर्नु, सो बाहेक यस्तो महत्त्वपूर्ण सम्पदाको विकास संरक्षण र सम्बर्द्धनमा राज्यले जो चाहिने वैज्ञानिक एवम् व्यावहारिक उपायहरूको व्यवस्थापन प्रभावकारी हुने गरी अन्तिम जिम्मेवारीको निर्वाह गर्नु भनी विपक्षी नेपाल सरकारको नाममा परमादेशसमेत जारी हुने ठहर्छ । प्रस्तुत आदेशको जानकारी विपक्षीहरूलाई दिनु । साथै, प्रस्तुत आदेशको शीघ्र र प्रभावकारी कार्यान्वयनको लागि निरन्तर अनुगमन गर्नु भनी आदेशको जानकारी फैसला कार्यान्वयन निर्देशनालयलाई समेत पठाउनु ।

दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।
न्या.प्रकाश वस्ती

इति संवत् २०७० साल पुस १६ गते रोज ३ शुभम् ।
इजलास अधिकृत: बाबुराम सुवेदी

निर्णय नं.९१४८

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती
फैसला मिति : २०७०।११।१४।४
०६७-CR-०६७९

मुद्दा : कर्तव्य ज्यान ।

पुनरावेदक/वादी : देवनारायण यादवसमेतको
जाहेरीले नेपाल सरकार
विरूद्ध
प्रत्यर्थी/प्रतिवादी : जिल्ला सप्तरी, फर्सेठ गाउँ
विकास समिति वडा नं. १ बस्ने बेचु भन्ने
परमेश्वर यादवसमेत

- प्रतिवादीले प्लास्टिकको डोरीले घाँटीमा बेरी सास अवरुद्ध हुने गरी घाँटी कच्छ

भने त्यो मार्नलाई नै प्रयोग गरिने कार्य हो । मार्नलाई गरिएका कार्य रिस झोकमा गरिएका कार्य होइनन् र मर्छ भन्ने जानी जानी वा सो नियतले डोरी खोजी मृतकको घाँटी कसी सोही परिणामबाटै मृत्यु भएकोमा मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १४ नं. आकर्षित हुन नसक्ने ।
(प्रकरण नं.४)

पुनरावेदक/वादीका तर्फबाट : विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता गोपालप्रसाद रिजाल
प्रत्यर्थी/प्रतिवादीका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता सुन्दरलाल चौधरी र वैतनिक विद्वान् अधिवक्ताद्वय हरिशंकर कर्ण र कुमारी रेग्मी

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १, १३(३), १४, २५ नं. ।

सुरू तहमा फैसला गर्ने :

मा.जि.न्या.श्री ऋषिप्रसाद अधिकारी

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने :

मा.न्या.श्री शम्भुबहादुर खड्का

मा.न्या.श्री थीरबहादुर कार्की

फैसला

न्या.कल्याण श्रेष्ठ : न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ बमोजिम पुनरावेदन अदालत राजविराजको फैसलाउपर वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट पुनरावेदन पर्न आएको प्रस्तुत मुद्दाको सङ्क्षिप्त तथ्य एवम् ठहर निम्नबमोजिम रहेको छ :

जिल्ला सप्तरी, फर्सेठ गा.वि.स. वडा नं. १ स्थित दानर बाढी खोल्सीको डिलमा अन्दाजी ४।५ फिट गोलाईका आँपका काठ दाउराहरूको चिता बनाई चितामाथि उत्तर शिर,दक्षिण खुट्टा बनाई घोप्टो स्थितिमा जिल्ला सप्तरी फर्सेठ, गाउँ विकास समिति वडा नं. १ बस्ने बेचु भन्ने परमेश्वर यादवकी श्रीमती मीनादेवीको सेतो कपडाले ढाकेको अवस्थामा लास रही नजिकमा माटोको गाभी, लास बोक्ने बनाएको बाँसको फर्कि रहेको, अन्दाजी ५ फिट पूर्व उत्तर पट्टी मटितेलसहितको शिशी, कात्रो कपडा, तोरी, धूप आदि थियो । जलाउन तयारी हालतमा रहेको लास ढाकेको कपडा हटाई हेर्दा निज मीनादेवी यादवको लास निर्वस्त्र अवस्थामा रही मुखबाट रगत बगेको, बाँया अनुहारमा नीलो डाम जस्तो देखिएको, निधार सुन्निई टुटुल्को देखिएको, बायाँ गालासमेतमा नीलो डाम परेको, घाँटीमा वरिपरि डोरीले कसिएर काटिएको जस्तो डाम देखिएको, पिठ्युँको विभिन्न ठाउँमा रगत जस्तो देखिएको, दुबै खुट्टाको पिडुलामा डाम परेको, घा चोटहरू देखिएको घटनास्थल तथा लास जाँच प्रकृति मुचुल्का ।

२०३६ सालमा जातीय रीत अनुसार बेचु भन्ने परमेश्वर यादवसँग विवाह गरी दिएको मेरी बहिनी मीनादेवी यादवलाई मिति २०५८।१।१६ गते बिहानको राति अन्दाजी ४.०० बजे निजको श्रीमान् परमेश्वर यादवसमेतले कर्तव्य गरी मारी रामदिहल यादव, बट्टी यादवसमेतले मिली दानर नदीमा लगी जलाउन लागेको हुँदा कारवाही गरिपाउँ भन्ने देवनारायण यादवको जाहेरी दरखास्त ।

जिल्ला सप्तरी, फर्सेठ गाउँ विकास समिति वडा नं. १ स्थित एउटै आँगनको उत्तरतर्फ

परमेश्वर यादवको एउटा घर र मन्दिर, त्यसको पूर्व साइडमा कालीचरण यादवको घर, आँगनको पूर्वतर्फ सकलदेव यादवको घर, पश्चिममा परमेश्वर यादवको दोस्रो घर, दक्षिणसमेतमा परमेश्वर यादवको घर भई उक्त दक्षिणतर्फको घरमा मिति २०५८।१।१६ गते बिहानको रातिको ४.०० बजे मृतक मीनादेवी यादवको मृत्यु भएको भनिएको सुरु घटनास्थल भई घरभित्र हेर्दा सो कोठाभित्र परमेश्वर यादव र श्रीमती मीनादेवी यादव सुत्ने सरसामानहरू राख्ने ओछ्यान, बक्सा, घर भई उक्त घर भरखर लिपेको स्थितिमा रहेको खाटको ओछ्यानमा भएका लत्ता कपडाहरू छरपष्ट अवस्थामा देखिएको भन्नेसमेत सुरु घटनास्थल मुचुल्का ।

जिल्ला सप्तरी, फर्सेठ गाउँ विकास समिति वडा नं. १ बस्ने बेचु भन्ने परमेश्वर यादवलाई विवाह गरी दिएको मेरी छोरी मीनादेवी यादवलाई निजको श्रीमान् लगायतका घर परिवारले बारम्बार कुटपीट हेला होचो गर्दै आएकोमा मिति २०५८।१।१५ गते राति १२।१ बजेसम्म पनि निज छोरीलाई निजको श्रीमान् परमेश्वर यादवसमेतले बाँधछाँद कुटपीट गरी रहेको र निज राति अबेरसम्म रोइरहेको स्थानीय छर छिमेकीहरूले बताउनका साथै ऐ.१६ गते बिहान निज मीनादेवी यादव मरिन् अरे भनी निजको ससुरा अवधि यादव, श्रीमान् परमेश्वर यादव, ऐ फर्सेठ बस्ने छोरीकै काका ससुरा सकलदेव यादव, रामदिहल यादव, निजको छोरा बट्टी यादव, ऐ.ऐ बस्ने परमेश्वरको मित महेश्वर यादवसमेत मिली गुपचुपमा लास जलाउन लागेपछि स्थानीय मानिसहरूबाट हामी माइती पक्ष र प्रहरीमा खबर भई तत्काल घाटमा पुर्याई जलाउन लागेको स्थितिमा चितामाथि राखेको छोरी मीनादेवीको

लास प्रहरीसमेतले फेला पारी लास लिएर जाने मलामीलगायतका सबै मानिसहरू भागाभाग भई पक्राउ पर्न नसकेका हुँदा निजहरूलाई पक्राउ गरी कर्तव्य गरी ज्यान मारेकोमा कारवाही गरिपाउँ भन्नेसमेत मृतकको बाबु दोरिक यादवको जाहेरी दरखास्त ।

मिति २०५८।१।१५ गते प्रतिवादी बेचु भन्ने परमेश्वर यादवको घरमा महात्माहरूलाई भोज खुवाउने दिन भएको र परमेश्वर यादव र श्रीमती बीना भन्ने मीनादेवी यादवले उक्त दिन घर नलिपेको कारण झगडा परी परमेश्वर यादवले निजलाई कुटपीट गरी सोही कारण मीनादेवीले दिन भरी खानासमेत नखाएको राति पनि खाना खान नमानेपछि श्रीमान् श्रीमतीबीच पुनः झगडा कुटपीट भएको र राति अबेरसम्म मीनादेवी रोइरहेको सुनेकोमा ऐ.१६ गते बिहान मीनादेवीलाई छाति दुख्ने विमारी बढ्यो भनी बयल गाडामा राखी फकाइ हतारहतारमा जलाउन भनी दानर नदीतर्फ लगेकाले म परमेश्वर यादवकोमा घटनाबारे बुझ्न जाँदा राति झगडा भएपछि बेचु भन्ने परमेश्वर यादवले श्रीमती बिना भन्ने मीनादेवी यादवलाई घाँटी दाबी कर्तव्य गरी मारेको लास गाड्ने भनी घर सल्लाह हुँदा आफै झुण्डाएकोमा पुनः घर सल्लाह बाझी बिहानपख छाती दुख्ने विमारी भएको बहानामा अस्पतालतर्फ लगे जस्तो गरी केही पर पुर्याई बाटैमा मृत्यु भएको भनेर फर्काई लास जलाउन लागेको थाहा हुन आएको साथै घाटमा पुर्याई जलाउन तयार बनाएको मृतक लास प्रहरीले कब्जामा लिएको र सबै प्रतिवादीहरू भागाभाग भएकोले कानूनबमोजिम होस् भन्ने महादेवी यादवको कागज ।

जिल्ला सप्तरी, फर्सेठ गाउँ विकास समिति वडा नं. १ बस्ने मीनादेवी यादवको मृत्यु कुटपीट

एवम् घाँटीमा कसे वा दबाएका कारण श्वास प्रश्वास अवरूद्ध भई मरेको पुष्टि भएको सम्बन्धमा सम्बन्धित चिकित्सकको रायसहितको मीनादेवी यादवको लास पोस्टमार्टम रिपोर्ट ।

मिति २०५८।१।१५ गते बिहान घर नलिपेको निउँमा बुबा परमेश्वर यादव र आमा मीनादेवीबीच झगडा भई बाबुले आमालाई कुटपीट गरेको, सो दिन बेलुकासमेत आमाले खाना नखाई आँगनदेखि दक्षिणतर्फको घरमा गई सुत्नुभएको, पछि बुबासमेत उक्त घरमा गई सुत्नु भएको, आफू र दाजु सो घरको बरन्डामा सुतेकोमा ऐ.१६ गते बिहान आमाले झुन्डी आत्माहत्या गरेको कुरा बुबाले हल्ला गर्दा थाहा पाई हेर्दा झुन्डीएको डोरी काटीसकेको र घरभित्र भूइँमा ढली मृत्यु भएको स्थितिमा आमा मीनादेवीको लास देखेको हुँ । म नाबालक नै हुँदा राति के के भयो थाहा पाइँन भन्ने मृतकको छोरा वर्ष १५ को देवकुमार यादवको कागज ।

मृतक मीनादेवी यादवलाई निजको श्रीमान् परमेश्वर यादवलागायत घर परिवारले पहिलादेखि हेला होचो कुटपीट गर्दै आइरहेकोमा मिति २०५८।१।१५ गते घर नलिपेको निँहुमा निजका श्रीमान् परमेश्वर यादवले मरणासन्न हुनेगरी निजलाई कुटपीट गरेको, सोही दिन राति अबेरसम्म अवधि यादव, परमेश्वर यादव, निजको मित ऐ.वडा नं. २ बस्ने महेश्वर यादव, रामदयाल यादव, बट्टी यादवबीच अवधि यादवको खाली घरमा मीनादेवीलाई मार्नेबारे मत सल्लाह भई सोही योजना अनुसार सो दिन राति उल्लिखित प्रतिवादीहरू र परमेश्वर यादवका भाइ लुखिया भन्ने रामनारायण यादवसमेतको मिलोमतोमा मीनादेवी यादवलाई कुटपीट गर्नुको साथै घाँटी दबाई कर्तव्य गरी मारेकोमा झुन्डीई आत्महत्या

गरेको भन्नुपर्छ भनी घरायसी सल्लाह भएकोमा पुनः सल्लाह नमिलेपछि छाति दुख्ने विमारीले सिरियस भएको भनी ऐ. १६ गते बिहानको राति उपचारार्थ अस्पताल लगेको जस्तो गरी बाटैबाट लास फर्काई जलाउन लागेका हुन् भन्नेसमेत बच्चा यादवको कागज ।

मिति २०५८।१।१५ गते बिहान महात्माहरूलाई भोजन गराउने दिन भएकोमा श्रीमतीले घर नलिपेको कारण झगडा गरी मैले श्रीमती मीनादेवी यादवलाई सामान्य कुटपीट गरेको, सो रिसले केही नखाई ओछ्यानमा गई निज सुतेकी, बेलुकी खाना खान बोलाउँदासमेत नआई अन्य घर परिवार आआफ्नो ओछ्यान घरहरूमा सुती म सो राति ११ बजेतिर सुत्न जाँदा श्रीमतीले मसँगै पुनः झगडा गरी जथाभावी गाली गरेकाले सम्झाउन एक दुई थप्पड हिकाउँदा निजले मलाई उल्टै कुटपीट गरेकीले तत्काल आवेशमा आई सो कोठाभित्र रहेको पहेंलो रङ्गको प्लास्टिक डोरीले निज श्रीमतीको घाँटीमा कसी केहीबेर दुबै साइडबाट जोडले तानेकोमा निजको मृत्यु भएकोले रातिको २।३ बजेतिर श्रीमती झुन्डी मरेको भनेर बाबु अवधि यादव, भाइ रामनारायण यादव, काका सकलदेव यादवसमेतलाई बोलाई निजहरू आई घटनाबारे थाहा पाएकोले झुन्डीएको भनेपछि मृतकको शरीरमा घा चोटहरू छ, लास पोस्टमार्टम गर्दा उल्टो फसिन्छ । त्यो भन्दा छाति दुख्ने विमारीले सिरियस भएको भनी अस्पतालतर्फ लगे जस्तो गरी बाटैमा मृत्यु भएको भनेर फर्काई जलाउन घाट लैजानुपर्छ भन्ने मत सल्लाह भई सोही अनुसार गरी लास मलगायत बुबा अवधि यादव, भाइ रामनारायण यादव, काका सकलदेव यादव, निजको छोरा खुवलाल यादव, फसैँठ १ बस्ने अजयनारायण यादव, ऐ.

बस्ने हरिकिसुन यादव, पंचदेव यादव, धनश्याम यादवसमेत भई दानर नदी खोलिसमा लास लगी चिता बनाएर चितामा चढाई लास जलाउन लागदा तत्काल प्रहरी पुगी लास कब्जा गरेर मलगायतका मलामीहरू भागाभाग भएकोमा हाल पक्राउ परेको हुँ भन्नेसमेत प्रतिवादी बेचु भन्ने परमेश्वर यादवले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान ।

उक्त वारदात हुँदाको मिति र समयमा म ससुराली घर भारत, सदाहगड गंगापुर गएको थिएँ । परमेश्वर यादवको श्रीमती मीनादेवी झुन्डिएर मरेकोमा माइती पक्षले कर्तव्यमा उजुरी हालेका छन् अरे भन्ने घर आउँदा घर परिवार छर छिमेकीहरूले भन्दा चाल पाएको हुँ । मैले मारे मराएको होइन भन्नेसमेत प्रतिवादी रामदिहल यादवको बयान ।

मिति २०५८।१।१५ गते घर नलिपेको निहुँमा परमेश्वर यादवले श्रीमती मीनादेवीलाई कुटपीट गर्नुका साथै सोही रिसले खानासमेत नखाई आँगनदेखि दक्षिणतर्फको घरमा सुतेकी बुहारी मीनादेवी यादवले राति नै झुन्डी आत्माहत्या गरेको भनी ऐ १६ गते बिहानको राति ३।४ बजेतिर छोरा परमेश्वर यादवले बोलाउन आएकाले हेर्न जाँदा पहेंलो रङ्ग प्लास्टिक डोरीको आधा भाग घरको बलोमा झुन्डिएको वा आधा भाग डोरी बुहारी मीनादेवीको घाँटीमा रही डोरी काटिएको र निज ओछ्यान नजिक भूँमा ढलेकी मृत्यु भइसकेको देखेको, सो डोरी छोरा परमेश्वरले काटेको भनी आएको, तत्काल छोरा रामनारायण, भाइ सकलदेव, भतिज सुवलालसमेत आई सल्लाहा हुँदा लास झुन्डिएको भन्दा निजको जीउभरि घा चोट छ उल्टै फसिन्छ, बरू छाति दुखेको भनी अस्पतालतर्फ उपचारार्थ लगेको देखाई बाटैमा मृत्यु भएको भनेर फर्काई लास जलाउन लैजाने

भन्ने सल्लाह भई सोहीअनुसार गरी लासलाई जलाउन उल्लिखित प्रतिवादीलगायत छिमेकी अजयनारायण, हरि किसुन, पंचदेव यादवसमेत भई लासलाई घाटमा पुर्याई जलाउन लागदा प्रहरी पुगी लास कब्जा गरेको हो भन्नेसमेत प्रतिवादी अवधि यादवको अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान ।

वारदात हुँदाको समयमा आफू रोजगारको लागि भारत लुधियानामा रहेकोले घटनामा मेरो कुनै साथ सहयोग संलग्नता छैन । पछि घरमा आएपछि मीनादेवी झुन्डी आत्महत्या गरेकोमा प्रहरीमा खबर नदिई लास जलाउन लागेकोले प्रहरीले चितामा चढाई लास जलाउन लागेका बखत लास कब्जा गरेकोले परमेश्वर यादवसमेत भागाभाग भएका तथा माइती पक्षले कर्तव्यमा उजुरी हालेको छ भन्ने सुनी थाहा पाएको हुँ भन्नेसमेत प्रतिवादी बढी यादवले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान ।

पहिलादेखि श्रीमान् र घर परिवारले हेला होचो गरी बारम्बार कुटपीट गर्दै आइरहेको, अभियुक्त परमेश्वर यादवको श्रीमती मीनादेवी यादवले मिति २०५८।१।१५ गते घर नलिपेको भनी निजको श्रीमान्ले कुटपीट गरी घाइते बनाउनुका साथै उक्त दिन रातिसम्म पनि झगडा परी पुनः कुटपीट गरेका र अबेरसम्म मीनादेवी रोइरहेकोमा ऐ.१६ गते बिहान निज झुन्डिएर मरेकी भन्ने हल्ला चलेकोले हेर्न जाँदा लास कपडाले ढाकी आँगनमा राखेको देखेको, त्यसरी झुन्डिएको लास पोस्टमार्टम गराउनुपर्ने, प्रहरीमा उजुर दिनुपर्नेमा त्यतिकै परमेश्वर यादव, अवधि यादव, लुखिया भन्ने रामनारायण यादव, सकलदेव, रामदिहल, खुवलाल, बढी, अजवलाल, हरिकिसुन, पंचदेव, महेश्वर यादवसमेत मिली मुर्दा

बनाई घाटतर्फ लगेकाले मैले तत्काल प्रहरीमा आई घटनाबारे जानकारी दिएको हुँ भन्ने छोटेलाल यादवले गरेको कागज ।

मृतक मीनादेवी यादवलाई परमेश्वर यादवसमेतले कर्तव्य गरी मारेको र निज झुण्डी मरेको भनी गुपचुपमा लास जलाउन लागेकोमा प्रहरीले चाल पाई त्यसतर्फ प्रहरीहरू गाडीमा जाँदै गर्दा मलाईसमेत गाडीमा राखी लिएर गई उक्त स्थानमा पुग्दा हाल पक्राउ प्रतिवादीहरूलगायत लास लिई जाने मलामीहरू भागाभाग भएका र लास जाँच प्रकृति मुचुल्कामा उल्लेख भएअनुसारको लास प्रहरीले बरामद गरी ल्याएको भन्नेसमेतको डम्बर यादवले गरेको कागज ।

जाहेरी दरखास्तमा उल्लिखित सकलदेव यादव, महेश्वर यादव, परमेश्वर यादवलगायतको बयानबाट नाम खुल्न आएका लुखिया भन्ने रामनारायण यादव, खुवलाल यादव, अजयनारायण यादव, हरिकिसुन यादव, पंचदेव यादव, धनश्याम यादवसमेतका अभियुक्तहरू हाल गाउँ घरबाट भागी फेला पक्राउ गर्न नसकेको भन्ने प्रतिवादी प्र.स.नि.कुलबहादुर खत्रीको प्रतिवेदन ।

पहिलादेखि श्रीमान् सासू ससुरालगायत घर परिवारले हेला होचो गरी बारम्बार कुटपीट दुखः कष्ट भोग्दै आएका हाल मृतक मीनादेवी यादवले पटकपटक समाज राखी समझदारीसमेत गराएकोमा मिति २०५८।१।१५ गते घर नलिपेको निँहुमा निजको श्रीमान् परमेश्वर यादवले कुटपीट गरी निज मीनादेवी यादव घाइते भएको, उक्त दिन राति ८।९ बजेतिर परमेश्वर यादवको घरमा निजको मित महेश्वर यादव गएका, राति पुनः श्रीमान् श्रीमतीबीच झगडा परी मीनादेवीलाई कुटपीट गरेकोमा ऐ.१६ गते बिहान ६ बजेतिर मीनादेवी यादव मरिन् अरे भन्ने हल्ला चलेकोले

म तत्काल वडा अध्यक्ष भएको हैसियतले लास हेर्न जाँदा म पुगनुअगावै गुपचुपमा मृतक लास प्रतिवादी परमेश्वर यादव, अवधि यादव, सकलदेव यादव, खुवलाल यादव, महेश्वर यादव, परमेश्वरको भाइ लुखिया भन्ने रामनारायण यादवसमेत भई लास उठाई जलाउन लगेको थाहा पाएकोले मैले तत्काल प्रहरीमा खबर गर्न पठाएकोमा प्रहरीले लास दानर नदीको किनारमा चितामाथि राखी जलाउन लाग्दा फेला पारी ल्याएको र मानिस सबै तत्काल भागाभाग भएकोमा हाल पक्राउ परेका परमेश्वर यादव बयानमा साबितसमेत रहेको र कर्तव्यबाट मीनादेवी यादवको मृत्यु भएको भन्ने लास पोस्टमार्टम रिपोर्टसमेत हुँदा आवश्यक कारवाही होस् भन्ने वलदेव यादवको कागज ।

मृतक मीनादेवी यादवको मृत्यु मिति २०५८।१।१५ गते राति भई ऐ.१६ गते मात्र स्थानीय घर छिमेकीमा थाहा भएको, निजको मृत्यु आफैँ झुन्डिई आत्महत्याबाट भएको भनेको सुनेको, झुन्डिएको लास नदेखेको भनी ५ जनाको र निज आफ्नो कालगतिले मरेकी भन्ने सुनेको हो भन्नेसमेत बैजनाथ यादव, बलरामप्रसाद मण्डलसमेतको वस्तुस्थिति मुचुल्का ।

अभियुक्त बेचु भन्ने परमेश्वर यादवले श्रीमती बीना भन्ने मीनादेवी यादवलाई पहिलेदेखि नै हेला होचो गरी कुटपीट गर्ने गरेको, मिति २०५८।१।१५ गते बिहान पनि घर लिपपोत नगरेको बिषयमा कुटपीट गरेका, साँझमा अवधि यादव, परमेश्वर यादव, महेश्वर यादव, लुखिया भन्ने रामनारायण यादव, रामदिहल यादव, बट्टी यादव र सकलदेव यादवले मीनादेवीलाई मार्ने योजना बनाई महेश्वर यादवले मार्ने बचन दिएका, रातिको समयमा परमेश्वरले सोही निँहु झिकी कुटपीट गर्दा अवधि यादव, महेश्वर यादव, र लुखिया भन्ने रामनारायण,

रामदिहल, बट्टी र सकलदेव यादव भई घेराउ दिई सबैले कुटपीट गरी डोरीले घाँटीमा कसी राति नै मीनादेवीलाई कर्तव्य गरी मारी बिहान विरामी परेको भन्दै अस्पताल लगेको बहाना बनाई आधा बाटोबाट फर्काई लासलाई छिटो भन्दा छिटो जलाउने प्रयत्न गरेको पुष्टि हुन आएकाले अभियुक्त बेचु भन्ने परमेश्वर यादव, अवधि यादव, महेश्वर यादव, लुखिया भन्ने रामनारायण यादव, रामदिहल यादव, बट्टी यादव, र सकलदेव यादवलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १ र १३(३) नं. को कसुरमा ऐ.१३(३) नं बमोजिम सजाय गरी पाउन र ज्यान मारेको कुरा चाल पाएर पनि जाहेर गरी लास जाँच गराउनुपर्नेमा सो नगरी कसुरदारलाई बचाउने कुरामा सहमत गरी लास जलाउन मलामी जाने कार्य गर्ने हरीकिसुन यादव, खुवलाल यादव, अजवनारायण यादव, पंचदेव यादव, घनश्याम यादव, फेकुको छोरा पंचदेव यादव र महादेवी यादवलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको २५ नं. बमोजिम सजाय गरी ऐ को ४ नं. बमोजिम सबै प्रतिवादीहरूलाई थप सजाय गरिपाउँ । पक्राउ परेका प्रतिवादीहरू अवधिलाल यादव, परमेश्वर यादव, रामदिहल यादव र बट्टी यादवलाई अभियोगपत्र साथै पेस गरेको र फरार प्रतिवादीहरूको हकमा अदालतबाट म्याद जारी गरी माग दावीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेतको अभियोगपत्र ।

मृतक मीनादेवी मेरी श्रीमती हुन् । मिति २०५८।१।१५ गतेका दिन म र मृतक मीनादेवी आफ्नै घरको दलिनमा नाइलनको डोरी पासो लगाई आफैं झुण्डीई मरेकी हुन् । निज मीनादेवीसँग मेरो सो मिति भन्दा २ दिनअगाडि साधारण झगडा भएको थियो । के कति कारणले पासो लगाई मरेकी हुन् थाहा जानकारी छैन ।

प्रहरीलाई मैले खबर गरिन । खबर गर्नुपर्छ भन्ने कुरा थाहा थिएन । पासो लगाएको डोरी मैले नै काटिदिएको हुँ । छर छिमेकी भेला भएपछि जलाउनुपर्छ भनेकाले दानर नदीमा लगी लास जलाउन लाग्दा गाउँ घरका मानिस गई जलाउन नदिएको हो । मैले आफ्नी श्रीमती मीनादेवीलाई कुटपीट गरी कर्तव्य गरी मारेको होइन । अभियोगदावी झुट्टा हो भन्नेसमेतको प्रतिवादी परमेश्वर यादवले अदालतमा गरेको बयान ।

मिति २०५८।१।१२ गते नै म विदेश भारत ससुरालीमा गएको थिएँ । नौ/दश दिनपछि फर्किआएको हुँ । वारदातको बिषयमा मलाई थाहा छैन । मृतकको मृत्यु भएको खुलाउन सक्दिन । पूर्व रिसइबिको कारणले जाहेरी दिएको हुन् । महादेवीले किन त्यस्तो कागज गरिन् थाहा भएन । बयानमा लेखिएको व्यहोरा पढेर सुनाएको थिएन । डर त्रास देखाई सही छाप गराएको हो । छोटीलाल यादवले व्यापारको रिसइबिको कारणले कागजमा लेखाई दिएका हुन् । वलदेव यादवसँग लुटपीट कुटपीट मुद्दाको रिसइबिको कारणले घटनाको विवरणमा लेखाई दिएका हुन् । वस्तुस्थिति मुचुल्काको व्यहोरा यकीन भन्न सक्दिन । अभियोग दावीअनुसार मैले सजाय पाउनुपर्ने होइन भन्नेसमेत प्रतिवादी रामदिहल यादवले अदालतमा गरेको बयान ।

मृतक मीनादेवी मेरी भाउजु नाताकी हुन् । २०५७ साल माघ महिनामा म भारत लुधियानामा कमाउन गएको थिएँ । साउन भाद्रमा फर्की आएको हुँ । भाउजु मीनादेवीको मृत्यु भएको म फर्की आएपछि मात्र थाहा भएको हो । भाउजुको मृत्यु के गरी, को को भई कर्तव्य गरी भएको हो मलाई थाहा छैन । जाहेरी दरखास्त झुट्टा हो । परमेश्वर यादवको बयानमा उल्लेख

गरेको घटनामा मेरो संलग्नता छैन । घटनामा म नभएकोले कसरी निजको मृत्यु भयो म भन्न सकिदैन । मलाई अभियोगदावी अनुसार सजाय हुनुपर्ने होइन भन्नेसमेत प्रतिवादी बढी यादवले अदालतमा गरेको बयान ।

प्रतिवादी बेचु भन्ने परमेश्वर यादव मेरो छोरा र मृतक मीनादेवी बुहारी हुन् । मिति २०५८।१।१६ गते म घरमा थिइनँ । सो दिन बाबाजीहरूको भण्डारामा गएको थिएँ । जाहेरवाला प्रतिवादीहरूसँग मेरो भेट भएन । जाहेरी व्यहोरा झुठो हो । के कसरी मीनादेवी मरिन् थाहा भएन । अभियोग दावी झुठो हो । मलाई सजाय हुनुपर्ने होइन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी अवधलाल यादवले अदालतमा गरेको बयान ।

मिति २०५८।१।१५ गते बिहान ५ बजेसम्म राजविराज ५ को डेरामा थिएँ । त्यसपछि रायपुर १ बस्ने चन्दनलाल यादवको घरमा पूजा पाठमा र राति त्यहीँ बसी भोलिपल्ट ८,९ बजे डेरामा फर्किएँ । ५।७ दिन म फर्सेठ घरमै गएको छैन । सो दिन फर्सेठमा के भयो थाहा भएन । मैले मृतक मीनादेवीलाई कर्तव्य गरी मारेको तथा मेरो संलग्नता केही छैन । कसले कर्तव्य गरी मारेको हो थाहा छैन । पछि झुन्डिएर आत्महत्या गरेको भन्ने थाहा भयो । छोटेला, बलदेव, बच्चालालको छोरा शम्भुप्रसाद यादवसँग मुद्दा चलेको कारणले मेरो नाम पोल गरी प्रहरीमा झुठो बयान गरेको हो । मेरो कुनै कर्तव्यमा संलग्नता छैन । मलाई अभियोग दावीअनुसार सजाय हुनुपर्ने होइन भन्ने प्रतिवादी महेश्वरप्रसाद यादवले अदालतमा गरेको बयान ।

मिति २०५८।१।१४ गते कै दिन म सुनसरी ववियामा मेरो सम्धीको घरमा गई

ऐ.१७ मा मात्र घरमा आएको थिएँ । मिति २०५८।१।१५ मा कुनै कुटपीटको घटना भए नभएको म घरमा नहुँदा थाहा भएन । मीनादेवी यादवलाई मैले मारेको होइन र मेरो संलग्नतासमेत छैन । बलदेव र रामदिहल, बढी, बलदेव यादवबीच मुद्दा चलेको र पार्टीगत विरोधी भएको हुँदा फसाउने नियत लिई प्रहरीमा किटानी कागज गरी दिएका हुन् । जाहेरी झुठो हो । अभियोग दावीबमोजिम मलाई सजाय हुनुपर्ने होइन भन्ने प्रतिवादी सकलदेव यादवले अदालतमा गरेको बयान ।

जाहेरवाला र अन्य प्रतिवादीहरूलाई चिन्दछु । मिति २०५८।१।१५ गतेका दिन रात म गाउँ घरमा नभई बरहीविरपुर गाउँ विकास समिति वैरसु यादवको घरमा थिएँ । १८ गते फर्किएँ । कुनै कुटपीटको घटना भए नभएको थाहा भएन । जाहेरी दरखास्त झुठो हो । मीनादेवीलाई मैले मारेको छैन । मेरो संलग्नता छैन । मुद्दा चलेको र पार्टीगत विरोधी भएको हुँदा मविरुद्ध प्रहरीमा किटानी कागज गरी दिएका हुन् । अभियोग माग दावीबमोजिम मलाई सजाय हुनुपर्ने होइन भन्ने प्रतिवादी रामनारायण यादवले अदालतमा गरेको बयान ।

प्रतिवादीहरूका साक्षी दिगम्बर यादव, चन्दनलाल यादव, भोला यादव, दोरिक यादव, रामफल यादव, सत्यनारायण यादव, राजाराम यादव, शिवनारायण यादव, डम्बरको छोरा देवनारायण यादव, रोशन यादवसमेतको र वादीतर्फका साक्षीहरू महादेवी यादव, देवनारायण साह, मोतीदास भन्ने मोतीलाल यादव, जाहेरवाला वैरसुको छोरा देवनारायण यादव, बैघनाथ यादव, छेदी यादव, बच्ची यादव, छोटीलाल यादव, देवकुमार यादव र शव परीक्षण गर्ने चिकित्सक

तीर्थनारायणलाल कर्णसमेतले अदालतमा गरेको बकपत्र ।

वारदातको दिन बिहानदेखि मृतकलाई कुटपीट गरेको, शरीरको जत्रतत्र घा खत नीलडाम देखिनु, रातमा डोरीले घाँटी कसी मारेको भन्ने साबित रहेका प्रतिवादी बेचु भन्ने परमेश्वर यादव अदालतमा कसुरमा इन्कार हुँदा निजले आफ्नी श्रीमती बिना भन्ने मीनादेवी यादवलाई कर्तव्य गरी मारेको होइन भन्न मिलेन । निज कसुरदार हो भन्ने प्रमाणबाट पुष्टि भैरहेको देखिँदा प्रतिवादी बेचु भन्ने परमेश्वर यादवलाई अभियोग दावीबमोजिम ज्यानसम्बन्धीको महलको १ र १३(३) नं. को कसुरमा सोही ऐनको १३(३) नं. बमोजिम सर्वस्वसहित जन्मकैदको सजाय हुने ठहर्छ । प्रतिवादीहरू खुवलाल यादव, अजयनारायण यादव, हरिकिसुन यादव, मोतिलालको छोरा पञ्चदेव यादव, घनश्याम यादव, फेकुको छोरा पञ्चदेव यादव र महादेव यादवसमेत ७ जना पक्राउ परी वा हाजीर हुन नआई म्याद गुजारी बसेको देखिँदा निजहरूको हकमा अ.बं १९० नं. बमोजिम मुलतवीमा राखिदिएको छ । प्रतिवादी अवधि यादव, रामदिहल यादव, बट्टी यादव, सकलदेव यादव, लुखिया भन्ने रामनारायण यादव र महेश्वर यादवलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको २५ नं. बमोजिम जनही रू.२०।- (बीस) जरीवाना हुने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको सप्तरी जिल्ला अदालतको मिति २०६६।२।२७ को फैसला ।

मृतकलाई आफूले कर्तव्य गरी मारेको भनी देवनारायण यादव र दोरिक यादवसमेतले जाहेरी दरखास्त गरे पनि निजहरूले तथा वादी पक्षका साक्षीहरूले समेत अदालतसमक्ष बकपत्र गर्दा मृतकलाई मैले नमारेको भनी उल्लेख गरेका

छन् । प्रहरीमा भएको बयान मेरो स्वेच्छाले भएको होइन । अदालतसमक्ष मैले इन्कार बयान गरेको अवस्था छ । मृतक डोरीको पासोमा झुन्डिएर मरेको अवस्था छ । लास जाँच मुचुल्का विवादास्पद रहेको छ । लास जाँच मुचुल्काका मानिसहरूलाई नबुझी नझिकाई सो कागजलाई प्रमाणमा ग्रहण गर्न मिल्दैन । यसरी प्रमाणमा नलाग्ने कागज प्रमाणहरूको आधार लिई मैले मृतकलाई कुटपीट गरी हत्या नगरेको अवस्थामा सुरु सप्तरी जिल्ला अदालतबाट म प्रतिवादीलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १३(३) नं. बमोजिम सजाय गर्ने गरी भएको मिति २०६६।२।२७ को फैसला त्रुटिपूर्ण भएकोले सो फैसला उल्टी बदर गरी अभियोग दावीबाट सफाइ पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी बेचु भन्ने परमेश्वर यादवले पुनरावेदन अदालत, राजविराजमा गरेको पुनरावेदनपत्र ।

प्रतिवादीहरूले वादी दावी अनुसारको कसुर गरेको पुष्टि भैरहेको अवस्थामा यी प्रतिवादीहरूलाई दावी भन्दा कम सजाय गर्ने गरी सुरु सप्तरी जिल्ला अदालतबाट मिति २०६६।२।२७ मा गरेको फैसला कानूनी व्यवस्था र प्रमाण मूल्याङ्कनको दृष्टिबाटसमेत त्रुटिपूर्ण देखिएकोले सो फैसला बदर गरी यी प्रतिवादीहरूलाई सुरु अभियोग माग दावी अनुसार सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको वादी नेपाल सरकारका तर्फबाट पुनरावेदन अदालत, राजविराजमा परेको पुनरावेदनपत्र ।

सुरु सप्तरी जिल्ला अदालतले मनमानी तर्क गरी मृतक मीनादेवीको मलामी गएको भन्ने आधार लिई म पुनरावेदकलाई ज्यानसम्बन्धीको महलको २५ नं. बमोजिम रू.२०।- जरीवाना गर्ने गरी सुरु सप्तरी जिल्ला अदालतबाट मिति २०६६।२।२७ मा गरेको फैसला अन्यायपूर्ण

भएकोले सो फैसला उल्टी बदर गरी अभियोग दावीबाट सफाइ पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी महेश्वर यादवको पुनरावेदन अदालत, राजविराजमा परेको पुनरावेदनपत्र ।

जाहेरवाला देवनारायण यादव र प्रहरीमा कागज गर्ने देवकुमार यादवसमेतले पुनरावेदक/प्रतिवादीले मृतक मीनादेवीलाई घाँटीमा प्लास्टिकको डोरीले कसी ज्यान मारेको होइन भनी बकपत्र गरी दिएको साथै प्रतिवादीको मौकामा भएको बयान अन्य स्वतन्त्र प्रमाणबाट पुष्टि नभएको अवस्थामा निजलाई सुरु सप्तरी जिल्ला अदालतबाट सर्वस्वसहित जन्मकैद हुने ठहर्याई भएको फैसला फरक पर्न सक्ने हुँदा छलफलका लागि अ.बं. २०२ नं. बमोजिम पुनरावेदन सरकारी वकिल कार्यालय राजविराजलाई पेसीको सूचना दिई नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत, राजविराजको आदेश ।

प्रतिवादीसँग मृतक श्रीमतीलाई मारुपर्ने रिसइवि लाग रहेको नदेखिएको, श्रीमतीलाई मार्ने नियतले तयारी गरी कुटपीट गर्न गएको भन्ने अवस्था नरहेको, श्रीमतीले खाना नखाई सुत्न गएकोले खाना खान भनी प्रतिवादीले सम्झाउन जाँदा मृतक श्रीमतीले प्रतिवादीलाई गाली गरी कुटपीटसमेत गर्न आएबाट प्रतिवादी तत्काल आवेशमा आई कोठामै रहेको प्लास्टिकको डोरीले श्रीमतीको घाँटी कसेको कारणले प्रतिवादीको श्रीमती मीनादेवी यादवको मृत्यु हुन गएको देखिन आएकोले प्रस्तुत तथ्यका सम्बन्धमा ज्यानसम्बन्धीको महलको १३(३) नं. आकर्षित हुन नसक्ने भै ऐ.को १४ नं. आकर्षित हुने देखिँदा प्रतिवादीलाई ज्यानसम्बन्धीको महलको १३(३) बमोजिम सर्वस्वसहित जन्मकैदको सजाय गर्ने गरी सुरु सप्तरी जिल्ला अदालतबाट मिति

२०६६।२।२७ मा भएको फैसला मिलेको नदेखिँदा उल्टी भै प्रतिवादी बेचु भन्ने परमेश्वर यादवलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १४ नम्बरबमोजिम १०(दश) वर्ष कैदको सजाय हुने ठहर्छ ।

प्रतिवादीहरू महेश्वर यादव, अवधि यादव, लुखिया भन्ने रामनारायण यादव, रामदिहल यादव, बट्टी यादव र सकलदेव यादवको हकमा ज्यानसम्बन्धीको महलको १३(३) को दावी पुग्न नसक्ने गरी सप्तरी जिल्ला अदालतबाट मिति २०६६।२।२७ भएको फैसला मिलेकै देखिँदा सोतर्फको वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्तैन । प्रतिवादीहरू महेश्वर यादव, अवधि यादव, लुखिया भन्ने रामनारायण यादव, रामदिहल यादव, बट्टी यादव र सकलदेव यादवलाई रु.२०।- जरीवाना गर्ने गरी भएको फैसला उल्टी भई निजहरूले सफाइ पाउने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, राजविराजको मिति २०६७।३।९ को फैसला ।

प्रतिवादी परमेश्वर यादव र मृतक मीनादेवीबीच बिहानैदेखि झगडा भई कुटपीटसमेत भएको र राति पनि निजहरूबीच झगडा कुटपीट भएपछि प्रतिवादीले निज मृतक मीनादेवीलाई मार्ने योजना बनाई प्लास्टिकको डोरीले निजलाई झुन्ड्याई मारेको, सो कुरा निजले मौकामा गरेको बयानमा स्वीकार गरेको अवस्था हुँदाहुँदै निजले नियोजितरूपमा मृतकलाई मारी सो लास सद्गत गर्ने क्रममा अन्य प्रतिवादीले समेत सहयोग गरेको देखिएकोमा पुनरावेदन अदालत, राजविराजबाट प्रतिवादी परमेश्वरको कसुर मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १४ नं. अन्तर्गतको ठहराई निजलाई १० वर्ष कैद र अन्य

प्रतिवादीहरूलाई सफाइ दिने गरी भएको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा सो बदर गरी प्रतिवादीहरूलाई अभियोग मागदावीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको वादी नेपाल सरकारतर्फबाट यस अदालतमा परेको पुनरावेदनपत्र ।

मृतकको मृत्यु घाँटी कसेको कारण (Asphyxia due to strangulation) भएको र प्रतिवादीहरूमाथि ज्यानसम्बन्धीको महलको १३(३) नं. अनुसारको दावी भएकोमा ज्यानसम्बन्धीको महलको १४ नं. अनुसार सजाय हुने ठहर गरी भएको पुनरावेदन अदालत, राजविराजको फैसला फरक पर्न सक्ने देखिँदा अ.बं. २०२ नं. बमोजिम प्रत्यर्थी झिकाई आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेस गर्नु भन्ने मिति २०६९/२/७ को यस अदालतको आदेश ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसीसूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेस भएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक/वादी नेपाल सरकारतर्फबाट विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री गोपालप्रसाद रिजालले मिति २०५८/१/१५ का दिन प्रतिवादी परमेश्वर यादवको घरमा साधु महाजनहरूलाई खाना खुवाउने दिन भएको, सो दिन बिहान मृतक मीनादेवीले घर लिपपोत नगरेका कारण प्रतिवादी परमेश्वर यादव र मृतक मीनादेवीबीच झगडा भई प्रतिवादीले कुटपीट गरेकाले निज मृतकले केही काम नगरी सुतेकी र रातिसम्म निज मृतक नउठी पुनः प्रतिवादी परमेश्वर र मृतकबीच झगडा भई निज प्रतिवादीले पुनः मृतकलाई कूटपीट गरी क्लुषित भावना लिई मार्ने नै योजना बनाई प्लास्टिकको डोरीले निजको घाँटी कसी झुण्ड्याई मारेकोमा सुरू सप्तरी जिल्ला अदालतबाट प्रतिवादीहरूलाई अभियोग दावीबमोजिम सजाय गरिएकोमा पुनरावेदन अदालत, राजविराजबाट प्रतिवादी

परमेश्वर यादवलाई ज्यानसम्बन्धीको महलको १४ नं. र अन्य प्रतिवादीहरूलाई सफाइ दिने गरी भएको फैसला उल्टी गरी प्रतिवादीहरूलाई अभियोग दावीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भनी बहस गर्नुभयो ।

प्रतिवादी बेचु भन्ने परमेश्वर यादवका तर्फबाट विद्वान् अधिवक्ता श्री सुन्दरलाल चौधरी र प्रतिवादी परमेश्वर यादव एवम् अन्य प्रतिवादीहरूसमेतका तर्फबाट वैतनिक विद्वान् अधिवक्ताद्वय श्री हरिशंकर कर्ण र श्रुतीकुमारी रेग्मीले प्रतिवादी परमेश्वर यादवले पूर्वयोजना बनाई निज मृतकको कर्तव्य गरी मारेको नभै तत्काल उठेको रिस थाम्न नसकी प्लास्टिकको डोरीले घाँटी कसेका कारण निजको मृत्यु हुन गएको र अन्य प्रतिवादीहरू वारदातमा संलग्न नभएकोले प्रतिवादी परमेश्वर यादवलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १४ नं. को कसुर ठहर गरी निजलाई १० वर्ष कैद र अन्य प्रतिवादीहरूले सफाइ पाउने ठहर गरेको पुनरावेदन अदालत, जनकपुरको फैसला सदर हुनुपर्छ भनी गर्नुभएको बहससमेत सुनी मिसिल संलग्न कागजातहरूको अध्ययन गरी पुनरावेदन अदालत, राजविराजको फैसला मिलेको छ छैन, सोही बिषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

निर्णयतर्फ विचार गर्दा प्रतिवादी बेचु भन्ने परमेश्वर यादवले आफ्नी श्रीमती मीनादेवी यादवलाई मिति २०५८/१/१५ गते बिहान घर लिपपोत नगरेका कारण कुटपीट गरेका, साँझ पनि कुटपीट गरी प्लास्टिकको डोरीले घाँटीमा कसी मारेकाले सो कार्यमा अन्य प्रतिवादीहरू अवधि यादव, महेश्वर यादव, लुखिया भन्ने रामनारायण यादव, रामदिहल यादव, बट्टी यादव र सकलदेव यादवसमेत सहभागी भएकाले निजहरूलाई

ज्यानसम्बन्धीको महलको १ र १३(३) नं. को कसुरमा ऐ. १३(३) नं. बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेतको अभियोग माग दावी भएकोमा, सप्तरी जिल्ला अदालतबाट प्रतिवादी बेचु भन्ने परमेश्वर यादवलाई सर्वस्वसहित जन्मकैद र अन्य प्रतिवादीहरूलाई जनही रु.२०।- जरीवाना हुने ठहराई फैसला भएको देखिन्छ । सो फैसलाउपर पुनरावेदन अदालत, राजविराजमा पुनरावेदन परेकोमा पुनरावेदन अदालतबाट प्रतिवादी परमेश्वर यादवलाई ज्यानसम्बन्धीको महलको १४ नं. बमोजिम १० वर्ष कैद र अन्य प्रतिवादीहरूले सफाइ पाउने ठहरेकोमा सो फैसलाउपर वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन परी निर्णयार्थ पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा देहायका प्रश्नहरूमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

- (क) मृतकको मृत्यु कर्तव्यबाट भएको हो होइन ?
- (ख) मृतकको मृत्यु कर्तव्यबाट भएको भए उक्त वारदात आवेशप्रेरित वा मनसायप्रेरित कुन प्रकृतिको हत्या हो ?
- (ग) अभियोग दावीबमोजिम प्रतिवादीहरूलाई सजाय हुनुपर्ने हो होइन ?
- (घ) पुनरावेदन अदालत, राजविराजको फैसला मिलेको छ छैन ?

२. यसमा पहिलो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा, मृतक मीनादेवी यादवलाई मिति २०५८/१/१५ गते राति प्रतिवादी बेचु भन्ने परमेश्वर यादवले कर्तव्य गरी मारी सो कार्यमा अन्य प्रतिवादीहरूसमेत सहभागी भई मृतक लास गुपचुपमा जलाउन लागेकोले प्रतिवादीहरूलाई कारवाही गरिपाउँ भनी मृतकका दाजु देवनारायण यादव र बाबु दोरिक यादवको छुट्टाछुट्टै जाहेरी परी उठान भएको प्रस्तुत मुद्दाको

लास जाँच मुचुल्कामा मृतकको निधार, आँखा, गाला, पिठ्युँसमेतमा नीलडाम देखिएको, घाँटीमा डोरीले कसिएको डाम देखिएको भन्नेसमेत उल्लेख भएको देखिन्छ । प्रतिवादी परमेश्वर यादवले मौकामा अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष बयान गर्दा मिति २०५८/१/१५ मा घरमा बाबाजी साधु सन्तहरूलाई खाना खुवाउने दिन भएकोमा सो दिन बिहान मृतक मीनादेवीले घर लिपपोतसमेत नगरी झगडा गरेकाले बिहान २/३ झापड हानेको, त्यसपछि निज साँझसम्म नउठी खाना नखाई मसँग झगडा गरेकाले पुनः २/४ झापड हिकार्ई प्लास्टिकको डोरीले निजको घाँटी कसी जोडले तानेपश्चात् निजको मृत्यु भएको हो । सो हत्या म एकलै गरेको हुँ, अन्य कसैको संलग्नता छैन भनी कसुर गरेमा स्वीकार गरेको देखिन्छ । अन्य प्रतिवादीहरू रामदिहल यादव, अवधि यादव, बट्टी यादवसमेतले मौकामा बयान गर्दा कसुर गरेमा इन्कार रही बयान गरे तापनि प्रतिवादी परमेश्वर यादवको बाबु अवधि यादवले छोरा परमेश्वरले सो घटना गराएको र निज मृतकलाई औषधि गर्न लगने बहानामा सद्गत गर्न नदीमा लगेको हो भनी बयान गरेको र घटना विवरण सम्बन्धमा कागज गर्ने बच्चा यादव, छोटीलाल यादवसमेतले प्रतिवादी महेश्वर यादवको सल्लाह अनुसार नै प्रतिवादी परमेश्वर यादवले सो घटना घटाएका हुन् भनी कागज गरिदिएको देखिन्छ । यी प्रतिवादी परमेश्वर यादव सुरू अदालतमा बयान गर्दा कसुर गरेमा इन्कार रहे तापनि निजले प्रहरीमा गरेको बयानलाई खण्डित गर्न भने सकेको पाइँदैन । सगरमाथा अञ्चल अस्पतालबाट भएको शव परीक्षण प्रतिवेदनमा मृतकको मृत्युको कारण Asphyxia due to strangulation भन्ने उल्लेख भई मिसिल संलग्न रहेका अन्य तथ्यगत सबुद प्रमाणबाट यी

प्रतिवादी बेचु भन्ने परमेश्वर यादवले पटकपटक कुटपीट गरी प्लास्टिकको डोरीले घाँटी कसी निज प्रतिवादी परमेश्वरको कर्तव्यबाट मीनादेवी यादवको मृत्यु भएको पुष्टि हुन आयो ।

३. अब दोस्रो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा, प्रतिवादी परमेश्वर यादवले मृतक मीनादेवी यादवलाई मार्ने नियतले पटकपटक कुटपीट गरी प्लास्टिकको डोरीले घाँटी कसी निज मृतकको मृत्यु भएकोमा ज्यानसम्बन्धीको महलको १४ नं. आकर्षित हुन सक्तैन भन्ने वादी नेपाल सरकारबाट आफ्नो पुनरावेदनमा जिकिर लिएको देखिन्छ । मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १४ नं. हेर्दा “ज्यान मार्नाको मनसाय रहेनछ, ज्यान लिनुपर्ने सम्मको इवि पनि रहेनछ, लुकी चोरिकन हानेको पनि रहेनछ उसै मौकामा उठेको कुनै कुरामा रिस थाम्न नसकी जोखिमी हतियारले हानेको वा विष खुवाएकोमा बाहेक साधारण लाठा, ढुङ्गा, लातमुक्का इत्यादि हान्दा सोही चोट, पीरले ऐनका म्यादभिन्न ज्यान मरेमा दश वर्ष कैद गर्नुपर्छ ।” भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ ।

४. प्रस्तुत वारदातमा प्रतिवादी परमेश्वर यादवले मृतक मीनादेवीलाई बिहान र साँझसमेत गरी पटकपटक कुटपीट गरेको र सोपश्चात् प्लास्टिकको डोरीले घाँटी कसेपश्चात् निजको मृत्यु भएको भनी स्वीकार गरेको देखिन्छ । मृतक पत्नी आफैँ झुण्डी मरेको भन्ने देखिँदैन । यी प्रतिवादीद्वारा पटकपटकको कुटपीटपश्चात् मार्ने नियतले साधन खोजी गरी निज मृतकको हत्या गरिन्छ भने यस्तोमा मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १४ नं. आकर्षित हुन सक्ने अवस्था पनि देखिँदैन । प्रस्तुत घटनामा प्रतिवादीले प्लास्टिकको डोरीले घाँटीमा बेरी सास अवरूद्ध हुने गरी घाँटी कस्छ भने त्यो मार्नलाई नै प्रयोग गरिने कार्य हो । मार्नलाई गरिएका कार्य रिस

झोकमा गरिएका कार्य होइन र मर्छ भन्ने जानी जानी वा सो नियतले डोरी खोजी मृतकको घाँटी कसी सोही परिणामबाटै मृत्यु भएकोमा मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १४ नं. आकर्षित हुन नसक्ने हुँदा प्रस्तुत हत्या योजनाबद्धरूपमा गरिएको मनसाय प्रेरित हत्या नै भएको देखियो ।

५. अब तेस्रो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा, पटकपटकको कुटपीटपश्चात् मृतकको घाँटी कसी कर्तव्य गर्ने प्रतिवादी परमेश्वर यादव र सो कार्यमा सहयोग गर्ने अन्य प्रतिवादीहरूलाई अभियोग दावीबमोजिम ज्यानसम्बन्धीको महलको १३(३) नं. बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने पुनरावेदन जिकिरतर्फ हेर्दा प्रतिवादी परमेश्वर यादवले आफूले कुटपीट गरी प्लास्टिकको डोरीले घाँटी कसी मृतकको मृत्यु भएको भनी बयान गरेको, अन्य तथ्यगत प्रमाणबाट निजकै कर्तव्यबाट मृतकको मृत्यु भएको माथि विवेचित तथ्यबाट पुष्टि भै निजले मनसायपूर्वक नै हत्या गरेकोले निज प्रतिवादी परमेश्वर यादवलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १, १३(३) नं. को कसुरमा सोही १३(३) नं. बमोजिम सर्वस्वसहित जन्मकैद हुने ठहर्छ ।

६. ज्यानसम्बन्धीको महलको १३(३) नं. बमोजिमको अभियोग दावी भएका प्रतिवादीहरू अवधि यादव, रामदिहल यादव, सकलदेव यादव, लुखिया भन्ने रामनारायण यादव, महेश्वर यादव, बट्टी यादवको हकमा विचार गर्दा मुख्य प्रतिवादी परमेश्वर यादवले आफ्नी श्रीमती मीनादेवी यादवलाई आफूमात्र भई कर्तव्य गरी मारेको भनी मौकामा अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष साबित छन् । मृतकलाई घाँटी कसी मारिसकेपश्चात् प्रतिवादी परमेश्वरले सो कुरा आफ्नो बाबु प्रतिवादी अवधि यादव एवम् अन्य प्रतिवादीहरूलाई जानकारी गराएपश्चात् अन्य प्रतिवादीहरूले सो थाहा पाएपछि

मृतकलाई औषधि गर्न लग्ने बहाना गरी मृतकको लास जाँच नगरी दानर नदीमा लगी सद्गत गर्ने सल्लाह गरी सो लास दानर नदीमा लगी चिता बनाई सद्गत गर्ने क्रममा प्रहरीद्वारा सो लास बरामद भएको देखिँदा प्रतिवादीहरू अवधि यादव, रामदिहल यादव, सकलदेव यादव, लुखिया भन्ने रामनारायण यादव, बट्टी यादव, महेश्वर यादवको कसुर मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १३(३) नं. अन्तर्गतको नदेखिई ऐ. २५ नं. बमोजिमको देखिँदा निज प्रतिवादीहरू अवधि यादव, रामदिहल यादव, सकलदेव यादव, लुखिया भन्ने रामनारायण यादव, बट्टी यादव, महेश्वर यादवलाई ऐ. २५ नं. बमोजिम जनही रू.२०।- जरीवाना हुने ठहर्छ ।

७. अब चौथो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा माथि विवेचित आधार प्रमाणसमेतबाट प्रतिवादीहरू बेचु भन्ने परमेश्वर यादवको कसुर मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १, १३(३) नं. अन्तर्गतको ठहरी निजलाई ऐ. १३(३) नं. बमोजिम सर्वस्वसहित जन्मकैद र अन्य प्रतिवादीहरू अवधि यादव, रामदिहल यादव, सकलदेव यादव, लुखिया भन्ने रामनारायण यादव, बट्टी यादव, महेश्वर यादवको कसुर ऐ. २५ नं. अन्तर्गतको ठहरी सोही नं. बमोजिम जनही रू.२०।- जरीवाना हुने ठहरेकाले सप्तरी जिल्ला अदालतबाट मिति २०६६/२/२७ मा भएको फैसलालाई उल्टी गरी पुनरावेदन अदालत, राजविराजबाट मिति २०६७/३/९ मा प्रतिवादी बेचु भन्ने परमेश्वर यादवलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १४ नं. अन्तर्गत १० वर्ष कैद र अन्य प्रतिवादीहरू अवधि यादव, रामदिहल यादव, सकलदेव यादव, लुखिया भन्ने रामनारायण यादव, बट्टी यादव र महेश्वर यादवले सफाइ पाउने ठहर भएको फैसला उल्टी भै सुरु सप्तरी जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला सदर

हुन्छ । अरुमा तपसिलबमोजिम गर्नु ।

तपसिल

माथि इन्साफ खण्डमा लेखिएबमोजिम प्रतिवादी बेचु भन्ने परमेश्वर यादवको कसुर मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १३(३) नं. अन्तर्गतको ठहरी निजलाई सर्वस्वसहित जन्मकैद हुने ठहरी सप्तरी जिल्ला अदालतबाट मिति २०६६/२/२७ मा भएको फैसला सदर हुने ठहरेकाले सप्तरी जिल्ला अदालतले राखेको लगतबमोजिम निज प्रतिवादी परमेश्वर यादवलाई कैदमा राखी पुनरावेदन अदालत, राजविराजले १० वर्ष कैद गर्ने भनी राखेको लगत कट्टा गर्नु भनी सप्तरी जिल्ला अदालतमा लेखी पठाई अरुमा सप्तरी जिल्ला अदालतले राखेको लगतबमोजिम गर्नु भनी सप्तरी जिल्ला अदालतमा लेखी पठाउनु -१ प्रतिवादीहरू अवधि यादव, रामदिहल यादव, सकलदेव यादव, लुखिया भन्ने रामनारायण यादव, बट्टी यादव र महेश्वर यादवले मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको २५ नं. को कसुर गरेको ठहरी निजहरूलाई जनही रू.२०।- जरीवाना हुने ठहरी फैसला भएकाले निजहरूलाई सप्तरी जिल्ला अदालतले राखेको लगतबमोजिम सो जरीवाना असूल गर्नु भनी सप्तरी जिल्ला अदालतमा लेखी पठाउनु -----

-----२

दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु -----३

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या. प्रकाश वस्ती

इति संवत् २०७० साल फागुन १४ गते रोज ४ शुभम् ।

इजलास अधिकृत : कमलप्रसाद ज्ञवाली

निर्णय नं.११४९

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री कमलनारायण दास
फैसला मिति : २०६९।७।२७।२
०६३-CR-०६५०

मुद्दा : पदीय अधिकारको दुरुपयोग गरी
गैरकानूनीरूपमा सम्पत्ति आर्जन गरी भ्रष्टाचार
गरेको ।

पुनरावेदक/वादी : अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान
आयोगका अनुसन्धान अधिकृत शिवबहादुर
क्षेत्रीको प्रतिवेदनले नेपाल सरकार
विरुद्ध

प्रत्यर्था/प्रतिवादी : गुल्मी जिल्ला, अर्जे गा.वि.स.
वडा नं. २ घर भै हाल का.म.न.पा. वडा
नं. ३४ बुद्धनगर डेरा गरी बस्ने श्रम तथा
रोजगार प्रवर्द्धन विभागको शाखा अधिकृत
(अनुसन्धान अधिकृत) गणेश अर्यालसमेत

- आफ्नो नाममा जग्गा खरिद भै घर
निर्माणको लागि नक्सा पास गरेको भए
पनि निर्माण सम्पन्न हुनुअगावै ससिमरूपमा
सम्पूर्ण घर जग्गा बिक्री गरी अर्काका
नाउँमा गएको र खरिदकर्ताले बिक्रेताकै हो
भनी स्वामित्व समर्पण नगरेको अवस्थामा
पनि प्रतिवादीले बिक्री गरेपश्चात् पनि
निजकै स्वामित्वमा रहेको मान्ने कुनै कानूनी
एवम् विवेकसङ्गत आधार रहेन । यस्ता

तर्क गर्ने हो भने बिक्री गरेर पनि बिक्री
नहुने र बिक्री गरेपश्चात् पनि बिक्रेताले
बिक्री भएको सम्पत्तिउपर आफ्नो हकको
दावी गर्न सक्ने अनौठा सम्पत्तिसम्बन्धी
कानूनी अवधारणा विकसित हुन जाने ।

- कसैको नाउँमा सम्पत्ति लुकाउने कुरालाई
बेग्लै कानूनको माध्यमद्वारा नियमित गर्ने
व्यवस्था भएमा बाहेक भैरहेका कानून र
विधिशाल्त्रमा स्वीकृत नभएको यस्तो तर्क
गर्ने हो भने सम्पत्तिसम्बन्धी कानूनको
आधारभूत जग नै भत्किन जाने र कोही
पनि जग्गाधनी वा सम्पत्तिको मालिक
कानूनीरूपले सुरक्षित नरहने अवस्था
आउने ।

(प्रकरण नं. ९)

- खाता खोली बैङ्किङ कारोबार गर्नु
स्वाभाविकरूपमा भै रहने कुरा हो । त्यो
सञ्चय वा सुरक्षा वा जुनसुकै कारणले
खातामा जम्मा गरी कारोबार गरिदिएको
हुन सक्छ । खाताबाट झिकिएका
रकमहरू आफ्नो फौजदारी दायित्वबाट
बच्ने उद्देश्यले कतै लुकाएको भन्ने हो भने
त्यो तथ्यगत हिसाबले नै पुष्टि गर्नुपर्ने ।
- खाताबाट रकम झिकिनु नै रकम लुकाएको
अनुमानको आधार बन्न सक्तैन । यस्तो
प्रश्नहरूमा अपराध अनुसन्धानको पक्ष
सतही नबनी गम्भीर र क्षमतावान् हुन
जरूरी छ । यथार्थमा कुनै राष्ट्रसेवकले
अमूक सम्पत्ति कति आर्जित गर्‍यो भन्ने
प्रयोजनको लागि तत्काल कति उसको
साथमा वा नियन्त्रणमा छ भन्ने आधारमा
मूल्याङ्कन गरिने हो न कि कति थियो वा
हुन सक्थ्यो होला भनी अनुमान गर्ने हो ।

(प्रकरण नं. १०)

- मूलतः वादी पक्षले प्रतिवादीले गैरकानूनीरूपमा आय प्राप्त गरेको भनी अभियोग लगाउनुपूर्व निजको तत्कालिक निजी पारिवारिक आय र सम्पत्ति तथा निजको आफ्नो समग्र आयको वासलात वार्षिकरूपमा के कस्तो थियो भनी खुलाउन सकेको भए निजको आयको वैधता वा अवैधताको स्थिति प्रष्ट हुने थियो । अनुसन्धानको चरणदेखि नै बुझिएका परिवारका सदस्य भनेका व्यक्तिहरूलाई अविभाजित संयुक्त परिवारको सदस्य मानी बयान बरबुझारथ गरी सगोलमा नै आयको आँकलन गरी अभियोग लगाइएको अवस्था हुँदा अब प्रतिवादीलाई पारिवारिक संयुक्त आयको लिखतबाट छुट्याउन मिल्ने अवस्था नरहने ।

(प्रकरण नं. १५)

पुनरावेदक/वादीका तर्फबाट : विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता महेश थापा
प्रत्यर्थी/प्रतिवादीका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता यज्ञमूर्ति वन्जाडे, विद्वान् अधिवक्ता कल्याण पोखरेल र अधिवक्ता रामेश्वरप्रसाद कोइराला
अवलम्बित नजिर :
सम्बद्ध कानून :

- साविकको भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७
- भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९

सुरू तहमा फैसला गर्ने :

मा.न्या. श्री भूपध्वज अधिकारी
मा.न्या. श्री कोमलनाथ शर्मा
मा.न्या. श्री चोलेन्द्र शमशेर ज.ब.रा.
विशेष अदालत, काठमाडौं ।

फैसला

न्या. कल्याण श्रेष्ठ : विशेष अदालत काठमाडौंबाट भएको मिति २०६३।१०।२३ गतेको फैसलाउपर विशेष अदालत ऐन, २०५९ को दफा १७ बमोजिम दायर हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको सङ्क्षिप्त तथ्य एवम् ठहर यस प्रकार छ :

श्रम तथा रोजगार प्रवर्द्धन विभागका अनुसन्धान अधिकृत गणेश अर्यालले वैदेशिक रोजगारसम्बन्धी विभिन्न काम गरी लाग्ने खर्च र आवश्यक कागजात उल्लेख नगरी अनुचित लाभ लिई बालाजुको वनस्थलीमा घर निर्माण र रूपन्देहीमा आफ्नो मानिसको नाममा जमिन खरिद गरी कानूनबमोजिम पेस गरेको सम्पत्ति विवरण भन्दा अमिल्दो र अस्वाभाविक उच्च जीवनस्तर यापन गरी हैसियतभन्दा बढी सम्पत्ति आर्जन गरी कमाएको सम्पत्ति आफन्तको नाममा राखी लुकाउन खोजिरहेको हुँदा कारवाइ गरी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको मिति २०५९।५।२८ को अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगसमक्ष पेस भएको उजुरी ।

श्रम तथा रोजगार प्रवर्द्धन विभागका अनुसन्धान अधिकृत गणेश अर्यालले वैदेशिक रोजगार ऐन, २०४२ र नियमावली, २०५६ को बर्खिलाप हुने गरी अख्तियारको दुरुपयोग गरी मासिक १२५ अमेरिकी डलर भन्दा कम तलबमा कामदार पठाउन व्यवसायी कम्पनीहरूलाई स्वीकृति दिएको । मलेशियामा प्रचलित ऐन, नियमावलीले तोकेको विपरीत ढाँचामा वैदेशिक रोजगारका दरबन्दीहरूको सार्वजनिक विज्ञापन प्रकाशित गर्न व्यवसायीहरूलाई अनुमति दिएको । आवश्यक कागजात र लाग्ने खर्च उल्लेख नगरी कामदार पठाउने स्वीकृति दिएको । हलिउड मेनपावरलाई कामदारबाट

नियमविपरीत ८० हजार सेवा शुल्क असुलन अनुमति दिएको, कामदार छनौट गर्दा मन्त्रालयको प्रतिनिधि संलग्न नगराएको, स्वीकृति आवश्यक नपर्ने देश भारतका लागि कामदार पठाउन स्वीकृति दिएको, रोयल गोर्खा मेनपावर काण्डमा ठगिनेप्रति भन्दा ठगनेप्रति लचिलो भई अख्तियारको दुरुपयोग गरी अनुचित लाभ लिएको हुँदा छानबिन गरी कारवाही गरी पाउँ भन्नेसमेतको वैदेशिक रोजगार अध्ययन तथा सहयोग केन्द्र (फेस्क) नेपालका सदस्य मुकुन्द घिमिरेको २०५९।५।२७ को उजुरी निवेदन ।

चार वर्षअघिदेखि श्रम विभागमा कार्यरत शाखा अधिकृत गणेश अर्यालले विभिन्न म्यान पावरसँग मिली कारवाहीमा परेकाहरूसँग अकूत सम्पत्ति असुल गरी वैदेशिक रोजगारमा जानेलाई विचल्लीमा पारी ठगी गरेकोमा उजुरी गर्न जाँदा उल्टै धम्की दिएको । चार वर्षभित्रमा निज गणेश अर्यालले बालाजु वनस्थलीमा रू. एक करोड बीस लाखको महल बनाउन ठेक्का दिएको । ल कलेजमा बिहान अध्ययन गर्न रू. ५०,०००।- डिपोजिट गरी मासिक रू. ८,०००।- फिस तिरेको, तलबभन्दा बढी खर्च गरेको, सो पदमा बसी भ्रष्टाचार गरी भैरहवा, बुटवलमा बीस लाखको जग्गा किनेको, कमाएको अकूत सम्पत्ति लुकाउन खोजिरहेकोले निजको घरको फोटो संलग्न गरी यस पदमा बसी भ्रष्टाचार गरी कमाएको सम्पत्ति छानबिनपछि थाहा हुने भन्ने व्यहोराको मिति २०५९।६।१६ को कञ्चन रायमाझीसमेत जना चारको उजुरी निवेदन ।

२०५३ सालदेखि शाखा अधिकृत पदमा प्रवेश गरेका गणेश अर्याल श्रम तथा रोजगार प्रबर्द्धन विभागमा कार्यरत रहेको, ५ वर्षको अवधिमा विभागबाट सरुवा भई श्रम मन्त्रालयमा

सरुवा भएको ६ महिना मै निजामती सेवा ऐन, २०४९ को बेवास्ता गरी मन्त्रालयबाट सरुवा गरी भ्रष्टाचारको अलिखित इजाजत दिएकोमा जिम्मेवार निकाय मौन रहेको । त्यस स्थानमा रही हैसियत भन्दा बढी लाखौं सम्पत्ति आर्जन गरी आफ्नो नाम र आफन्तको नाममा राखी छुल्ने प्रयास हुन सक्ने भएकोले आवश्यक कारवाही अगाडि बढाइ पाउँ भन्नेसमेतको मिति ०५८।११।३ को अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगलाई बोधार्थ दिएको सुदर्शन कक्षपतीको उजुरी निवेदन ।

सगोलका परिवार र शसुरालीको विवरण, राष्ट्रिय वाणिज्य बैङ्क, थापाथली शाखास्थित व.हि. नं. ९७४५, आफ्नै र हिमालय बैङ्क, ठमेल ३६३५३० जे खातामा करिब २ लाख, वा.९ .प. ७८०२ को मोटरसाइकल आफ्नै नाममा भएको, घर जग्गा नारायण कार्कीलाई बिक्री गरेको, इचङ्कु नारायणमा जग्गा भएको भन्नेसमेतको मिति २०५९।६।१ को उजुरी निवेदन ।

श्रम विभागका गणेश अर्यालले श्रम विभागमा काम गरेको लगभग तीन (३) वर्ष भएयता सम्पत्ति आर्जन गर्न सफल भएको, काम गरेवापत घूस खाने र मेनपावरसँग वार्षिक २ लाखका दरले उठाउने गरेको, वनस्थलीमा १४ आनामा बनेको विदेशी नक्साको घर अन्दाजी ६० लाख पर्ने घर हालसालै ५ लाखमा बिक्री गरेको, गुल्मी जिल्लाको अर्जेमा घर खेत जग्गा अन्दाजी १० लाख पर्ने, बैङ्कहरूमा अन्दाजी ५० लाख नगद, भ्रष्टाचार गरेको रकमले बहिनी ज्वाइँलाई प्रतिव्यक्ति १० लाखका दरले खर्च गरी अमेरिका पठाएको । तीन वर्षअगाडि निजको सम्पत्ति तीन लाखजति रहेको विभागबाट पटकपटक सरुवा गर्दा पनि मन्त्रीहरूको सहयोग पाएर विभागमा

आउन सफल भएको। पुख्र्यौली सम्पत्ति बाहेक अन्य सम्पत्ति जफत गरी कारवाही गरी पाउँ भन्नेसमेतको गुल्मी जिल्लाका भ्रष्टाचार पीडितको उजुरी निवेदन।

श्रम तथा रोजगार प्रबर्द्धन विभागका शाखा अधिकृत गणेश अर्याल गुल्मी घर भै वनस्थलीमा घर बनाई बसेका छन्। निजले वैदेशिक रोजगार कम्पनीहरूबाट बिनाकारण शर्त बाँधी प्रतिव्यक्ति सिफारिश रू. ५००।- का दरले लिने गरेको। वैदेशिक रोजगारबाट पीडित व्यक्तिहरूले उजुर गरी पत्रको व्यक्तिसँग मोटो रकम लिई छोडने गरेको। यसरी कमाई गरी बुटवलमा करोडौंको घर जग्गा जोडेको, काठमाडौं वनस्थलीमा बिल्डिङ, श्रीमती र पिताका नाममा घडेरीसमेत जोडेको कुरा पुष्टि नहोस् भन्ने देखाउन बैङ्कबाट घर जग्गा धितो राखेर ऋण लिएको नाटक गरेको, अधिकृतको दशहजारसम्मको तलबले यतिविघ्न सम्पत्ति जोड्न नसक्ने, श्रम मन्त्रीको आशीर्वाद रहेको बुझिएको भन्नेसमेतको अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा दिएको पीडितको (बेनामी) उजुरी निवेदन।

वैदेशिक रोजगारमा जाने कामदारहरूको अन्तिम स्वीकृति तथा सोसँग सम्बन्धित केशहरूको अनुसन्धान अधिकृतको रूपमा काम गर्दछु। मैले सम्पत्ति न्यायिक जाँचबुझ आयोगमा मेरो र मेरो परिवारको सम्पत्तिको स्रोत खुलाई पेस गरेको छु। मेरो हैसियत मध्यम वर्गीय परिवार हो। पिता पुर्खाको इज्जत आमद अनुसार शिक्षा प्रदान गरेका छन्। म र मेरो संयुक्त परिवार कुनै न कुनै पेसा व्यवसायमा संलग्न छौं। सम्पत्ति न्यायिक जाँचबुझ आयोगमा पेस गरेको विवरणपछि दक्षिण कोरियाबाट दाजु उमाकान्त अर्यालले रू. १ लाख ६० हजार पठाउनु भएपछि मेरो श्रीमतीको बैङ्क

खातामा जम्मा भएको हुँदा नगद केही बढेको छ। आयोगमा पेस गरेको विवरणमा फरक छैन। फरक देखिए कानूनबमोजिम सजाय सहन तयार छु।

गुल्मी जिल्लामा घर जग्गा, रूपन्देही जिल्ला आनन्दवन गाउँ विकास समितिमा दाजुको नाममा एकतले घर, काठमाडौं जिल्ला, इचङ्कु नारायण गाउँ विकास समितिमा ७ आना जग्गा, राष्ट्रिय वाणिज्य बैङ्क तथा हिमालय बैङ्कमा २ लाख चानचुन नगद, आफू र परिवारका सदस्यसँग करिब २७/२८ तोला सुन, गाउँमा सामान्य लगानी उठ्न बाँकी छ। अङ्कमा यकिन गर्न सकिन। मेरो नाममा एउटा मोटरसाइकल बाहेक केही छैन। २०५१ सालमा सेवा प्रवेश गरेपछि गुल्मीका घर खेत बिक्री, दाजु डिलाराम भारतीय सेनाको २४ वर्षको पारिश्रमिक, भाउजु सरस्वती अर्यालको कम्प्युनिटि डेभलपमेन्ट प्रोजेक्टमा २०४५ देखि २०५२ सम्मको पारिश्रमिक, आफूसमेतको संयुक्त प्रयासबाट रूपन्देहीमा एक तले घर बनायौं र काठमाडौंमा एउटा घडेरी किन्यौं। पहाडमा लगभग बिक्री गरी सकेका छौं। पुख्र्यौली सम्पत्तिको बिक्री र आ-आफ्नो योगदानले स्रोत वृद्धि भएको हो।

संयुक्त परिवार छौं। छुट्टि भिन्न भएको छैन। हामीबीच के समझदारी भयो भने एक जना पहाडको पुख्र्यौली सम्पत्तिको हेरचार गर्ने, भारतीय सेनामा काम गर्ने, दाजु तराइतिर बस्ने, म काठमाडौंमा बस्ने। हाम्रो आपसी सल्लाह अनुसारको व्यवस्था संयुक्तरूपमा गरेका छौं। खर्च सल्लाहबाट औचित्यको दृष्टिले गर्छौं। दाजु उमाकान्तले रू. ६०/६५ हजार, डिलारामले भा.रू. १०/१२ हजार मासिक आमदानी गर्नु हुन्छ। भाउजु सरस्वतीको हेल्थपोष्टबाट प्राप्त

हुने आम्दानी र सानो मेडिकल पनि राख्नु भएकोछ । बुटवलमा भाउजुको तलबबाट खर्च हुन्छ । काठमाडौंमा मेरो खर्च घर भाडा, खाना, क्याम्पसको फीसमेतमा खर्च हुन्छ । रूपन्देहीमा भाउजुको नाममा मणिग्राम ने.बै.लि.मा खाता छ । अरू कसैको नाममा छैन । मेरो नामसमेत उल्लेख भएको घरको फोटो हेरे । वास्तविकता झुट्टा हो । २०५७ सालमा मैले उक्त घर निर्मित जग्गा खरिद गरेको हुँ ।

एकतल्ला ढलान गरेको अवस्थामा लागत बढी लाग्ने भएकोले २०५८ साउनतिर जग्गा तथा एक तला ढलान गरेको घर नै एघार लाखमा नारायणबहादुर कार्कीलाई बिक्री गरी एउटा आन्तरिक कागज गरिसकेको थिएँ । बिक्रीबाट प्राप्त रकममध्येबाट इचङ्कु नारायण गा.वि.स.मा जग्गा किनेँ । मेरो बदनाम गराउने उद्देश्यले उजुरी दिएको रहेछ । खरिद गर्नेले फाउण्डेसनमा घर बनाउँदै गरेको हुँदा मेरो नाम जोडियो । कुत्सित मनसायले मेरो क्यारियरमा धक्का पुर्याउने नियतले उजुरी गरेको देखिन्छ । मालपोत कार्यालयबाट प्रमाण झिकाई छानबिन गरे प्रष्ट हुनेछ । मैले उक्त जग्गा रू.५ लाख ३८ हजारमा खरिद गरेकोमा निर्माण सम्पन्न नहुँदै भुइँतला कै उक्त घर करिब ५ लाख जति खर्च भइसकेको थियो । गुल्मी, अर्जे-२ को घर जग्गा रो. ७ को सिन्दूरे भन्ने ठाँउको खेत बिक्रीको रकम, डिलारामको पारिश्रमिक, आफूले बचत गरेको रकमबाट निर्माण गरेको हुँ । श्रीमती मिडिलइस्ट मेनपावरमा काम गर्थिन् । त्यहाँ छाडी साउनदेखि राजधानी इन्टरनेशनल भन्ने मेनपावर कम्पनीमा काम गर्छिन् । तलब ५५००।- छ ।

प्राइभेट क्याम्पसमा एल.एल.एम. मा

पढ्दा फी अलि महँगो भएकोले सामान्य बचत मात्र हुन्छ । २०५१ सालदेखि २०५३ सालसम्म काठमाडौं भिमसेनगोलामा व्यापार गरेका थियौं । नायव सुब्बाको जागीर राजीनामा दिई सञ्चयकोष लिएको छु । भाउजु सरस्वती अर्यालको पनि सञ्चयकोष लिइसकेका छौं । आआफ्नो स्वार्जनबाट प्राप्त, विदेशबाट प्राप्त, साविकमा व्यापार व्यवसाय गर्दा प्राप्त रकमसमेतले घडेरीको व्यवस्था गरेका छौं । उपलब्ध भएसम्मको प्रमाण पेस गर्नेछु । इन्डियाबाट आफैं वा साथीमार्फत पैसा आउँछ । कोरियाबाट मान्छेहरू नेपाल फर्कदा ल्याउने गर्छन् । दुबैको हिसाब भुक्तान हुन गाह्रो पर्दछ । घर जग्गा बेच्दा भाउजु तथा श्रीमती साक्षी बसेका छन् । परिवारको सहमतिबाटै उक्त कार्य गरिएको हो ।

उमाकान्त एक वर्षअगाडि भान्जा पर्ने ध्रुव भण्डारीले पठाएको रिलेशन भिसामा दक्षिण कोरिया जानुभएको, ६५/७० हजार रूपैयाँ नेपाली पारिश्रमिक पाउनुहुन्छ । एक पटक गुल्मीका शिवलाल भण्डारीसँग र दुई पटक प्रकाश जिजीसँग पैसा पठाउनुभएको थियो । ठेगाना र व्यक्तिको याद हुँदैन । भक्तपुरकी श्रेष्ठ थरकी महिलामार्फत साँढे सात लाख रूपैयाँ आएको छ भनी खबर आएको छ । उक्त रकम लिन बाँकी छ । भाउजुले केही त लिनु हुन्छ नै । हालसम्म ६ लाख चानचुन आएको छ । मेरो राष्ट्रिय वाणिज्य बैङ्क, थापाथलीमा रहेको व.हि. नं. ९७४५।३२ को खातामा २०५६ सालमा विभिन्न जग्गा बिक्री गरेको रकम, दाज्युले इन्डियाबाट पठाएको रकम, सञ्चय कोष, भाउजुको सञ्चयकोष, व्यापारको रकमसमेत जम्मा भएको छ । उक्त रकम बुटवल तथा काठमाडौंमा जग्गा किन्न निकालिएको छ । खातामा जीतबहादुर

ज्ञवाली, हरिलाल भण्डारीले २ लाख २५ हजार पठाएका थिए । दिनेश अर्यालले १ लाख ६० हजार गाउँमा विदेश पठाई देऊ भनी बैङ्कमार्फत पठाएका थिए । उक्त रकम खातामा राखेकोमा पछि जाने बेलामा झिकेर सम्बन्धित ठाउँमा बुझाउँछन् । खातामा सञ्चित मेरो रकम होइन ।

२०५६ देखि श्रीमती वैदेशिक रोजगारसम्बन्धी काम काज गर्ने गर्दछिन् । चेक क-कस्को नाममा काटियो याद भएन । व्यवहारिक समस्याका कारण मेरो खाता प्रयोग भएको हो । हरिलाल ज्ञवाली, दिनेश अर्यालले बैङ्कबाट ड्राफ्ट बनाई पठाएको हो । अर्जुन भन्नेले पनि बैङ्कमा रकम जम्मा गरी झिकी लगेको छ । बैङ्कमा राख्ने र निकाल्ने गरे तापनि मेरो र श्रीमतीको बैङ्क खातामा एकपटक २२ लाख ब्यालेन्स रहेको थियो । श्रीमतीको नामको खातामा एक पटक १३ लाखसम्म जम्मा भएको छ । उक्त रकममध्ये ११ लाख घर जग्गा बिक्रीबाट प्राप्त रकम, भाइ पर्ने हिरालाल अर्यालको साला गहेन्द्र खरेललाई स्टुडेन्ट भिसामा अमेरिका पठाउनको लागि बैङ्क ब्यालेन्स सो (Show) गर्न दुई पटक गरेर लाख रुपैयाँ भरतपुर लगी फेरि ल्याइराखेको हो । कोरियाबाट विभिन्न मितिमा आएको करिब ६ लाखको रकम तथा ज्वाइँ गोपाल खरेल आयोया स्टेट अमेरिकामा कुल्लारसिंको नामबाट काम गरी रहनु भएकाले वेस्टर्न युनियन मनिट्रान्सफरबाट बौद्धकी निमा डोल्पा शेर्पाको श्रीमान् हस्ते विश्वनाथ अर्यालमार्फत आएको रकम जम्मा भएकोछ ।

२०५३ सालमा प्रशासकीय अदालतमा कार्यरत रहँदा राष्ट्रिय वाणिज्य बैङ्क, थापाथलीमा १७४५ को खाता खोलेको हो । बैङ्कको स्टेटमेन्टको जम्मा महलमा रु.३१ लाख २ हजार ५ सय तथा खर्च महलमा रु.३१ लाख १४ हजार

र बाँकी रु.१० हजार ५ सय उल्लेख भएको छ । हिमालय बैङ्क, ठमेलमा मेरी श्रीमतीका नाममा रहेको ३६३५३० जे को खातामा जम्मा २१ लाख २० हजार र बाँकी २ लाख ३६ हजार ९ सय ७८ स्टेटमेन्टमा उल्लेख भएकोछ ।

मालपोत कार्यालय, रूपन्देहीमा दर्ता रहेको जग्गा दाइ इन्डियामा रहनुभएकाले दाजुको तर्फबाट म बिदा लिई रूपन्देही गई हस्ताक्षर गरी खरिद गरेको कागज, दुर्गालाल भण्डारीसँग २०५५ भदौमा किनेको कागजातको आधारमा दाजुको नामको छाप बनाई रजिस्ट्रेसन लिखत गरेको हुँ । दाजुको नागरिकता छापको प्रमाण बनाई एकाघरका भाइका हैसियतले हस्ताक्षर गरेको छु । मन्जुरी वारिस केही थिएन । दाजु जवानमा प्रवेश भै हाल हवलदार हुनुहुन्छ । दाजुको तलब, टि.ए.डि.ए. गरी १२/१३ हजार भारतीय रुपियाँ पाउनुहुन्छ । पैसा उहाँको साथीहरूमार्फत आएको छ । औपचारिक माध्यमबाट नआएको हुँदा भाउजु एवम् परिवारका सदस्यको नामको कुनै प्रमाण पेस गर्न सकिँदैन । घर बनाएपछि मात्र २०५७ मा भाउजु रूपन्देही आउनुभएको हो । दाइ सिधै काठमाडौँ वा रूपन्देही भएर आउनुहुन्छ । मेरो परिवारको सम्पूर्ण व्यवहार मैले गर्ने गर्दछु । नेपाल बैङ्क लिमिटेड, मणिग्राम शाखा कार्यालयमा रहेको हि.नं. ७८३६ को बैङ्क स्टेटमेन्टमा रु.५,६४,८३१।- जम्मा भई खर्च रु.५,४४,०००।- र बाँकी रु.२०,८३०।- देखिन आउँछ । भाउजुको खातामा जम्मा भएको रकममध्ये दाइजो पेवा र स्व-आर्जनको रकम हो । दाजुले केही रकम जम्मा गर्नुभएको पनि छ । भाउजुको दाइजो पेवाको बारेमा स्पष्ट प्रमाण त छैन । थप रकमका बारेमा हामीलाई भन्नुभएको थिएन । भाउजुको खातामा दाजुको र

सगोल सम्पत्ति ज्यादै कम मात्र राखिएको छ ।

दाइ उमाकान्त अर्याल सन् २००२ को अप्रिलतिर गएको जस्तो लाग्छ । फोनमा कुरा हुँदा ६५/७० हजार पाउँछु भन्नुहुन्छ । प्रमाण मसँग छैन । कोरियाको वैदेशिक रोजगारसम्बन्धी विज्ञापन अनुसार कोरियन मुद्रा बन् ५९४९.५० को कोरियन मुद्रा रू.२२७५।०० प्रतिमहिना पाउने खुल्न आउँछ । मैले खुलाएअनुसार मासिक ३३/३४ हजार तलबमा अन्य भत्ता जोड्दा ६५/७० हजार पुग्दैन भन्न सकिँदैन ।

दाइ भारतीय सेनामा क्षेत्री थर लेखाई भर्ति हुनुभएको हो । मैले नागरिकता अनुसार डिलाराम अर्याल भनी खुलाएको छु । बुबाले भनेअनुसार आमाको पार्वती अर्याल भन्ने कुनै नाम नभएको एउटै नाम जीवकला हो । जग्गा बिक्री, विदेशबाट आएको रकम, विदेश जानेले जम्मा गरेको रकम, बालाजुको जग्गा बिक्री गरेको रकम, श्रीमतीको खातामा जम्मा गरिएको, घर कम्प्लीट नभएकोले लिखतमा उल्लेख नगरेको हो । घर अचल सम्पत्ति नै हो । जे जस्तो अवस्थामा घर भए पनि उल्लेख हुनुपर्दथ्यो । मैले सम्पत्ति न्यायिक जाँच बुझ्न आयोगमा बुझाएको विवरण तथा आयोगमा खुलाई पेस गरेको कागजातहरूबाट मेरा र परिवारका नाममा रहेको सम्पत्ति विवरण दुरूस्त मिल्न आउँछ । कुनै लुकाई छिपाएको छैन । बैङ्कमा जम्मा भएको सबै रकम मेरो हुँदैन । सम्पत्ति विवरणमा उल्लेख गरिएको रकम र लिखतमा उल्लिखित रकम फरक परेको छ । निश्चितरूपमा कागजात फरक परेको देखिन आउँछ । बरामद भएका कागजातमध्ये प्र.प.नं. १९९।०३७।३८ को प्रतिलिपिको बारेमा मलाई केही थाहा छैन । अनुभवको प्रमाणपत्र एकजना साथीले विदेश पठाई दिनुपर्यो भनी दिएका थिए । यस्ता कागजात राख्नु कानूनसम्मत हुँदैन

नै । रोजगारमा जानेले एकमुष्ट बुझाउनुपर्ने रकम खोल्ने गरेको देखिँदैन जुन नियमावलीले व्यवस्था गरेको छ । सरकारी निकायको पोष्टबक्स मेरो परिवारले प्रयोग गर्ने त कुरै हुँदैन र मिल्दैन पनि । बहिनी गोमा अर्यालको दुईवटा बैङ्कमा खाता छ । ज्वाइँले पठाएको पैसा ती बैङ्कमा विभिन्न मितिमा राखी कारोबार भएको छ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी गणेश अर्यालले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा गरेको बयान ।

२०५७ मा केही महिना मिडिल इष्ट मेनपावर कम्पनीमा काम गरें । २०५९।४।२० देखि राजधानी इन्टरनेशनल सर्भिस नामको मेनपावर कम्पनीमा लेखा व्यवस्थापकमा रू. ५०००।-मा काम गर्दैछु । नियममा अफिसको पैसा प्रयोग गर्न पाउने व्यवस्था छैन, गर्न मिल्दैन । हिमालय बैङ्कमा व.हि.नं. ३६३५३० जे. को खाता मिति २०५८।३।६ मा खोली आएको छु । पति गणेश अर्यालको ७८०२ नं. को मोटर साइकल छ । कसरी किन्नुभयो मलाई थाहा छैन । अन्यत्र खाता छैन । नगद सबै बैङ्कमा छ । हिमालय बैङ्कको मेरो खातामा रू. २९,३९,५८५।२३ देखिन आउँछ । सोमध्ये ११ लाख घर बेचेको रकम र रू. १ लाख ६० हजार माइला दाइले कोरियाबाट पठाएको रकम, जेठो दाज्यूले भारतीय सेनाबाट कमाएको पैसा, केही दाइजो पेवासमेतको रकम हो । जग्गा लिखत अनुसार रू.६ लाख १० हजारमा बिक्री गरेको भए पनि व्यवहारमा रू. ११ लाखमा भएको हो । रकम पटकपटक बैङ्कमा राखिएको मिति याद छैन । संयुक्त परिवार भएकोले सम्पूर्ण आय व्यय मेरो श्रीमान् गणेश अर्यालले गर्ने गरेको हुँदा उक्त रकम मेरो खातामा जम्मा भएको हो । सरस्वती अर्यालको रकमबारेमा मलाई थाहा छैन । केही पैसा घर व्यवहारमा आवश्यक भएकोले घरमा

पठाइयो र केही पैसा बैङ्कमा नै छ । लिखत व्यवहार फरक नहुनुपर्ने हो । मेरो खातामा वनस्थलीमा डेरागरी बस्ने गोमा अर्यालको पैसा छैन । कहिलेकाँही श्रीमान्सँग रकम भएको बेला जम्मा गर्ने गर्थे । बुबा र सरस्वतीलाई व्यक्तिमार्फत रकम पठाइन्थ्यो र कहिलेकाँही उहाँहरू नै आउने गर्नुहुन्थ्यो । कोरियाबाट हुण्डिमार्फत रकम आउँछ । इन्डियाबाट आफैँ ल्याएर दिनुहुन्छ । ल्याएर दिनेको नाम ठेगाना थाहा छैन । उल्लेख गरे बाहेक अरू कसैको रकम खातामा छैन । बैङ्क कारोबार, घर जग्गाको लिखतसमेत आपसी समझदारीमा भएको कागजात अनुसार घर, बाटो रकमसमेत देखाउनुपर्ने हो । त्यस्तो कार्य देखिएमा मउपरसमेत कानूनी कारवाही भए मन्जुर छ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी भागीरथी (भण्डारी) अर्यालले अख्तियार दुरूपयोग अनुसन्धान आयोगमा गरेको बयान ।

२०५७ देखि सत्यवती ओभरसिज नामको मेनपावर कम्पनीमा कार्यरत् रही भिसा लगाउने काममा दिल्लीमा छु । कि.नं. ९९१ को क्षेत्रफल ०-१३-५ जग्गा २०५८ भदौमा घरसहित किनेको हो । घरको पश्चिमपट्टि मोटरबाटो छ । एक तला घर रू. ७५,०००।- को मोटर साइकलसमेत पारीत खर्चसहित ११ लाख ५ हजारमा लिएको छु । घरको नक्साको रू. २६,०००।- अलग दिएको छु । कागजमा भएको सही मेरो हो । कागज लिनासाथै काम भएको हो । दिने गणेश अर्याल, लिने म नारायण कार्की हो । गणेश अर्यालसमेतले ऐनविपरीतको कार्य हुने गरी गरेको कागजमा देखिन आए पनि हाम्रो कुनै सल्लाह भएको छैन । कानूनबमोजिम भएमा सहने छु भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी नारायण कार्कीले अख्तियार दुरूपयोग अनुसन्धान आयोगमा गरेको बयान ।

कृषि बाहेक अरू पेसा छैन । भारतमा मिलिटरी पुलिसमा थिएँ । पेन्सन नहुँदै छोडी आएको । मेरो पत्नीको नाम जीवकला अर्याल हो र नागरिकतामा यही छ । सो बाहेक अरू बोलाउने नाम छैन । जेठा छोरा डिलाराम अर्याल भारतमा २५ वर्ष अघिदेखि आर्मीमा नोकरी गर्दछन् । जेठी बुहारी सरस्वती अर्याल बुटवल, आनन्दवन-५ मा बसोबास गर्छिन् । पहिले रेडक्रसमा र हाल हेल्थपोष्टमा कार्यरत् छिन् । माइलो छोरा उमाकान्त एक वर्षअघि जतिदेखि कोरियामा काम गर्छ । माहिली बुहारी रमा अर्याल गुल्मी, अर्जे मै मसँग बस्दछिन् । छोरी गोमा अर्यालको ९ वर्षअघि गोपालप्रसाद खरेलसँग विवाह भएको छ । पेसा अध्ययन गर्छिन् । कान्छो छोरा गणेश अर्याल श्रम तथा रोजगार प्रबर्द्धन विभागमा अधिकृत पदमा कार्यरत् छन् । कान्छी बुहारी भागिरथी भण्डारी अर्यालसँग २०५७ वैशाखमा काठमाडौँ मै विवाह भएको हो । हाल कुन अफिसमा कार्यरत् छन्, थाहा छैन । जेठो छोरा भारतमा जागिर खान जाँदा दिलाराम क्षेत्री लेखिएको छ । यहाँ दिलाराम अर्याल लेखे गरिन्छ । मसँग सल्लाह भएअनुसार अलगअलग ठाउँमा बसेका छन् । अंशबन्डा, मानु छुट्टिएको छैन । गुल्मी, अर्जे-९ मा मात्र जग्गा बाँकी छ । बन्डा नहुँदै र बन्डा भएपछि जग्गा बिक्री भएका छन् । छोराछोरीको विवाह म आफैँले गरी दिएको हो । गाउँमा जग्गा किनेको छैन र छोराहरूको नाउँमा पनि छैन । बेचेको जग्गाको रकम प्रायः गरी कान्छोले चलाई आएको छ । सुनचाँदी बाँकी छैन । विवाह घर व्यवहार, खेतीबाट र जागिरबाट आएको पैसा प्रयोग गरी भएको हो । मासिक रू.२००।- आइ.सी पाउँथे । अर्जे ९ कि.नं. १३२६ को जग्गा डिलाराम अर्याल भन्ने मेरो छोराको

होइन । नाता पर्देन । बन्डा अनुसार ६०-९-०-० जग्गा धनी प्रमाण पुर्जा अनुसार जग्गा रोपनी ४-११-३-१ खेत ३४-११-१-३ पाखोसमेत ३९-७-१-० बाँकी देखिन्छ ।

गणेश अर्यालले पस गरेको लिखत अनुसार बिक्री भएको हो । सो अनुसार र.नं. २९०६, १२८६,४००६, ३६८७, ३६८०, १५८०, २४०२, ३३०१ समेत ८ थानको रू. ३,३५,५००।- मा जग्गा बिक्री गरेको देखिन्छ । पुर्जा अनुसार बिक्री भै बाँकी हुने ०-५-१-३ समेत ३९-१२-२-३ मध्ये पाखो ३४-११-१-३, खेत ४-११-३-१ देखिन्छ । लिखत भाइ टिकाराम अर्यालसँग बाँडी लिएको रू. ६२,५००।- समेत रू. ३,९८,०००।- हुन आउँछ । सबै छोरालाई समान व्यवहार गर्नुपर्ने हुन्छ । छुट्टि भिन्न भएको छैन । कोरियाबाट आएपछि तिनै भाइको नाममा गरी दिने छु । जग्गा बेचेको रकम अरू छोरालाई म आफूले दिएको छैन । डिलाराम र गणेश अर्यालको नाममा जग्गा घर रहेको देखिन आयो तर उमाकान्तको नाममा देखिन आएन । यसरी फरक पारी सम्पत्ति राखन नमिल्ने हो । व्यवहारमा बन्डा नभएकोले यस्तो भएको हो । अरू प्रमाण छैन भन्नेसमेत व्यहोराको देवीराम अर्यालले अख्तियार दुरूपयोग अनुसन्धान आयोगमा गरेको बयान ।

श्रीमान् गोपाल खरेल २०५२ सालदेखि

अमेरिका जानुभएको छ । उहाँबाट प्राप्त हुने रकम वेस्टर्न युनियन मनि ट्रान्सफरबाट दाइका नाममा आउँछ । उहाँले नै लगेर मेरो खातामा भौचरसमेत भरी राखी दिनुहुन्छ । श्रीमान्ले आवश्यक परेको बेलामा पठाएको रकम कहिले १०/१५ दिनमा र कहिले महिना दिनमा आउँछ । राष्ट्रिय वाणिज्य बैङ्क, बानेश्वरको रू. १७,२५,५५८।-जम्मा भएको हि.नं. १७८४४ र राष्ट्रिय वाणिज्य बैङ्क, थापाथलीको हि.नं. ११८७९ को रू. २१,३९,६२२।-जम्मा भएको रकम मेरो हो । सो थापाथलीमा देवर विष्णु खरेल र बानेश्वरको खातामा दाइ गणेश अर्याल शेषपछिको हकवाला राखेको छु । खातामा अन्य कुनै रकम छैन । अमेरिकाबाट पठाउने रकम कूलतार सिको नामबाट आउने गर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको गोमा (अर्याल) खरेलले अख्तियार दुरूपयोग अनुसन्धान आयोगमा गरेको बयान ।

मालपोत अधिकृत समरबहादुर सिंह, नायव सुब्बा राजेन्द्र बुढाथोकी, अमिन सर्वजीतप्रसाद साह, ख. लक्ष्मणप्रसाद भट्टराई, माधवबहादुर पाण्डे (मालपोत कार्यालय, डिल्लीबजार) नायव सुब्बा तेजनिधि शर्मा पौडेल, ख. कृष्णकुमार के.सी, ख. पारसनाथ चौधरी, ख. तेजनारायण भण्डारी (मा.पो.का., रूपन्देही) ले अख्तियार दुरूपयोग अनुसन्धान आयोगमा गरेको बयान मिसिल सामेल रहेको ।

देवीराम अर्यालका नाममा देखिएको पैतृक जग्गा :

क्र.सं	जिल्ला/गा.वि.स.	वडा नं.	कि.नं.	क्षेत्रफल	किसिम	कैफियत
१	गुल्मी, अर्जे	९	१३१२	३-१०-०-१	खेत चाहार	४-११-३-१
२	"	"	१३११	०-१३-०-१	"	
३	"	"	१४३९	१-१२-१-३	"	
४	"	"	१५५४	०-१-१-०	"	

नेपाल कानून पत्रिका, २०७१, साउन

५	”	२	५२५	२-४-२-०	पाखो चाहार	३४-११-१-३
६	”	”	५६१	१-३-०-३	”	
७	”	९	५५६	०-२-०-२	”	
८	”	”	१३५३	४-१५-१-३	”	
९	”	”	१३४९	३-७-२-३	”	
१०	”	”	१३५२	५-४-३-३	”	
११	”	”	१४४०	५-१२-३-३	”	
१२	”	”	१६६३	१-०-०-०	”	
१३	”	२	७९१	२-०-२-२	”	
१४	”	९	१७६९	८-८-०-०	”	

जम्मा खेत पाखो ३९-७-१-०

उपर्युक्त पैतृक जग्गा बाहेक प्रतिवादीका बाबुले गुल्मी जिल्ला, अर्जे गाउँ विकास समिति स्थित अंशबन्डाबाट प्राप्त गरेको जग्गामध्ये मिति २०४४।१।१६ देखि २०५५।१२।१६सम्म ८ पटक गरी क्षेत्रफल ५९-३-२-१ रोपनी जग्गा रु. २,९०,०००।-मा बिक्री गरेको देखिएको छ । सो जग्गा बिक्री गरी प्राप्त भएको आम्दानीले

रूपन्देही जिल्ला, आनन्दवन गाउँ विकास समिति वार्ड नं. ५ मा जम्मा क्षेत्रफल ०-४-० विगाहा घडेरी जग्गा पैतृक सम्पत्तिका हकवालाहरूलाई बसोबास गर्न पुग्न सक्ने गरी खरिद गरेको र सोही जग्गामा रु. १० लाख मूल्यभन्दा बढीको घर निर्माण गरेको देखिन्छ ।

गणेश अर्याल र निजका दाजुका नाममा रहेको घर जग्गा विवरण :

क्र. सं.	घर जग्गाको विवरण	जग्गा धनीको नाम र नाता	खरिद मिति र मूल्य	जग्गाको हालको मूल्य रु.	घरको हालको मूल्य रु.
१	रूपन्देही आनन्दवन गा.वि.स. ५ (क) क्रि.नं. २७७ र २७८ क्षे.फ. ०-२-० र ०-२-० विगाहा	डिलाराम अर्याल	२०५५।९।२६ रु. ५६,०००।-	८,००,०००।-	१०,१४,४५८।१२
२.	का.म.न.पा. १६ बालाजु ५(ख) क्रि.नं. ९९१ क्षे.फ. ०-१५-१-० रोपनी	गणेश अर्याल	२०५७।५।२८ रु.२,९५,५००।-	२२,८७,५००।-	२०,६२,४१६।६७
३.	का.जि. ९(ख) बालाजु ६२७ क्रि.नं. ०-६-०-१ क्षे.फ.	”	२०५८।१२।२९ रु. ९५,०००।-	४,५४,६८७।२५	-
जम्मा:-			रु.४,४६,५००।-	३५,४२,१८७।२५	३०,७६,८७४।७९
घर र जग्गा दुबैको रकम जोड्दा हुन आउने कुल रु.			६६,१९,०६२।०४		

बैङ्क तथा वित्तीय संस्थामा रहेको नगद मौज्जात तथा कारोबार विवरण :

क्र. सं.	नाम	वित्तीय संस्था बैङ्क	जम्मा रकम		कुल जम्मा रू.	खाता क्रि. नं. र सिम	खाताखोली जम्मा गरेको मिति	आयस्रोत	कैफियत
			जम्मा गरेको रू.	व्याज रू.					
१	गणेश अर्याल	रा. व. बैङ्क, थापाथली	२९,९४,७३५।-	१,९९,२६५।-	३१,१४,०००।-	हि.नं. ९७४५	०५३।२।१७		१०,५००।- बाँकी
२	भागिरथी भाण्डारी अर्याल	हिमालय बैङ्क, ठसल	२१,२०,०००।-	१८,०६२।२३	२१,३९,५८५।५०	ब.हि. ३६३५३०/जे	०५८।३।६		२३,६९,७८।५० बाँकी
जम्मा					५२,५३,५८५।०				
३	सरस्वती अर्याल	ने.बै.लि., मणिग्राम	५५,९६००।-	५३३९।-	५६,४८३९।-	ब.हि. ७८३६	०५६।२।१३		२०,८३९। बाँकी
४	गोमा अर्याल (खरेल)	रा.वा. बैङ्क, थापाथली	२०,९१८१५।-	४७,८०७।-	२१,३९,६२२।-	ब.हि.नं. ११८७९/४३	०५५।८।२३		१८,६३८।- बाँकी २०,५९१।२।१४ बाँकी १९,९८९।३२ बाँकी
		रा.वा. बैङ्क, बानेश्वर	१६,७१,०००।-	५४,५५८।	१७,२५,५५८।- ३८,६५,१८०।-	ब.हि.नं. १७८४४	०५६।१०।६		२०,५९१।२।१४ बाँकी १९,९८९।३२ बाँकी ५५,५५८।- बाँकी
				सि.नं. २ र ३ को	४४,३०,०११।-				
				दुबैको जम्मा	९६,८३,५९६।२३				

२०५९।२।१५ मा सम्पत्ति न्यायिक जाँचबुझ गोमा अर्याल (खरेल) को बैङ्क खाता उल्लेख आयोगमा पेश गरेको सम्पत्ति विवरणको (ग) नगरेको ।
महलमा । गणेश अर्यालले आफ्नो र बहिनी घर र जग्गा जमिनको मूल्याङ्कन विवरण :

नेपाल कानून पत्रिका, २०७१, साउन

जग्गाको मूल्याङ्कन विवरण :

क्र. सं.	जग्गा धनीको नाम	जग्गा रहेको स्थान	कित्ता नं.	क्षेत्रफल	स्वामित्वप्राप्त मिति	खरिद मूल्य	मा.पो.का.को न.यु.न.त.म. मूल्याङ्कन	मूल्याङ्कन अनुसार हुने	कैफियत
१	गणेश अर्यालबाट नारायण कार्की	का.म.पा. १६ यराहिटी ५ ख	९९१	०-१५-१-०	२०५७।५।२८ मा गणेश अर्याल र २०५८।५।२५ मा नारायण कार्की	२,९५,५००।- ६,१०,०००।-	९,६०,०००।- ९,१५,०००।-	प्रति आना रू. १,५०,०००।- ले जम्मा रू. २२,८७,५००।-	जग्गा मात्र
२	गणेश अर्याल	काठमाडौं, बालाजु ९ख	६२७	०-६-०-१	२०५८।१२।२९	९५,०००।-	२,५०,०००।-	प्रति रो. रू. १२ लाखले ४,५४,६८७।२५	
३	डिलाराम अर्याल	रूपन्देही आनन्दवन ५क	२७७ २७८	०-२-० ०-२-०	२०५५।९।२६	५६,०००।- फरक १,८४,०००।-	प्रतिकठ्ठा रू. ६०,०००।- जम्मा २,४०,०००।-	प्रतिकठ्ठा २,००,०००।- ले जम्मा ८,००,०००।-	निजको सही डिलाराम क्षेत्री छाप डिलाराम अर्याल भएको
जम्मा						१०,५६,५००।- १,८४,०००।-	१४,०५,०००।- ६०,०००।- जम्मा २,४०,०००।-	३५,४२,१८७।२५	

बिक्री को रू. ४,९०,०००।- खरिद रू. ४,४६,५००।- फरक

घर कम्पाउन्डको मूल्याङ्कन :

क्र. सं.	जग्गा तथा घर धनीको नाम	जग्गा रहेको स्थान	कि. नं.	क्षेत्रफल	स्वामित्व प्राप्त मिति	खरिद मूल्य	मूल्याङ्कन	घरको वर्ग फिट	नक्सा पास वा बनेको बर्षको	कैफियत
१	गणेश अर्याल	का.न.पा. १६ बालाजु यराहिटी वनस्थली ५ ख	९९१	०-१५-१-०	२०५७।५।२८		२०,६२,४१६।६७	२५३३.८८ वर्गफिट	२०५८।४।५	
२	डिलाराम अर्याल	रूपन्देही आनन्दवन ५ क	२७७	०-२-०	२०५५।९।२६		१०,१४,४५८।१२	घर १२५७।९७ व.फि. टूवाइलेट र स्टोर ८७.६४ = १३४७.६९	२०५६	
जम्मा							३०,७६,८७४।७९			

११४९ - नेपाल सरकार वि. गणेश अर्यालसमेत

प्रतिवादीले सम्पत्ति न्यायिक छानबिन आयोगमा पेस गरेको भनी आयोगसमक्ष पेस गरेको सम्पत्तिमा देखिएको कुल सम्पत्ति रू१७,८१,०००।-देखिएको ।

प्रतिवादीले आफूलाई रकम प्राप्त भएको भनी दिएको विवरण :

क्र. सं.	पाउने	पठाउने	स्थान	विदेशी रकम	नेपाली रूपैयाँ	इ.स. समेत मिति	मार्फत	कैफियत
१	गणेश अर्याल	कुलतारसि	यू.एस.	यू.एस.डलर ३५००.००	२,२८,७२१।-	१-९-१९९९	वेस्टर्न युनियन मनि ट्रान्सफर	अन्नपूर्ण ट्राभल, टुर प्रा. लि.
२	"	"	"	३६/७/४६२० /९८ ड्राफ्ट	१,३०,६०५।९९	६-११-००२	"	०५९ कातिक २५गते
३	गणेश अर्याल प्रशासकीय अदालत				२,२५,०००।-	२०५८।५।१५	रा.वा. वैङ्क, थापाथली हि.नं. ९७४५ मा जम्मा	
४	"				१,४०,४३०।- कमिसन कट्टाको १,४०,०००।-	२०५९।१।१९	रा.वा. वैङ्क, बुटवल गणेश अर्यालबाट पाउने गरी यस वैङ्कमा जम्मा गरेको रकम बुझिलियो भन्ने उल्लेख गरेको ।	
५	गणेश अर्याल	हिरालाल अर्याल			२,००,०००।०० १,२५,०००।००	२०५६।४।१९ २०५५।१०।२९		
६	भौचर				३,६५,०००।-			
७	कुलतार सिंह				३,५९,३२६।९९			
जम्मा					१०,४९,३२६।९९			

सेवा प्रवेश गरेपश्चात आर्जन गरेको सम्पत्ति:

(क) अचल सम्पत्तिको विवरण :

क्र. सं.	घर जग्गाको विवरण	जग्गा धनीको नाम र नाता	खरीद मिति र मूल्य रू.	जग्गाको हालको मूल्य रू.	घरको हालको मूल्य रू.
१	का.म.न.पा. १६ बालाजु ५(ख) कि.नं. ९९१ क्षे.फ. ०-१५-१-० रोपनी	गणेश अर्याल*	२०५७।५।२८* २,९५,५००।-	२२,८७,५००।-*	२०,६२,४९६।६७*
२	का.जि. बालाजु ९(ख) कि.नं. ६२७ क्षे.फ. ०-६-०-१	"	२०५८।१२।२९ ९५,०००।-	४,५४,६८७।२५	-
३	रूपन्देही आनन्दवन गा.वि.स. ५ (क) कि.नं. २७७ र २७८ क्षे.फ. ०-२-० र ०-२-० बिगाहा	डिलाराम अर्याल दाइ	२०५५।९।२६ ५६,०००।-	८,००,०००।-	१०,१४,४५८।१२
जम्मा:-				३५,४२,१८७।२५	३०,७६,८७४।७९
कुल रू.				६६,१९,०६२।०४	

* उक्त जग्गा सम्पत्ति लुकाउने दुराशय राखी घर जग्गाको उल्लेख गर्नुपर्ने विवरण ढाँटी मिति २०५८।५।२५ मा नारायण कार्कीका नाममा राजीनामा पारीत गरेको ।

(ख) चल सम्पत्तिको विवरणः

बैङ्क मौज्दात र कारोबार :

क्र. सं.	खातावालाको नाम	नाता	बैंक तथा वित्तिय संस्थाको नाम	खाता नं.	बैंक मौज्दात	खातामा कारोबार गरेको रकम रू.	कैफियत
१	गणेश अर्याल	स्वयं	रा.बा.बैङ्क, थापाथली	९७४५	१०,५००।-	२७,४९,०००।-	मिति २०५३।२।१७ देखि २०५९ भदौ मसान्तसम्म जम्मा गरेको
२	भागिरथी अर्याल	श्रीमती	हिमालयन बैङ्क, ठमेल	३६३५३० जे	२,३६,९७८।५०	२१,३८,०६२।२३	मिति २०५८।३।६ देखि २०५९ भदौ मसान्तसम्म ब्याजसहित
३	सरस्वती अर्याल	भाउजु	ने.बै.लि. मणिग्राम	७८३६	२०,८३१।-	५,६४,८३१।-	२०५६।२।१३ देखि २०५९ भदौ मसान्तसम्म
४	गोमा अर्याल (खरेल)	बहिनी	रा.बा.बैङ्क, नयाँबानेश्वर	१७८४४	५,५५८।-	१७,२५,५५८।-	इच्छाइएको व्यक्ति गणेश अर्याल राखी २०५६।१०।६ मा खाता खोलेको ब्याज सहित
			जम्मा		२,७३,८६७।५०	७१,७७,४५१।२३	
५	गणेश अर्यालले गैरकानूनीरूपमा आर्जन गरेको नगद सम्पत्ति श्रीमती भागिरथी भण्डारी (अर्याल) को हिमालयन बैङ्क खाता रहेको रकम लुकाउने दुराशय राखी मिति २०५८।६।२ देखि २०५८।९।२६सम्ममा झिकेको रकम					१९,००,०००।-	
६	गणेश अर्यालले गैरकानूनीरूपमा आर्जन गरेको नगद सम्पत्ति आफ्नी विवाहिता बहिनीको नाममा मिति २०५६।१०।६ मा खाता खोली शेषपछि इच्छाइएको व्यक्ति आफु बनी मिति २०५७।५।२६ देखि २०५८।७।६ मा लुकाउने दुराशय राखी राष्ट्रिय वाणिज्य बैङ्क, बानेश्वर शाखाबाट झिकेको रकम					१७,२०,०००।-	
कुल सम्पत्ति (आरोपपत्रको तालिका नं. १ र २) : रू. १,०५,१२,९२९।५४							

प्रतिवादी गणेश अर्यालका नाममा रू.४,५४,६८७।२५ र सगोलका भनिएका दाजु र भाउजुसँग रहेको सम्पत्ति रू. १८,३५,२८९।१२ मात्र अचल सम्पत्ति रहेको देखिए पनि अख्तियारको दुरुपयोग गरी आर्जन गरेको सम्पत्ति नजिकका नातेदारसमेतका नाममा राखी लुकाउने प्रयास गरेको देखिएको छ । हाल सम्पत्ति नरहे पनि कारोबार गरी लुकाएको सम्पत्ति प्राप्त भएसम्मका सबै अनुसन्धानको दायराभित्र राखी गणना गरिएको छ जस अनुसार नारायण कार्कीको नाममा राखेको सम्पत्ति रू.४३,४९,९१६।६७,

विवाहिता बहिनीको नाममा राष्ट्रिय वाणिज्य बैङ्क, नयाँबानेश्वर शाखामा खाता खोली जम्मा गरेको नगद रू.१७,२०,०००।-, गणेश अर्यालकी श्रीमती भागिरथी भण्डारी (अर्याल) को हिमालयन बैङ्क लि. स्थित बैङ्क खातामा जम्मा गरेको रू. २०,२०,०००।- रकममध्ये रू. १९ लाख रकम झिकी लुकाएको र हाल बैङ्कमा रहेको बैङ्क मौज्दात रू. २,७३,८६७।५० समेत कुल सम्पत्ति रू.१,०५,१२,९२९।५४ देखिएको छ ।

स्रोत खुलेको सम्पत्तिको विवरण :

क्र. सं.	स्वामित्ववाला र सम्बन्धित व्यक्तिको नाम	सम्पत्तिको विवरण	रकम रू.
१	डिलाराम अर्याल	रूपन्देही आन्दवन गा.वि.स. ५ (क) कि.नं. २७७ र २७८ क्षेत्रफ. ०-२-० र ०-२-० बिगाहा जग्गा र घर	१८,१४,४५८।१२
२	सरस्वती अर्याल	ने.बै.लि. मणिग्रामको खाता नं. ७८३६ को बैङ्क मौज्दात	२०,८३१।-
		कूल रू.	१८,३५,२८९।१२

आरोपपत्रको तालिका नं. ३ को क्र.सं. १ मा उल्लिखित गणेश अर्यालका एकाघर सगोलका दाजु डिलाराम अर्यालको नाममा रूपन्देही जिल्ला आनन्दवन गा.वि.स. (५) क. कि.नं. २७७ र २७८ को रू. ८ लाख मूल्य बराबरको जग्गा मिति २०५५।९।२६ मा खरिद गरेको देखिन्छ । उक्त जग्गामा रू. १०,१४,४५८।१२ मूल्य बराबरको घर २०५६ सालमा निर्माण भएको देखिन्छ । उक्त घर जग्गाको स्रोतको बिषयमा निजका दाजु भारतीय सेनामा कार्यरत् रहेको र भाउजु महिला विकास कार्यकर्ता रहेको हुँदा निजहरूको पारिश्रमिक तथा गणेश अर्यालको गुल्मी जिल्ला, अर्जे गा.वि.स. स्थित २,९०,०००।-मूल्य बराबरको पैतृक जग्गा बिक्री गरेको रकमसमेत उक्त घर जग्गामा लगाएको हुन सक्ने देखिएकोले रू. १८,१४,४५८।१२ मूल्य बराबरको सो घर जग्गालाई स्रोत खुलेको सम्पत्तिको रूपमा गणना गरिएको छ ।

गणेश अर्यालको एकाघर सगोलका बाबु देवीराम अर्यालले आयोगसमक्षको बयानमा गुल्मी जिल्लास्थित जग्गाहरू ८ वटा लिखतबाट २०४४ सालदेखि २०५५ सम्म रू. २,९०,०००।-मूल्यमा बिक्री गरी गणेश अर्याललाई दिएको भन्ने

भनाई रहेको छ । दाजु डिलाराम अर्यालको नाममा खरिद गरेको रूपन्देही जिल्ला, आनन्दवन गा.वि.स स्थित कि.नं. २७७ र २७८ को जम्मा क्षेत्रफल ०-४-० बिगाहा जग्गा मिति २०५५।९।२६ मा गणेश अर्यालले दाजु डिलाराम अर्यालको मन्जुरीनामा लिई खरिद गरेको देखिएको हुँदा निजका बाबुले पैतृक सम्पत्तिको जग्गा बिक्री गरी गणेश अर्याललाई रू. २,९०,०००।- दिएको भनिएको नगद रकम गणेश अर्यालले सोही जग्गा खरिद गर्न लगाएको कुरा जग्गा बिक्री भएको समय र उक्त जग्गा खरिद गरेको समय २०५५ साल नै रहेकोबाट स्थापित हुन्छ ।

गणेश अर्यालको एकाघर सगोलका दाजुका नाममा रहेको उक्त जग्गामा रू. १०,१४,४५८।१२ मूल्य बराबरको घर निर्माण भएको स्रोतको बिषयमा निजकी भाउजु सरस्वती अर्यालको ने.बै.लि., मणिग्रामस्थित खाता नं. ७८३६ मा निजको पारिश्रमिक, भारतीय सेनामा कार्यरत् रहेका निजका पतिको पारिश्रमिकसमेत ५ लाख ५० हजारभन्दा बढी रकम जम्मा भई घर निर्माण भएको समयमा खर्च भएको देखिएकोले उक्त सम्पत्तिलाई स्रोत खुलेको सम्पत्तिको रूपमा गणना गरी दावीमा लिएको छैन ।

आरोपपत्रको तालिका नं. ३ क्र.सं.२ मा उल्लिखित गणेश अर्यालकी सगोलकी भाउजु सरस्वती अर्यालको ने.वै.लि., मणिग्रामस्थित बैङ्क खातामा रु. २०,८३१।- मौज्दात रहेको बिषयमा उक्त खातामा निजको पारिश्रमिक र भारतीय सेनामा कार्यरत निजका श्रीमान् डिलाराम अर्यालको पारिश्रमिकसमेत जम्मा हुन सक्ने कुरा बैङ्क स्टेटमेन्टबाटसमेत देखिएको र उक्त कुरा गणेश अर्यालले बयान कथनमा समेत उल्लेख गरेको हुँदा सरस्वती अर्यालको नामको खाताको बैङ्क मौज्दातलाई स्रोत खुलेको सम्पत्तिको रूपमा गणना गरी दावीमा लिइएको छैन । यसैगरी वा. १२ प २४९० र वा.९ प. ७८०२ भनी उल्लेख भएका मोटरसाइकलहरू स्वाभाविक वचतको आयबाट खरिद गरेको हुन सक्ने भएकोले दावीमा समावेश गरिएको छैन ।

गणेश अर्यालकी बहिनी गोमा अर्याल (खरेल) गृहिणी मात्र रहेकी र निजको श्रीमान्

विदेश गएको भन्ने बयान कथनमा उल्लेख भएको देखिन्छ । निजको नाममा राष्ट्रिय वाणिज्य बैङ्क, थापाथली शाखास्थित बैङ्क खाता मिति २०५५।८।२३ मा खाता खोल्दाको बखत आफ्नो एकाघर सगोलको देवर विष्णु खरेललाई शेषपछि इच्छाएको व्यक्ति राखेको देखिन्छ । उक्त खातामा मिति २०५५।८।२३ देखि २०५९ भदौ मसान्तसम्म जम्मा गरेको कुल रु. २१,३९,६२२।- देखिएको छ । उक्त खातामा जम्मा भएको रकममध्ये रु. १८,६३८।- मौज्दात रहेता पनि गणेश अर्यालकी विवाहिता बहिनी गोमा अर्याल (खरेल) का श्रीमान् लगायत घरतर्फका परिवारका सदस्यहरूले आर्जनको नगद सम्पत्ति भएको हुनसक्ने आधार र कारण देखिएकोले तथा निजले का.म.न.पा. बालाजुस्थित जग्गा खरिद गरी घर निर्माण गरी रहेको भनी बयान कथनमा खुलाएको हुँदा उक्त बैङ्क खाताको कारोबारलाई अनुसन्धानको दायराबाहिर राखिएको छ ।

स्रोत नखुलेको सम्पत्तिको विवरण :

क्र.सं.	स्वामित्व वाला र सम्बन्धित व्यक्तिको नाम	सम्पत्तिको विवरण	जम्मा रकम रु.
१	गणेश अर्याल	का.म.न.पा. १६ बालाजु ५(ख) कि.नं. ९९१ क्षेत्र. ०-१५-०-१ रोपनी जग्गा र सोमा निर्मित घर	४३,४९,९९६।६७
२	"	का.जि. बालाजु ९(ख) कि.नं. ६२७ क्षेत्र. ०-६-०-१ रोपनी जग्गा	४,५४,६८७।२५
३	"	राष्ट्रिय वाणिज्य बैङ्क, थापाथली शाखा को खाता नं. ९७४५ को बैङ्क मौज्दात	१०,५००।-
४	भागिरथी भण्डारी (अर्याल)	हिमालयन बैङ्क, ठमेलको खाता नं. ३६३५३० जे को बैङ्क मौज्दात रु.	२,३६,९७८।५०
५	"	हिमालयन बैङ्क ठमेलको खाता नं. ३६३५३० जे को खाताबाट मिति २०५८।६।३० देखि २०५८।९।२६सम्ममा रु. १९ लाख झिकी लुकाएको छिपाएको रकमसमेत जम्मा रु.	१९,००,०००।-
६	गोमा अर्याल (खरेल)	राष्ट्रिय वाणिज्य बैङ्क, बानेश्वर शाखामा (व.खा.नं. १७८४४/६०) आफ्नो शेषपछि इच्छाएको व्यक्ति गणेश अर्याल राखी मिति २०५६।१०।६ मा रु. १७,२५,५५८।- जम्मा गरी सबै रकम लुकाउने छिपाउने दुरासय राखी झिकेको हुँदा सो बैङ्कमा रहेको बैङ्क मौज्दात रु. ५,५५८।-समेत जम्मा रु.	१७,२५,५५८।-
		जम्मा	८६,७७,६४०।४२

आरोपपत्रको तालिका नं. ४ क्र.सं. १ मा उल्लिखित घर जग्गामध्ये गणेश अर्यालले मिति २०५७।५।२८ मा का.म.न.पा. १६ बालाजु ५(ख) कि.नं. ९९१ क्षे.फ. ०-१५-१-० जग्गा खरिद गरेको देखिएको छ । उक्त खरिद गरेको जग्गाको स्रोत नै स्थापित हुन सकेको छैन । सो जग्गामा मिति २०५८।४।५ मा का.म.न.पा. बाट नक्सा पास गरी अढाई तले आधुनिक घर बनाएको देखिन्छ । उक्त घरको स्ट्रक्चर निर्माण गरेपश्चात नेपाल सरकारले सम्पत्ति न्यायिक छानबिन आयोग गठन गरेपछि घर निर्माण गरेको जग्गामा घर र मोटर बाटो छैन भनी झुट्टा विवरण राखी राजीनामा लिखतमा जग्गा मात्र उल्लेख गरी उक्त सम्पत्ति लुकाउने दुराशय राखी नारायण कार्की भन्ने व्यक्तिलाई हक हस्तान्तरण गरी दिएको देखिन्छ । नेपाल सरकारले वैदेशिक रोजगारलाई व्यवस्थित गरी सर्वसाधारण जनताहरू वैदेशिक रोजगारको नाममा नठगियून भन्ने उद्देश्यले वैदेशिक रोजगारको व्यवस्था गर्न स्थापना भएका निजी क्षेत्रका कम्पनीहरूलाई नियमन गर्ने नेपाल सरकारको सम्बन्धित निकायमा अनुसन्धान अधिकृत पदमा कार्यरत् रहेका गणेश अर्यालले त्यस्ता कम्पनीमा कार्यरत् रहेको नारायण कार्कीलाई उपयोग गरी आफूले गैरकानूनी ढङ्गले आर्जन गरेको सम्पत्ति लुकाउँदा कम जोखिम हुने ठानी उक्त सम्पत्तिको हक हस्तान्तरण मात्र गरेको देखिन्छ । बिक्रिपश्चात प्राप्त हुने रकम कहिँ राखेको वा अन्य चल अचल खरिद भएको पनि नदेखिएबाट अर्काको नाममा सम्पत्ति हस्तान्तरण गरेको देखाई लुकाएको कुरा नै पुष्टि हुन्छ ।

यसैगरी निज गणेश अर्यालले मिति २०५८।५।२५ मा राजीनामा गरिसकेको

जग्गालाई ३ दिनपछि २०५८।५।२८ मा जग्गा कै आधारमा अचल सम्पत्ति घरसमेत आफ्नो नाममा हकहस्तान्तरण गरी लिनु भनी घरसारको कागज गरिदिएको । २०५८।१२।३० मा नक्सा नामसारी गरिएको, नारायण कार्कीसँग एक डेढ वर्षअघिदेखि परिचय भएको, घर निर्माण गर्न रु. ५ लाख खर्च गरेको भनी खुलाई आएको र मालपोत कार्यालयको न्यूनतम मूल्याङ्कन अनुसार पनि जग्गा ०-१५-१-० को रु. ९ लाख १५ हजार पर्ने देखिएको । साधारणत उक्त दुवै रकम जोड्दा पनि रु. १४ लाख पन्ध्र हजार पर्ने देखिएको, लिखतमा रु. ६ लाख १० हजार भएको र बयानका व्यहोरासमेतमा उल्लेख गर्दा ११ लाखमा बिक्री गरेको भनी खुलाई आएको, भएको घर बाटो नदेखाई लिखत पारीत गरेपछि पुनः गरी दिएको कागजमा पनि कुनै मूल्य उल्लेख नगरेको, लिखत पारीत गरिँदा राजस्वमा फरक पारेको देखिन्छ । यसरी घरसमेत बिक्री गरेको भए लिखतमा नै उल्लेख गरी पारीत नगर्नुबाटसमेत वास्तविक बिक्री गरेकै भन्न सकिने आधार खुल्न आएको छैन ।

यस बाहेक घर जग्गा खरिद गरेको भनिएको नारायण कार्की भन्ने व्यक्ति रूपन्देही जिल्ला घर भई वैदेशिक रोजगार कम्पनीमा तलबी कर्मचारीको रूपमा २०५७ सालदेखि कार्यरत् रहेको कर्मचारी १ वर्षको अवधिमा आफ्नो स्वआर्जनबाट रु.४३,४९,९१६।६७ मूल्य बराबरको सम्पत्ति खरिद गरेको भन्ने भनाईमा कुनै सत्यता छैन ।

काठमाडौँ, बालाजुको मोटेरेवल बाटो भई आधुनिक घर निर्माण गरेको जग्गामा घर नभएको गोरेटो बाटो भएको भनी झुट्टा विवरण राखी तथा राख्न लगाई मालपोत कार्यालय

डिल्लीबजार, काठमाडौंबाट न्यूनतम मूल्य लाग्ने रु.१,१४,८४०।८० राजस्व छल्ने कार्यसमेत गरेबाट गणेश अर्यालले सम्पत्ति लुकाउने दुराशय राखी हक हस्तान्तरण गरेको देखिन आएको छ । यसरी प्रतिवादीले गैरकानूनी आर्जन गरी नारायण कार्कीको नाममा हस्तान्तरण गरी लुकाएको जग्गा र सोमा निर्मित घर रु.४३,४९,९१६।६७ मूल्य बराबरको सम्पत्तिको कुनै वैधानिक स्रोत खुल्न सक्ने आधार नदेखिएकोले स्रोत नखुलेको सम्पत्तिको रूपमा गणना गरी दावीमा लिइएको छ ।

गणेश अर्यालले मिति २०५९।२।१५ मा सम्पत्ति न्यायिक जाँचबुझ आयोगसमक्ष पेस गरेको सम्पत्ति विवरणमा जग्गा तथा एकतले घर रहेको भनी उल्लेख गरी (सो जग्गा बिक्री गर्दा घर छ भनी उल्लेख नगरेको) उक्त घर जग्गा बिक्री गरी आएको रकमबाट बालाजु ९ ख कि.नं. ६२७ को जग्गा खरिद गरेको बचत रकम दाजु उमाकान्तलाई दक्षिण कोरिया पठाउँदा र पुरानो ऋण भुक्तानी गर्न खर्च गरेको भनी खुलाएको देखिन्छ । तर निजले बिक्री गरेको भनिएको जग्गा मिति २०५७।५।२८ मा खरिद गरेपश्चात् निज र निजकी एकाघरकी श्रीमतीको बैङ्क खातामा पटकपटक गरी रु. ३५ लाख भन्दा बढी रकम जम्मा गरेको देखिएको हुँदा सम्पत्ति न्यायिक जाँचबुझ आयोगमा घर जग्गाको क्षेत्रफल, भौतिक अवस्था र रकमसमेतको झुट्टा विवरण पेस गरेको हुँदा गैरकानूनीरूपमा आर्जन गरेको सम्पत्ति योजनाबद्ध ढङ्गले लुकाउने प्रयास गरेको स्थापित भएको छ ।

आरोपपत्रको तालिका नं.४ को क्र. सं.२ मा उल्लिखित रु.४,४५,६८७।२५

मूल्य बराबरको जग्गा गणेश अर्यालले मिति २०५८।१२।२९ मा खरिद गरेको देखिन्छ । उक्त जग्गा खरिद गर्दाको स्रोतको विषयमा गणेश अर्यालले आफ्नो बयान कथनमा का.म.न.पा. १६ बालाजुस्थित ५(ख) कि.नं. ९९१ को जग्गा बिक्री गरी खरिद गरेको हुँ भनी उल्लेख गरेको छ । तर सो जग्गा निजले आफ्नो जग्गा लुकाउने दुराशय राखी भौतिक अवस्था, घर/बाटो नदेखाई राजस्व रकम कम लाग्ने गरी ढाँटी अन्य व्यक्तिलाई हक हस्तान्तरण गरेको देखिएकाले निजको भनाईमा विश्वास गर्न सक्ने कुनै आधार स्थापित हुने अवस्था छैन । यस्तो वैधानिक स्रोत खुल्न नसकेको उक्त जग्गालाई स्रोत नखुलेको सम्पत्तिको रूपमा गणना गरी दावीमा लिइएको छ ।

आरोपपत्रको तालिका नं.४ को क्र.सं. ३ मा उल्लिखित गणेश अर्यालको नामको राष्ट्रिय वाणिज्य बैङ्क, थापाथलीस्थित खाता नं. ९७४५ मा रहेको बैङ्क मौज्दात रु. १०,५००।-का सम्बन्धमा निजले उक्त खातामा मिति २०५३।२।१७ देखि २०५९ भदौ मसान्तसम्म स्रोत खुल्न नसकेको रु.२७,७९,०००।- पटकपटक गरी जम्मा गरेको देखिन्छ । प्रतिवादी गणेश अर्यालले का.म.न.पा.१६ बालाजु ५(ख) कि.नं.९९१ क्षेत्रफल ०-१५-१-० रोपनी जग्गा मिति २०५७।५।२८ मा खरिद गरेपश्चात् सोही कित्तामा २.५ तल्ले घरको नक्सा तयार गरी का.म.न.पा. को कार्यालयमा मिति २०५७।११।४ मा नक्सा दर्ता गरी घर निर्माण गरेको देखिन्छ । उक्त घर निर्माण गर्दा लागेको खर्च गणेश अर्यालले आफ्नो बैङ्क खाताबाट पटकपटक झिकी बनाएको कुरा निजको बैङ्क स्टेटमेण्टबाट देखिन आएको हुँदा

सो घर दावीमा लिइसकेकाले बाँकी बैङ्क मौज्दात रु. १०,५००।- लाई स्रोत नखुलेको सम्पत्तिको रूपमा दावीमा लिइएको छ ।

आरोपपत्रको तालिका नं.४ को क्रमसङ्ख्या ४ र ५ मा उल्लिखित गणेश अर्यालकी श्रीमतीको नामको हिमालयन बैङ्क लि., ठमेलस्थित खाता नं. ३६३५३० (जे) मा रहेको बैङ्क मौज्दात रु. २,३६,९७८।५० को सम्बन्धमा उक्त खाता मिति २०५८।३।६ मा रु. ३ लाख नगद जम्मा गरी खाता खोलेको देखिन्छ । उक्त खाता खोलेपश्चात्को १ वर्ष १ महिना ११ दिनको अवधिको मिति २०५९।४।१७ सम्ममा ७ वटा भौचरबाट नगद रु. १८,२०,०००।- जम्मा गरी कूल रु. २१,२०,०००।- नगद रकम खातामा जम्मा गरेको देखिन्छ । उक्त जम्मा गरेको रकममध्ये निजकी श्रीमतीले मिति २०५८।६।३ मा रु. ५ लाख, मिति २०५८।६।३० मा रु. ५ लाख र २०५८।९।२६ मा रु. ९ लाख गरी जम्मा १९ लाख रूपैयाँ ३ महिना २३ दिनभित्रमा झिकेको देखिन्छ । उक्त झिकेको रु. १९ लाख रकमको विषयमा गणेश अर्यालकी श्रीमतीले केही रकम घर व्यवहारका लागि पठाएको, केही रकम केही व्यक्तिमार्फत आवश्यक रकम आवश्यक ठाउँमा पठाइन्छ भनी खुलाउने प्रयास गरे पनि कागजातबाट यो स्थापित हुन आउँदैन । रकम पठाइएका व्यक्तिहरूको नाम ठेगाना थाहा छैन भनी बयान कथनमा उल्लेख गरेकोबाट नगद सम्पत्तिको विषयमा गणेश अर्याल र निजको भनाईमा र श्रीमतीको भनाईमा विश्वास गर्न सकिने अवस्था रहेन । यसरी गणेश अर्यालकी श्रीमतीको बैङ्क खाताबाट झिकिएको रु.१९ लाख रकम झिकेपश्चात निजले कुनै प्रकारको सम्पत्ति खरिद

गरेको नदेखिएकोले सो नगद सम्पत्ति लुकाएको देखिन्छ । यसरी कानूनबाट बच्न लुकाएको उक्त नगद रु.१९ लाख र सो बैङ्कमा रहेको मौज्दात रु. २,३६,९७८।५० गरी जम्मा रु. २१,३९,५८५।५० को वैधानिक स्रोत खुलन नसकेकोले स्रोत नखुलेको सम्पत्तिको रूपमा गणना गरी दावीमा लिइएको छ ।

गणेश अर्यालले नारायण कार्की भन्ने व्यक्तिलाई मिति २०५८।५।२५ मा बिक्री गरेको भनिएको घर जग्गाबाट प्राप्त भएको रकममध्ये केही रकम हिमालयन बैङ्कको खातामा जम्मा गरेको भनी प्रतिवादीको श्रीमती भागिरथी भण्डारी (अर्याल) ले बयान कथनमा उल्लेख गरेको देखिन्छ । उक्त बिक्री गरेको भनिएको घर जग्गा बिक्री भएपश्चात् हिमालयन बैङ्क लिमिटेड, ठमेलमा ७ दिनपछ्याडि रु.१,६०,०००।- मात्र जम्मा गरेको देखिएबाट निजको भनाईसँग बैङ्क विवरण मिल्न नआई रु. १,६०,०००।- गरी कूल रु. १०,६०,०००।- जम्मा गरेको देखिन्छ । तर बिक्री गरिएको घर जग्गा नै लुकाउने छिपाउने दुराशय राखी अढाई तले घरले चर्चेको जग्गालाई कानूनबमोजिम नेपाल सरकारलाई बुझाउनुपर्ने राजस्वसमेत नबुझाउने उद्देश्य राखी जग्गामात्र छ भनी लिखत कागज खडा गरी हक हस्तान्तरण गरेको देखिएकोले उक्त जग्गा यथार्थमा बिक्री कारोबार नभएको हुँदा निजले घर, जग्गा बिक्रीबाट रकमप्राप्त गर्ने अवस्था र आधार नभएबाट सो विषयमा निजले लिएको जिकिरमा कुनै सत्यता रहेको पाइन्न ।

त्यसैगरी निज भागिरथी भण्डारीले आफ्नो खातामा जम्मा भएको रकममध्ये केही रकम भारतीय सेनामा कार्यरत् आफ्ना जेठाजु डिलाराम

अर्यालले पठाएको रकमसमेत जम्मा भएको भनी बयान कथनमा उल्लेख गरेको देखिन्छ । तर एक वर्षको अवधिमा ७ वटा बैङ्क भौचरबाट जम्मा भएको रकममध्ये कुन कुन रकम जेठाजुले पठाएको हो सो बताउन नसकेको र डिलाराम अर्यालकी एकाघरकी श्रीमती सरस्वती अर्यालको आफ्नै बैङ्क खाता हुँदाहुँदै नाताले आफ्नी भाइ बुहारीको बैङ्क खातामा रकम जम्मा गर्ने गराउने कार्य भएको भन्ने निजको कथनमा कुनै सत्यताको अंश पाइन्न ।

दाजु डिलाराम अर्यालको श्रीमती सरस्वती अर्यालले नोकरी गरेको देखिँदा सो पारिश्रमिक बापत रु. २,१०,५८०।०० पाएको र बैङ्कमा रु. ५,६४,८३१।०० व.हि.नं. ७८३६ ने.बै.लि., मणिग्राममा जम्मा कारोबार भएको देखिएको । डिलाराम स्वयम्ले रु. ५०,०००।०० सोही खातामा जम्मा गरी आएको । निजको परिवार २०५६ देखि रूपन्देही आनन्दवनमा बस्दै आएको । पारिवारिक खर्च अरू कसैले दिने नगरेको भन्ने देखिएकोले डिलारामले आफ्नो आय पारिश्रमिकसमेत गणेश अर्याललाई दिएको भन्ने निजको भनाईमा कुनै सत्यता पाइन्न ।

भागिरथी भण्डारी (अर्याल) को उक्त बैङ्क खातामा जम्मा हुने गरी नगद रकम पठाउँने भनिएका अर्का जेठाजु उमाकान्त अर्याल मिति २०५९।२।२ मा वैदेशिक रोजगारका लागि दक्षिण कोरिया गएको देखिन्छ । निजले केही रकम २०५९ भदौ मसान्तपछि मात्र पठाएको देखिन्छ । प्र. गणेश अर्यालले सम्पत्ति विवरण खुलाउँदा र पेस गर्दा यो रकम प्राप्त हुन नै नसक्ने अवस्थामा निजले आफ्नो खातामा जम्मा भएको रकमको स्रोतको विषयमा नाताले जेठाजु

पर्ने उमाकान्त अर्यालले दक्षिण कोरियाबाट पनि पठाएको रकम आफ्नो बैङ्क खातामा जम्मा भएको भनी जिकिर गरेको व्यहोरा झुठो देखिन्छ । जसमा कुनै सत्यता पाइन्न ।

आरोपपत्रको तालिका नं. ४ को क्र.सं. ६ मा उल्लिखित गणेश अर्यालकी विवाहिता (१० वर्षअघि नै) बहिनी श्रीमती गोमा अर्याल (खरेल) को नामको राष्ट्रिय वाणिज्य बैङ्क, नयाँ बानेश्वर शाखास्थित खाता नं.१७८४४ मा रु.५,५५८।- मौज्जात रहेको देखिन्छ । उक्त खाता मिति २०५६।१०।६ मा खोलेको र खाता खोल्दा आफ्नो शेषपछि इच्छाइएको व्यक्तिमा गणेश अर्याललाई राखेको देखिन्छ । सो खातामा खाता खोलेदेखि २०५९ भदौ मसान्तसम्ममा गणेश अर्यालले गैरकानूनीरूपमा आर्जन गरेको रु.१७,२५,५५८।- नगद सम्पत्ति जम्मा गरेको देखिन्छ जबकि निज गोमा अर्यालको रा.वा. बैङ्क, थापाथलीस्थित बैङ्क खाता मिति २०५५।८।२३ मा खोलेको र आफ्नो शेषपछि इच्छाइएको व्यक्तिमा आफ्नो एकाघर परिवारको देवर विष्णु खरेललाई राखेको देखिएको छ । यसरी गणेश अर्यालकी विवाहिता बहिनीले २०५५।८।२३ मा खाता खोल्दा आफ्नो शेषपछि इच्छाइएको व्यक्ति आफ्नो देवर राखेको तर उक्त मिति भन्दा १ वर्षपछि खोलेको खातामा आफ्नो शेषपछि इच्छाइएको व्यक्तिमा गणेश अर्याल राखेबाट राष्ट्रिय वाणिज्य बैङ्क, नयाँ बानेश्वरको बैङ्क खाता निज गणेश अर्यालले आफ्नो अपराध लुकाउने छिपाउने कार्य योजनाबद्ध ढङ्गले गर्ने प्रयासस्वरूप आफ्नी बहिनीको नाम प्रयोग गरेको देखिन्छ । उक्त खातामा गणेश अर्यालले आफ्नी बहिनीको नाम प्रयोग गरी

गैरकानूनी आर्जन गरेको नगद सम्पत्ति जम्मा गरेको रू.१७,२५,५५८।- रकममध्ये मिति २०५७।५।२६ देखि २०५५।७।६ सम्म रू. १७,२०,०००।- झिकेको र सो झिकेको रकम बराबरको कुनै पनि सम्पत्ति गणेश अर्यालले खरिद गरेको नदेखिएकोले उक्त खातामा जम्मा गरी झिकेको नगद र बाँकी मौज्दात रू.५,५५८।- समेत गरी जम्मा रू.१७,२५,५५८।- रकमको वैधानिक स्रोत खुलन नसकेकोले स्रोत नखुलेको सम्पत्तिको रूपमा गणना गरी दावीमा लिइएको छ ।

प्रतिवादी गणेश अर्याल, निजकी श्रीमती भागिरथी भण्डारी (अर्याल) र निजकी विवाहिता बहिनी गोमा अर्याल (खरेल) ले आआफ्नो बैङ्क खातामा जम्मा भएको रकम गोमा अर्याल (खरेल) का श्रीमान् भनिएका कुलतार सिले वेस्टर्न युनियन मनी ट्रान्सफरमार्फत् पठाएको रकम भनी आफ्नो बयान कथनमा उल्लेख गरेको देखिन्छ । यस विषयमा वेस्टर्न युनियन मनी ट्रान्सफरको नेपाल अधिराज्यभित्र वित्तीय कारोबार गर्न इजाजत पाएका नेविल बैङ्क लिमिटेड र अन्नपूर्ण ट्राभल्ससमेतबाट विदेशबाट रकम ट्रान्सफर भएको विवरण मगाई हेर्दा ५ पटक गरी जम्मा रकम रू.६,८८,५५९।१२ मात्र पठाएको देखिन्छ । सो रकममध्ये रू. १,३०,६०५।९९ मिति २०५९ कात्तिक २५ गते मात्र आएको देखिएको छ ।

राष्ट्रसेवकको रूपमा प्रवेश गरेपश्चात् गणेश अर्यालले आरोपपत्रको तालिका नं. १ र २ मा उल्लिखित कुल सम्पत्ति रू.१,०५,१२,९२९।५४ आर्जन गरेको देखिएको छ । उक्त सम्पत्तिमध्ये तालिका नं.३ बमोजिम रू.१८,३५,२८९।१२

को मात्र स्रोत खुलन सकेको देखिन्छ भने रू.८६,७७,६४०।४२ वैधानिक स्रोत खुलन सकेको छैन ।

प्रतिवादी गणेश अर्यालले २०५१ सालदेखि २०५९ साल भदौ मसान्तसम्म सरकारी सेवा गरेबापत प्राप्त पारिश्रमिक जम्मा रू.४,३६,९३७।८६ पारिश्रमिक तथा अन्य सुविधाबापत प्राप्त गरेको देखिन्छ । यो रकम पनि खानपीन, घर व्यवहार, चाडपर्व, शिक्षा दीक्षा र औषधोपचारका क्रममा खर्च भई जाने आर्थिक, सामाजिक परिवेश र पारिवारिक वास्तविकता भएता पनि पारिश्रमिकबापत प्राप्त भएको रकमको जोड अङ्क रकमलाई स्रोत खुलेको सम्पत्ति रू.१८,३५,२८९।१२ मा जोडी जम्मा रू.२२,७२,२२६।९८ रकमको स्रोत खुलेको सम्पत्तिको रूपमा गणना गरिएको छ । यसरी प्राप्त गरेको तलब भत्ता तथा अन्य सुविधासमेत रू.४,३६,९३७।८६ लाई बचत भएको मानेर स्रोत नखुलेको सम्पत्ति रू.८६,७७,६४०।४२ मध्येबाट घटाउँदासमेत रू.८२,४०,७०२।५६ गैरकानूनीरूपले आर्जन गरेको देखिन्छ ।

प्रतिवादी गणेश अर्यालको खर्च र आम्दानीको अनुपात हेर्दा आम्दानीको तुलनामा खर्च निकै बढी भएको देखिन्छ । यस बाहेक निज आफैं र निजका परिवारको नाममा चल अचल सम्पत्ति खरिद भएकोर घर निर्माण गरेको पनि देखिन्छ । निज र निजको परिवारको नाममा लाखौं रूपियाँको बैङ्क कारोबार भएको पनि देखिएको छ । प्रतिवादी र निजको परिवारले खुलाएका आम्दानीका स्रोतहरू पत्यारिलो र भरपर्दो नदेखिएको हुँदा निजले कानूनबमोजिम देखाएको सम्पत्ति विवरण अमिल्दो र अस्वाभाविक

देखिन आई निजले गैरकानूनीरूपमा सम्पत्ति आर्जन गरेको स्पष्ट हुन आएको छ ।

आफ्नो घर कोठामा विभिन्न किसिमका कागजात राखी श्रम तथा रोजगार प्रवर्द्धन विभागबाट प्रत्यायोजित अधिकार काम कर्तव्य तथा ऐन नियम अनुसार अनुसन्धान अधिकृतले गर्नुपर्ने पदीय दायित्व निर्वाह गर्नुपर्ने प्रतिवादी गणेश अर्यालले आफ्नो पदीय जिम्मेवारी काम कर्तव्यविपरीतका गलत र गैरकानूनी काम कारवाही गरी गैरकानूनीरूपमा सम्पत्ति आर्जन गरेको कुरा विवेचित विवरणबाट स्पष्ट छ । त्यसरी गैरकानूनीरूपमा आर्जन गरिएको सम्पत्ति भएको कारण प्रतिवादी गणेश अर्यालले सम्पत्ति विवरणमा देखाउँदा ढाँटी फरक व्यहोरा देखाई, खुलाउनुपर्ने व्यहोरा नदेखाई लुकाई अर्कै विवरण देखाएको छ । श्रम तथा रोजगार प्रवर्द्धन विभागमा वैदेशिक रोजगारसम्बन्धी विवादका अनेक मुद्दाहरूमा अनुसन्धान अधिकृतको जिम्मेवारी पाएका प्रतिवादीको श्रीमती भागिरथी वैदेशिक रोजगार दिलाउने कम्पनीहरूमा कर्मचारीको हैसियतमा कार्यरत् रहनु, वैदेशिक रोजगार दिलाउने कम्पनीमा कार्यरत् नारायण कार्कीलाई आफूले गैरकानूनीरूपले आर्जन गरेको अचल सम्पत्ति लुकाउने उद्देश्यले बिक्री गरेको देखाउनु, वैदेशिक रोजगारसम्बन्धी मुद्दा अनुसन्धानका विषयमा निजले पटकपटक गलत काम गर्ने गरेको खुलाई प्रतिवादीलाई अदालतबाटसमेत सचेत गराइनुबाट निजले आफ्नो पदीय जिम्मेवारीको तथा सरकारी सुविधाको दुरुपयोग गरी आफूले गैरकानूनी ढङ्गबाट सम्पत्ति आर्जन गर्ने गरेको पुष्टि हुन्छ ।

सेवासम्बन्धी विवरण र स्रोत खुलेको सम्पत्तिको विवरण अनुसार प्रतिवादीको स्रोत

खुलेको सम्पत्ति रू.२२,७२,२२६।९८ मात्र रहेको तर निज तथा निजको परिवारको नाममा कूल रू.१,०५,१२,९२९।५४ बराबरको चल अचल सम्पत्ति रहेकोबाट निज तथा निजको परिवारसमेतको नाममा रहेको रू.८२,४०,७०२।५६ सम्पत्तिको स्रोत खुल्न र प्रमाण पेस हुन नआई गैरकानूनीरूपले आर्जन गरी त्यस्तो सम्पत्ति आफ्नो र आफू नजिकका व्यक्तिहरूका नाममा राखेको पुष्टि भएको छ । प्रतिवादी गणेश अर्यालले कानूनबमोजिम सम्पत्ति विवरण पेस गर्दा आफ्नो नाममा वा अंशमा हक लाग्ने, सगोलको परिवारको नाममा रहेको वास्तविक सम्पत्ति भन्दा बढाई आफूसँग भए रहेको सम्पत्ति लुकाई झुठ्ठा विवरण दिई आएको देखिन्छ भने अर्कोतर्फ पेस गरेको सम्पत्ति विवरण अमिल्दो तथा अस्वाभाविक छ । निजको आमदानीको स्रोतको अनुपातमा अमिल्दो सम्पत्ति भएको र सो सम्पत्ति गैरकानूनी आर्जन गरेको देखिन आएबाट प्रतिवादीले साविक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ७(१) र १५ तथा प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २० (१) एवम् ऐ. ऐनको दफा १६ (२) बमोजिमको कसुर अपराध गरेको देखिन आयो ।

अतः उपर्युक्त अनुसार उल्लेख भएबमोजिम प्र. गणेश अर्यालसँग रहेको कुल सम्पत्तिमध्ये रू.८२,४०,७०२।५६ गैरकानूनीरूपमा आर्जन गरेको पुष्टि हुन आएकोले सो कार्य साविकको भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ७(१) र दफा १५ अनुसार तथा प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा १६(२) र दफा २०(१) अनुसारको कसुर भएको हुँदा प्रतिवादी गणेश अर्याललाई साविक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७

को दफा ७(१), १५ र २९ तथा प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा १६ (२) एवम् २० (२) बमोजिम हदैसम्मको सजाय गरी पाउँ र साविक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १६ ग., प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ४७ एवम् अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा २९ ख. एवम् ३० बमोजिम गैरकानूनी आर्जन गरेको रु.८२,४०,७०२।५६ को बिगो कायम भएको सम्पत्ति प्रतिवादीको स्रोत खुलेको तथा अन्य सम्पत्तिबाट जफत हुन र सोबाट नपुग देखिएमा निजको हक लाग्ने अन्य जुनसुकै सम्पत्तिबाट जफत हुन र प्रतिवादी गणेश अर्यालले गैरकानूनीरूपले आर्जन गरेको सम्पत्ति श्रीमती भागिरथी अर्याल, गोमा खरेल र नारायण कार्कीको नाममा राखेको र उक्त सम्पत्ति साविक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १६ ग., प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ४७ एवम् अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा २९ ख. एवम् ३० बमोजिम जफत गर्न मागदावी लिइएको कारणले सोही प्रयोजनका लागि निजहरूलाई प्रतिवादी कायम गरिएको भन्ने व्यहोराको आरोपपत्र मागदावी । मेरो विरुद्धमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा परेको सम्पूर्ण उजुरी निवेदनहरू र मेरा विरुद्धमा लागेको आरोपहरू असत्य एवम् पूर्वाग्रह पीडित छन् । आरोपपत्रमा देखाएको मेरो पारिवारिक विवरण ठीक छ साथै देवीराम अर्यालको नाममा देखिएको पैतृक जग्गा विवरण ठीक छ । आरोपपत्रमा म र दाजुका नाममा का.म.न.पा. १६ बालाजु ५(ख) कि.नं.९९१ को क्षे.फ ०-१५-१-० जग्गा मैले मिति

०५.८।५।२५ मा नारायण कार्कीलाई बिक्री गरिसकेको हुँदा सो जग्गा मेरो नाममा छैन । सो बाहेक अन्य घर जग्गाको विवरण ठीक छ तर सो घर र जग्गाको हालको मूल्य के आधारमा राखिएको हो मलाइ जानकारी भएन । आरोपपत्रमा देखाइएको बैङ्क कारोबारमध्ये म तथा श्रीमतीका खाताहरूमा मेरो पैतृक सम्पत्ति बिक्रीबाट प्राप्त रकम, मेरो र श्रीमतीको पारिश्रमिक रकम, श्रीमतीको दाइजो पेवा, विभिन्न मितिमा गुल्मीबाट बैङ्क ड्राफ्टमार्फत प्राप्त रकम, वेस्टर्न युनियन मनी ट्रान्सफरबाट गाउँबाट विदेश जाने व्यक्तिले समय समयमा घरमा पठाइ दिनु भनी पठाएको रकम, भारतीय सेना एवम् दक्षिण कोरियामा कार्यरत् मेरा दाजुहरूले पठाएको रकमसमेत राख्ने र झिक्ने गर्दा देखिएको विवरण हो । म र मेरो श्रीमती बाहेक अन्य व्यक्तिको विवरण मलाइ थाहा भएन । म आफू २०५६ सालदेखि श्रम विभागको वैदेशिक रोजगार शाखामा कार्यरत् रहेको र श्रीमती वैदेशिक रोजगार कम्पनीमा कार्यरत् हुँदा विदेश जाने व्यक्तिहरूले म्यानपावरमा बुझाउनुपर्ने रकम जानुअगाडि सोझै मकहाँ ल्याई राख्न दिने र जाने बेलामा लिएर जाने गर्दथे । यस्तो रकम घरमा नराखी बैङ्कमा जम्मा गरेका थिए । यस्ता व्यक्तिहरू मेरो सहयोगबाट विदेश जान्थे र कतिपयले ममार्फत रकम पठाउँथे । त्यस्तो रकम सम्बन्धित व्यक्ति नआएसम्म म र श्रीमतीको बैङ्क खातामा रहन्थ्यो । सो कारणले बैङ्क कारोबारसम्म देखिएको हो । मलाई विदेश जानुअगाडि गाउँबाट रकम ल्याइराख्न दिनेहरू मेघनाथ अर्याल, चीरन्जीवी ढकाल, अशोक ज्ञवाली, उत्तम प्रसाई, मोतिप्रसाद अधिकारी, विष्णुप्रसाद घिमिरे, वासुदेव चालिसे, ध्रुव भण्डारी,

कूलचन्द्र भण्डारी, कृष्णप्रसाद पराजुली, जगत प्रसाई, सूर्यबहादुर जि.सी., रामबहादुर अधिकारी, रामनारायण भण्डारी, टङ्कप्रसाद पराजुली, ज्ञानबहादुर थापा, बालकृष्ण भट्टराई हुन् । उल्लिखित व्यक्तिहरूमध्ये कतिपयले विदेश गएर आफन्तलाई पठाई दिनु भनी रकम पठाई दिन्थे । हामी हालसम्म छुट्टी भित्र नभएको र संयुक्त परिवारमै रही रहेको । जेठो दाजु भारतीय सेनामा हुनुहुन्छ । उहाँको तलब भारतीय रूपैयाँ १०।११ हजार अन्दाजी हुन्छ । उहाँको श्रीमती सरस्वती अर्यालले ०४६ देखि ०५२ सालसम्म गुल्मी सामुदायिक विकास परियोजनामा महिला विकास कार्यकर्ताको रूपमा काम गरेको र ०५६ सालको अन्ततिरदेखि हालसम्म रूपन्देही आनन्दवन गा.वि.स.को हेल्थ पोष्टमा काम गर्नु हुन्छ । भाउजुको तलब मासिक २५।२६ सय रूपैयाँ हुन्छ । त्यस्तै दाजु उमाकान्त अर्याल ०५८ चैत्र वैशाखदेखि दक्षिण कोरियामा रोजगार गरीरहनु भएको छ । उहाँको तलब ६०।६५ हजार नेपाली पाउनुहुन्छ । म ०५१ सालदेखि निजामती सेवामा ना.सु. पदमा प्रवेश गरेको हुँ । मैले ना.सु. पदबाट राजीनामा दिई सञ्चयकोषबाट रकम पनि निकालेको थिएँ । सो रकमबाट का.म.न.पा. ३४, भिमसेन गोलामा दोकान खोलेको थिएँ । मेरी श्रीमती ०५७ सालदेखि प्राइभेट कम्पनीमा काम गरेपछि ०५९।४।२ देखि राजधानी इन्टर नेशनल सर्भिस नामक मेनपावरमा लेखा व्यवस्थापक पदमा काम गरिरहेकी हुन् । मासिक आमदानी ५ हजार जति छ । म्यानपावरमा मेडियटरको रूपमा काम गरेबापत मासिक २।३ हजारको दरले कमिशन पनि लिने गरेकी छन् । मेरो ०५७ सालमा विवाह

हुँदा उनको पिता तथा बाबुबाट रू. ३ लाख जति नगद तथा सुनचाँदी प्राप्त भएको थियो । साविक भारतीय सेनामा काम गर्ने मेरा पिताबाट हामीले गुल्मी छोड्नुअगाडि गाउँमा लगानी लगाइएको रू.८।९ लाख बुझी काठमाडौँमा ल्याई राखेको र पछि बुटवल र काठमाडौँमा घर बनाउँदा केही रकम खर्च भएको थियो । आरोपपत्रमा उल्लेख गरिएको सम्पत्ति विवरणका अलावा काठमाडौँ इचङ्गुनारायण गा.वि.स. मा रहेको क्रि.नं. ६२७ क्षे.फ. ०-६-०-१ जग्गा तथा मेरो नाममा रहेको रा.वा.बैङ्क, थापाथलीको व.हि.नं. ९७४५ मा मौज्जात रहेको रू.१०,५००।- तथा श्रीमतीको हिमालयन बैङ्क, ठमेल खाता नं. ३६३५३० जे मा मौज्जात रहेको रू.२,३६,९७८।५० रकमसमेत मेरो वैध रकम हुनुपर्दछ । आरोपपत्रमा मेरो स्रोत नखुलेको सम्पत्ति भनी राखिएको सम्पत्ति विवरणमध्ये क्रि.नं. ९९१ को घर जग्गा मैले ०५८।५।२५ मा सो जग्गा र सो मा बन्दै गरेको १ तला घरसमेत रूपन्देही करहिया वार्ड नं. ७ मा बस्ने नारायण कार्कीलाई बिक्री गरी सकेको हो । त्यो घर मेरो होइन । क्रि.नं. ६२७ को जग्गा मेरो वैध स्रोत बाट रू.३,१३,०००।-मा खरिद गरेको हो । त्यस्तै रा.वा. बैङ्क, थापाथलीको खाता नं. ९७४५ मा रहेको मौज्जात मेरो वैध स्रोत हो । भागीरथी भण्डारीको नाममा रहेको हिमालयन बैङ्क, ठमेलको खाता नं. ३६३५३० जे को बैङ्क मौज्जात रू.२,३६,९७८।५० मेरो वैध रकम हो तर क्र.सं. ५ मा उल्लिखित आरोप रकमको हकमा उक्त रकम स.ज ११ मा उल्लेख गरेका व्यक्तिहरूको रकम उक्त व्यक्तिहरूले नै झिकी लगेका हुन् । सो खातामा विभिन्न मितिमा जम्मा भएको रू.२१ लाखमध्ये मेरो नाममा रहेको

कि.नं. ९९९ को जग्गा बिक्रीबाट प्राप्त रकम जम्मा गरी सोमध्येको केही रकम पछि झिकी कि.नं. ६२७ को बालाजु (इचङ्गु) को जग्गा खरिद गरिएको हो र करीब रू. १ लाख दाजु उमाकान्त दक्षिण कोरिया जाँदा खर्च गरिएको हो । सो बाहेक सबै रकम स.ज. १९ मा उल्लेख गरेका व्यक्तिहरूको रकम राखी झिकिएको हो । गोमा अर्यालको नाममा रहेको रा.वा. बैङ्क, बानेश्वर व. खा.नं. १७८४४।६० को रकम मेरो होइन । मेरो बहिनीको हो । मैले आरोपपत्र अनुसारको कुनै अपराध नगरेको र मसँग कुनै अवैध सम्पत्ति नरहेकोले सजाय हुनुपर्ने होइन भन्ने व्यहोराको प्रतिवादी गणेश अर्यालले विशेष अदालतमा गरेको बयान ।

विशेष अदालतको आदेशबमोजिम माग भएको धरौटबापत जेथा जमानत दिई प्रतिवादी तारिखमा रहेको ।

आरोपपत्रमा उल्लिखित का.जि. का.म.न.पा. वार्ड नं. १६, बालाजु ५(ख) कि.नं. ९९९ को जग्गा र सो मा बनेको घर मेरो हो । सो घर मैले गणेश अर्यालबाट फिनिसिड नभएको एक तल्ला घर जग्गा रू.११,०५,०००।- मा किनेको हुँ । ०५६ सालअघि म फिलिपिन्स र दक्षिण कोरियामा काम गरी करिब १८।१९ लाख कमाई घर फर्केको थिएँ । सो रकम ब्याजमा लगाएको थिएँ । मेरो कृषि आयबाट वार्षिक करिब १,३०,०००।- आय हुन्छ । मेरो दाजुले दिएको सहयोग, मेरो मारूती भ्यान र ट्याक्टरबाट रू.४०।५० हजार आय जम्मा हुँदै गयो । दलाललाई जग्गा खोजी दिन भनेपछि दलालले फिनिसिड नभएको एकतले घर देखाएपछि सो घर जग्गा किनेको हुँ ।

मालपोत कार्यालयमा रजिस्ट्रेसन पास गर्दा रू.६,१०,०००।- देखाइएको छ । मैले गणेश अर्याललाई चिनेको थिइन । जग्गा किनेपछि चिनेको हुँ । मैले विदेश गै दुःख गरी लेबर काम गरी कमाएको रकम, कृषि आय, दाजुले सहयोग गरेको रकमसमेतबाट किनेको सो घर जग्गा जफत हुनुपर्ने होइन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी नारायण कार्कीले विशेष अदालतमा गरेको बयान ।

सासु, ससुरा, जेठाजुका छोरा छोरी हामी सबै एकासगोलमा छौँ । ठूलो जेठाजु २६।२७ वर्षदिखि भारतीय सेनामा हुनुहुन्छ । उहाँले आर्जन गरेको रकम घरमा पठाउनुहुन्छ । तर लगानी र बढाउने कार्य श्रीमानले गर्नुहुन्छ । माइला जेठाजु दक्षिण कोरियामा जानुभएको छ । उहाँ नेपाल आउने परिचित व्यक्तिलाई रकम पठाउनुहुन्छ । म राजधानी इन्टर नेशनल नामक मेन पावर कम्पनीमा काम गर्दछु । सो कम्पनीमा काम गर्नुअघि मिडिल इस्ट मेन पावर कम्पनीमा मिडिएटरको रूपमा काम गर्दथे । बहिनी ज्वाइँ गोपाल खरेल ०५३ सालदेखि अमेरिकामा काम गर्दै हुनुहुन्छ । उहाँले पठाएको कतिपय रकम हाम्रो खातामा पनि रहने गर्दछ । काठमाडौँ बालाजु ५ ख को जग्गा ०५७।५।२८ मा खरिद गरी घर बनाउन पिलरसम्म उठाएको जग्गा ०५८।५।२५ मा रू.११,०५,०००।- मा नारायण कार्कीलाई बेची सो रकम हिमालयन बैङ्क, ठमेलको मेरो खातामा जम्मा गरेको हो । मेरो विवाहमा दाइजो पेवास्वरूप प्राप्त, आय आर्जन, पारिश्रमिकसमेतको आय पनि सो खातामा जम्मा गरेको थिएँ । बालकृष्ण भट्टराई र लोकेन्द्र पराजुलीसमेतले विदेश जान भनी मेरो

खातामा राखेको रकम केही समयपछि झिकी लगेका हुँदा सोसमेत बैङ्क खातामा कारोबार भएको थियो । मेरो खातामा जम्मा भएको रकम सबै मेरो होइन थिएन । हाम्रो रकममध्ये केही रकम इचङ्कु नारायण गा.वि.स. मा जग्गा किन्दा खर्च भएको र जेठाजु उमाकान्त अर्याललाई कोरिया पठाउँदा खर्च भएको हो । त्यस्तै घर परिवार चलाई बाँकी रहेको रकम सो बैङ्क खातामा छ । अभियोग दावी तथ्यमा आधारित छैन । बैङ्कमा जम्मा भएको रकम र भएको कारोबार अवैध नभई वैधानिकरूपमा कमाई बढे बढाएको हो । वैध आर्जन र वैधानिकरूपमा जम्मा भएको रकम जफत हुनुपर्ने होइन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी भागिरथी भण्डारी अर्यालले विशेष अदालतमा गरेको बयान ।

मेरो खातामा रहेको रकम मेरो श्रीमान्ले आर्जन गरेको रकम हो । मेरो श्रीमान् ०५३ साल असारदेखि रोजगारीको लागि अमेरिका जानुभएको छ । मेरो खातामा भएको सबै रकम श्रीमान्ले अमेरिकाबाट पठाएको हो । अमेरिकाबाट पैसा पठाउँदा धेरैजसो परिचित व्यक्तिमार्फत पठाउनुहुन्छ । वेस्टर्न युनियन मनी ट्रान्सफरबाट पनि पठाउनुहुन्छ । मेरो श्रीमान्ले पठाएको रकमको बैङ्कमा राख्न खाता खोल्दा श्रीमान् विदेशमा भएकोले नजिकको संरक्षक दाजु गणेश अर्याललाई शेषपछिको व्यक्ति इच्छाएकी हुँ । मैले रु.१७,२५,५५८।- रकम जग्गा खरिद गर्न र घर निर्माण गर्न झिकेकी हुँ । मेरो खातामा रहेको रकममा दाजु गणेश अर्यालको कुनै सरोकार छैन । मेरो श्रीमान्को अमेरिकामा मासिक करिब १ लाखदेखि १ लाख ५० हजार जति कमाई हुन्छ । तसर्थ मेरो खातामा रहेको

रकम श्रीमान्ले कमाई पठाएको नितान्त वैध रकम हो । श्रीमान्ले कमाई पठाएको पैसा जफत हुने होइन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी गोमा अर्याल खरेलले विशेष अदालतमा गरेको बयान ।

प्रतिवादीहरू नारायण कार्की, गोमा अर्याल खरेल र भागीरथी भण्डारी अर्याललाई विशेष अदालतबाट भएको आदेशबमोजिम तारिखमा रहेका ।

घर मूल्याङ्कनकर्ता संजयराज उपाध्याय र सुरेन्द्र प्रकाश राजकर्णीकार, फर्निचर मूल्याङ्कनकर्ता जयन्तकुमार राजवंशी एवम् प्रतिवादी गणेश अर्यालका साक्षी रामप्रसाद ढकाल, नारायणप्रसाद भण्डारी, गंगाबहादुर जि.सी. र जगत पछाई, प्र. गोमा अर्याल (खरेल) का साक्षी नारायणप्रसाद खरेल, अर्जुन खरेल, प्र. भागिरथी भण्डारी अर्यालका साक्षी पोमानन्द पराजुली, बालकृष्ण भट्टराई तथा प्र.नारायण कार्कीका साक्षी धनबहादुर खड्काले गरेको बकपत्र मिसिल सामेल रहेको ।

प्रतिवादी गणेश अर्याल मेरो सहोदर कान्छो भाइ हो । हामीबीच अंशबन्डा भएको छैन । म कार्यरत् कम्पनीमा तत्कालीन अवस्थामा बहादुर क्षेत्री, मगरहरूलाई प्राथमिकता दिने भन्ने उल्लेख भएकोले क्षेत्री थर राखी सैनिकमा भर्तिसम्म भएको हुँ । बुबा देवीराम भारतीय सेनामा कार्यरत् भै सेवा निवृत्त भै आउनुभएको, म विगत २६ वर्षदेखि भारतीय सेनामा कार्यरत् रहेको, श्रीमती २०४५।०४६ सालदेखि जागीर गर्दै आएको र हाल रूपन्देही आनन्दवन गा.वि.स. हे.पो. मा कार्यरत् छिन् । माहिलो भाइ दक्षिण कोरियामा रोजगार गर्दै आएको छ । भागीरथी मेनपावर कम्पनीमा कार्यरत्

हुन् । म भर्ति हुँदा मेरो भा.रू. २५०० । तलब आउँथ्यो । खाने बस्ने सबै सरकारले व्यहोर्ने हुँदा सबै रकम भाइ गणेशलाई पठाई दिँदै आएको छु । मैले पठाएको रकम, भाइको पारिश्रमिकबाट बचत केही रकमसमेतबाट रूपन्देहीमा २०५५ सालमा घडेरी किनी एकतल्ले घर बनाएको हो । त्यस्तै पहाडमा साविक देखिको लगानी सात लाख र विभिन्न मितिमा करिब उनासी रोपनी जग्गा बिक्रीबाट प्राप्त छ लाखसमेत बुबाले भाइ गणेशलाई पठाईदिएको हो । सो रकम बालाजुमा जग्गा किनी घर बनाउँन सुरु गरिएकोमा रकम नपुग भै सो घर ढलान गर्दा नै बिक्री गरको हो । हालसम्म मैले भा.रू. २१ लाख भन्दा बढी तलब भत्ता बुझेकोमा १६ लाख भा.रू. भन्दा बढी घरमा बुबा र भाइलाई पठाएको भन्नेसमेत व्यहोराको अ.बं. १३९नं बमोजिम बुझिएका डिलाराम अर्यालले गरेको बयान ।

भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१) को व्यवस्था मनासिब कारणबिना अमिल्दो र अस्वाभाविक उच्च जीवनस्तर यापन गरेको प्रमाणित भएमा आरोपित कसुर स्थापित हुने देखिन्छ । प्रतिवादीको पारिवारिक पृष्ठभूमि, पैतृक सम्पत्ति, पदीय हैसियत, सामाजिक स्तर, आर्थिक कारोबार जस्ता कुराहरूले निजको जीवन यापनको स्तर निर्धारण गर्ने भएकोले प्रतिवादीको जीवनयापनको स्तर पनि यिनै मापदण्डबाट निर्देशित हुने हुन्छ । तर पनि आरोपपत्रमा आर्थिक पक्षलाई आधार बनाई निजउपर अवैधानिक आय आर्जन गरेको भनी आरोप लगाएको देखिएको छ । माथि विश्लेषण भएअनुसार सगोलमा रहेका अंशियार र प्रतिवादीले सो अवस्थामा रू ४९,६८,८८९ । बराबरको सम्पत्ति जोडेको र

खर्च गरेको पाइएको र निजको र अरू अंशियारको आय सोही अवधिमा रू ३९,९७,२०६ । रहेको देखिएको हुँदा रू १,७१,६७५ । को सम्पत्ति रकम आयस्रोतबाट पुष्टि भएभन्दा बढीको देखिन आउँछ । सो सम्पत्ति निजहरूको कुल सम्पत्तिको ५% भन्दा कम रहेको छ । आय र व्ययको हिसाब गर्दा घरायसी व्यवहार, सामाजिक प्रचलन र आय र व्ययको लेखा राख्न नपर्ने परम्पराको कारणबाट यथार्थरूपमा आयका स्रोत र खर्चका रकमको यकीनरूपमा किटान हुन सक्ने स्थिति पनि रहँदैन । आय र व्ययमा देखिएको सो अन्तर न्यायोचित अनुमान र सामाजिक परिवेशको आधारमा स्वाभाविक हो होइन भनी विचार गर्नुपर्ने हुन्छ । प्रतिवादीले देखाएका तर गणना हुन नसकेका आयका स्रोतहरू आयका सम्भावित स्रोत हुन नसक्ने पनि होइन । तर पनि प्रमाणको अभावमा ग्राह्य गर्न नसकिने भएकोले न्यायोचित अनुमानको आधारमा स्वाभाविक र अस्वाभाविक भनी छुट्याउनुपर्ने अवस्था रहेको हुँदा र आय र व्ययको बीचमा देखिएको अन्तर स्वाभाविक नै रहेको र यो सामान्य अन्तरले ऐनले व्यवस्था गरेको अमिल्दो र अस्वाभाविक उच्च जीवनस्तर यापन गरेको कुरा यतिकै आधारबाट देखिन नआएकोले प्रतिवादीउपरको सो आरोप पुष्टि हुन आएन । तसर्थ मिसिल संलग्न सबुद प्रमाणबाट प्रतिवादी गणेश अर्यालले वैध आयस्रोतको अनुपातमा अमिल्दो र अस्वाभाविक सम्पत्ति आर्जन गरेको पुष्टि हुन नआएको हुँदा निज प्रतिवादीले दावीको कसुर गरेको नठहरी सफाइ पाउने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको विशेष अदालत, काठमाडौंको मिति २०६३।१०।२३ को फैसला ।

प्रतिवादीका तीन दाजु भाइमा जेठो बुटवल,

महिलो छोरा उमाकान्त अर्याल र बुहारी आफैसँग पहाड गुल्मीमा रहेको र कान्छो यी प्रतिवादी रहेको भन्ने कुरा निजका बाबु देवीरामले बयान गरेबाट प्रतिवादीका दाजु भाइहरू बेगलाबेगलै बसी आआफ्नो खति उपति गर्दै आएको अवस्थामा एउटा भाइले जोडेको सम्पत्तिमा अर्को भाइको रकम परेको भनी अनुमान गर्न मिल्दैन । प्रतिवादीका जेठा दाजु भारतीय सैनिकमा काम गरेको निजको आर्जनले रूपन्देही आनन्दवन ५(क) कि.नं २७७ र २७८ को ०-४-० जग्गा २०५५।९।२६ मा खरिद गरी २०५६ मा घरसमेत निर्माण गरी निजका परिवारसँग बसोबास गर्दै आएका र निजको बाबुले गुल्मीका विभिन्न जग्गाहरू मिति २०४४।१।१६ देखि २०५५।८।२७ सम्ममा रू १,७८,५००। र २०५३।२।२ मा रू १,००,०००। मा बिक्री गर्नुभएको सोमध्ये आधा रकम निजलाई प्राप्त हुन सक्ने हुँदा २०५५।८।२७ सम्म निज बाबुलाई २,२८,५००।-र २०५५।१२।६ मा १२,०००। समेत गरी जम्मा २,४०,५००। प्राप्त भएको देखिन्छ । प्रतिवादी गणेश अर्यालले बालाजु ९(ख) कि.न. ९९१ कि.न. ०-१५-०-१ जग्गा खरिद गर्नुअघि नै जग्गा खरिद भै घर निर्माण भएको उक्त जग्गामा प्रतिवादीको आय आर्जनको रकम प्रयोग नभै बाबुको जग्गा बिक्रीको रकम र डिलराम अर्यालसमेतको आय आर्जनबाट भएको स्पष्ट छ । दाजुका नामको घर र जागीरे भाउजुका नाममा रहेको बैङ्क मौज्दात रकमलाई त्यस्तो दाजु भाउजुले कमाएको सम्पत्ति भाइ तथा बुहारी वा देवर देवरानीका नाममा रहेको अन्य सम्पत्तिमा प्रयोग भएको भनी अर्थ लगाउन नमिल्नेमा दाजु भाउजुको आयसमेतलाई

निज प्रतिवादीको आयमा गणना गर्ने गरी भएको विशेष अदालतको फैसला त्रुटीपूर्ण छ ।

प्रतिवादी गणेश अर्यालका नाममा का.म.न.पा. वडा नं १६ बालाजु ५(ख) कि.न. ९९१ को ०-१५-०-१ जग्गा २०५७।५।२८ मा खरिद भएको र सो जग्गामा २०५८।४।२५ मा नक्सा पास गरी २^{१/२} तले घर निर्माण भएको छ । सो घर भएको जग्गा २०५८।५।२५ मा नारायण कार्कीका नाममा राजीनामा पास भएको देखिन्छ । नारायण कार्की विदेशमा मानिस पठाउने मेनपावर कम्पनीमा कार्यरत व्यक्ति हुन् । प्रतिवादी श्रम तथा रोजगार प्रबर्द्धन विभागका शाखा अधिकृत भएको हुँदा यिनीसँग सम्बन्ध देखिएको छ । नारायण कार्कीको २४९० नं. को मोटर साइकलको ब्लुक र विभिन्न म्यानपावरसम्बन्धी कागजातसमेत प्रतिवादी गणेश अर्यालको घरबाट बरामद हुनुले यी दुईको घनिष्ठ सम्बन्ध रहेको कारणले आफ्नो नामको घर नारायण कार्कीको नाममा हस्तान्तरण गरेकोसम्म हो । निजलाई हस्तान्तरण गरेको २०५८।५।२५ को मालपोत कार्यालयबाट पारीत लिखतमा घर उल्लेख नगरी मोटर बाटो भएकोमा नभएको जनाई हस्तान्तरण गरेको र त्यसको केहीपछि घरसारको कागजबाट घरसमेत भनी उल्लेख गरेबाट प्रतिवादीले बदनियतपूर्वक आफ्नो नामको घर जग्गा अर्कोको नाममा राखी हस्तान्तरण गरी सम्पत्ति लुकाउने छुपाउने र दबाउने कार्य गरेको स्पष्ट छ ।

गोमा खरेलको नाममा राष्ट्रिय वाणिज्य बैङ्क थापाथलीमा २०५५।८।२३ देखि व.हि. नं. ११८७९ खाता खोली २०५६।८।१३सम्म रू ५,९६,०००। जम्मा भएको उक्त खातामा आफ्नो देवरलाई इच्छाएको व्यक्तिमा उल्लेख

गरेकी छन् । सो कारोबार गरेपछि पुनः राष्ट्रिय वाणिज्य बैङ्क बानेश्वरमा २०५६।१०।१६ मा खाता खोली २०५७।४।१६ मा रकम जम्मा गरिएको सो खातामा इच्छाएको व्यक्ति दाजु गणेश अर्याल उल्लेख गरेको छ । यसरी एक बैङ्कमा खाता हुँदाहुँदै अर्को बैङ्कमा खाता खोली रकम जम्मा गर्नुको औचित्य देखिँदैन । राष्ट्रिय वाणिज्य बैङ्क बानेश्वरमा अक्सर दाजु गणेश अर्यालले रकम जम्मा गरिदिने गरेको कुरा गोमा खरेलले स्वीकार गरेको र थापाथली बैङ्कबाट क्यास निकालेको रकम घरमा प्रयोग भएको स्पष्ट भै बानेश्वर शाखाको रकम प्रतिवादी गणेश अर्यालको भएको पुष्टि हुन्छ । दुबै खाता एउटै वर्षमा बारबार प्रयोग भई रहेको हुनाले गोमा खरेलको पति कुल्लारसिँको नामबाट पठाएको रकम थापाथली बैङ्कको खातामा जम्मा भएको हुनाले दाजु इच्छाएको व्यक्ति रहेको बानेश्वरको बैङ्कको जम्मा भएको रकम गोमा खरेलको नभै गणेश अर्यालको गैरकानूनी आर्जनको पुष्टि हुन्छ ।

त्यसै गरी प्रतिवादीले विवाहमा १,५०,०००। दाइजो प्राप्त गरेको हुन सक्ने भन्ने आधारमा आयमा समावेश गरिएको छ । प्रतिवादीले सार्वजनिक पदमा प्रवेश गरिसकेपछि २०५७ सालतिर काठमाडौँमा विवाह गर्नुभएको र पार्टी महेन्द्र पुलिस क्लवमा दिएको बयानमा उल्लेख गर्नुभएको छ । ब्राम्हण क्षेत्री परिवारमा नगद रू १,५०,०००। दाइजो प्राप्त हुन नसक्ने र प्रतिवादी स्वयंले विवाह मन्दिरमा भएको र २०/२५ हजार सामान्य खर्च गरी गरेको र भोजमा ३०/३५ हजार खर्च गरेको भनी उल्लेख गरेबाट विवाहमा भएको खर्चतर्फ दृष्टि नै नदिई

दाइजोबापतको आय गणना गरी भएको फैसला त्रुटीपूर्ण छ । त्यस्तै प्रतिवादी भागिरथी भण्डारीको हिमालयन बैङ्कमा रहेको खाताबाट २०५८।६।२ देखि २०५८।९।२७ सम्म झिकेको रू १९,००,०००। मध्ये रू ३,१३,०००। रकम बालाजु ९(ख) कि.नं ६२७ को ०-६-०-१ जग्गा खरिद भएको भन्ने उल्लेख भए पनि सो जग्गा उक्त निकालेको रकमबाटै खरिद गरेको नभै अन्य रकमबाट खरिद भएको हुँदा सोही झिकेको रकमबाट खरिद गरेको भन्ने विशेष अदालतको फैसला त्रुटीपूर्ण छ ।

विशेष अदालतले एकातिर दावीको सम्पत्तिको हालको बिगोलाई आधार नलिई तत्कालीन समयको निजले व्यक्त गरेको मूल्य र लिखत मूल्यलाई निजको सम्पत्ति खरिदतर्फ खर्चको मूल्य कायम गरी सम्पत्तिको बिगो घटाएको र प्रतिवादीले उल्लेख गरेको पारिश्रमिक तथा दाजु भाउजुसमेतको आयलाई निजको आयमा समावेश गरी आय बढाई पाँच प्रतिशत अन्तर देखाई अस्वाभाविक अमिल्दो भन्न नमिल्ने भनी आय बढाउँदा र खर्च घटाउँदासमेत आयको तुलनामा खर्च बढी देखिएको अवस्थामा खास अन्तर नदेखिएको भन्ने आधारमा प्रतिवादीलाई सफाइ दिने गरी भएको विशेष अदालत, काठमाडौँको फैसला त्रुटीपूर्ण हुँदा बदर गरी पुनरावेदन जिकिर र आरोपपत्र मागदावीबमोजिम सजाय गरी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदनपत्र ।

प्रतिवादी गणेश अर्यालले वैध स्रोत भन्दा बढी रकम रू १,७९,६७५। बढी भएको कुरालाई फैसलामा स्वीकार गरिएको अवस्थामा कानूनसम्मतको आधारबेगर सो स्रोत नखुलेको

रकम वा सम्पत्तिलाई वैध ठहर्याएको विशेष अदालतको फैसला भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २० को सन्दर्भमा फरक पर्न सक्ने भएको हुँदा अ.बं. २०२ नं. बमोजिम प्रत्यर्थी झिकाई नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६८।२।९ को आदेश ।

मसमेत मेरो परिवारका सम्पूर्ण सदस्य तथा अंशियारहरू एकासगोलमा रही आएका र आआफ्नो पेसा व्यवसाय रोजगारी गर्दै आएकोले मेरो पारिवारिक आयलाई पृथकपृथक हैसियतमा राखी पुनरावेदन जिकिर लिएको आयोगको पुनरावेदन पूर्वाग्रही र विरोधाभासपूर्ण छ । बिक्री भएको का.जि. का.म.न.पा.वडा नं १६ कि.न. ९९१ को जग्गा २०५७।५।२८ मा खरिद गरी मिति २०५८।४।२५ मा नक्सा पास गरी घर निर्माण गर्दैगर्दा मिति २०५८।५।२५ मा नक्सा पास भएको ३० दिनमा नै पिलर र एकतला ढलान मात्र गरेको जग्गा बिक्री गरेको हो । नारायण कार्की मेरो नाता वा परिवारको परिभाषाभिन्न पर्ने व्यक्ति होइनन् । ज्वाइँले कुलतार सिंहको नामबाट समयसमयमा मेरो नाममा रकम पठाउने र बहिनीले रा.वा. बैङ्क, बानेश्वरमा खोलेको खातामा इच्छाएको व्यक्तिको रूपमा मेरो नाम उल्लेख गरेको जुन आयोगले अनुसन्धान गर्दा मात्र थाहा पाएको सो इच्छाएको व्यक्तिको नाम मेरो नाम उल्लेख गर्ने विषयमा मेरो कुनै संलग्नता छैन तत्तत् खातामा जम्मा भएको रकम विवाहित बहिनीको वैध आय र उक्त आय रकम राख्न प्रयोग भएको खाताको कारोबारलाई मेरो सम्पत्तिको रूपमा गणना गर्नुपर्ने जिकिर गलत छ । त्यस्तै विवाहको समयमा मेरो श्रीमतीलाई निजका पिताबाट रु.३ लाख दाइजो पेवा प्राप्त

भएको र त्यसको कुनै लिखत प्रमाण नहुने यस्तो अवस्थामा १,५०,०००। मात्र दाइजो पेवा प्राप्त भएको भनी कायम गरेकोले म तथा मेरी श्रीमतीले बयानमा खुलाएको पूरै ३ लाखलाई नै दाइजो पेवाको रूपमा गणना हुनुपर्दछ । विशेष अदालतले सम्पत्ति र आयस्रोतबीचको अन्तर ५% भन्दा कम रहेको आधार अस्वाभाविक मान्न नसकिने उल्लेख भए पनि म तथा मेरो परिवारको सदस्यको नाममा रहेको वास्तविक सम्पत्ति भन्दा आय स्रोत बढी हुने आधार सम्पत्तिको गणना, बैङ्कमा कारोबार भएको रकम, जग्गा बिक्री, दक्षिण कोरियामा रोजगारमा जानुभएका महिला दाजु उमाकान्त अर्यालले पठाएको रकम रु.१,६०,०००।, कृषि आयबाट प्राप्त भएको रकमसमेतको आयमा गणना नगरेकोले विशेष अदालतले मेरो र परिवारको साथमा रहेको वास्तविक सम्पत्ति भन्दा बढी रकम देखाएको र वास्तविक र स्वाभाविक आयस्रोतहरूबाट प्राप्त आय गणना गरेको छैन । मैले आरोपित कसुरबाट सफाई पाएकोले पुनरावेदन नगरेको हुँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी गणेश अर्यालको यस अदालतसमक्ष परेको लिखित प्रतिवाद ।

मेरो विवाह २०५६ सालमा भएको हो । विवाहको समयमा पिताजीबाट मलाई दाइजोस्वरूप रु.३,००,०००। प्राप्त भएको र म आफूसमेत म्यानपावर कम्पनीमा काम गर्ने भएकोले कामबाट प्राप्त हुने पारिश्रमिक अन्य स्वआर्जन, परिवारका व्यक्ति तथा आफन्तले राख्न दिएको रकम, विदेश जाँदा र विदेश गएपश्चात् पठाउने र राख्न दिने रकम मेरो बैङ्कको खातामा केही समय रहने र मेरो खाता प्रयोगसम्म भइरहेको रकमलाई सम्पत्तिको रूपमा गणना गर्ने गरी भएको फैसलाले

अन्याय पर्न गएको छ । उक्त रकम तथा सोको स्रोत पुष्टि हुँदाहुँदै पनि सम्मानित अदालतबाट त्यसतर्फ कुनै विवेचना नगरी मेरो र परिवारको साथमा रहेको वास्तविक सम्पत्ति भन्दा बढी रकम र वास्तविक र स्वाभाविक आयस्रोतबाट प्राप्त आय गणना गरेको छैन । मैले आरोपित कसुरबाट सफाइ पाएकोले पुनरावेदन नगरेकी हुँ । सम्मानित अदालतबाट न्यायिक मनको प्रयोग भई हेरिनुपर्दछ भन्नेसमेत व्यहोराको भागिरथी भण्डारी अर्यालको यस अदालतसमक्ष परेको लिखित प्रतिवाद ।

नियमबमोजिम पेसीसूचीमा चढी निर्णयार्थ यस इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री महेश थापाले प्रतिवादी गणेश अर्यालको तत्कालीन अवस्थाको सम्पत्तिको स्रोत खुलेकोले निज नोकरीमा प्रवेश गरेपछि यो अभियोग दायर हुँदासम्मको सम्पत्तिको आयलाई क्रमशः छुट्याएर हेरिएमा निजको पारिवारिक अवस्थासमेत छर्लङ्ग हुन्छ । निज प्रतिवादीका परिवारभित्रका दाजु भाउजुले नोकरी गरी कमाएको सम्पूर्ण सम्पत्ति प्रतिवादीको आयस्रोत होइन र गणना गरिनु पनि हुँदैन । दाजु भाउजुले नोकरी गरी कमाएको सम्पूर्ण सम्पत्ति यी प्रतिवादीको हो भने ती दाजु भाउजु र निजहरूका बालबच्चाले हावा र पानी मात्र खाएर बाँच्नुपर्ने अवस्था हुन्छ । तसर्थ दाजु भाउजुको कमाइ प्रतिवादी गणेश अर्यालको सम्पत्ति वा आयस्रोत हुन सक्दैन । निज प्रतिवादीको बहिनी गोमा अर्याल खरेलको दुई दुई वटा बैङ्क खाता रहेको र ती खातामा निज प्रतिवादीले रकम जम्मा गर्ने र बैङ्क स्टेटमेन्ट लिने गरेको छ । बहिनीको खातामा

दाजुको नामबाट रकम जम्मा गरिदिनुपर्ने अवस्था हुँदैन । बहिनी गोमा अर्यालको पति गोपालप्रसाद खरेल भएको र गोपालप्रसाद खरेलको नामबाट विदेशबाट आएको रकम बाहेक अरू रकम के कसरी आई जम्मा भयो हेरिनुपर्छ । कुलतार सिंह भन्ने व्यक्ति कसरी गोमा अर्याल खरेलको पति हुन आयो त्यसको पुष्टि गर्न नसकेको अवस्थामा प्रतिवादी गणेश अर्यालबाट अनियमित सम्पत्ति आफ्नो बहिनीको खातामा राख्न जाल परिपञ्च गरेको प्रष्ट छ जुन सम्पत्ति नियमित कमाइ पनि होइन ।

त्यसैगरी निज प्रतिवादी गणेश अर्यालले वैदेशिक रोजगारमा जाने आउने लगायतका विभिन्न व्यक्तिले पनि पैसा राख्न दिने गरेको भने पनि ती व्यक्तिहरू को को हुन् र के कहिले के कस्तो अवस्थामा के कति रकम राख्न दिए ? निज प्रतिवादीलाई नै राख्न दिनुपर्ने ती अमूक व्यक्तिहरूको के त्यस्तो बाध्यता थियो सो स्पष्ट कहीं खुलाएको देखिँदैन । प्रतिवादीले आम्दानीको सबै रकम बचत भएको भन्नु सर्वथा गलत छ किनकि आम्दानीअनुसार खर्च अवश्यम्भावी हुँदा आम्दानी र खर्च दुबैको मापन गरिनुपर्छ । प्रतिवादीको स्रोत नखुलेको सम्पत्तिको स्रोत खुलाउनुपर्छ । निज प्रतिवादी गणेश अर्यालले आरोपपत्रमा उल्लिखित सम्पत्तिको स्रोत पुष्टि गर्न नसकेको र आयस्रोत भन्दा बढी सम्पत्ति रहेको देखिएको, सो सम्पत्ति गैरकानूनीरूपबाट आर्जन गरेको सम्पत्ति निजको पारिवारिक स्थितिसँग अमिल्दो देखिइरहेको अवस्थामा विशेष अदालतबाट यी प्रतिवादीलाई सफाइ दिने गरी भएको फैसला त्रुटीपूर्ण छ । उक्त फैसला बदर गरी प्रतिवादीले गैरकानूनीरूपमा आर्जन गरेको

रु.८२,४०,७०२।५६ सम्पत्ति जफत गरी अभियोगपत्र दावीबमोजिम नै प्रतिवादीलाई सजाय हुनुपर्छ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

प्रतिवादी गणेश अर्यालसमेतको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता यज्ञमूर्ति वन्जाडे, अधिवक्ता रामेश्वरप्रसाद कोइरालाले प्रतिवादीहरूको पारिवारिक विवरण र सम्पत्तिलाई अभियोग दावी लैँदा नै सगोलको मानी स्वीकार गरिएपछि अहिले पृथकपृथक छुट्याउने अवस्था हुँदैन । सगोलको परिवारको सम्पूर्ण घर व्यवहार हेर्ने व्यक्ति गणेश अर्याल हुन् र दाजु भाउजुहरूले पनि निजलाई नै सुम्पिएको अवस्था हो । साविकको सम्पत्तिको मूल्याङ्कन प्रचलित मूल्यअनुसार गरिनुपर्नेमा त्यस्तो मूल्याङ्कन भएको अवस्था छैन तापनि सफाइ पाएकोले निज प्रतिवादीहरूले पुनरावेदन नगरेको अवस्था हो । गणेश अर्यालले नारायण कार्कीलाई विधिसम्मत तवरबाट रजिस्ट्रेशन गरी दिएको सम्पत्तिमा प्रश्न उठाई अनुमानको जिकिर गर्ने छुट वादी पक्षलाई छैन । प्रतिवादी गणेश अर्यालले गोमा अर्याल खरेलको खातामा राखिदिएको पैसा निज गोमाका पतिले नै विदेशबाट पठाएको पैसा हो जुन गणेश अर्यालको हुन सक्ने हुँदैन । गणेश अर्यालको पत्नी भागिरथी अर्याललाई विवाहमा दाइजो पेवा दिएको रकम सबै जोडिनुपर्नेमा आधामात्र जोडेको कानूनसङ्गत भएन । निज प्रतिवादीको कृषि आयको कुरा फैसलामा उल्लेख नै गरिएन । कृषि आय खर्च कटाएर जोडिई प्रतिवादीको आम्दानी कायम गरिनुपर्दछ । किनकि निज प्रतिवादीको ४९ रोपनी खेतियोग्य जग्गाको कृषि आय वार्षिक रु.१,४८,१८८।- हुने गरेको दावी गरेकोमा त्यस्तो आयलाई समावेश गरिएको छैन । वादीले

आरोपपत्रमा दावी गरेको भन्दा बढी सम्पत्तिको स्रोत खुली पुष्टि भइरहेको तर्फ विशेष अदालतले ध्यान नै नदिई आयस्रोत भन्दा बढी रकम ५ प्रतिशत भन्दा कम रहेको भनी १,७१,६७५। को सम्पत्ति बढी देखाई सफाइ दिएको भए पनि सो बढी देखाएको सम्पत्तिको समेत स्रोत कृषि आय, दाइजोपेवासमेतको रकमबाट पुष्टि हुने हुँदा सोको पुष्टि गरी विशेष अदालतबाट प्रतिवादीलाई सफाइ दिएको फैसला नै सदर कायम हुनुपर्छ भनी बहस जिकिर प्रस्तुत गर्नुभयो ।

त्यस्तै प्रतिवादी नारायण कार्कीको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता कल्याण पोखरेलले निज प्रतिवादीको सम्पत्ति र निजले आर्जन गरेको सम्पत्तिको वास्तविक मूल्याङ्कन गरिनुपर्नेमा सो भएको छैन । प्रतिवादी नारायण कार्कीले गणेश अर्यालसँग बन्दाबन्दैको घर नक्सासहित खरिद गरेको हो र नगरपालिकाले समेत त्यस्तो नक्सासहित नामसारी गरी लिएको घर अध्यावधिक गरिसकेको अवस्था छ । प्रतिवादी गणेश अर्यालसँग कानूनबमोजिम रजिस्ट्रेशन गरी खरिद गरी लिएको घर जग्गालाई सो खरिद गरी लिएकै नाताबाट गणेश अर्यालसँग अवैध मिलेमतो देखाउन कदापि मिल्दैन । प्रतिवादी नारायण कार्कीले आफ्नो आवश्यकता अनुसार गणेश अर्यालसँग घरजग्गा खरिद गरेको कुरालाई कुनै नाता सम्बन्ध नभएका निजसँग जोडेर अभियोग लगाउन न्याय र कानूनको रोहबाट नमिल्ने हुँदा विशेष अदालतबाट सफाइ दिने गरी भएको फैसला नै सदर कायम हुनुपर्दछ भनी बहस जिकिर प्रस्तुत गर्नुभयो ।

यसरी पुनरावेदक वादी र प्रत्यर्थी प्रतिवादीहरूको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् कानून

व्यवसायीहरूले गर्नुभएको बहस जिकिर सुनी पुनरावेदनपत्रसहितको मिसिल कागजात अध्ययन गरी हेर्दा प्रतिवादी गणेश अर्याललाई अवैधानिक आय आर्जन गरेको भनी रु.८२,४०,७०२।५६ को बिगो कायम भएको सम्पत्ति गैरकानूनी आर्जन भनी आरोप लगाइएको र सो आरोपका सन्दर्भमा विशेष अदालतबाट रु.१,७१,६७५। को सम्पत्तिसम्म आयस्रोतबाट पुष्टि भएभन्दा बढीको देखिएको सो सम्पत्ति कुल सम्पत्तिको ५ प्रतिशत भन्दा कम रहेको भन्ने आधारमा आय र व्ययका बीचमा देखिएको अन्तर स्वाभाविक नै रहेको र यो सामान्य अन्तरले ऐनले व्यवस्था गरेको अमिल्दो र अस्वाभाविक उच्च जीवनस्तर यापन गरेको कुरा देखिन नआएबाट प्रतिवादीउपरको आरोप पुष्टि हुन आएन भनी सफाइ दिएको देखिन्छ ।

वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदनमा मूलतः प्रतिवादी गणेश अर्यालका दाजु भाइहरू बेगलाबेगलै बसी आआफ्नो खती उपति गर्दै आएकोमा एउटा भाइले जोडेको सम्पत्तिमा अर्को भाइको आय आर्जनमा गणना गर्न नमिल्ने अर्थात् दाजु भाउजुको आय यी प्रतिवादीको आयमा गणना गर्न मिल्दैन । प्रतिवादी गणेश अर्यालले आफ्ना नामको काठमाडौं जिल्ला का.म.न.पा.१६ बालाजु ५(ख) कि.नं ९९१ को जग्गा आफ्ना घनिष्ठ सम्बन्ध रहेका नारायण कार्कीलाई आफ्नो नामको घर जग्गा सम्पत्तिलाई लुकाउन दबाउन हस्तान्तरण गरिएको, बहिनी गोमा खरेलका नाममा एउटा बैङ्कमा खाता हुँदाहुँदै अर्को बैङ्कमा खाता खोली इच्छाएको व्यक्ति आफू बसी आफ्नो रकम निज बहिनीको खातामा र कानूनी आर्जनको सम्पत्ति जम्मा गर्ने गरेको, विवाहमा गरेको खर्चको दृष्टिबाट दाइजोको रकम नगद १,५०,०००।

प्राप्त हुन नसक्ने, भागिरथी भण्डारीको हिमालय बैङ्कमा रहेको खाताबाट झिकेको १९ लाखमध्ये रु.३ लाख १३ हजारमा बालाजु ९(ख) कि.नं ६२७ को जग्गा खरिद गरेको भन्ने उल्लेख भए पनि सो जग्गा उक्त निकालेको रकमबाटै खरिद गरेको नभै अन्य रकमबाट खरिद भएको हुँदा सोही झिकेको रकमबाट खरिद गरेको भन्ने विशेष अदालतको फैसला त्रुटीपूर्ण रहेको भन्ने जिकिर लिएको देखिँदा विशेष अदालत, काठमाडौंको फैसला मिलेको छ, छैन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय गर्नुपर्ने देखियो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, प्रतिवादी गणेश अर्यालले कानूनबमोजिम सम्पत्ति विवरण पेस गर्दा आफ्नो नाममा वा अंशमा हक लाग्ने,सगोलको परिवारको नाममा रहेको वास्तविक सम्पत्ति भन्दा बढाई झुटा विवरण दिई आएको निजको आम्दानीको स्रोतको अनुपातमा अमिल्दो सम्पत्ति भएकोले स्रोत खुलेको सम्पत्ति रु.२२,७२,२२६।९८ मात्र भएको तर निज तथा निजको परिवारको नाममा कुल रु.१,०५,१२,९२९।५४ बराबरको चल अचल सम्पत्ति रही रु.८२,४०,७०२।५६ को सम्पत्ति साविक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ७(१) र १५ तथा प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१) बमोजिम गैरकानूनीरूपमा आर्जन गरी भ्रष्टाचारको कसुर गरेकोले निज प्रतिवादीलाई भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ७(१), १५ र २९ तथा प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा १६(२) एवम् २०(२) बमोजिम सजायको माग गरी स्रोत नखुलेको सम्पत्ति जफत गरी सोबाट नपुग देखिए निजको हक लाग्ने अन्य सम्पत्तिबाट जफत हुन दावी लिएको देखिन्छ । साथै अन्य

प्रतिवादी भागिरथी अर्याल, गोमा खरेल र नारायण कार्कीलाई निजहरूको नाममा प्रतिवादी गणेश अर्यालले गैरकानूनीरूपमा आर्जन गरेको सम्पत्ति लुकाएकाले सो जफत गर्ने प्रयोजनको लागि मात्र प्रतिवादी कायम गरेको देखिन्छ ।

३. विशेष अदालतले प्रतिवादी गणेश अर्याल र अन्य सगोलका अंशियारसमेतको आय व्ययसमेतको विश्लेषण गर्दा अंशियार र प्रतिवादीले रू.४९,६८,८८९। बराबरको सम्पत्ति जोडेको र खर्च गरेको तथा निज र अरू अंशियारको सोही अवधिमा रू.३९,९७,२०६। आय देखिन आई रू.१,७९,६७५। सम्म आयस्रोतबाट पुष्टि भए भन्दा बढी सम्पत्ति देखिन आई सो सम्पत्ति कूल सम्पत्तिको ५ प्रतिशतभन्दा कम रहेको भन्दै घरायसी व्यवहार, सामाजिक प्रचलन र आय व्ययको लेखा राख्न नपर्ने परम्पराको कारणबाट यथार्थरूपमा आयको स्रोत र खर्चको यकीनरूपमा किटान हुन नसक्ने भनी प्रतिवादीलाई आरोपित कसुरबाट सफाइ दिएको पाइयो ।

४. वस्तुतः अभियोगपत्रमा प्रत्यर्थी प्रतिवादीको कुल सम्पत्ति रू.१,०५,१२,९२९।५४ बराबरको चल अचल सम्पत्ति रहेकोमा स्रोत नखुलेको सम्पत्ति भनी आरोपपत्रको तालिका नं. ४ मा प्रतिवादी गणेश अर्यालको नाममा रहेका काठमाडौं बालाजुको ५ (ख) क्रि.नं.९९१ को ०-१५-०-१ जग्गा र त्यसमा बनेको घरको रू.४३,४९,९१६।६७ बालाजु ९(ख) क्रि.नं ६२७ को ०-६-०-१ रोपनी जग्गाको रू.४,५४,६८७।२५ निजको नाममा राष्ट्रिय वाणिज्य बैङ्क थापाथलीको खाता नं ९७४५ को बैङ्क मौज्जात रू.१०,५००।, भागिरथी भण्डारी(अर्याल) को नामको हिमालयन

बैङ्क, ठमेलको खाता नं.३६३५३० जे को बैङ्क मौजात रू.२,३६,९७८।५० सोही खाताबाट २०५८।६।३० देखि २०५८।९।२६सम्म झिकी लुकाएको रू.१९,००,०००। तथा गोमा अर्याल (खरेल) को नामको रा.वा.बैङ्क बानेश्वर शाखाको व.हि.नं.१७८४४बाट झिकेको रू.१७,२५,५५८। समेत गरी कूल जम्मा रू.८६,७७,६४०।२२ रहेको देखाई तलब भत्ता तथा अन्य सुविधाबापत प्राप्त रू.४,३६,९३७।७८ घटाउँदा हुन आउने रू.८२,४०,७०२।५६ लाई देखाई स्रोत नखुलेको भनी मुख्य दावी लिएको देखिन आउँछ ।

५. उल्लिखित स्रोत नखुलेको भनिएको सम्पत्तिधारकहरूमध्ये भागिरथी भण्डारी प्रतिवादी गणेश अर्यालकी पत्नी तथा गोमा अर्याल (खरेल) निज प्रतिवादीकी विवाहिता बहिनी रहेको तथ्य निर्विवाद छ । प्रतिवादी गणेश अर्यालको बाबु आमा, दाजु भाउजु, तथा श्रीमतीसहित सगोलमा रहेको देखिएको र सगोलको अर्जित सम्पत्ति एक अर्काका नाममा रहेको भन्ने कुरालाई र सबै अंशियारको नाममा रहेको सम्पत्तिको जाँच अवधिमा खरिद बिक्री गरेको व्यवहारलाई अनुसन्धानको दायरामा राखी प्रतिवादी सगोलमा रही व्यवहार गरेको कुरालाई अभियोजन पक्षले स्वीकार गरेको देखिँदा प्रतिवादी गणेश अर्यालले आफ्नो निजी ज्ञान सीपबाट प्राप्त गरेको सम्पत्ति बाहेक अन्य सम्पत्ति सगोलको मान्नुपर्ने हुन आउँछ ।

६. वादीले स्रोत खुलेको सम्पत्तिको रूपमा राखेको सम्पत्ति जिल्ला रूपन्देही आनन्दवन गा.वि.स. स्थित प्रतिवादी गणेश अर्यालका दाजु डिलाराम अर्यालको नाममा रहेको

कि.नं.२७७ र २७८ को जग्गा र त्यसमा भएको घर तथा सरस्वती अर्यालको नाममा ने.बै.लि. मणिग्रामको खाता नम्बर ७८३६ मा रहेको रू.२०,८३१। समेतको रू.१८,३५,३८९।१२ बराबरको सम्पत्तिको स्रोत खुलेको भन्ने देखिन्छ । उक्त सम्पत्ति जग्गा २०५५।९।२६ मा रू.५६,०००। मा खरिद गरेको र त्यसमा आयोगले जग्गाको रू.८,००,०००। पर्ने भनी र सो स्थानमा २०५६ मा घर निर्माण भएको सो घरको लागत भन्ने देखिन्छ । रू.९०,६,५७२। जग्गा खरिद बिक्री गर्दा लिखतमा उल्लिखित मोल मान्ने गरिएको र घरको निर्माणको प्रकृति अनुसार कायम भएको दररेटको आधारमा नै वास्तविक निर्माण खर्च लागेकोलाई मान्यता दिईदै आएअनुरूप सो घर निर्माणमा लागेको उक्त लागतकै खर्च लागेको देखिँदा भनी उक्त घरजग्गाको कूल मूल्याङ्कन रू ९,६२,५७२। विशेष अदालतले कायम गरेको देखिन्छ । अचल सम्पत्तिको खरिदमा अन्यथा प्रमाणित नभएसम्म लिखित मूल्यलाई नै वास्तविक खरिद मूल्य कायम गर्ने गरी यस अदालतबाट यसअघि फैसला भएका यस्तै प्रकृतिका मुद्दाहरूमा फैसला भैसकेको हुँदा विशेष अदालतले कायम गरेको जग्गाको मूल्याङ्कन अन्यथा देखिएन । त्यसै गरी प्रतिवादी गणेश अर्यालले बालाजुस्थित कि.नं. ९९१ को जग्गा २०५७।५।२८ मा रू ५,३८,०००। मा खरिद गरेको भनी स्वीकार गरेको र २०५८।१२।२९ मा बालाजुकै कि.नं ६२७ को जग्गा रू ३,१३,०००। मा खरिद गरेको भनी उल्लेख गरेको देखिँदा जग्गा खरिद गर्दा प्रतिवादीले खुलाएको मोल नै कायम गरेको जग्गाको कूल मूल्य रू ८,५१,०००।

कायम गरेको विशेष अदालतको विश्लेषण अन्यथा देखिएन ।

७. प्रतिवादी गणेश अर्यालले कि.नं ९९१ को जग्गामा घर निर्माण गर्दागर्दैको अवस्थामा २०५८।५।२५ मा नारायण कार्कीलाई बिक्री गरेको अवस्था भएकोले सो घरमा निजको स्वामित्व कायम रहँदासम्मको अवधिमा रू ५,००,०००। लागेको प्रतिवादीले स्वीकारेको भनी विशेष अदालतले सोही कायम गरेको देखिन आउँछ परन्तु आरोपपत्रमा उक्त जग्गा नारायण कार्कीको नाममा राखी प्रतिवादीले लुकाएको र त्यसमा निर्माण सम्पन्न भएको मोल रू.२०,६२,४९६।६७ लागत मूल्य लागेको भनी दावी लिएको पाइन्छ । अब प्रतिवादी गणेश अर्यालले कि.नं ९९१ को जग्गामा निर्मित घरसमेत पूरै घरको लागत मूल्यसमेतको स्रोत पुष्टि गर्नुपर्ने हो, होइन भन्नेतर्फ पनि विवेचना हुनुपर्ने देखिन आउँछ ।

८. उल्लिखित कि.नं.९९१ को ०-१५-०-१ रोपनी जग्गा २०५७।५।२८ मा खरिद गरी तथा सोही जग्गामा २^१/_२ तल्ला घर बनाउँन २०५८।४।२५ काठमाडौं महानगरपालिकाबाट नक्सा पास गरेको समेत देखिन्छ । तर नक्साअनुरूप घरको निर्माण सम्पन्न नभई २०५८।५।५ मा मोल रू.६,१०,०००। मा नारायण कार्कीलाई राजीनामा पारीत गरी दिएको घरको नक्सासमेत २०५८।१२।२९ मा नारायण कार्कीको नाममा नामसारी गरेको देखिएको छ । निज नारायण कार्की प्रतिवादी गणेश अर्यालका नातेदार वा अन्य कुनै सम्पत्ति कारोबार वा व्यवहारमा हकवाला वा साझेदार हुन् भन्ने तथ्य मिसिलबाट कहीं देखिएको छैन ।

अर्कोतर्फ प्रतिवादी गणेश अर्यालउपर अखितयार दुरूपयोग अनुसन्धान आयोगले २०५९ देखि गैरकानूनीरूपमा सम्पत्ति आर्जन गरेको भन्ने सम्बन्धमा अनुसन्धानात्मक कारवाही गरेको देखिँदा वर्तमान भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ आउनुअघि नै यो ऐन बन्ला र कारवाहीमा परिएला भन्ने पूर्वानुमान लगाई सम्पत्ति लुकाउन अन्यत्र हस्तान्तरण गरेको भन्नु न्यायसङ्गत हुने देखिँदैन । उक्त जग्गा रू.६,१०,०००। मा कम मूल्य राखी राजस्वमा फरक पारी पारीत गरेको भए लिखत पारीत गर्दा कानूनसङ्गत भए नभएको जाँचबुझ गर्ने काम लिखत पारीत गर्ने सम्बन्धित मालपोत कार्यालयको हो । कम मूल्याङ्कन राखी राजस्व छली गरेको भन्ने सम्बन्धमा सम्बन्धित मालपोत कार्यालयका कर्मचारी तथा लिखत गर्ने व्यक्तिहरूउपर कारवाही भई अन्यथा भएको भन्ने पनि देखिएको छैन । पारीत लिखत यथावत् कायम रहेको अवस्थामा अन्यथा भनी रहन परेन । यस अवस्थामा उक्त कि.नं ९९१ को जग्गा खरिद गर्दा परेको मूल्य रू.५,३८,०००। तथा त्यसमा निर्माण भएजतिको घर निर्माण लागत ५,००,०००। परेको भनी प्रतिवादीले स्रोत पुष्टि गर्ने सम्पत्तिको रूपमा उक्त घर जग्गाको बिगो कायम गरेको र घर जग्गा विधिवतरूपमा प्रतिवादीका नाममा नरही बिक्री भै गइसकेको अवस्थामा विशेष अदालतको निष्कर्षउपर पुनरावेदनमा प्रश्न उठाइएको उचित देखिन आउँदैन ।

९. आफ्नो नाममा जग्गा खरिद भै घर निर्माणको लागि नक्सा पास गरेको भए पनि निर्माण सम्पन्न हुनुअगावै ससिमरूपमा सम्पूर्ण घर जग्गा बिक्री गरी अर्काका नाउँमा गएको

र खरिदकर्ताले विक्रेताकै हो भनी स्वामित्व समर्पण नगरेको अवस्थामा पनि प्रतिवादीले बिक्री गरेपश्चात् पनि निजकै स्वामित्वमा रहेको मान्ने कुनै कानूनी एवम् विवेकसङ्गत आधार रहेन । यस्ता तर्क गर्ने हो भने बिक्री गरेर पनि बिक्री नहुने र बिक्री गरेपश्चात् पनि बिक्रेताले बिक्री भएको सम्पत्तिउपर आफ्नो हकको दावी गर्न सक्ने अनौठा सम्पत्तिसम्बन्धी कानूनी अवधारणा विकसित हुन जान्छ । कसैको नाउँमा सम्पत्ति लुकाउने कुरालाई बेग्लै कानूनको माध्यमद्वारा नियमित गर्ने व्यवस्था भएमा बाहेक भैरहेका कानून र विधिशास्त्रमा स्वीकृत नभएको यस्तो तर्क गर्ने हो भने सम्पत्तिसम्बन्धी कानूनको आधारभूत जग नै भत्किन जाने र कोही पनि जग्गाधनी वा सम्पत्तिको मालिक कानूनीरूपले सुरक्षित नरहने अवस्था आउँछ । यस्तो अप्रत्याशित तर्क गर्नुले समाजलाई समग्ररूपमा विचलित गराउन सक्ने हुनाले समेत आरोपपत्रको मागबमोजिम नारायण कार्कीको नाउँमा विधिवत् गै सकेको सम्पत्तिमा प्रतिवादी गणेश अर्यालको हक रही रहेको भन्ने जिकिर सर्वथा स्वीकार्य भएन । तसर्थ त्यस सम्बन्धमा विशेष अदालतको निष्कर्षमा असहमत रहनुपर्ने कारण देखिएन ।

१०. त्यस्तै नगद तथा बैङ्कको रकम सम्बन्धमा आरोपपत्रमा स्रोत खुलेको सम्पत्तिमा सरस्वती अर्यालको नामको ने.बै.लि. मणिग्रामको खाता नं ७८३६ को बैङ्क मौज्जात रू.२०,८३१। लाई स्रोत खुलेको भनी सो सम्बन्धमा दावी लिएको देखिँदैन । तर गणेश अर्यालको रा.वां. बैङ्क थापाथलीको खाता नं ९७४५ मा मौज्जात रहेको रू.१०,५००।, भागिरथी भण्डारी (अर्याल) को हिमालयन बैङ्क ठमेलको खाता नं ३६३५३०

जे मा मौज्जात रहेको रू.२,३६,९७८।५० निजले सोही खाताबाट मिति २०५८।६।२० देखि २०५८।९।२७सम्म झिकी लुकाएको रू.१९,००,०००। तथा गोमा अर्याल (खरेल) को रा.वा.बैङ्क बानेश्वर शाखामा रहेको रकममध्ये रू.१७,२०,०००। झिकेको र मौज्जात रू.५५५८। समेत रू.१७,२५,५५८।समेत रू.३८,७३,०३६।२५ भनी स्रोत पुष्टि गर्नुपर्ने सम्पत्तिको रूपमा दावी लिएको देखिन्छ । प्रतिवादीले रा.वा.बैङ्क थापाथलीमा रहेको रकम रू.१०,५००। तथा हिमालय बैङ्क ठमेलमा भागिरथी भण्डारीको नामको रकम रू.२,३६,९७८।५० लाई स्वीकार गरे पनि सो बैङ्कबाट झिकिएको रू.१९,००,०००। भने गाउँका व्यक्तिहरूले विदेश जान भनी श्रीमतीको खातामा जम्मा गरी झिकी लगेका, कि.नं ९९१ को जग्गा बिक्रीबाट प्राप्त रकम जम्मा गरी कि.नं ६२७ को जग्गा खरिद गर्न केही झिकेको तथा रू. १,००,०००। दाजु उमाकान्त दक्षिण कोरिया जाँदा झिकिएको भनी जिकिर लिएको पाइन्छ । त्यस्तै गोमा अर्यालका नामको रा.वां. बैङ्क बानेश्वरमा रहेको रकम आफ्नो नभै बहिनीकै रहेको उल्लेख गरेको पाइन्छ । विशेष अदालतले गोमा अर्यालका पति अमेरिकामा रही रकम आउने सम्भावित स्रोत रहेको, गोमा अर्यालले जग्गा खरिद गरी घर बनाएको आयोगले स्वीकार गरेको भन्दै उल्लिखित रकम प्रतिवादी गणेश अर्यालको पुष्टि नभएको भनी विश्लेषण गरेको देखिन्छ । उक्त विश्लेषण मौज्जात प्रमाणको आधारहरूमा अन्यथा देखिएन । प्रतिवादी भागीरथी भण्डारीको खातामा जम्मा भएको रकमको सम्बन्धमा जाँचबुझ गर्न खोज्नु स्वाभाविक भए पनि खाताबाट झिकिएका

रकम अर्थात् खातामा बाँकी नै नरहेको रकमको स्रोत पुष्टि गर्नुपर्ने अवस्था रहँदैन । खाता खोली बैङ्किङ कारोबार गर्नु स्वाभाविकरूपमा भै रहने कुरा हो । त्यो सञ्चय वा सुरक्षा वा जुनसुकै कारणले खातामा जम्मा गरी कारोबार गरिदिएको हुन सक्छ । खाताबाट झिकिएका रकमहरू आफ्नो फौजदारी दायित्वबाट बच्ने उद्देश्यले कतै लुकाएको भन्ने हो भने त्यो तथ्यगत हिसाबले नै पुष्टि गर्नुपर्ने हुन्छ । खाताबाट रकम झिकिनु नै रकम लुकाएको अनुमानको आधार बन्न सक्तैन । यस्तो प्रश्नहरूमा अपराध अनुसन्धानको पक्ष सतही नबनी गम्भीर र क्षमतावान् हुन जरूरी छ । यथार्थमा कुनै राष्ट्रसेवकले अमूक सम्पत्ति कति आर्जित गर्यो भन्ने प्रयोजनको लागि तत्काल कति उसको साथमा वा नियन्त्रणमा छ भन्ने आधारमा मूल्याङ्कन गरिने हो न कि कति थियो वा हुन सक्थ्यो होला भनी अनुमान गर्ने हो । यसरी हेरेमा विशेष अदालतले उक्त प्रश्नमा गरेको निष्कर्ष त्रुटिपूर्ण भन्न मिल्ने देखिँदैन ।

११. जहाँसम्म भागीरथी अर्यालको नामको हिमालयन बैङ्कबाट झिकेको रू.१९,००,०००। को प्रश्न छ त्यसतर्फ हेर्दा, प्रतिवादीको जिकिरबमोजिम विदेश जाने व्यक्तिहरूले रकम राखेको र झिकेको पुष्टि हुने वस्तुनिष्ठ प्रमाण नभएको अवस्था छ । सो रकम झिकिएको समयमा प्रतिवादीले कि.नं ६२७ को जग्गा २०५८।१२।२९ मा खरिद गर्दा रू.३,१३,०००। लागेको भनी बाँकी रकम रू.१५,८७,०००। प्रतिवादीकै साथमा रहेकोसमेत रू.१८,५५,३०९। लाई प्रतिवादीले स्रोत पुष्टि गर्नुपर्ने सम्पत्तिको रूपमा राखेको मनासिवै देखिन्छ । उपर्युक्तानुसार प्रतिवादीको स्रोत पुष्टि गर्नुपर्ने सम्पत्तिको रूपमा अचल सम्पत्ति जग्गा र

घरसमेतको लागत खर्च रु.२३,१३,५७२।-बैङ्क मौज्जात तथा नगद रु.१८,५५,३०९।-देखिन आयो ।

१२. आरोपपत्रमा प्रतिवादीले स्रोत पुष्टि गर्नुपर्ने भनी अन्य कुनै पनि सम्पत्ति देखाइएको र दावी गरिएको पाइँदैन । दावी लिने सम्बन्धित निकायले स्रोत पुष्टि गर्नुपर्ने सम्पत्ति नदेखाएको अवस्थामा थप विवेचना गरिरहनु परेन । यस अदालतबाट यसअघि फैसला भएका यस्तै प्रकृतिका मुद्दाहरूमा कायम भएका न्यायिक सिद्धान्तानुकूल विशेष अदालतबाट मूल्याङ्कन कायम गरिएको देखिन्छ । बैङ्क नगद सम्बन्धमा प्रतिवादीले ब्याजको रकम पनि परेकोले स्रोत पुष्टि गर्ने रकम कमी भएको जिकिर लिएको अवस्था नभएको अवस्थामा प्रतिवादीले स्रोत पुष्टि गर्नुपर्ने कुल सम्पत्ति रु ४१,६८,८८१। कायम गरेको मनासिब देखिन आयो ।

१३. अब उल्लिखित बिगोबमोजिमको सम्पत्ति गैरकानूनीरूपमा प्रतिवादीले आर्जन गरेको हो, होइन भन्नेतर्फ प्रतिवादीको आयका वैधानिक स्रोत र त्यसबाट प्राप्त आयलाई विश्लेषण गरेर हेर्नुपर्ने हुन्छ । प्रतिवादी गणेश अर्याल एकासगोलको परिवारबाट छुट्टिएको भन्ने देखिएको छैन । पिता देवीराम अर्यालको नाममा गुल्मी जिल्ला अर्जे गा.वि.स.मा ३९-७-१-० रोपनी जग्गा रहेको मिसिलबाट देखिएको छ । सो बाहेक २०४४।१।१६ देखि २०५५।१२।१६ सम्म पटकपटक गरी ५९-३-२-१ रोपनी जग्गा रु २,९०,०००। मा बिक्री गरेको भन्ने आरोपपत्रमा उल्लेख भएको देखिन्छ । अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले प्रतिवादी गणेश अर्यालका पिता देवीराम अर्यालसँग लिएको बयानमा वडा

न. २ को बिक्री गरेका केही जग्गा पारीत गर्न बाँकी रहेको र जग्गा बिक्री गरेको रकम कान्छो छोराले चलाएको उल्लेख गरेको देखिन्छ । निज देवीरामले गुल्मी अर्जेका कि.नं ५६१ को १-३-०-३ मा गोपालप्रसाद अर्याललाई तथा कि.नं ५२५ को २-४-२-० रोपनी जग्गा सोमनाथ चालिसेलाई २०५८।११।१४ मा घरायसी राजीनामा पारीत गरिदिएको देखिन्छ । उल्लिखित जग्गाहरू तत्तत् व्यक्तिहरूलाई २०५९।१२।६ मा घरायसी मूल्यलाई नै कायम गरी र.नं २११२ र २१११ बाट पारीत गरिदिएको पारीत लिखतका प्रेषित प्रतिलिपिबाट देखिएको छ । उल्लिखित जग्गाबाट रु ४,६०,०००। प्राप्त भएको भन्ने देखिन आउँछ ।

१४. प्रतिवादी गणेश अर्यालको पारिश्रमिक तथा तलब भत्तासमेतको आयतर्फ हेर्दा निज २०५१ साल साउन महिनादेखि पुनरावेदन अदालत, हेटौँडामा ना.सु. मा सेवा प्रवेश गरेको, २०५३।९।८ देखि शाखा अधिकृतमा नियुक्ति भएको भन्ने देखिन्छ । विशेष अदालतले प्रतिवादीले पेस गरेका तलब भत्ता सञ्चयकोष, संसदमा रिपोर्टिङ व्यक्ति भै काम गरेको समयमा प्राप्त गरेको रकम आदि सम्बन्धमा पेस गरेका आधिकारिक कागजातबाट २०५९ भदौसम्म कुल रु.५,९९,९४८। प्राप्त गरेको निष्कर्ष निकालेको देखिन्छ । वादीले उक्त रकमलाई अन्यथा भन्न सकेको नदेखिएकोले मिसिल संलग्न कागजातबाट पुष्टि भएको तलब भत्तासमेत बापतको हुने रु.५,९९,९४८। लाई अन्यथा भनिरहनु परेन ।

१५. पुनरावेदक वादीले प्रतिवादीको आय तथा स्रोत पुष्टि गर्नुपर्ने सम्पत्तिको विवेचना र विश्लेषण गर्दा प्रतिवादीका दाजु भाउजुका नाममा

खरिद गरिएका जग्गा तथा निजहरूले गरेका आमदानीसमेतलाई स्रोत पुष्टिको आधारको रूपमा लिइएको अवस्था छ । अभियोजन गर्ने वादीले नै बाबु, दाजु, भाइ लगायत अंशबन्डा नछुट्टिएका सबै अंशियारको सम्पत्ति तथा आयलाई एउटै बास्केटमा राख्ने गरेको अवस्थामा यस अदालतले यो मुद्दाको हकमा अभियोजन दावी प्रतिकुल हुने गरी बिनाआधार प्रमाण अन्यथा भन्ने अवस्था देखिन आउँदैन । स्रोत पुष्टि गर्नुपर्ने सम्पत्ति र आयको मूल्याङ्कन गर्दा अभियोजन पक्षले कसरी अनुसन्धान गरेको छ, सगोल परिवारका सदस्यहरूका आय तथा निजहरूको नाममा भएका सम्पत्तिलाई कुन दृष्टिकोणबाट मूल्याङ्कन गरेको भन्ने तथ्यले यसप्रकारका मुद्दाहरूको प्रकृति उस्तै भए पनि स्रोत पुष्टि गर्नुपर्ने सम्पत्ति त्यस्तो सम्पत्ति आर्जन गर्दा लगानी भएको सम्पत्तिको स्रोतलाई हेरेर प्रतिवादीको आय कायम गर्नुपर्ने हुन्छ । मूलतःवादी पक्षले प्रतिवादीले गैरकानूनीरूपमा आय प्राप्त गरेको भनी अभियोग लगाउनुपूर्व निजको तत्कालिक निजी पारिवारिक आय र सम्पत्ति तथा निजको आफ्नो समग्र आयको वासलात वार्षिकरूपमा के कस्तो थियो भनी खुलाउन सकेको भए निजको आयको वैधता वा अवैधताको स्थिति प्रष्ट हुने थियो । अनुसन्धानको चरणदेखि नै बुझिएका परिवारका सदस्य भनेका व्यक्तिहरूलाई अविभाजित संयुक्त परिवारको सदस्य मानी बयान बरबुझारथ गरी सगोलमा नै आयको आँकलन गरी अभियोग लगाइएको अवस्था हुँदा अब प्रतिवादीलाई पारिवारिक संयुक्त आयको लिखतबाट छुट्याउन मिल्ने अवस्था रहेन ।

१६. प्रस्तुत पुनरावेदनपत्रमा दाजु

भाउजुले कमाएको रकम, निजहरूको नाममा रहेको सम्पत्तिलाई प्रतिवादीको कायम गर्न नमिल्ने भन्ने जिकिर लिएको देखिन्छ । परन्तु, आरोपपत्रमा प्रतिवादीका दाजु भाउजुको नाममा रहेको सम्पत्ति त्यस्ता सम्पत्ति, आर्जनको स्रोतलाई सम्पत्ति मूल्याङ्कन र आयको दायरामा ल्याएको अवस्था छ र पुनरावेदनपत्रमा अदालतले त्यसो गर्न नमिल्ने भनी जिकिर लिइन्छ भने अभियोजनकर्ता नै दोहोरो भूमिकामा प्रस्तुत भएको हुनजान्छ । प्रस्तुत मुद्दासँग यी प्रतिवादी गणेश अर्यालका दाजु भाउजुसमेतको नाममा सम्पत्ति तथा आयको स्रोतलाई के कुन आधारमा यस मुद्दाको सादृश्यतामा राखेको हो भन्ने अभियोजनकर्ताले स्पष्ट गर्न सकेको देखिन आउँदैन । गैरकानूनीरूपमा सम्पत्ति आर्जन गरेको भनी मुद्दाको दायरामा ल्याइने सम्पत्ति तथा त्यस्ता सम्पत्ति आर्जनसम्बन्धी स्रोतलाई स्रोत पुष्टि गर्नुपर्ने सम्पत्ति र आयको समदायरामा ल्याउने अभियोजनको काम भएको हुन जान्छ भने ती सबैलाई अदालतले हेर्नुपर्ने हुन्छ । प्रस्तुत पुनरावेदनमा जिकिर लिइएबमोजिम प्रतिवादीका दाजु भाउजुका नामका सम्पत्ति र ती सम्पत्ति आर्जनका स्रोतलाई अदालतले नहेरोस् भन्ने हो भने त्यस्ता कुराहरूको अनुसन्धान गरे पनि अभियोजनको दायरामा राख्नु हुँदैन ।

१७. यी प्रत्यर्थी प्रतिवादीका दाजु डिलाराम अर्याल ३ नोभेम्बर १९७८ देखि ३१ अक्टोबर २००६ सम्म भारतीय सैनिक प्रहरीमा कार्यरत् रहेको तथा निज कार्यरत् भारत सरकारको निकायले प्रमाणित गरी दिएको सक्कल कागजातबाट देखिँदा सो अवधिमा निजले प्राप्त गरेको रकम रु.१७,६०,०००। लाई अन्यथा मान्नुपर्ने देखिँदैन । त्यस्तै गरी निजकी पत्नी

प्रतिवादीकी भाउजु सरस्वती अर्यालले नेपाल रेडक्रस सोसाइटी गुल्मीमा तथा आनन्दवन नमूना गा.वि.स. रूपन्देहीमा सि.एम.ए पदमा कार्यरत हुँदा प्राप्त गरेको रकम रू.३,६४,६००। सक्कल कागजातसमेतको मूल्याङ्कनबाट देखिँदा सो रकमसमेत निजको आयमा समावेश गर्नुपर्ने देखिन्छ । त्यस्तै गरी प्रतिवादी गणेश अर्यालले २०५१ देखि २०५९ भदौसम्म सरकारी सेवा गरेबापत पारीश्रमिक र अन्य विभिन्न सुविधासमेतको रकम प्राप्त गरेको भनी पेस गरेको विवरणमा आयोगको अन्यथा भनाई नरहेकोले रू.५,९९,९४८। निजले सो अवधिमा पारिश्रमिक तथा अन्य विभिन्न सुविधाबापतमा प्राप्त गरेको रकम वैध मान्नुपर्ने नै देखिँदा निजहरूलाई कुल रू.२७,२४,५४८। प्राप्त गरेको भन्ने विशेष अदालतको निष्कर्षलाई प्रस्तुत मुद्दाको हकमा अन्यथा भन्न मिलेन ।

१८. आय आर्जनका वैधानिक स्रोतहरू देखिएका छन् र बैङ्क खाताहरूमा मौजदात पनि देखिन्छ र अभियोग लगाउँदा साँवा ब्याज छुट्याई ब्याजको दावी लिइएको छैन भने ब्याजलाई आयको रूपमा गणना नगर्नेतर्फ सोच राख्न सकिन्छ । परन्तु अभियोजन दावीमा बैङ्क मौजदातलाई साँवा ब्याज नछुट्याई एकमुष्ट दावी लिइएको छ र त्यस्तो मौजदातको वैधानिक स्रोत देखिन्छ भने त्यस्तो रकमको बैङ्क स्टेटमेन्टबाट देखिएको ब्याजको रकमलाई आय अंशको रूपमा नराखी हेर्नु न्यायसङ्गत पनि हुँदैन । यस परिप्रेक्ष्यमा विशेष अदालतले बैङ्क स्टेटमेन्टबाट देखिएको प्रतिवादी गणेश अर्याल, भागिरथी भण्डारी अर्याल तथा सरस्वती अर्यालका बैङ्क खातामा जम्मा भएको रकमबाट प्राप्त ब्याज रू २,२२,६५८।

लाई आयको रूपमा मान्यता दिएकोलाई पनि अन्यथा भन्नुपर्ने अवस्था छैन ।

१९. हाम्रो समाजको बनौट, परम्परा र साँस्कृतिलाई हेर्दा वैवाहिक कार्यक्रममा चलन र रीत अनुसार माइतीपक्षतर्फबाट दुलहीलाई हैसियत अनुसार स्वेच्छाले केही दान दक्षिणा तथा दाइजोको रूपमा नगद वा जिन्सी दिने गरेको पाइन्छ । परन्तु यस्ता चल सम्पत्तिहरू दिँदा लेखाजोखा गरी लिखत गरी लिने दिने कानूनी प्रबन्धसमेत देखिँदैन । यस अवस्थामा वैवाहिक कार्यक्रममा वा त्यसपछि पनि माइतीपक्षले दिएको दाइजोको सम्पत्ति यति नै हो वा थियो भनी यकीनसाथ भन्न सकिने अवस्था हुँदैन । यस्तो असजिलो परिस्थितिमा दावी गरिएको रकमको सम्पत्तिको परिमाण र परिस्थितिलाई मूल्याङ्कन गरेर नै दाइजोको मनासिब मात्रामा रकमको निर्धारण गर्नुको अन्य विकल्प देखिँदैन ।

२०. प्रस्तुत मुद्दाको सन्दर्भमा हेर्दा यी प्रतिवादी गणेश अर्यालको विवाहमा पत्नीलाई करीब रू.तीन लाख जति दाइजो प्राप्त भएको जिकिर लिएको देखिन्छ । परन्तु विशेष अदालतले दाइजोको रूपमा नगद रू. एक लाख पचास हजारप्राप्त हुन सक्ने ठहरयाएको देखिन्छ । दाइजोको निर्धारण लेखाजोखा वा लिखत नहुने अनुमानमा नै आधारित हुने भएको हुँदा तथ्यगत परिस्थितिलाई आँकलन गरी विशेष अदालतले निकालेको निष्कर्षलाई अन्यथा भन्नुपर्ने स्थिति छैन ।

२१. प्रतिवादी गणेश अर्यालले बालाजु स्थित कि.न. ९९१ को जग्गा २०५७।५।२८ मा खरिद गरेको रकम निजको नोकरी निजकी पत्नी, भाउजु तथा भारतमा भारतीय सेनामा कार्यरत दाजु

तथा पैतृक जग्गासमेतको बिक्रीसमेतलाई दृष्टिगत गर्दा वैधानिक नै देखिन आउँछ । वैधानिक आयबाट खरिद गरिएको सम्पत्ति बिक्री गर्दा प्राप्त रकम पनि वैधानिक आय नै हुन्छ । उक्त जग्गा तथा निर्माणाधीन घरसमेत निज प्रतिवादीले रु ६,१०,०००। मा २०५८।५।२५ मा बिक्री गरेको पारीत लिखतबाट देखिँदा सो रकमलाई आयकै रूपमा गणना गर्नुपर्ने हुन आउँछ ।

२२. माथि विवेचित आयको रकमलाई हेर्दा जग्गा बिक्रीबाट रु.१०,७०,०००। तलबभत्तासमेत रु.२७,२४,५४८।, बैङ्क ब्याज रु.२,२२,६५८।, दाइजो रु.१,५०,०००।समेत जम्मा रु.४१,६७,२०६।- देखिन्छ । उक्त आयको कुल योग रु ४१,६७,२०६।-र स्रोत पुष्टि गर्नुपर्ने सम्पत्ति रु ४१,६८,८८१ देखिन आई रु.१६७५ । को स्रोत पुष्टि भएको देखिँदैन । परन्तु प्रतिवादीले कि.न. ९९१ को जग्गा तथा पहाडको कि.नं. ५६१ र ५२५ को बिक्री गरेपछि कि.नं ६२७ को जग्गा २०५८।१२।२ मा खरिद गरेको देखिएको अवस्था हुँदा कि.नं. ६२७ को जग्गामा परेको रकमको अलगगै पुष्ट्याइँ गरिनु नपर्ने हुँदा स्रोत पुष्टि गर्नुपर्ने सम्पत्तिबाट सो रकम घटाउँदा स्रोत पुष्टि गर्नुपर्ने सम्पत्ति भन्दा आय नै बढी देखिन आउँछ । यसरी वैधानिक आयका स्रोतहरूबाट प्राप्त आय बढी देखिएको अवस्थामा गैरकानूनीरूपमा सम्पत्ति आर्जन गरेको भन्ने दावी खम्बिर भएको देखिन आउन ।

२३. वस्तुतः गैरकानूनी सम्पत्ति आर्जनसम्बन्धी कसुर अन्य सामान्य प्रकारका फौजदारी कसुरहरू भन्दा विशेष प्रकारको कसुर भएको र यो कसुर कुनै काम वा घटना भएपछि

प्रकाशमा आउने जस्तो प्रकृति यसमा हुँदैन । प्रतिवादीको देखिने हैसियत भन्दा बढी आर्थिक हैसियतका क्रियाकलाप वा जीवनयापनको शैली जस्ता कुराहरूलाई अन्जाम गरी त्यो क्रियाकलाप सुहाउने वैधानिक आयका स्रोत नदेखिएमा यससम्बन्धी कसुरको अनुसन्धान तहकीकात गरिने हुन्छ । आयका स्रोतहरू, आर्थिक कारोबार र व्यवहारहरू प्रतिवादी सरकारी वा सार्वजनिक सेवामा प्रवेश गरेदेखिका कुराहरूलाई केलाउनुपर्ने हुन्छ । प्रतिवादीको आय व्ययलाई सगोलरूपमा राखिएको छ वा प्रतिवादीलाई सगोल परिवारको सदस्यको रूपमा हेरिएको छ भने सगोल परिवारका सदस्यको आय व्ययका स्रोतहरूलाई अभियोजन पक्षले केलाउने पर्ने दायित्व हुन्छ । प्रतिवादीले सगोल आयलाई देखाउँछ भने त्यसको वास्तविकतालाई नकेलाई वा नबुझी अनुमानितरूपमा इन्कार गर्नु उपयुक्त मात्र सकिँदैन । तसर्थ यसप्रकारका मुद्दाहरूको अनुसन्धान र अभियोजनको कार्यमा प्रतिवादीको हैसियतलाई अन्य परिवारसँग सापेक्षितरूपमा राखिएको छ वा निरपेक्षरूपमा हेरिएको छ भन्ने कुरामा तथ्यले प्रभाव पार्ने नै हुन्छ । तसर्थ, यसप्रकारका मुद्दाहरूको निर्णयको सन्दर्भमा पनि आय र व्ययका गणनालाई प्रतिवादीको पारिवारिक हैसियतको अवस्थाले फरक आधार तय गर्ने गर्दछ । त्यसैले मुद्दाको प्रकृति समान हुँदा तयस्ता समान प्रकृतिका मुद्दाको तथ्यमा आधारित भै गरिएको विश्लेषणका कतिपय कुराहरूलाई समान दृष्टिकोणबाट हेर्न सकिने हुँदैन । मुद्दाको प्रकृति समान भए पनि तथ्यमा फरक हुने हुँदा यो कुरालाई सबैले मनन गर्नु पनि आवश्यक छ ।

२४. अतः प्रस्तुत मुद्दाको सन्दर्भमा

प्रत्यर्थी प्रतिवादी गणेश अर्याललाई सगोल परिवारकै सदस्यको रूपमा अभियोजन पक्षले स्वीकार गरेको, प्रतिवादीका दाजु भाउजुको सम्पत्तिलाई अभियोजनको दायरामा राखी स्रोत पुष्टि भएको वा नभएको भनी यकीन गरी दावी लिएको सन्दर्भ हुँदा विशेष अदालतले अभियोजन दावीको प्रकृतिलाई दृष्टिगत गरी सगोल परिवारसहितको प्रतिवादीको आर्जनलाई न्यायोचित अनुमानको आधारमा स्वाभाविक र अस्वाभाविक भनी छुट्याउनुपर्ने अवस्था रहेको र आय र व्ययको बीचमा देखिएको अन्तर कम हुँदा प्रतिवादी गणेश अर्यालको आर्जन स्वाभाविक रहेको देखिँदा प्रतिवादी गणेश अर्यालको आर्जनलाई गैरकानूनी नठहर्याई अभियोग दावीबाट सफाई दिने ठहर्याएको विशेष अदालतको मिति २०६३।१०।२३ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुन्छ । वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्तैन । प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।
न्या. कमलनारायण दास

इति संवत् २०६९ साल कात्तिक २७ गते रोज २ शुभम् ।
इजलास अधिकृत : श्रीप्रसाद संजेल

निर्णय नं.९१५०

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री गिरीश चन्द्र लाल
माननीय न्यायाधीश श्री बैद्यनाथ उपाध्याय
फैसला मिति : २०७०।६।१४।२
२०६७-CR-१०९१

मुद्दा : कर्तव्य ज्यान ।

पुनरावेदक/प्रतिवादी : जिल्ला झापा, मेचीनगर
न.पा.वडा न. १३ घर भै हाल कारागार
कार्यालय, झापामा थुनामा बस्ने वर्ष ३५
को भगतलाल टुडु
विरूद्ध
विपक्षी/वादी : किशोर टुडु सतारको जाहेरीले
नेपाल सरकार

- अपराध हुँदाको परिस्थिति, निजको पारिवारिक अवस्था, निज प्रतिवादीका सानासाना बच्चासमेत भएको र पहिलेदेखि नै प्रतिवादीले आफ्नो पत्नीलाई मारुनुपर्ने सम्मको योजना नभएको, नदेखिएको एक्कासी परिस्थितिवश रिस उठी प्रहार गरेको कारणबाट मृत्यु हुन गएको देखिएकोले ऐनबमोजिम सजाय गर्दा चर्को पर्न जाने हुँदा निज प्रतिवादीलाई १० वर्ष कैद गर्दा न्यायको उद्देश्यसमेत पूरा हुने ।

(प्रकरण नं.८)

पुनरावेदक/प्रतिवादीका तर्फबाट : विद्वान्

अधिवक्ता लीलामणि पौडेल
विपक्षी/वादीका तर्फबाट :
अवलम्बित नजिर :
सम्बद्ध कानून :

सुरू तहमा फैसला गर्ने:-

मा.जि.न्या.श्री अर्जुनप्रसाद कोइराला
पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने:-

मा.न्या.श्री पुरुषोत्तम पराजुली
मा.न्या.श्री मोहनबहादुर कार्की

फैसला

न्या.गिरीश चन्द्र लाल : न्याय प्रशासन
ऐन, २०४८ को दफा ९बमोजिम यस अदालतको
क्षेत्राधिकारभित्र परी दायर हुन आएको प्रस्तुत
मुद्दाको सङ्क्षिप्त तथ्य एवम् ठहर यस प्रकार
छ :-

मिति २०६४।१२।१७ गते राति
गर्मीका कारण आमा छोरा घरबाहिर सुतेको
ठाउँमा जिल्ला झापा, मेचीनगर नगरपालिका
वडा नं.१३ बस्ने छिमेकी जुगनु भन्ने व्यक्ति
मेरो दाजु भगतलाल टुडुको घरमा आई मेरो
भाउजु फुलमाया टुडुलाई यौनसम्पर्क गर्दै गरेको
अवस्थामा दाजुले भेटी रिसको आवेगमा आई
घरमा रहेको फरुवाले भाउजु फुलमाया टुडुलाई
प्रहार गर्दा भाउजुको घटनास्थलमै मृत्यु भएको
हुँदा मेरो भाउजुलाई मेरो दाजु भगतलाल टुडु
र जुगनु भन्ने व्यक्तिले कर्तव्य गरी घटनास्थल
मै मारेको हुँदा किटानी जाहेरी गरेको छु ।
निजहरूलाई पक्राउ गरी कानूनबमोजिम गरी
पाउँ भन्ने मिति २०६४।१२।१८ को जाहेरी
दरखास्त ।

भगतलाल टुडुको फुसको टाटी टिनको

छानो भई पूर्व ढोका भएको घर, सो घरको
ढोकाको पश्चिममा मृतक फुलमाया टुडु सतारको
उत्तर टाउको, दक्षिण खुट्टा भई उत्तानो अवस्थामा
ऊनीको बर्कोले शरीरलाई ढाकेको, पाटको
बोरामाथि मृत अवस्थामा रहेको लास रहेको दुबै
खुट्टा खुम्चिएको, नीलो ब्लाउज, कटनको हरियो
पहेँलो सारी लगाएको, कपाल कालो, नाक सुख्खा,
आँखा बन्द, कान सामान्य, मुख खुला, दायाँ हात
कम्बरमा सटेको, बायाँ हात अर्ध खुम्ची पेटमा
राखेको, दुबै हात नीलो कालो भई सुन्निएको,
नाडी भाँचिएको जस्तो भएको, टाउको पछ्याडिपट्टी
२ इन्चको चोट भएको, योनीबाट तरल पदार्थ
निस्किएको र मलद्वारबाट दिसासमेत निस्किएको
भन्नेसमेत व्यहोराको लासजाँच मुचुल्का ।

जिल्ला झापा, मेचीनगर नगरपालिका
वडा नं.१३ स्थित पूर्वमा भगतलाल टुडुको छोप्रा,
पश्चिम थापाको खेत, उत्तरमा नारायण सतारको
खेत, दक्षिणमा चक्लेट राजवंशीको खेत यति चार
किल्लाभित्र रहेको भगतलाल टुडुको फुसको
टाटी टिनको छानो भई पूर्व ढोका भएको घर, सो
घरको ढोकाबाट भित्र पसी हेर्दा मृतक फुलमाया
टुडु सतारको उत्तानो अवस्थामा मृत लास रहेको,
सो लास विभिन्न ठाउँमा काटिएको अवस्थामा
रहेको, खुनहरू यत्रतत्र छरिएको अवस्थामा रहेको
र खुनको टाटालाई पानीले पखाली सो घरको
आँगनमा २ वटा कोदालो रहेको सो कोदालोमा
बाँसको बीँड लगाएको र कोदालोमा रगतको
टाटा रहेको र घरको बाहिरपट्टि बरन्डामा एउटा
खाट रहेको, सो खाटमा भएको कपडा यत्रतत्र
छरिएको र सो कपडामा समेत रगत लागेको
र सो खाटमा भएको कपडा र कोदालोसमेत
बरामद गरेको भन्नेसमेत व्यहोराको घटनास्थल
तथा बरामदी मुचुल्का ।

मिति २०६४।१२।१७ गते राति मेरो आमासँग घरभित्र सुतेको थिएँ । त्यतिखेर आमा र बुबाको झगडा परी बुबा बाहिरपट्टि सुत्नुभयो । गाउँकै जुगनु भन्ने मानिस पनि हाम्रो घरमा आई रक्सी खाई बरन्डामा सुतेका थिए । राति एक्कासी १२ बजेतिर जुगनु भन्ने व्यक्ति मेरो आमा सुतेको ठाउँमा आई आमामाथि चढी यौनसम्पर्क गरेको र सो कुरा मेरो बुबाले देखेपछि निज जुगनु भन्ने व्यक्तिलाई खेदाई मेरो आमालाई कोदालोले हिर्काउनुभयो र आमाको शरीरबाट रगत आएपछि घरबाहिर खाटमा आमालाई सुताई म र बुबा घरभित्र सुत्थौँ । त्यसपछि म निदाएछु र बिहान उठेर आमालाई हेर्दा आमा नबोलेकाले आमा मरी सकेको जस्तो लाग्यो भन्नेसमेत व्यहोराको मृतकको छोरा सुनिललाल टुडुले आफ्नो सहोदर काका किशोर टुडुको रोहबरमा गरी दिएको घटना विवरण कागज ।

जुगनु भन्ने मेरोघरमा मिति २०६४।१२।१७ गते आई रक्सी र खाना खाएपछि मेरो श्रीमती फुलमाया र छोरा सुनिललाल घरभित्र, बरन्डामा म र आँगनमा निज जुगनु सुतेका थिए । रातिको समय यकीन भएन, जुगनुलाई हेर्दा नदेखेकाले कता गएछ भनी हेर्दा घरको उत्तरपट्टिको टाटी भत्काई घरभित्र पसी मेरो श्रीमती फुलमाया सतारमाथि चढी राखेको देखी ढोकामा लात्ताले हानी भित्र पसी जुगनुलाई ४/५ थप्पड हानेपछि ऊ भाग्न सफल भयो । त्यहीं रहेको फरूवा देखी टिपेर श्रीमती फुलमायामाथि प्रहार गरें । त्यहीं फरूवाको चोट मेरी श्रीमती फुलमायालाई लाग्न गई उनी बरन्डामा गई सुतेकोमा सोही फरूवाको चोटको कारण शरीरबाट खूनसमेत निस्केकाले श्रीमतीको मृत्यु

भएको हो । घटनाको बारेमा कसैलाई जानकारी नगराई बसेकोमा मिति २०६४।१२।१८ गते प्रहरी आई मृतकको घटनास्थल लास जाँच मुचुल्कालगायत पोष्टमार्टमसमेत गरेको हो । मैले नै फरूवाले कुटी श्रीमतीलाई कर्तव्य गरी मारेको हो । जुगनु मेरी श्रीमतीमाथि चढी रहेको देखेपछि रिसको आवेगमा घरभित्र रहेको फरूवाले हान्दा निजको टाउको, हातलगायतका स्थानमा लागी मृत्यु भएको हो भन्नेसमेत व्यहोराको भगतलाल टुडु सतारले अधिकारप्राप्त अधिकारिसमक्ष गरेको बयान ।

मिति २०६४।१२।१७ गते म मेरो घरमा नै थिएँ । भगतलालको घर मेरो घर नजिकै पर्छ । निजको घरमा राति निजले आफ्नो श्रीमती फुलमाया टुडुलाई कोदालोले हानी मारेको रहेछ । उक्त कुरा बिहान उज्यालो भएपछि निजको घरमा मानिसहरू आएको देखी के भएछ भनी हेर्न जाँदा निज फुलमाया टुडु आफैँ कालगतिले मरेको जस्तो लागेन । मलगायत अन्य मानिसहरूले निज भगतलाल टुडुलाई सोधपुछ गर्दा निजले नै कोदालोले हानी मारेको हुँ भने । मैले बुझेसम्म गाउँकै जुगनु भन्ने व्यक्तिले राति फुलमाया टुडुसँग अनैतिक यौनसम्पर्क गरेको निज प्रतिवादी भगतलाल टुडुले देखेकाले फुलमाया टुडुलाई कोदालोले हानी मारुपर्ने कारण जुगनुको अनैतिक कार्यले गर्दा भएकाले निजलाईसमेत कारवाही गरी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको पुष्पा सुब्बाले गरी दिएको घटना विवरण कागज ।

मिति २०६४।१२।१७ गते म मेरो घरमा नै थिएँ, भगतलालको घर मेरो घर नजिकै पर्छ । निजको घरमा बिहान उज्यालो भएपछि मानिसहरू आएको देखी के भएछ भनी हेर्न

जाँदा निज फुलमाया टुडु मृत अवस्थामा आफ्नो घरभित्र कोठामा देखें र भगतलाल टुडुलाई के भएको भनी सोधदा मेरो श्रीमती मरयो भनेकाले र लासको अवस्थालाई हेर्दा विभिन्न ठाउँमा काटेकोले आफैं कालगतिले मरेको जस्तो लागेन । गाउँ समाजका मानिसहरूले निज भगतलाल टुडुलाई सोधपुछ गर्दा निजले मैले नै कोदालोले हानी मारेको हुँ भनेकाले निजले मार्नुपर्ने कारण मैले बुझेसम्म गाउँकै जुगनु भन्ने व्यक्तिले राति फुलमाया टुडुसँग अनैतिक यौनसम्पर्क गरेको निज प्रतिवादी भगतलाल टुडुले देखी फुलमाया टुडुलाई कोदालोले हानी मारेको र जुगनुको अनैतिक कार्यले त्यस्तो भएकाले निजलाईसमेत कारवाही गरी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको दिपेन्द्र चौधरीले गरी दिएको घटना विवरण कागज ।

मिति २०६४।१२।१७ गते राति घरमा नै थियौं, घटनाको बारेमा उक्त रात हामीले केही पनि थाहा पाएनौं । भोलिपल्ट बिहान भगतलाल टुडुका घरमा छिमेकीहरू भेला जम्मा भएको देखी हेर्न जाँदा फुलमाया टुडुको मृत्यु भएको थाहा पाएका हौं । के कसरी निजको मृत्यु भएको भनी सोधीखोजी गर्दा जुगनु भन्ने व्यक्ति भगतलालको घरमा सुतेको र राति सुतेको स्थानमा नभएपछि खोजी गर्दा फुलमाया टुडु सुती रहेको ठाउँमा जुगनु भन्ने व्यक्ति गई अनैतिक यौनसम्पर्क राख्दै गरेको निज प्रतिवादी भगतलाल टुडुले देखेर कोदालोले हानी मारेको भन्ने बुझेको हुँदा निज प्रतिवादी भगतलाल टुडुले कर्तव्य गरी मारेकोमा विश्वास लाग्छ भन्नेसमेत व्यहोराको सुलेखा चौधरी, सतेन्द्र राजवंशी, मनरथ ढकाल, टीका रिजालसमेतले गरी दिएको प्रायः एकै मिलानको वस्तुस्थिति मुचुल्का ।

मिसिल संलग्न सबुद प्रमाणबाट प्रतिवादी जुगनु भन्ने मधेशी मण्डलले मृतकको घरमा टाटी भत्काई रक्सी खाएर मातेको मृतकलाई जबर्जस्ती करणी गरेको र प्रतिवादी भगतलाल टुडुले सो कुरा थाहा पाई ढोकामा लात्तिले हानी घरभित्र पसी जुगनुलाई कुट्न खोज्दा निज भागेको र त्यहीं रहेको फरुवाले निजको श्रीमती मृतक फुलमाया टुडुलाई टाउकोसमेतमा प्रहार गर्दा फुलमाया टुडुको मृत्यु भएको वारदात पुष्टि हुँदा प्रतिवादी भगतलाल टुडुलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १ नं. विपरीतको कसुरमा सोही महलको १३(१) नं. बमोजिम सजाय गरी र अर्का प्रतिवादी जुगनु भन्ने मधेशी मण्डलले मुलुकी ऐन, जबर्जस्ती करणीको महलको १ नं विपरीत कार्य गरेकाले ऐ. महलको ३ नं को देहाय (५) नं. बमोजिम तथा मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १७ नं. बमोजिमको कसुर अभियोगमा जबर्जस्ती करणीको महलको ३(५) नं. तथा ज्यानसम्बन्धीको महलको १७(३) नं. बमोजिम सजाय गरी पाउँ भन्नेसमेत र फरार प्रतिवादी जुगनु भन्ने मधेशी मण्डललाई अदालतबाटै वारेन्ट जारी गरी पाउँ भन्ने व्यहोराको अभियोगपत्र ।

जुगनु भन्ने मधेशी मण्डल मेरो घरमा मिति २०६४।१२।१७ गते आएको र रक्सी खाने कुरा भई मैले १ ग्लास, मेरो श्रीमती फुलमाया दिउँसैदेखी रक्सीले मातेकाले आधा ग्लास दिएँ । जुगनु भन्ने मधेशी मण्डलले ३ ग्लास खायो । राति भई सकेपछि जुगनु भन्ने मधेशी मण्डलले यहीं सुत्छु घरमा जान्न भनेकाले घरको आँगनको खाटमा सुताई म बरन्डा र मेरी श्रीमती र छोरा घरभित्र सुतेका थियौं । रातको ३ बजेतिर जुगनु भन्ने मधेशी मण्डललाई हेर्दा नदेखेकाले कता

गएछ भनी हेर्दा घरको उत्तरपट्टिको टाटी भत्काई घरभित्र पसी मेरी श्रीमती फुलमाया सतारमाथि चढी राखेको, टाटी भत्केकाले अलिअलि उज्यालो भएकाले देखें । मैले निज जुगनु भन्ने मधेशी मण्डललाई बिँड भएको फरुवाले हिकार्डुँदा निज जुगनु भत्केको टाटीबाट भाग्न सफल भयो । त्यही फरुवाको चोट मेरी श्रीमती फुलमायालाई लाग्न गई सोही चोटको कारणले मेरो श्रीमतीको मृत्यु भएको हो । मैले एक फरुवामात्र हिकार्एको हो । वारदात भएको फरुवा यही हो । मैले श्रीमतीलाई कुट्न खोजेको थिइनँ, जुगनु भन्ने मधेशी मण्डललाई कुट्न खोजेको हुँ भन्नेसमेत व्यहोराको भगतलाल टुडु सतारले अदालतमा गरेको बयान ।

पछि बुझ्दै जाँदा ठहरेबमोजिम हुने गरी यी प्रतिवादी भगतलाल टुडु सतारलाई अ.बं.११८(२) बमोजिम थुनामा राखी मुद्दाको पुर्पक्ष गर्नु भन्ने सुरु अदालतको मिति २०६५।१।१५ को आदेश ।

जुगनु भन्ने मानिसले मेरो भाउजुलाई करणी गरेको देखेर मेरो दाजुले जुगनु भन्ने मानिसलाई फरुवाले हिकार्डुँदा निज तर्केका कारण उक्त फरुवाले भाउजुलाई लागेको र सोही चोटका कारण मृत्यु भएको हो । मेरो दाजुको छोरा सुनिलले भनेको सुनेर जाहेरी दिएको हो भन्नेसमेत व्यहोराको जाहेरवाला किशोर टुडु सतारले अदालतमा गरेको बकपत्र ।

प्रतिवादी जुगनु भन्ने मधेशी मण्डल अनुसन्धानकै क्रमदेखि फरार रहेको देखिँदा निजको हकमा मुलुकी ऐन, अ.बं.१९० नं. बमोजिम मुलतवीमा राखिदिएको छ र अर्का प्रतिवादी भगतलाल टुडुले बाँसको बिँड भएको कोदालोले प्रहार गरी मृतक फुलमाया टुडुलाई

कर्तव्य गरी मारेको पुष्टि भएको हुँदा निजले आरोपित कसुर गरेको ठहरेको निज भगतलाल टुडुलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १३(१) नं. बमोजिम सर्वस्वसहित जन्मकैद हुने ठहर्छ । साथै मृतक र प्रतिवादीबीच पति पत्नीको नाता रहेको, आफ्नो पत्नीमाथि परपुरुषले करणी गरेको अवस्था निज प्रतिवादीले देखेको कारणबाट प्रस्तुत घटना भएको र मार्नुपर्नेसम्मको पूर्व रिसइवि नभएको आधारमा ऐनबमोजिमको सजाय गर्दा चर्को पर्ने देखिँदा मुलुकी ऐन, अ.बं.१८८ नं. बमोजिम प्रतिवादीलाई ५ वर्ष मात्र कैद सजाय हुन राय पेस गरिएको छ भन्ने सुरु झापा जिल्ला अदालतको मिति २०६६।९।२६ को फैसला ।

जुगनु भन्ने मधेशी मण्डलले मेरो श्रीमतीलाई करणी गरेको देखेपछि निज मधेशी मण्डललाई फरुवा टिपी टाउकामा प्रहार गर्दा निज तर्केकोले सो प्रहार श्रीमतीलाई लाग्न गई श्रीमतीको मृत्यु भएको हो । मेरो मृतकलाई माने मनसाय नहुँदा मैले कर्तव्य गरी मारेको भनी अर्थ गर्न मिल्दैन । अधिकारप्राप्त अधिकारी र अदालतसमक्ष बयान गर्दा कसुरलाई स्वीकार नगरी नै बयान गरेको छु । मलाई नपढी नसुनाई सही गराएका मात्र हुन् । जाहेरवालाले जुगनुलाई हिकार्उन खोज्दा भाउजुलाई लागी मृत्यु भएको भनी अदालतमा मैले गरेको बयानलाई समर्थन हुने गरी अदालतमा आएर बकपत्र गरिदिएबाट पनि निजको मृत्यु भवितव्यबाट भएको प्रष्ट छ । अतः मैले श्रीमतीलाई माने नियत राखी कर्तव्य गरी मारेको नभई भवितव्य पर्न गई मृत्यु भएको हुँदा सुरु झापा जिल्ला अदालतबाट मिति २०६६।९।२६ मा भएको फैसलामा चित्त

नबुझेकोले सो फैसला उल्टी गरी सफाइ पाउँ । साथै सफाइ नपाउने भए पनि सो लगाएको राय बदर गरी पाउँ भन्ने प्रतिवादी भगतलाल टुडुको पुनरावेदनपत्र ।

प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक प्रतिवादीउपर ज्यानसम्बन्धीको महलको १३(१) नं. बमोजिमको कसुरदार ठहर गरी अ.बं. १८८ नं. बमोजिम ५ वर्षमात्र कैदको सजाय गर्नु मनासिब हुने भनी राय लगाई भएको सुरु झापा जिल्ला अदालतको मिति २०६६।९।२६ को फैसला मनासिबै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । श्रीमतीलाई मार्ने मनसाय नभई भवितव्यबाट निजको मृत्यु भएको अवस्थामा सुरुको फैसला उल्टी भै सफाइ पाउँ भन्नेतर्फको प्रतिवादी भगतलाल टुडुको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्तैन भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, इलामको मिति २०६७।६।१९ को फैसला ।

मैले जुगनु मण्डललाई प्रहार गर्न लागेको फरुवाले श्रीमतीलाई लाग्न गई भवितव्य भै मृत्यु भएको हुँदा झापा जिल्ला अदालतले मलाई सर्वस्वसहित जन्मकैद गर्ने गरी गरेको फैसलालाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, इलामको मिति २०६७।६।१९ को फैसलालाई उल्टाई सफाइ पाउने गरी हक इन्साफ पाउँ । सफाइ नपाउने अवस्था विद्यमान रहे भएमा पनि ५ वर्ष मात्र कैद गर्ने गरी व्यक्त गरेको अ.बं.१८८ नं. बमोजिम राय सदर गरी न्याय पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादीको यस अदालतमा परेको पुनरावेदनपत्र ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसीसूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको पुनरावेदनसहितको मिसिल अध्ययन गरी पुनरावेदक प्रतिवादी भगतलाल टुडुको तर्फबाट

उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री लीलामणि पौडेलले जुगनु भन्ने मधेशी मण्डलले घरभित्र सुतिरहेकी आफ्नी श्रीमतीलाई करणी गर्दै गरेको देखी निजलाई फरुवाले प्रहार गर्न खोज्दा निज तर्की भाग्न सफल भएबाट अकस्मात् श्रीमतीलाई लाग्न गएको हो । मार्ने नियतले प्रहार गरेको नभई भवितव्यबाट मृत्यु भएको हो । मेरो पक्षलाई कसुरबाट सफाइ गरी पाउँ त्यस्तो हुन नसके पुनरावेदन अदालतबाट भएको १८८ को राय कायम सदर गरी पाउँ भन्ने व्यहोराको बहस सुनियो ।

यसमा जुगनु भन्ने मधेशी मण्डलले मृतकको घरमा टाटी भत्काई रक्सी खाएर मातेकी मृतकलाई जबर्जस्ती करणी गरेको र प्रतिवादी यी भगतलाल टुडुले सो कुरा थाहा पाई करणी गर्नेलाई कुट्न खोज्दा निज भागी फरार भएको र त्यही रहेको फरुवाले निजको श्रीमती फुलमाया टुडुलाई टाउकोसमेतमा प्रहार गर्दा मृत्यु भएकोले निजलाई ज्यानसम्बन्धीको महलको १३(१) नं. बमोजिम सजायसमेत गरी पाउँ भन्ने अभियोग दावी रहेकोमा माग दावीबमोजिम सजाय हुने सुरु फैसला, सो फैसलाउपर प्रतिवादीको पुनरावेदन परेकोमा पुनरावेदन अदालत, इलामबाट सोही फैसला सदर गरी अ.बं. १८८ नं. बमोजिम वर्ष ५ कैद सजाय हुन व्यक्त गरेको राय फैसलाउपर प्रतिवादीको पुनरावेदन पर्न आएको देखियो ।

यसमा मिसिल अध्ययन गरी विद्वान् कानून व्यवसायीको बहस जिकिरसमेत मध्यनजर गरी मूलतः पुनरावेदन अदालत, इलामबाट भएको फैसला मिले नमिलेको के रहेछ र पुनरावेदक प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्ने नसक्ने के रहेछ सोही विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्न मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा मिति २०६४।१२।१७ गते राति जिल्ला झापा, मेची न.पा. १३ बस्ने जुगनु भन्ने व्यक्ति मेरो दाजु भगतलाल टुडुको घरमा आई सुतेको र राति मेरी भाउजु फुलमाया टुडुलाई यौन सम्पर्क गरेको अवस्थामा दाजुले भेटी रिसको आवेशमा आई घरमा रहेको फरुवाले भाउजु फुलमाया टुडुलाई प्रहार गर्दा भाउजुको घटनास्थलमा मृत्यु भएकोले कारवाही गरी पाउँ भन्नेसमेत जाहेरी दरखास्त परेकोमा सो सम्बन्धमा अनुसन्धान हुँदा लास जाँच मुचुल्का, घटना विवरण कागज शव परीक्षण प्रतिवेदन र मौकामा भएका बयान कागजसमेतका प्रमाणहरूबाट मृतकको मृत्यु कर्तव्यबाट भएको भन्ने देखिन आयो ।

३. अब जाहेरवालाले उल्लेख गरेबमोजिम यी प्रतिवादीको फरुवाको प्रहार गर्दाको चोटबाट नै मृतकको मृत्यु भएको हो होइन भन्नेसम्बन्धमा मिसिल हेर्दा २०६४।१२।१७ गते जुगनु भन्ने व्यक्ति बेलुका मेरो घरमा आएका थिए । खाना र रक्सी खाई सकेपछि घरभित्र भूँमा ओछ्यान लगाई मेरी श्रीमती र छोरा सुतेका थिए । म बरन्डामा खाटमा र जुगनु बाहिर सुतेको थियो । रातिको समय कति बजेको थियो यकीन थाहा भएन । म ब्यँझदा जुगनु सुतेको ठाउँमा नदेखी कहाँ गएछ भनी हेर्दा निज मेरो घरको टाटीको बेरा भत्काई मेरी श्रीमती सुतेको ठाउँमा गई माथि चढीरहेको देखी मैले ढोकामा लाताले हानी भित्र प्रवेश गरी निज जुगनुलाई ४/५ थप्पड हाने । सोही समयमा निज भाग्न सफल भए र मैले घरभित्र हेर्दा बाँसको बिँड भएको फरुवा देखी सोही फरुवा टिपी श्रीमती फुलमाया टुडुमाथि प्रहार गरे । सो प्रहार निजको हात

टाउको र अन्य कुन कुन ठाउँमा लाग्यो मलाई थाहा भएन । निज फुलमाया टुडु रन्थनिदै बाहिर निस्कीन्, मैले निजलाई फरुवाले प्रहार गरी रहें र निज बरन्डाको खाटमा आई सुतेकी र निजको शरीरबाट रगत बगी रहेको थियो । केही छिनपछि हेर्दा निजको मृत्यु भई सकेकोले मैले बोकी निज सुतेकी स्थानमा लगी सुताई दिएँ । निज मेरी श्रीमतीलाई मैले नै फरुवाले कुटी कर्तव्य गरी मारेको हुँ । मेरी श्रीमतीलाई मार्नमा कसैको संलग्नता थिएन भनी कसुर पूर्णरूपमा स्वीकार गरी बयान गरेको पाइन्छ । निज प्रतिवादीको अदालतसमक्षको बयानमा श्रीमतीमाथि जुगनु चढी रहेको देखी निज जुगनुलाई बिँड भएको फरुवाले हिकार्उँदा निज भाग्न सफल भयो र त्यही फरुवाको चोट श्रीमतीलाई लाग्न गई सोही चोटको कारण श्रीमतीको मृत्यु भएको हो । मैले एकपटकमात्र हिकार्एको थिएँ र बरामद भएको फरुवासमेत सनाखत गरी बयान गरेका छुन् । निजले अदालतमा गरेको बयानमा आफ्नो मौकाको बयान प्रहरीको डर त्रासमा परी वा कुटपीट गरी इच्छा विरुद्ध गराई लिएको बयान हो भनी भन्न नसकी केवल नपढी नसुनाई सहीछाप गराई लिएको हो भन्नेसम्म लेखाई दिएको देखिन्छ । तर प्रहरीले प्रतिवादीबाट निजले नभनेको कुरा लेखाई दिनुपर्ने कुनै कारण र अवस्था खुलाएको छैन ।

४. अदालतसमक्ष प्रतिवादीले आफूले १ चोटमात्र फरुवाले हानेको भने पनि अपराधको सम्बन्धमा खडा भएका मुचुल्काहरू त्यसमा व्यक्त भएको कुराहरूको अतिरिक्त मिसिल संलग्न शव परीक्षण प्रतिवेदनमा मृतकको शरीरमा परेका विभिन्न चोट र खिचिएका फोटोमा देखिएका

चोटहरूबाट समेत प्रतिवादीको भनाई सत्यमा आधारित देखिएन । शव परीक्षण प्रतिवेदनमा Cause of death multiple visceral injury brain and lung भन्ने उल्लेख भएको, प्रहरीमा गरेको निजको साबिती, किटानी जाहेरी, निजको छोराको कागज र अन्य घटनास्थल मुचुल्काका मानिसको भनाईसमेतका कागजबाट अभियोग पुष्टि भएको अवस्था देखियो ।

५. यसरी प्रतिवादीले आफ्नी श्रीमती अर्कोसँग करणी गर्न लागेको अवस्थामा देखी श्रीमती मार्ने मनसायका साथ पटकपटक जोखिमी फरुवाले हान्ने कार्य गरेबाट मृतकको मृत्यु भएको भन्ने अभियोग दावीलाई पुष्टि गरेको नै देखिन्छ ।

६. मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १३(१) नं. को व्यवस्था हेर्दा धार भएको वा नभएको जोखिमी हतियारगैरले हानी रोपी घोची ज्यान मारेमा ज्यानमारा ठहर्छ । सर्वस्वसहित जन्मकैदको सजाय गर्नुपर्छ भनी उल्लेख भएबाट यी प्रतिवादीले फरुवाले पटकपटक प्रहार गर्दा मृतक श्रीमतीको मृत्यु भएबाट निज प्रतिवादीलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १ नं. विपरित १३(१) नं. बमोजिमको कसुरदार ठहर्याई गरेको पुनरावेदन अदालत, इलामको फैसला मिलेकै देखियो ।

७. अब प्रतिवादीलाई ऐनबमोजिम सजाय गर्दा चर्को पर्ने हुँदा मुलुकी ऐन, अ.बं.१८८ नं. बमोजिम ५ वर्ष कैद सजाय गर्ने भनी पुनरावेदन अदालतसमेतबाट राय व्यक्त भएको सम्बन्धमा विचार गर्दा प्रतिवादी लोग्ने स्वास्नी नाताका भएका, घरबाहिर सुतेका जुगनु भन्ने मधेशी मण्डल घरभिन्न पसी आफ्नी श्रीमतीसँग शारीरिक सम्बन्ध

राखेको देखी थाहा पाई तत्काल आवेगमा आई जुगनु भन्ने करणी गर्ने व्यक्ति भागेका अवस्थामा आफ्नी श्रीमतीलाई फरुवाले पटकपटक हान्ने कार्यबाट मृत्यु भएको देखिँदा पुनरावेदन अदालतले ५ वर्ष कैद सजाय गर्ने रायसँग सहमत हुन सकिएन ।

८. अपराध हुँदाको परिस्थिति, निजको पारिवारिक अवस्था, निज प्रतिवादीका सानासाना बच्चासमेत भएको र पहिलेदेखि नै प्रतिवादीले आफ्नो पत्नीलाई मार्नुपर्नेसम्मको योजना नभएको नदेखिएको एक्कासी परिस्थितिवश रिस उठी प्रहार गरेको कारणबाट मृत्यु हुन गएको देखिएकोले ऐनबमोजिम सजाय गर्दा चर्को पर्न जाने हुँदा निज प्रतिवादीलाई १० वर्ष कैद गर्दा न्यायको उद्देश्यसमेत पूरा हुन जाने भएकाले निज प्रतिवादीलाई मुलुकी ऐन, अ.बं.१८८ नं. बमोजिम १० वर्ष कैद सजाय हुन्छ ।

९. अतः एव प्रतिवादी भगतलाल टुडुलाई अभियोग दावीबमोजिम ज्यानसम्बन्धीको महलको १३(१) नं. बमोजिम सर्वस्वसहित जन्म कैद हुने ठहर्याई पुनरावेदन अदालत, इलामबाट मिति २०६७।६।१९ मा भएको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । प्रतिवादी भगतलाल टुडुको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्तैन । प्रतिवादीलाई मुलुकी ऐन, अदालती बन्दोवस्तको महलको १८८ नं. बमोजिम १० वर्ष कैद हुन्छ । अरूमा तपसिलबमोजिम गर्नु ।

तपसिल

माथि इन्साफ खण्डमा लेखिएबमोजिम प्रतिवादी भगतलाल टुडुलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १३(१) नं. बमोजिम सर्वस्वसहित जन्मकैद भई मुलुकी ऐन, अ.बं.१८८ नं. बमोजिम

१० वर्ष कैद सजाय हुने ठहरेकाले सोहीबमोजिम
लगत कसी कैद असुल गर्नु भनी सुरूमा लेखी
पठाई दिनु ----- १
प्रस्तुत पुनरावेदनको लगत कट्टा गरी मिसिल
नियमानुसार गरी बुझाई दिनु ----- २

उक्त रायमा सहमत छु ।
न्या. बैद्यनाथ उपाध्याय

इति संवत् २०७० साल असोज १४ गते रोज २ शुभम् ।
इजलास अधिकृत : टेकराज जोशी

निर्णय नं.९१५१

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती
आदेश मिति : २०७०।९।८।२
२०६९-WO-०६४९

मुद्दा : उत्प्रेषण/परमादेश ।

निवेदक : जिल्ला सिरहा, मझौरा गा.वि.स. वडा
नं. ८ बस्ने भोलाई साहु तेलीको छोरा वर्ष
२७ को खुशीलाल साह

विरुद्ध

प्रत्यर्थी : नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा
मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरबार,
काठमाडौंसमेत

■ अमूक कुनै राजनीतिक दलहरूको
सिफारिशमा कर्तव्य ज्यान जस्तो जघन्य
अपराधमा उन्मुक्ति दिँदै जाने हो भने
कानूनी शासनको सिद्धान्तको बर्खिलाप
हुनजानुका साथै दण्डहीनताले प्रश्रय पाई
राज्य व्यवस्था सञ्चालनमा समेत कठिनाई
उत्पन्न हुन जाने ।

■ कर्तव्य ज्यान जस्तो जघन्य अपराधमा
अभियुक्तहरूलाई कानूनको कठघरामा
नउभ्याई सिधै राजनीतिक दलको
सिफारिशका आधारमा उन्मुक्ति दिँदै
जाँदा जघन्य अपराधको श्रृङ्खला बढ्दै
गई नागरिक असुरक्षित हुँदै राज्य व्यवस्था
नै सञ्चालन गर्न नसकिने अवस्थामा पुग्न
जाने ।

■ कस्ता प्रकृतिका मुद्दाहरू फिर्ता लिन सकिने
भनी विभिन्न मुद्दाहरूमा नजिर प्रतिपादन
भईरहेको अवस्थामा प्रतिपादित सिद्धान्त
विपरीत गई सरकारले निर्णय गर्न मिल्ने
देखिन नआउने ।

(प्रकरण नं.४)

■ अदालतबाट जारी भएका आदेशभित्र रही
सरकारले प्रस्तुत सरकारवादी फौजदारी
मुद्दा फिर्ता लिने सम्बन्धमा प्रक्रिया अगाडि
बढाई निर्णय गरेको देखिन नआउने ।

(प्रकरण नं.५)

निवेदकका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता डा.
भिमार्जुन आचार्य एवम् विद्वान् अधिवक्ता
सुभाष आचार्य

विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता
सन्जिव रेग्मी
अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २९
- ज्यानसम्बन्धीको महलको १३ (३) नं.

आदेश

न्या.सुशीला कार्की : नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ तथा धारा १०७ (२) बमोजिम यस अदालतको क्षेत्राधिकारअन्तर्गतको भै पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको सङ्क्षिप्त तथ्य एवं आदेश यस प्रकार छ :

मिति २०६७।०४।१५ गते म निवेदकको घरमा आएका पाहुनाले छिमेकी पल्टु वा बिन्दु यादवको खेतमा रहेको पैनी (नाला) मा दिसा पिसाब गरेको कुरालाई लिएर मेरो पिता भोलाई साहुसँग वादविवाद गरी सोको पर्सिपल्ट मिति २०६७।४।१७ मा नारायण कामैतको घर दरवाजामा पञ्चायत राखिएको भनी मेरो पितालाई त्यहाँ बोलाएको हुँदासमेत त्यहाँ गयौं । त्यहाँ जाहेरी तथा अभियोगपत्रमा उल्लिखित प्रतिवादीहरू हातहतियारसहित परिपञ्च मिलाई बसिरहेका रहेछन् । मेरो पिता भोलाई साहु त्यहाँ पुग्नसाथ चारैतर्फबाट घेरा हाली लट्टी, इट्टा, ढुङ्गा, खुकुरीले लखेट्दै हानी काटी सोही कारणले मेरो पिताको मृत्यु हुन गएको हो ।

उल्लेख भएबमोजिम गरिएको सुनियोजित हत्याको घटनाबाट पीडित म निवेदकले प्रतिवादीहरूउपर हदैसम्मको कारवाहीको निम्ति जाहेरी दिई मुद्दाको कारवाही चलिरहेको अवस्थामा मिति २०६९।०८।२९ मा विपक्षीद्वारा मुद्दा फिर्ता लिने निर्णय भएको कुरा जानकारी हुन गयो ।

मिति २०६९।०७।१७ को गृह मन्त्रीस्तरबाट निर्णय भै मिति २०६९।०८।२९ मा प्रधानमन्त्रीबाट स्वीकृत भै भएको भनिएको उक्त गैरसंवैधानिक एवम् गैरकानूनी निर्णयमा जिल्ला सिरहा, गा.वि.स. मझौला गा.वि.स. वडा नं. ८ बस्ने खुशीलाल साहसमेतको जाहेरीले वादी नेपाल सरकार प्रतिवादी जिल्ला सिरहा, मझौला गा.वि.स. वडा नं. ८ बस्ने हृदयनारायण कामैतसमेत जना १३ भएको सिरहा जिल्ला अदालतमा विचाराधीन रहेको कर्तव्य ज्यान मुद्दा फिर्ता लिने निर्णय भएको व्यहोरा उल्लेख छ ।

श्री सर्वोच्च अदालतबाट मिति २०६९।१।५ मा जारी भएको परमादेशको आदेश भनिएको छ “सर्वोच्च अदालतबाट मिति २०६९।१।५ मा नेपाल सरकारसमेतको नाममा जारी भएको परमादेशको अभियुक्त फरार भएका व्यक्तिको मुद्दा तथा अन्य केही संवेदनशील मुद्दाहरूसमेत फिर्ताको कारवाही नगर्नु” भन्ने उल्लेख छ ।

यो मुद्दा रिसइबि साधी मार्ने तयारी गरी लाठी, ढुङ्गा खुकुरीसमेतले प्रहार गरी ज्यान मारेको मुद्दा भएकाले संवेदनशील मुद्दा भएको निर्विवाद छ । अभियुक्त फरार छन् वा छैनन् भन्ने दोस्रो प्रश्नका सम्बन्धमा पुनरावेदन अदालत, राजविराजको थुनामै राखी मुद्दाको पुर्पक्ष गर्नु भन्ने आदेश निवेदन संलग्न छ । एकजना प्रतिवादी बाहेक सबै प्रतिवादीहरू फरार छन् । विपक्षीको निर्णयको अनुसूची १ मा प्रतिवादीहरू फरार रहेको र व्यक्ति हत्यासम्बन्धी संवेदनशील मुद्दा भएको उल्लेख छ ।

स.मु.स. ऐन, २०४९ को दफा २९ (१) को व्यवस्था के कस्तो अवस्था, समय, काल, परिस्थितिमा के कस्ता प्रकृतिका मुद्दाहरू ऐनको

दफा २९(१) अनुसार फिर्ता लिन सकिन्छ वा सकिँदैन भन्ने सम्बन्धमा श्री सर्वोच्च अदालतद्वारा *नेकाप* २०६५, नि.नं.८०१३, पृ.११०८ समेतका मुद्दामा नजिर सिद्धान्त प्रतिपादन भै सकेको अवस्थामा सो विपरीत भएको मुद्दा फिर्ता लिने निर्णय बदरभागी छ । विपक्षीद्वारा निर्णयमा उल्लेख गरिएको श्री सर्वोच्च अदालतबाट मिति २०६९।१।५ मा जारी परमादेशको आदेश स्वयम्ले अभियुक्त फरार भएका व्यक्तिले मुद्दा तथा संवेदनशील मुद्दाहरू फिर्ता लिन नमिल्ने व्यहोरा स्वीकार गरेको छ ।

मुद्दाको प्रकृति म निवेदकले चढाएको जाहेरी दरखास्त र विपक्षीको मुद्दा फिर्ता लिने निर्णयको अनुसूची १ अन्तर्गत मुद्दासँग सम्बन्धित विवरण महलमा लेखिएका व्यहोराबाट स्पष्ट हुन्छ । म निवेदकमा घरमा आएका पाहुनाले छिमेकी प्रतिवादी खेतमा रहेको पैनी (नाला) मा दिसा पिसाब गरेको कुरालाई लिएर मेरो पितालाई मार्ने परिपन्न मिलाई घेरा हाली लष्टी, इट्टा, ढुङ्गा, खुकुरीले लखेट्दै हानी काटी मारेको वारदात राजनीतिक आग्रहका कारण भनी झुट्टा व्यहोरा उल्लेख गरी मुद्दा फिर्ता लिन मिल्दैन । अपराधीले कुनै राजनीतिक दलको सदस्यता लिएमा वा लिएको सदस्यता देखाएमा सजायबाट उन्मुक्ति हुन पाउँदैन । यो दण्डहीनताको परकाष्ठा हो । वारदात भएको मिति २०६७।४।१७ देशमा सशस्त्र द्वन्द्व, बाह्य आक्रमण, वा अन्य कुनै प्रकारको राज्य परिवर्तन गर्ने वा सो खालको काल परिस्थिति वातावरण भएको समय आफैमा होइन । मिति २०६९।०७।१४ को गृह मन्त्रीस्तरबाट निर्णय भै मिति २०६९।०८।२१ मा प्रधानमन्त्रीबाट स्वीकृत भै भएको भनिएको मिति

२०६९।०८।२१ को मुद्दा फिर्ता लिनेसम्बन्धी निर्णय र सो सम्बन्धमा भए गरेका सम्पूर्ण कामकारवाहीहरू उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरिपाउँ । यस रिट निवेदनको अन्तिम किनार नलागेसम्म मिति २०६९।०५।२१ को मुद्दा फिर्ता लिनेसम्बन्धी विपक्षीको निर्णय कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु र सोसम्बन्धी अन्य कुनै कामकारवाही अगाडि नबढाउनु भनी विपक्षीका नाउँमा अन्तरिम आदेश जारी गरी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको रिट निवेदन मागदावी ।

यसमा के कसो भएको हो, निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो, यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाको म्याद बाहेक १५ दिनभित्र सम्बन्धित प्रमाण कागज साथै राखी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत लिखित जवाफ पठाउनु भनी विपक्षीहरूलाई रिट निवेदनको एक प्रति नक्कल साथै राखी सूचना पठाई त्यसको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पठाई लिखित जवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेस गर्नु ।

साथै निवेदनमा अन्तरिम आदेशसमेतको माग भएको सम्बन्धमा विचार गर्दा यस अदालतबाट २०६६-WO-१३३३ को निवेदनमा मिति २०६९।१।५ मा भएको फैसलामा अदालतबाट जारी भएको म्यादमा हाजिर नभई फरार रहेको अवस्थाको प्रतिवादीको हकमा फिर्तासम्बन्धी विचार नगर्नु भन्ने आदेश भइरहेको देखिन्छ । सो आदेशको व्यहोरा मुद्दा फिर्ता लिनेसम्बन्धी प्रधानमन्त्रीबाट प्रस्ताव पेस गर्न स्वीकृत मिति २०६९।८।२१ को निर्णय भएको देखिएकोले निवेदकको मागअनुसार मिति २०६९।८।२१ मा प्रधानमन्त्रीबाट स्वीकृत भएको मुद्दा फिर्ता लिनेसम्बन्धी निर्णय निवेदकको हकमा कार्यान्वयन

नगर्नु, नगराउनु भनी विपक्षीहरूको नाममा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४९ बमोजिम अन्तरिम आदेश जारी गरिएको छ । आदेशको जानकारी नियमानुसार विपक्षीहरूलाई दिनु । साथै यस अदालतबाट मिति २०६९।९।५ मा फैसला भएको २०६६-WO-९३३३ को फैसलासहितको मिसिल अभिलेखबाट झिकाई तथा यस अदालतमा परेका मुद्दा फिर्तासम्बन्धी अन्य निवेदनहरूसमेत साथै राखी नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६९।९।६ को आदेश ।

कानूनबमोजिम अदालत वा न्यायिक निकायमा दायर भएको फिराद वा अभियोगपत्रबाट मुद्दाको उठान हुने र अदालत वा न्यायिक निकायबाट फैसला भै वा नेपाल सरकार वादी भई चलेको मुद्दा सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ बमोजिमको प्रक्रिया पूरा गरी नेपाल सरकारले मुद्दा फिर्ता गर्ने सिफारिश गरेमा सो सिफारिशलाई सम्बन्धित अदालत वा न्यायिक निकायबाट अनुमति प्रदान भएमा मात्र मुद्दा फिर्ता हुन सक्ने कानूनी व्यवस्था रहेको छ । मुद्दाको सुरुवात (दर्ता) र अन्त्य (फैसला वा अनुमति) अदालत वा न्यायिक निकायको निर्णयबाट मात्र हुन सक्ने कानूनी व्यवस्था रहेकोमा सम्मानित अदालतबाट विभिन्न मितिमा जारी भएको निर्देशनात्मक आदेशमा मुद्दाको फिर्तासम्बन्धी सिफारिश गर्दा महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयको रायसमेत लिनु फरार प्रतिवादीहरूको हकमा फिर्ता नगर्नु, मुद्दा फिर्तासम्बन्धी मापदण्ड कार्याविधि बनाउनु भन्ने भएका आदेशबमोजिम कानून मन्त्रालयबाट मुद्दा फिर्तासम्बन्धी प्रस्ताव तयार हुने भएकोले सोसम्बन्धी कार्यविधि परिमार्जन गर्ने कार्य कानून मन्त्रालयको भएको, अभियुक्त फरार रहेको हो

होइन भन्ने सम्बन्धमा सम्बन्धित अदालतले फिर्तासम्बन्धी अनुमति प्रदान गर्दा विचार गर्ने नै हुँदा राजनैतिक प्रतिशोधका आधारमा मुद्दा दायर भएको हो भनी राजनैतिक दलले गरेको सिफारिश र महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयको रायको आधारमा मात्र गृहमन्त्रालयले मुद्दा फिर्तासम्बन्धी सिफारिशसम्म गरेकोले गृह मन्त्रालयका हकमा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेजभागी छ, खारेज गरी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको गृह मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट नेपाल सरकार वादी भएको मुद्दा फिर्ता लिने नेपाल सरकारको निर्णय विरुद्ध परेका संवत् २०६६ सालको रिट नं. २०६६-WO-९३३३ (निवेदक सुकदेव राय यादव वि. प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयसमेत भएको उत्प्रेषण, प्रतिषेधसमेतको रिट), संवत् २०६६ सालको रिट नं. २०६६-WO-९३४५ (निवेदक अधिवक्ता गोपीबहादुर भण्डारी वि. सम्माननीय प्रधानमन्त्रीसमेत भएको उत्प्रेषण, परमादेशसमेतको रिट), र संवत् २०६७ सालको रिट नं. २०६७-WO-०२५० (निवेदक हरिमाया दनाई वि. प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयसमेत भएको उत्प्रेषण, प्रतिषेध र परमादेशसमेतको रिट) मा सर्वोच्च अदालतबाट मिति २०५९।९।५ मा आदेश जारी हुँदा अन्य कुराका अतिरिक्त मुद्दा फिर्ता गर्ने निर्णय गर्नुअघि सो निर्णय गर्नुपर्ने मनासिब कारण सम्बन्धमा मुद्दा चलाउने महान्यायाधिवक्ता वा अन्तर्गतको अभियोक्तासँग पनि परामर्श गरी मात्र मुद्दा फिर्ता गर्ने निर्णयको परिपाटी विकास गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको आदेश जारी भएकोले त्यसरी परामर्श माग भएका अवस्था महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयबाट मनासिब परामर्श दिने गरिएको

छ ।

खुशीलाल साहको जाहेरीले वादी नेपाल सरकार प्रतिवादी हृदय नारायण कामैतसमेतका जना १३ भएको कर्तव्य ज्यान मुद्दाका सम्बन्धमा तीनवटा राजनीतिक दलको सिफारिश भएकोले राजनीतिक प्रतिशोधयुक्त मुद्दा दायर भएको हो होइन राय प्रतिक्रियाको लागि गृह मन्त्रालयको च.नं. ५३५ मिति २०६९।१।३१ को पत्रबाट राय माग भै आएको थियो । यस कार्यालयको च.नं. ९६१५ मिति २०६९।२।७ को पत्रबाट “सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को कानूनी व्यवस्था अनुसार सरकारी वकिल कानूनको शासनका संवाहक हुन्, महात्रयायाधिवक्ता र मातहतका सरकारी वकिलले सम्पादन गर्ने अभियोजनको कार्य संविधान र प्रचलित कानूनबमोजिम हुने हुँदा अभियोजन राजनीतिक प्रतिशोधका आधारमा हुँदैन । अभियोजन गर्ने काम कर्तव्य सबुद प्रमाणका आधारमा हुने कानूनी व्यवस्था भएकोले राजनीतिक प्रतिशोधबाट मुद्दा दायर भएको हो होइन भन्ने जवाफसूचक प्रश्नमा राय प्रदान गर्ने नमिल्ने र मुद्दा फिर्तासम्बन्धी नीतिगत विषयमा मन्त्रालयको धारणसहित माग भै आएमा कानूनबमोजिम राय प्रदान गर्न सकिने” व्यहोराको राय पठाइएको देखिन्छ ।

राजनीतिक प्रतिशोधबाट मुद्दा दायर भएको भनी राजनीतिक दलबाट सिफारिश भै आएका सि.नं. १ देखि ७९ सम्मका मुद्दा फिर्ता लिने सिफारिश गर्न सकिने मन्त्रालयको दृष्टिकोण रहेको तथा द्वन्द्वकाल र मधेश आन्दोलनका अवधिमा घटेका र राजनीतिक प्रकृतिका मुद्दा फिर्ता लिन मिल्ने नमिल्ने सम्बन्धका रायको लागि पुनः गृह मन्त्रालयको च.नं. मिति २०६९।४।४ को पत्रबाट राय माग भएकोमा यस कार्यालयबाट

मिति २०६९।४।११ मा “मुद्दा फिर्ता लिने सम्बन्धमा राजनीतिक समूहसँग नेपाल सरकारले सम्झौताबाट प्रतिबद्धता व्यक्त गरिसकेको हुनाले प्राप्त पत्रमा उल्लिखित सि.नं. १ देखि ७९ सम्मका सरकारवादी फौजदारी मुद्दाहरू सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २९ (१) अनुसार नेपाल सरकार मन्त्रपरिषद्बाट फिर्ता लिन उपयुक्त र मनासिब भएको” भन्ने राय परामर्श पठाइएको अवस्था छ ।

फौजदारी न्याय प्रशासनको क्षेत्रमा गम्भीर प्रकृतिको फौजदारी मुद्दामा अपराध अनुसन्धान र अभियोजनको कार्य कार्यपालिकाको क्षेत्राधिकारभित्रको विषय हो । नेपाल सरकारबाट अभियोग गरी सरकारवादी भै दायर भएका मुद्दा देश र समाजको बृहत्तर हितका लागि त्यस्ता मुद्दा चलिरहनु भन्दा अन्त्य हुनु नै समाजको हितअनुकूल हुने देखिएमा अपवादको रूपमा फिर्ता लिने मन्त्रपरिषद्बाट निर्णय गरी अदालतको मञ्जुरीका लागि प्रस्तुत गरिन्छ । सामाजिक अक्षुण्यता कायम राख्दै सामाजिक, धार्मिक वा साम्प्रदायिक सहिष्णुता र सद्भावबाट त्यस्ता मुद्दा फिर्ता गर्नुपर्ने विशेष अवस्था सिर्जना भै मुद्दा फिर्ता गर्नु समाजको हितअनुकूल हुने देखिएमा मुद्दा फिर्ता लिनुपर्ने हुन्छ । सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २९ (१) ले नेपाल सरकारबाट मुद्दा फिर्ता लिने निर्णय गरेपछि त्यसको पूर्णता अदालतको मञ्जुरीपछि मात्र प्राप्त हुन्छ । नेपाल सरकार मन्त्रपरिषद्को नीतिगत निर्णयबाट मुद्दा फिर्ता लिने गरी भएको निर्णयको पूर्णताका लागि अदालतको मञ्जुरी आवश्यक हुनेमा नेपाल सरकार मन्त्रपरिषद्बाट निर्णय नहुँदै अपरिपक्व अवस्थामा प्रस्तुत रिट निवेदन दायर भएको देखिन्छ । मुद्दा फिर्ता लिने

बिषय नेपाल सरकार कार्य विभाजन नियमावली, २०६९ को नियम ५ र ६ तथा अनुसूची ५ को क्रमसङ्ख्या ६ मा कानून, न्याय संविधानसभा तथा संसदीय मामिला मन्त्रालयको कार्यक्षेत्रअन्तर्गतको र मन्त्रालयको प्रस्तावउपर नेपाल सरकार (कार्य सम्पादन) नियमावली, २०६४ को अनुसूची-१ को बिषय नं. ११ अनुसार मन्त्रिपरिषद्ले कुनै निर्णय नै नगरेको अवस्थामा प्रस्तुत मुद्दा फिर्ता लिन मन्त्रिपरिषद्बाट निर्णय भएको अवस्था नै नहुँदा रिट निवेदन खारेजभागी छ ।

सरकारवादी फौजदारी मुद्दा फिर्ता लिने गरी नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्ले निर्णय गर्नुपर्ने र निर्णय भएपछि कार्यान्वयनको लागि कानून, न्याय संविधानसभा तथा संसदीय मामिला मन्त्रालयबाट महान्यायाधिवक्ता कार्यालयमा निर्णयसहितको पत्र प्राप्त हुने प्रचलन छ । त्यसरी पत्र प्राप्त भएपछि मुद्दा विचाराधीन रहेको अदालतमा मञ्जुरीको लागि पत्र पठाउन यस कार्यालयबाट सम्बन्धित सरकारी वकिल कार्यालयमा पत्र पठाउने गरिएको छ ।

खुशीलाल साहको जाहेरी परेको र प्रतिवादी हृदयनारायण कामैतसमेतका जना १३ भएको प्रस्तुत कर्तव्य ज्यान मुद्दा फिर्ता लिने गरी मन्त्रिपरिषद्बाट कुनै निर्णय नभएको र यस कार्यालयबाट मातहतका सम्बन्धित सरकारी वकिल कार्यालयमा पत्राचारसमेत नगरिएको अपरिपक्व अवस्थामा प्रस्तुत रिट निवेदन दायर भएको देखिन्छ । मुद्दा फिर्ता लिने गरी मन्त्रिपरिषद्बाट निर्णय भएपछि पनि अदालतबाट सो निर्णयको औचित्यमा प्रवेश गरी मञ्जुरी दिने नदिने सन्दर्भमा न्यायिक परीक्षण गर्न पाउने अवस्था बाँकी नै हुँदा प्रक्रियाको पूर्णतामा प्रवेश नगर्दै निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने अवस्था छैन, रिट निवेदन खारेजभागी छ भन्नेसमेत

व्यहोराको महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयको लिखित जवाफ ।

खुशीलाल साहसमेतको जाहेरीले वादी नेपाल सरकार र प्रतिवादी हृदयनारायण कामैतसमेत भएको सिराह जिल्ला, अदालतमा दायर कर्तव्य ज्यान मुद्दा महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयको रायसमेतको आधारमा उपप्रधानमन्त्री एवम् गृह मन्त्रीस्तरको निर्णयानुसार गृह मन्त्रालयको मिति २०६९।०७।१४ को पत्रबाट मुद्दा फिर्ता लिन यस मन्त्रालयमा सिफारिश भई लेखी आएबमोजिम कारवाही भई सम्माननीय प्रधानमन्त्रीज्यूबाट प्रस्ताव पेस गर्न मिति २०६९।८।२१ मा स्वीकृत प्राप्त भएबमोजिम नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद्समक्ष मिति २०६९।८।२१ मा मुद्दा फिर्ता लिने सम्बन्धमा विचारार्थ प्रस्ताव पेस भएको हो ।

सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २९ को उपदफा (१) ले प्रचलित कानूनबमोजिम नेपाल सरकार वादी भै हेरिने वा नेपाल सरकारको तर्फबाट चलाइएको वा नेपाल सरकारउपर परेको मुद्दा मामिला नेपाल सरकारको मञ्जुरीले त्यस्तो मुद्दामध्ये नेपाल सरकार वादी भएको फौजदारी मुद्दा फिर्ता लिन हुने व्यवस्था गरेको छ । जसरी फौजदारी कानूनको उल्लङ्घनकर्तालाई सजाय दिनु राज्यको कर्तव्य हो । त्यसरी नै निरपराधीलाई सजायबाट उन्मुक्ति प्रदान गर्नु पनि राज्यको कर्तव्य हुन्छ । अतः तथ्यको भ्रममा वा परिबन्दमा परी वा कुनै पूर्वाग्रहलगायतका कारणबाट कुनै व्यक्तिमाथि फौजदारी मुद्दा लगाइएको भए बेलैमा सच्याई निरपराधीलाई सजाय हुनबाट जोगाउन सकियोस् भन्ने उद्देश्यले ऐनमा मुद्दा फिर्ता लिन हुने व्यवस्था गरिएको हो । सो कानूनी व्यवस्था अनुसार मन्त्रिपरिषद्बाट

मिति २०५५।५।१ मा स्वीकृत नेपाल सरकार वादी भै चलाएका फौजदारी मुद्दाहरू फिर्ता लिने सम्बन्धमा अपनाउनुपर्ने नीतिगत मापदण्ड र कार्यविधिबमोजिम मनासिब आधार र कारणले मुद्दा फिर्ता लिने गरिएको छ । सम्मानित सर्वोच्च अदालतको मिति २०६९।१।५ को परमादेशको आदेशबमोजिम सो मापदण्ड र कार्यविधि परिमार्जनको क्रममा रहेको र रिट निवेदकले निवेदनमा उल्लेख गर्नुभएको कर्तव्य ज्यान मुद्दा फिर्ता भइनसकेको र नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद्मा विचाराधीन रहेको हुँदा रिट निवेदकले जिकिर लिनु भए जस्तै मिति २०६९।८।२१ मा सम्माननीय प्रधानमन्त्रीज्यूबाट प्रस्ताव पेस गर्न दिनु भएको स्वीकृतसम्बन्धी निर्णय बदर हुनुपर्ने होइन ।

मुद्दा फिर्ता लिने कार्य कार्यकारिणीको कार्यक्षेत्र (Executive Domain) भित्र पर्ने नीतिगत कुरा भएकोले जनताप्रति उत्तरदायी र जनताको हितको लागि कटिबद्ध भई संविधान र जनताप्रति जवाफदेही (Accountable) भएर नै सरकारले काम गर्नुपर्ने हुँदा सरकारले गरेको यस्ता नीतिगत कुराहरूमा अदालत प्रवेश गर्न मिल्दैन भनी देवनारायण महतोको जाहेरीले नेपाल सरकार वादी तथा पुनरावेदक र जिल्ला धनुषा उमाप्रेमपुरा गा.वि.स. वडा नं. ९ बस्ने देवेन्द्र मण्डलसमेत प्रतिवादी भएको २०६३ सालको फौजदारी पुनरावेदन नं. ०१९७ को मुद्दामा सम्मानित सर्वोच्च अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति २०६४।५।१७ मा व्याख्या भएको हुँदा रिट निवेदन जिकिर औचित्यहीन छ ।

नेपाल सरकारलाई मुद्दा फिर्ता लिने सम्बन्धमा आधार कारण खुलाई नेपाल सरकार वादी भएको फौजदारी मुद्दा फिर्ता गर्न निर्णय गर्ने अधिकार रहेको, यस्तो निर्णय स्वतः कार्यान्वयन

हुने प्रकृतिको नभई अदालतसमक्ष अनुमति माग गर्नुपर्ने र सम्बन्धित जिल्ला अदालतले प्रत्येक मुद्दाको विषयवस्तु मुद्दा लिने निर्णय गर्दा नेपाल सरकारले दिएको आधार कारण र औचित्यसमेतलाई विचार गरी मुद्दा फिर्ता गर्ने अनुमति दिएको अवस्थामा मात्र मुद्दा फिर्ता हुने कानूनी व्यवस्था रहेको भनी अधिवक्ता माधव कुमार बस्नेतसमेत निवेदक र यस मन्त्रालयसमेत विपक्षी भएको संवत् २०६५ सालको रिट नं. ०३५७ मा सम्मानित सर्वोच्च अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति २०६७।११।११ मा व्याख्या भएको छ । तसर्थ रिट निवेदकले रिट निवेदनमा उल्लेख गर्नुभएको जस्तो सम्माननीय प्रधानमन्त्रीज्यूबाट मिति २०६९।०८।२१ मा मन्त्रिपरिषद्मा प्रस्ताव पेस गर्न दिएको स्वीकृतिसम्बन्धी निर्णयले रिट निवेदकको नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ तथा धारा २४ को उपधारा (९) द्वारा प्रदत्त मौलिक हकमा प्रतिकूल असर नगरेको तथा उल्लिखित संवैधानिक व्यवस्थाहरूको उल्लङ्घन हुन गएको नहुँदा रिट निवेदन जिकिर तर्कहीन छ भन्नेसमेत व्यहोराको कानून, न्याय, संविधानसभा तथा संसदीय मामिला मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय संविधान तथा प्रचलित नेपाल कानूनको परिपालना गरी गराई कानूनी राज्यको अवधारणालाई साकार पार्ने र नागरिकका हक अधिकारको सम्मान, संरक्षण एवम् सम्बर्द्धन गर्दै उपभोगको सुनिश्चितता प्रदान गर्ने कुरामा प्रतिबद्ध रहेको छ । विपक्षी निवेदकले दावी लिनुभएको मुद्दा फिर्तासम्बन्धी विषयका सन्दर्भमा हेर्दा सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा

२९ को उपदफा (१) बमोजिमको अवस्था विद्यमान भएमा सरकारवादी मुद्दा फिर्ता लिन मञ्जुरी दिएमा मात्र मुद्दा फिर्ता हुन्छ । नेपाल सरकार भन्नाले कानून व्याख्यासम्बन्धी ऐन, २०१० को दफा २ को खण्ड झ को उपखण्ड (ड) बमोजिम नेपालको कार्यकारणी अधिकार प्रयोग गर्ने मन्त्रिपरिषद्लाई बुझनुपर्ने भएकोले मन्त्रिपरिषद्को निर्णयबिना मुद्दा फिर्ताको कारवाही अघि बढ्न नसक्ने प्रष्ट हुन्छ । प्रस्तुत सन्दर्भमा रिट निवेदकले उल्लिखित मुद्दा फिर्ता लिने सम्बन्धमा नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद्बाट निर्णय भइसकेको भनी उल्लेख गर्न सकेको देखिँदैन । रिट निवेदनको प्रकरण नं. ३.१ मा मिति २०६९।७।१४ को गृह मन्त्रीस्तरबाट निर्णय भई मिति २०६९।८।२१ मा प्रधानमन्त्रीबाट स्वीकृत भएको भनी उल्लेख भएको देखिँदा यस सम्बन्धमा नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्बाट निर्णय हुनुअघि नै रिट निवेदकले प्रस्तुत रिट दिएको देखिँदा अपरिपक्व अवस्थामा दायर गरेको रिट निवेदन प्रथम दृष्टिमा नै खारेजभागी रहेकोले खारेज गरी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम साप्ताहिक तथा दैनिक मुद्दा पेसीसूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकका तर्फबाट उपस्थित हुनुभएका विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता डा. भिमार्जुन आचार्य एवम् विद्वान् अधिवक्ता सुभाष आचार्यले मेरो पक्षका पिता भोलाई साहुलाई नाला पैनीमा दिसा पिसाव गरेको निहुँमा पञ्चायत बोलाएको छ भनी बहाना बनाई बोलाई मिति २०६७।४।१७ गते १७:०० बजेको समयमा सिरहा, मझौरा गा.वि.स. वडा नं. ८ स्थित प्रतिवादी हृदयनारायण कामैतको घर आँगनमा निज घरधनीले वचन

दिदाँ राम अवतार कामैत, रामकुमार यादव, देवेन्द्र यादव, पल्टु यादवलगायतका प्रतिवादीहरूले लाठी, इट्टा, खुकुरी, ढुङ्गाले प्रहार गर्दा घाइते भई उपचारको क्रममा २०६७।४।१८ मा मृत्यु भएको ज्यान मार्न सलंगन भएका प्रतिवादीहरूउपर ज्यानसम्बन्धीको महलको १३ (३) नं. बमोजिम कसुर अपराध गरेको उपर ऐ. महलको १३(३) नं. बमोजिमको सजायको मागदावीसहित कर्तव्य ज्यान मुद्दाको अभियोगपत्र दायर भै सिरहा जिल्ला, अदालतमा कारवाही चलिरहेको छ । यसरी सुनियोजितरूपमा हत्याको घटना भएको अवस्थाको मुद्दामा एक्कासी राजनीतिक दलको सिफारिशको आधार भनी कर्तव्य ज्यान मुद्दाका अभियुक्तलाई छुटकारा दिने उद्देश्यले गृह मन्त्रालयको मिति २०६९।०७।१४ मा मन्त्रीस्तरीयबाट उल्लिखित मुद्दा फिर्ता लिने निर्णय भै मिति २०६९।०८।२१ मा मुद्दा फिर्ता लिने प्रस्ताव पेस गर्न सम्माननीय प्रधानमन्त्रीज्यूबाट स्वीकृत भइसकेको अवस्था छ । कुनकुन अवस्थामा एवम् कस्ता प्रकृतिका मुद्दाहरू फिर्ता लिन सकिने भनी यसै सम्मानित अदालतद्वारा *नेकाप* २०५१, नि.नं. ४९४०, पृ. ५०४, *नेकाप* २०६३ को नि.नं. ७७८१, पृ. १३८४ र *नेकाप* २०६५ को नि.नं. ८०१३, पृ. ११०८ समेतका मुद्दामा नजिर प्रतिपादन भै सकेको अवस्थामा सो विपरीत भएको मुद्दा फिर्ता लिने निर्णय बदरभागी छ । निवेदक सुकदेव राय यादव विरुद्ध प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयसमेत भएको रिट नं. ०६६-WO-१३३३ को मुद्दामा जारी परमादेशमा नेपाल सरकारले जारी गरेको सरकारवादी हुने फौजदारी मुद्दाहरू फिर्ता लिने सम्बन्धमा अपनाउनुपर्ने नीतिगत मापदण्ड र कार्यविधि, २०५५ को मापदण्डको प्रकरण ४

मा उल्लिखित अपराधहरूका अतिरिक्त गम्भीर प्रकृतिका नियतवश गरेको हत्या, राज्यविरुद्धका अपराध, युद्ध अपराध, मानव अधिकार र क्रूर र अमानवीय प्रकृतिका मानवताविरुद्धको अपराध, संगठित अपराध एवम् बालबालिकाविरुद्धको अपराध, जाति हत्या, सार्वजनिक हकविरुद्धको अपराध जस्ता अपराधमा जुनसुकै सौदा गरी मुद्दा फिर्ता लिने निर्णय नगर्नु भन्ने आदेश भइरहेको अवस्थामा यसविपरीत भएको नियतवश गरेको हत्याका प्रस्तुत मुद्दा फिर्ता लिन मिल्ने होइन । अतः मिति २०६९।०७।१४ को गृहमन्त्रिस्तरबाट निर्णय भै मिति २०६९।०८।२१ मा प्रधानमन्त्रीबाट स्वीकृत भै भएको भनिएको मिति २०६९।०८।२१ को मुद्दा फिर्ता लिनेसम्बन्धी निर्णय र सो सम्बन्धमा भए गरेका सम्पूर्ण कामकारवाहीहरू उत्प्रेषणको आदेशबाट बदर गरी पाउँ भनी गर्नु भएको बहससमेत सुनियो ।

नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित हुनुभएका विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री सन्जिव रेग्मीले सम्मानित यस अदालतबाट नेपाल सरकारवादी भएको मुद्दा फिर्ता लिने नेपाल सरकारको निर्णय विरुद्ध परेका रिट नं. २०६६-WO-१३३३, २०६६-WO-१३४५ र २०६७-WO-०२५० समेतको मुद्दामा यस अदालतबाट मिति २०६९।१।५ मा आदेश जारी हुँदा अन्य कुराका अतिरिक्त मुद्दा फिर्ता गर्ने निर्णय गर्नुअघि सो निर्णय गर्नुपर्ने मनासिब कारण सम्बन्धमा मुद्दा चलाउने महान्यायाधिवक्ता वा अन्तर्गतको अभियोक्तासँग पनि परामर्श गरी मात्र मुद्दा फिर्ता गर्ने निर्णयको परिपाटी विकास गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको आदेश जारी भएकोले त्यसरी परामर्श गरी मात्र भएका अवस्थामा महान्यायाधिवक्ताको

कार्यालयले राय दिने गरिएको छ । प्रस्तुत मुद्दामा समेत गृह मन्त्रालयबाट राय माग भएकोले सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २९(१) अनुसार नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्बाट फिर्ता लिन उपयुक्त र मनासिब भएको भन्ने राय परामर्श पठाइएको हो । फौजदारी न्याय प्रशासनको क्षेत्रमा गम्भीर प्रकृतिका फौजदारी मुद्दामा अपराध अनुसन्धान र अभियोजनको कार्य कार्यपालिकाको क्षेत्रधिकारभित्रको विषय हो । सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २९ (१) ले नेपाल सरकारबाट मुद्दा फिर्ता लिने निर्णय गरेपछि त्यसको पूर्णता अदालतको मञ्जुरीपछि मात्र प्राप्त हुन्छ । मुद्दा फिर्ता लिने विषयमा मन्त्रिपरिषद्को निर्णय नहुँदै अपरिपक्व अवस्थामा प्रस्तुत रिट निवेदन दायर भएको हुँदा रिट निवेदन खारेज होस् भनी गर्नुभएको बहससमेत सुनियो ।

यसमा मिसिल सलंगन सम्पूर्ण कागजातहरू एवम् विद्वान् कानून व्यवसायीहरू तथा विद्वान् सहन्यायाधिवक्तासमेतको बहससमेत सुनी निम्न प्रश्नहरूमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो :

- (१) यस अदालतबाट जारी भएका आदेशभित्र रही सरकारले प्रस्तुत सरकारवादी फौजदारी मुद्दा फिर्ता लिने सम्बन्धमा निर्णय गरेको छ वा छैन ?
- (२) प्रस्तुत मुद्दा फिर्ता लिने सम्बन्धमा भएको निर्णयहरू न्यायसङ्गत छ वा छैन ?
- (३) निवेदकको मागबमोजिम मिति २०६९।०८।२१ मा प्रधानमन्त्रीबाट स्वीकृत भएको भनिएको मिति २०६९।०८।२१ को मुद्दा फिर्ता लिनेसम्बन्धी निर्णय र सो सम्बन्धमा

भए गरेका सम्पूर्ण काम कारवाहीहरू उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गर्नुपर्ने हो वा होइन ?

२. प्रथम प्रश्नको सम्बन्धमा विचार गर्दा मिति २०६७।४।१५ गतेका दिन निवेदकका घरमा आएका पाहुनाले छिमेकीको खेतमा रहेको पैनीमा दिसा पिसाब गरेको कुरालाई लिएर निजका पिता भोलाई साहुसँग वादविवाद गरी सोको पर्सिपल्ट नारायण कामैतको घरमा पञ्चायत राखिएको भनी निजका पितालाई बोलाई गएको अवस्थामा वादविवाद भई हृदयनारायणले हान भनेबाट प्रतिवादीहरू राम अवतार कामैत, रामकुमार यादवलगायतका व्यक्तिहरूले लाठी, दुङ्गा, खुकुरी, इट्टासमेतले टाउकोमा हानी घाइते भई मरणासन्न हुने गरी कुटी सोही कारणले निवेदकका पिता भोलाई साहुको मृत्यु भएको उपरमा यिनै निवेदकले जाहेरी दिई प्रतिवादी १३ जनाउपर सिरहा जिल्ला अदालतमा कर्तव्य ज्यान मुद्दा चलिरहेको अवस्थामा राजनीतिक दलहरूको सिफारिशमा गृह मन्त्रालयको मन्त्रिस्तरीय मिति २०६९।०७।१४ को निर्णय भनी सिरहा जिल्ला अदालतमा दायर भएको जाहेरवाला खुशीलाल साहले वादी नेपाल सरकार प्रतिवादी हृदयनारायण कामैतसमेत १३ जनाको कर्तव्य ज्यान मुद्दा फिर्ता लिने बिषय प्रधानमन्त्रीसमेतबाट मिति २०६९।०८।२१ मा स्वीकृत भइसकेको हुँदा उक्त निर्णयहरू उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी पाउँ भन्ने निवेदन मागदावी रहेकोमा राजनीतिक प्रतिशोधबाट मुद्दा दायर भएको भनी राजनीतिक दलबाट सिफारिश भै आएको सि.नं. १ देखि ७९ सम्मका मुद्दा फिर्ता लिने सिफारिश गर्न सकिने मन्त्रालयको दृष्टिकोण रहेको तथा

द्वन्द्वकाल र मधेश आन्दोलनका अवधिमा घटेका र राजनीतिक प्रकृतिका मुद्दा फिर्ता लिन मिल्ने नमिल्ने सम्बन्धमा रायको लागि गृह मन्त्रालयको पत्रबाट राय माग भएकोमा यस कार्यालयबाट मिति २०५९।४।११ मा मुद्दा फिर्ता लिने सम्बन्धमा राजनीतिक समूहसँग नेपाल सरकारले सम्झौताबाट प्रतिबद्धता व्यक्त गरिसकेको हुनाले प्राप्त पत्रमा उल्लिखित सरकारवादी फौजदारी मुद्दाहरू सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २९(१) अनुसार नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्बाट फिर्ता लिन उपयुक्त र मनासिब भएको राय परामर्श पठाएको हो । नेपाल सरकारको मन्त्रिपरिषद्बाट मुद्दा फिर्ता लिने निर्णय नहुँदै अपरिपक्व अवस्थामा रिट दायर भएको हुँदा खारेजभागी छ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रत्यर्थीमध्येको महान्यायाधिवक्ता कार्यालयको लिखित जवाफ एवम् सम्मानित सर्वोच्च अदालतको मिति २०६९।१।५ को परमादेशको आदेशबमोजिम सो मापदण्ड र कार्यविधि परिमार्जनको क्रममा रहेको र निवेदकले उल्लेख गर्नु भएको कर्तव्य ज्यान मुद्दा फिर्ता भई नसकेको र विचाराधीन अवस्थामा रहेको छ । त्यस सम्मानित अदालतको रिट नं. ०६५-WO-०३५७ मा मुद्दा फिर्ता लिने सम्बन्धमा भएको कानूनको व्याख्यामा प्रतिपादित सिद्धान्तको आधारभित्रै रही निर्णय भएको हुँदा निवेदन खारेजभागी छ भन्ने कानून तथा न्याय मन्त्रालयको लिखित जवाफ रहेछ ।

३. अदालतबाट नागरिकको संविधानप्रदत्त मौलिक हक, मानव अधिकार एवम् कानूनको शासन आधारशिलाभित्र रही न्यायका मान्य सिद्धान्तहरूलाई आत्मसात् गर्दै राज्य पक्षबाट गैरकानूनी तरिकाबाट व्यक्तिको हक अधिकारमा आघात पारेको अवस्थामा त्यसलाई

रोक्नको लागि समयसमयमा आदेशहरू जारी गरी पीडित नागरिकको मौलिक हकलाई संरक्षण गर्दै आएको छ । विगतमा पनि सरकारद्वारा मुद्दा फिर्ता लिने सन्दर्भमा जघन्य अपराधमा समेत अभियुक्तहरूलाई सजायबाट उन्मुक्ति दिनको लागि पीडितहरूको मर्म वेदनालाई बेवास्ता गरी कानूनभन्दा बाहिर गई मुद्दा फिर्ता लिने क्रम बढ्दै गईरहेको परिप्रेक्ष्यलाई रोक्नको लागि अदालतबाट निर्देशनात्मक आदेशहरू जारी भइरहेका छन् । सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २९ को प्रयोगको सम्बन्धमा स्पष्टता प्रदान गर्ने सन्दर्भमा यस अदालतबाट सुकदेव राय यादव विरूद्ध नेपाल सरकार प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्समेत (२०६६-WO-१३३३) को परमादेशको रिटमा विपक्षी नेपाल सरकारलाई जारी गरेको आदेशमा सरकारवादी हुने फौजदारी मुद्दाहरू फिर्ता लिने सम्बन्धमा अपनाउनुपर्ने नीतिगत मापदण्ड र कार्यविधि, २०५५ को मापदण्डको प्रकरण ४ मा उल्लिखित अपराधहरूका अतिरिक्त गम्भीर प्रकृतिका नियतवश गरेको हत्या, राज्यविरूद्धका अपराध, युद्ध अपराध, मानव अधिकार तथा क्रूर र अमानवीय प्रकृतिका मानवताविरूद्धको अपराध, संगठित अपराध, महिला एवम् बालबालिकाविरूद्धको अपराध, जाति हत्या, सार्वजनिक हकविरूद्धको अपराध जस्ता अपराधमा जुनसुकै सौदा गरी मुद्दा फिर्ता लिने निर्णय नगर्नु, दायर रहेको मुद्दालाई फिर्ता गर्नुपर्ने निर्णय गर्नुअघि सो गर्नुपर्ने मनासिब कारण सम्बन्धमा मुद्दा चलाउने महान्यायाधिवक्ता वा अन्तर्गतको अभियोक्तासँग पनि परामर्श गरी मात्र मुद्दा फिर्ता गर्ने निर्णयको परिपाटी विकास गर्नु, मुद्दा चलाइएको कानूनमा पीडितले क्षतिपूर्तिसमेत पाउने व्यवस्था रहेकोमा मुद्दा फिर्ता लिँदा सो

क्षतिपूर्ति पाउने कुरामा प्रतिकूल असर नपर्ने व्यवस्थापनमा विचार पुर्याउनु, जसको हकमा मुद्दा फिर्ता लिने हो सो व्यक्तिको अदालतबाट जारी भएको म्यादमा हाजिर नभई फरार रहेको अवस्थाको प्रतिवादीको हकमा फिर्तासम्बन्धी विचार नगर्नु, घटनाबाट पीडित हुने भनेको जाहेरवाला वा पीडितलाई मुद्दा फिर्ताको सुनुवाइ प्रक्रियामा सहभागी हुन सक्ने गराउन सूचना दिई निजलाई आफ्नो कुरा भन्ने मौका प्रदान गर्नु र उल्लिखित कार्यको प्रभावकारी कार्यान्वयनको लागि नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्बाट मिति २०५५।५।१ मा स्वीकृत नेपाल सरकार वादी भई चलाइएका फौजदारी मुद्दाहरू फिर्ता लिने सम्बन्धमा अपनाउनुपर्ने मापदण्ड र कार्यविधिमा आवश्यक परिमार्जन गर्नु भनी आदेश जारी भइरहेको छ । उल्लिखित आदेशको पूर्णरूपमा प्रस्तुत मुद्दाको फिर्ता लिने प्रक्रिया अपनाउँदा कार्यान्वयन गरेको देखिँदैन ।

४. महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयको च.नं.९६१५ मिति २०६९।२।७ को पत्रबाट अभियोजन गर्ने काम कर्तव्य सबुद प्रमाणका आधारमा हुने कानूनी व्यवस्था भनी अमूक कुनै राजनीतिक दलहरूको सिफारिशमा कर्तव्य ज्यान जस्तो जघन्य अपराधमा उन्मुक्ति दिँदै जाने हो भने कानूनी शासनको सिद्धान्तको बर्खिलाप हुनजानुका साथै दण्डहीनताले प्रश्रय पाई राज्य व्यवस्था सञ्चालनमा समेत कठिनाई उत्पन्न हुन जाने कुरालाई नकार्न सकिँदैन । लोकतान्त्रिक व्यवस्थामा कानूनी शासनको सिद्धान्तलाई आत्मसात् गर्दै अगाडि बढेमा मात्र राज्यको शान्ति, सुरक्षा, अमनचयन कायम गर्ने नागरिकप्रतिको दायित्व पूरा हुन जान्छ । कर्तव्य

ज्यान जस्तो जघन्य अपराधमा अभियुक्तहरूलाई कानूनको कठघरामा नउभ्याई सिधै राजनीतिक दलको सिफारिशका आधारमा उन्मुक्ति दिँदै जाने हो भने जघन्य अपराधको श्रृङ्खला बढ्दै गई नागरिक असुरक्षित हुँदै राज्य व्यवस्था नै सञ्चालन गर्न नसकिने अवस्थामा पुग्न जाने हुन्छ । कस्ता प्रकृतिका मुद्दाहरू फिर्ता लिन सकिने भनी यसै अदालतद्वारा *नेकाप* २०५९, नि.नं. ४९४०, पृ. ५०४, *नेकाप* २०६३ को नि.नं. ७७८९, पृ. ९३८४ र *नेकाप* २०६५ को नि.नं. ८०९३, पृ. ९९०८ समेतका मुद्दाहरूमा नजिर प्रतिपादन भइरहेको अवस्थामा प्रतिपादित सिद्धान्तविपरीत गई सरकारले निर्णय गर्न मिल्ने देखिन आएन ।

५. प्रस्तुत मुद्दामा यस अदालतबाट पटकपटक जारी भएका आदेशहरूको सम्बन्धमा महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयसँग राय परामर्श मात्र लिएको देखिएता पनि पीडितहरूकै सम्बन्धमा आदेशमा भएका व्यवस्थालगायतका अन्य प्रक्रियाहरूको सम्बन्धमा कुनै ध्यान दिएको देखिन आएन । यस अदालतबाट जारी भएका आदेशभित्र रही सरकारले प्रस्तुत सरकारवादी फौजदारी मुद्दा फिर्ता लिने सम्बन्धमा प्रक्रिया अगाडि बढाई निर्णय गरेको देखिन आएन ।

६. दोस्रो प्रश्नको सम्बन्धमा विचार गर्दा राजनीतिक प्रतिशोधबाट मुद्दा दायर भएको भनी राजनीतिक दलबाट सिफारिश भै आएको हुँदा मुद्दा फिर्ता लिने सिफारिश गर्न सकिने मन्त्रालयको दृष्टिकोण रहेको तथा द्वन्द्वकाल र मधेश आन्दोलनका अवधिमा घटेका र राजनीतिक प्रकृतिका मुद्दा फिर्ता लिन मिल्ने नमिल्ने सम्बन्धमा एवम् मुद्दा फिर्ता लिने सम्बन्धमा राजनीतिक समूहसँग नेपाल सरकारले सम्झौताबाट प्रतिबद्धता व्यक्त गरिसकेको हुनाले रायको लागि गृह

मन्त्रालयको पत्रबाट राय माग भएकोमा यस कार्यालयबाट मिति २०५९।४।१९ मा प्राप्त पत्रमा उल्लिखित सरकारवादी फौजदारी मुद्दाहरू सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २९(१) अनुसार नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्बाट फिर्ता लिन उपयुक्त र मनासिब भएको राय परामर्श पठाएको हो भन्नेसमेत व्यहोराको महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयको लिखित जवाफबाट देखिएकोले प्रस्तुत मुद्दालाई राजनीतिक प्रतिशोधबाट मुद्दा दायर भएको भनी राजनीतिक दलबाट सिफारिश भै आएको तथा द्वन्द्वकाल र मधेश आन्दोलनका अवधिमा घटेका र राजनीतिक प्रकृतिका मुद्दाहरू फिर्ता लिने राजनीतिक समूहसँग नेपाल सरकारले सम्झौताबाट प्रतिबद्धता व्यक्त गरिसकेको हुनाले उल्लिखित सरकारवादी फौजदारी मुद्दा फिर्ता लिन उपयुक्त र मनासिब भएको राय परामर्श दिएको भन्ने महान्यायाधिवक्ताको लिखित जवाफ तथा प्रस्तुत मुद्दाको अवस्थासमेतलाई हेर्दा द्वन्द्वकाल र मधेश आन्दोलनका अवधिमा घटेका र राजनीतिक प्रकृतिका मुद्दाहरूको बर्गीकरणभित्र राख्न मिल्ने अवस्थाको समेत नहुँदा प्रस्तुत मुद्दा फिर्ता लिने सम्बन्धमा भएका निर्णयहरू न्यायसङ्गत देखिन आएन ।

७. अतः उल्लिखित आधार एवम् कारणहरूसमेतबाट निवेदकको मागबमोजिम मिति २०६९।०७।१४ को गृहमन्त्रिस्तरीयबाट निर्णय भै मिति २०६९।०८।२९ मा प्रधानमन्त्रीबाट स्वीकृत भएको भनिएको मिति २०६९।०८।२९ को मुद्दा फिर्ता लिनेसम्बन्धी निर्णय र सो सम्बन्धमा भए गरेका सम्पूर्ण काम कारवाहीहरू उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिदिएको छ । सोको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत विपक्षीहरूलाई दिनु । प्रस्तुत रिट निवेदनको

दायरी लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।
न्या. प्रकाश वस्ती

इति संवत् २०७० साल पुस ८ गते रोज २ शुभम् ।
इजलास अधिकृत : गेहेन्द्रराज पन्त

निर्णय नं.११५२

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती
माननीय न्यायाधीश श्री तर्कराज भट्ट
फैसला मिति : २०७०।११।२०।३
०६९-CI-१३०८

मुद्दा : लेनदेन

पुनरावेदक/वादी : रोल्पा जिल्ला, जिनाबाङ
गा.वि.स.वडा नं. ८ रमाइगाउँ बस्ने
टीकाबहादुर वली

विरुद्ध

प्रत्यर्थी/प्रतिवादी : रोल्पा जिल्ला, राँक गा.वि.स.
वडा नं. १ रातामाटा बस्ने धनीराम खड्का

- रेखा र लेखा विशेषज्ञको अधिल्लो र पछिल्लो राय विरोधाभाषपूर्ण नभई

पछिल्लो राय यथार्थमा अधिल्लो रायकै अभिन्न भाग र कडी भएको अवस्थामा पछिल्लो रायलाई प्रस्तुत मुद्दामा आधिकारिक मान्न नसकिने कुनै कारण नदेखिने ।

- अत्याधुनिक प्रविधिबाट विशेषज्ञद्वारा परीक्षण भई तथ्य र आधार सहित तमसुक लिफामा खडा भएको भनी दिएको रायलाई अन्य स्वतन्त्र प्रमाणबाट पनि पुष्टि भइरहेको छ । विवादित लिखतलाई नाङ्गो आँखाले हेर्दा पनि लिखतका पंक्तिहरू दुई शब्दबीचको असमान र अस्वाभाविक खाली ठाउँसमेतबाट सो लिखत स्वाभाविकरूपमा तैयार भएको कपाली तमसुक मान्न नसकिने ।

(प्रकरण नं.४)

पुनरावेदक/वादीका तर्फबाट :

प्रत्यर्थी/प्रतिवादीका तर्फबाट :

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २३(१)
- कीर्ते कागजको १० नं.

सुरू फैसला गर्ने :

मा.जि.न्या.श्री राजुकुमार खतिवडा

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने :

मा.न्या.श्री शेषराज सिवाकोटी

मा.न्या.श्री मिहिरकुमार ठाकुर

फैसला

न्या.प्रकाश वस्ती : न्याय प्रशासन ऐन,
२०४८ को दफा ९ बमोजिम दायर हुन आएको

प्रस्तुत मुद्दाको सङ्क्षिप्त तथ्य एवम् ठहर यस प्रकार छ :

विपक्षी धनीराम खड्काले मिति २०६१।१०।१० गते बुझाउने शर्तमा घरखर्च तथा जग्गा खरिद गर्न भनी मबाट मिति २०६० साल माघ १० गते रु.४,२०,०००।- ऋण लिनु भई सोही मितिमा तमसुक गरी मलाई दिनु भएकोमा निज विपक्षीले तोकेको समयमा साँवा ब्याज कुनै नबुझाई खाने पचाउने नियत लिनु भएकाले साँवा ब्याज रु.१,७७,७९९।९९ समेत रु.५,९७,७९९।९९ र मुद्दामा अन्तिम टुङ्गो लागी बिगो भरिभराउ हुँदाका दिनसम्मको ब्याजसमेत भराई पाउँ भन्ने वादी टीकाबहादुर वलीले रोल्पा जिल्ला अदालतमा दायर गरेको फिरादपत्र ।

म प्रतिवादी धनीराम खड्काले आफ्नो घरायसी व्यवहार मिलाउनको लागि मेरो नाममा नापी दर्ता भएको मेरो हक भोगमा रहेको रोल्पा राँक गा.वि.स.वडा नं. १ को कि.नं. ५५ र ५६ को २ कित्ता जग्गा जेठा छोराको छोरा मेरो नाति झकुरप्रसाद खड्का र कान्छो छोरा प्रकाश खड्कालाई बराबरको दरले कित्ताकाट गरी दिनुपर्ने अवस्था आएको र कान्छो छोरा प्रकाश खड्का आफ्नो काम व्यवहारले जग्गा राजीनामा गराई लिन मालपोत कार्यालय, रोल्पामा उपस्थित हुन नसक्ने भएकोले निजको इच्छापत्र कागज र अन्य सबै कागजात लिई टीकाबहादुर वलीलाई जिम्मा दिएको अनुपस्थित छोरा प्रकाश खड्काको इच्छापत्रवाला निजै टीकाबहादुर वली भई निज र निजको सहयोगीले मिति २०६३।१२।२५ गते उल्लिखित कि.नं. ५५ र ५६ को जग्गामध्ये आधा जग्गा झकुरप्रसाद खड्का र आधा जग्गा प्रकाश खड्कालाई मालपोत कार्यालय, रोल्पाबाट

राजीनामा रजिस्ट्रेसन पारीत गरी दिने कार्य गरेका थिए । सो मिति २०६३।१२।२५ गते जग्गा राजीनामा रजिस्ट्रेसन पारीत भए तापनि कामकाजको चापको कारण सो दिन सक्ल स्रेस्तामा कैफियत जनाउने र नयाँ स्रेस्ता कायम गर्ने काम बाँकी नै रहेको थियो । रजिस्ट्रेसन पारीत भइसकेपछि बेलुका निज टीकाबहादुर वलीको डेरामा जाँदा निजले मालपोत कार्यालयमा कामको चाप धेरै छ, स्रेस्ता तयार हुन ३/४ दिन लाग्छ, तपाईं वृद्ध अवस्थाको मानिस यो गर्मीमा कति बस्नुहुन्छ सबै कागजात मसँग छोडी मालपोतमा लाग्ने र लेखाउने खर्चसमेत दिई घर जानुहोस् । म कामको चाप कम भएको अवस्थामा सबै काम गरी तपाईंको कागजातहरू तपाईंको घरमा पठाई दिउँला । सो कार्य गर्न तपाईंको मञ्जुरनामाको समेत आवश्यकता पर्दछ भनी भनेकाले निजको विश्वासमा परी स्रेस्ता बनाउने र लेखाउने खर्चबापत रु.७,६००।-, मेरो नागरिकता, जग्गा धनी दर्ता प्रमाणपूर्जा र मालपोत तिरेको रसिदसमेत निजलाई दिई म अर्को दिन घरतर्फ गएको थिएँ । तर, एक्कासी वादीले मेराउपरमा दिएको प्रस्तुत मुद्दाको फिरादपत्रको नक्कलसहितको इतलायनामा म्याद मेरो घर दैलोमा टाँस हुँदा आश्चर्यमा परेको छु । वादीले मबाट मिति २०६०।१०।१० मा रु.४,२०,०००।- कर्जा लागी तमसुक गरी दिनुभएको भनी फिरादमा दावी लिनुभएको छ । वादी दावीअनुसार मैले वादीबाट रु.४,२०,०००।- कर्जा लिई तमसुक गरी नदिएको हुँदा मैले वादीलाई कुनै रूपैयाँ दिनु बुझाउनुपर्ने छैन । वादीले कीर्ते तमसुक खडा गरी मेराउपर यो फिराद दायर गर्नुभएकोले वादीको झुट्टा फिराद दावीबाट फुर्सद दिई वादी टीकाबहादुर वलीलाई नै कानूनबमोजिम कारवाही

गरी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी धनीराम खड्काले रोल्पा जिल्ला अदालतमा दायर गरेको प्रतिउत्तरपत्र ।

रोल्पा जिल्ला अदालतको आदेशानुसार वादीबाट सकल लिखत दाखिला भई मिसिल सामेल रहेको ।

लिखतमा लेखिएको सम्पूर्ण व्यहोरा झुट्टा हो । विपक्षीले मैले छोडेको लिफा कागजमा मैले निजबाट रु.४,२०,०००।- ऋण लिएको भन्ने झुट्टा व्यहोराको कीर्ते तमसुक तयार गरेका हुन् । वादीको माग दावीबमोजिमको रकम मैले तिर्नपर्ने होइन भनी प्रतिवादीले अ.बं.७८ नं. बमोजिम सद्दे कीर्तेतर्फ सुरु रोल्पा जिल्ला अदालतमा गरेको बयान ।

लिखत कीर्ते जालसाज नभई सत्य साँचो व्यहोराबाट खडा भएको हो । प्रतिवादीको सम्पूर्ण व्यहोरा झुट्टा हो भन्ने व्यहोराको वादी टीकाबहादुर वलीले सुरु रोल्पा जिल्ला अदालतमा गरेको सनाखत बयान ।

वादी टीकाबहादुर वली र प्रतिवादी धनीराम खड्काबीच लेनदेन कारोबार भएको, प्रतिवादीको प्रतिउत्तर जिकिर झुट्टा हो । वादी दावीबमोजिम प्रतिवादीबाट वादीलाई रकम भराई दिनुपर्ने हो भनी वादीका साक्षी गंगाराम खत्रीले सुरु रोल्पा जिल्ला अदालतमा गरेको बकपत्र ।

मिति २०६०।१०।१० गते प्र. धनीराम खड्काले वादी टीकाबहादुर वलीबाट रु.४,२०,०००।- कर्जा लगी तमसुक गरिदिएको होइन । धनीराम खड्का राम्रो आर्थिक अवस्था भएका मान्छे हुन् । निजले पैसा लगानी पनि गर्ने हुनाले यिनीलाई यस्तो कीर्ते तमसुक खडा गरियो भने यिनीबाट भने जति रकम पाइन्छ भन्ने नियतले वादी टीकाबहादुर वलीले कीर्ते

तमसुक खडा गरेका हुन् । प्रतिवादीले वादीबाट कर्जा लिएकै होइनन् । कर्जा नलिएको हुनाले वादीलाई प्रतिवादीले रकम बुझाउनुपर्ने होइन भनी प्रतिवादीका साक्षी कमानसिंह खत्रीले सुरु रोल्पा जिल्ला अदालतमा गरेको बकपत्र ।

२०६० सालतिर देशमा चर्केको द्वन्द्वले गर्दा कोही पनि मानिस माओवादीको अनुमतिबिना सदरमुकाम आउन नसक्ने भएकोले सदरमुकाम आई सो मितिमा लेनदेन हुनै सक्तैन । मिति २०६० माघ १० गते प्र. धनीराम खड्काले वादी टीकाबहादुर वलीबाट रु.४,२०,०००।- कर्जा लिई तमसुक गरी दिएका होइनन् । यो सब व्यहोरा झुट्टा हो । प्र. धनीरामले दावीअनुसारको रकम टीकाबहादुर वलीलाई तिर्नुपर्ने होइन भनी प्रतिवादीका साक्षी कुलबहादुर रानाले सुरु रोल्पा जिल्ला अदालतमा गरेको एकै मिलानको बकपत्र ।

रोल्पा जिल्ला अदालतको आदेशानुसार मिति २०६६।१०।३ बाट प्राप्त हुन आएको सर्वोच्च अदालत, रेखा तथा लिखत परीक्षण शाखाको परीक्षण प्रतिवेदनसहितको पत्र मिसिल सामेल रहेको ।

लिखतमा उल्लेख गरिएको रु.४,२०,०००।- प्रतिवादीले वादीलाई बुझाई सकेको भन्ने नदेखिँदा प्रतिवादीबाट वादीले सोको सावाँ ब्याज भराई लिन पाउने ठहर्छ भन्ने सुरु रोल्पा जिल्ला अदालतबाट मिति २०६९।११।९ मा भएको फैसला ।

वादीका साक्षी गंगाराम खत्री प्रत्यक्षदर्शी साक्षी नभएको, कारोबार भएको भनिएको मिति र स्थान लिखतमा एक ठाउँ उल्लेख भएको र कारोबार भएको देखे, आफ्नै अगाडि कारोबार भएको हो भन्ने प्रत्यक्षदर्शी साक्षी गंगारामले बकपत्र गर्दा मिति र

स्थान फरक देखाएबाट वादीका साक्षी गंगाराम प्रत्यक्षदर्शी नभएको र कारोबार पनि नभएको कुरा पुष्टि हुन्छ । अर्को कुरा वादीले लिखतमा भएका साक्षी र लेखक साक्षीलाई अदालतमा उपस्थिति गराउन नसकेबाट र मेरा साक्षी कलबहादुर रानासमेतले कारोबार भएको होइन भनी स्पष्ट साथ बकपत्र गरिदिएबाट पनि कारोबार नभएको र लिखत (तमसुक) कथितरूपमा तयार भएको भन्ने कुरा पुष्टि हुन आएको छ । मैले जग्गा दा.खा. नामसारी गर्ने क्रममा टीकाबहादुरलाई दिएको लिफा कागजमा वादीले कीर्ते तमसुक खडा गरी नाजायज फाइदा लिने खाने उद्देश्यले झुठ्ठा फिराद दिएको देखिन्छ । त्यसै गरी सुरु रोल्पा जिल्ला अदालतले लिखत कीर्ते हो भन्ने कुरा खुल्दाखुल्दै प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २३(७) बमोजिम राय व्यक्त गर्ने रेखा तथा लेखा विशेषज्ञलाई नबुझी निजले व्यक्त गरेको रायलाई प्रमाणमा लिई सुरु रोल्पा जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला न्यायसङ्गत नभई बदरभागी छ । रोल्पा जिल्ला अदालतले सावा ब्याज भराई लिन पाउने ठहरयाएको उक्त फैसला उल्टी गरी नलिए नखाएको रूपैयाँ तिर्नु बुझाउनु नपर्ने गरी इन्साफ गरी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी धनीराम खड्काले रोल्पा जिल्ला अदालतमार्फत पुनरावेदन अदालत, तुलसीपुरमा दायर गरेको पुनरावेदनपत्र ।

लिखत परीक्षण गर्ने विशेषज्ञलाई प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २३(७) र सोही ऐनको दफा ५२ बमोजिम नबुझी गरेको सुरुको फैसला फरक पर्न सक्ने देखिँदा छलफलको लागि अ.बं.२०२ नं. तथा पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ४७ बमोजिम प्रत्यर्थी झिकाई उपस्थित हुन आए वा म्याद नाघेपछि लिखत परीक्षण गर्ने

रेखा तथा लेखा विशेषज्ञ केशवबहादुर थापा क्षेत्रीका नाममा अ.बं.१६१ नं. बमोजिम बन्द सवाल जारी गरी काठमाडौं जिल्ला अदालतमार्फत बुझ्नु र विशेषज्ञलाई जिरह गर्न चाहिने पक्षलाई समेत काठमाडौं जिल्ला अदालतको तारिख तोकी विशेषज्ञको बकपत्र भई आएपछि नियमानुसार पेस गर्नु भनी पुनरावेदन अदालत, तुलसीपुरले गरेको आदेश ।

पुनरावेदन अदालत, तुलसीपुरको आदेशानुसार रेखा तथा लेखा विशेषज्ञले गरेको बकपत्रमा V.S.C. ६००० बाट परीक्षण गरिएमा दोहोरो छाप लागेको छ, छैन भन्नेसमेतका कुराहरू स्पष्ट खुल्न सक्ने भनी उल्लेख गरेको र विशेषज्ञको उक्त रायबमोजिम राष्ट्रिय विधि विज्ञान प्रयोगशालाबाट विवादित लिखत परीक्षण गरी पाउन पुनरावेदक प्रतिवादीको निवेदनसमेत पर्न आएकोले सोबमोजिम विवादित लिखत परीक्षण गराउन लाग्ने दस्तुर पुनरावेदकबाट लिई प्रयोगशालाबाट परीक्षण भई आएपछि नियमानुसार पेस गर्नु भनी पुनरावेदन अदालत, तुलसीपुरबाट भएको आदेश ।

राष्ट्रिय विधि विज्ञान प्रयोगशालाबाट लिखत जाँच भई वैज्ञानिक अधिकृत पियूषमान शाक्यले तयार गर्नु भएको मिति २०६९।९।१२ को प्रतिवेदन प्राप्त भई मिसिल सामेल रहेको ।

रेखा तथा लेखा विशेषज्ञ केशवबहादुर थापाले बकपत्रमा भने अनुसार दावीको लिखत राष्ट्रिय विधि विज्ञान प्रयोगशालाबाट V.S.C. ६००० प्रविधि प्रयोग गरी भई आएको परीक्षण प्रतिवेदनबाट लिखत लिफामा खडा गरिएको भन्ने राय प्राप्त हुन आएको अवस्थामा दावीको लिखत सद्दे नभई कीर्ते गरी खडा गरेको देखिन आउँदा वादीले साँवा रु.४,२०,०००।- र सोको

ब्याजसमेत प्रतिवादीबाट भराई लिन पाउने गरी रोल्पा जिल्ला अदालतबाट मिति २०६७।१।१३ मा भएको फैसला मनासिब नहुँदा उल्टी हुन्छ । वादीले प्रतिवादीबाट साँवा र सोको ब्याजसमेत भराई लिन पाउने ठहर्दैन । जालसाजी कागज खडा गरेबापत वादीलाई कीर्ते कागजको १० नं. अनुसार जरीवानासमेत हुने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, तुलसीपुरबाट मिति २०६९।११।०९।४ मा भएको फैसला ।

प्रत्यर्थी प्रतिवादीले जग्गासम्बन्धी सेस्ता पूर्जा तयार पार्ने मञ्जुरीनामा प्रयोजनका लागि छाडेको लिफामा रु.४,२०,०००।- को कीर्ते कपाली तमसुक बनाएको भन्ने प्रतिउत्तर जिकिर गलत मनसायले प्रस्तुत गरिएको हो । प्रत्यर्थीसँग मैले कुनै रकम लिएको छैन । पुनरावेदन अदालत, तुलसीपुरले मूलतः राष्ट्रिय विधि विज्ञान प्रयोगशालाबाट तयार पारिएको मिति २०६९।९।१२ को प्रतिवेदनलाई आधार मानी फैसला गरिएको छ । उक्त प्रतिवेदनलाई प्रमाणमा ग्राह्य गर्न बकपत्रबाट पुष्टि गरिनुपर्नेमा त्यसो भएको छैन । राष्ट्रिय विधि विज्ञान प्रयोगशालाबाट भएको रायलाई सम्बन्धित विशेषज्ञबाट बकपत्र नभएको अवस्थामा सर्वोच्च अदालतबाट परीक्षण भई राय प्रतिवेदनसमेत प्राप्त हुन आएको मिति २०६६।१०।३ को केशवबहादुर थापाले दिएको आधार लिई फैसला गर्नुपर्नेमा सोबमोजिम नगरिएबाट समेत पुनरावेदन अदालतको फैसला बदरभागी छ । विवादित लिखत जाँच गर्दा फरकफरक राय प्राप्त भएको अवस्थामा सोही विषयमा अदालत आफैँ वादी भई विवादित लिखतको आधारमा जरीवाना गर्न कुनै कानून तथा कानूनका सिद्धान्तले अदालतलाई

अधिकार हुँदैन । अतः पुनरावेदन अदालत, तुलसीपुरबाट सुरू जिल्ला अदालतको फैसला उल्टी हुने गरी वादी दावी नपुग्ने गरी मलाई जरीवानासमेत हुने ठहर्याएको फैसला उल्टी गरी सुरू जिल्ला अदालतको फैसला सदर कायम गरी पाउँ भनी वादी टीकाबहादुर वलीले यस अदालतमा दायर गरेको पुनरावेदनपत्र ।

नियमबमोजिम दैनिक मुद्दा पेसीसूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेस भएको प्रस्तुत मुद्दामा वादी दावीबमोजिम साँवा ब्याज वादीले प्रतिवादीबाट भराई लिन पाउने ठहर्याएको रोल्पा जिल्ला अदालतको फैसला उल्टी ठहर्याई जालसाजी कागज खडा गरेबापत वादीलाई कीर्ते कागजको १० नं. अनुसार जरीवानासमेत हुने ठहर्याएको पुनरावेदन अदालत, तुलसीपुरको फैसला मिलेको छ छैन, उक्त फैसला उल्टी गरी सुरू रोल्पा जिल्ला अदालतको फैसला सदर गरी पाउँ भन्ने वादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्छ, सक्दैन भन्ने कुराको मिसिल संलग्न कागजात हेरी निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा सुरू अदालतले वादी दावीबमोजिम साँवा ब्याज भराई पाउने ठहर्याएको फैसला पुनरावेदन अदालत, तुलसीपुरले उल्टी गरी जरीवानासमेत हुने ठहर्याएकोले उक्त फैसला बदर गरी सुरू फैसला सदर गरी पाउँ भनी वादीले पुनरावेदन जिकिर लिएको पाइन्छ ।

३. यसमा वादी दावीलाई अस्वीकार गरी प्रतिवादीले लिखतलाई झुट्टा र कीर्ते भनी दावी लिँदै एउटा कामलाई दिएको लिफा कागजातलाई कपाली तमसुक बनाएको जिकिर लिएको हुँदा दावीको लिखत सद्दे वा कीर्ते के हो भन्ने कुरा नै निर्णायक हुन आउँछ । कुनै लिखत सद्दे वा कीर्ते के हो भनी छुट्याउन रेखा तथा लेखा

विशेषज्ञको रायलाई महत्त्वपूर्ण प्रमाणको रूपमा लिइन्छ । प्रस्तुत मुद्दामा विवादित लिखतको विषयमा रेखा तथा लेखा विशेषज्ञ केशव थापाले लिखत व्यहोरालाई ल्याप्चे सहीछापले थिचेको देखिन्छ भनी राय लेखेको पाइन्छ भने निजले बकपत्र गर्दा स्पष्टरूपमा विवादित लिखत लिफामा तयार गरिएको हो होइन भन्ने कुरा राष्ट्रिय विधि विज्ञान प्रयोगशालाबाट V.S.C. ६००० बमोजिम जाँच भएका बखत खुल्ने कुरा व्यक्त गरेको पाइन्छ । यिनै विशेषज्ञको भनाइलाई आधार लिई V.S.C. ६००० को प्रविधि अपनाइ विवादित लिखत परीक्षण गरी पठाउन सुरु रोल्पा जिल्ला अदालतले राष्ट्रिय विधि विज्ञान प्रयोगशालामा लेखी पठाइएकोमा त्यहाँबाट प्राप्त प्रतिवेदनमा लिखतको पुछारमा लगाइएका ल्याप्चे अक्षरको छोएको भागलाई विभिन्न शक्तिका लेन्सहरू तथा Stereomicroscope को सहायताले अध्ययन गर्दा ल्याप्चेको मसीको तुलनामा व्यहोराको अक्षरको मसी माथि देखिएको र व्यहोराको अक्षरले ल्याप्चेलाई थिचेको देखिँदा लिखत लिफामा खडा गरिएको राय प्राप्त हुन आएको देखियो ।

४. प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २३(१) अनुसार अदालतले हस्ताक्षर वा ल्याप्चेका सम्बन्धमा राय यकीन गर्नुपरेमा सोसम्बन्धी विशेषज्ञको राय प्रमाणमा लिन हुने व्यवस्था भएको पाइन्छ । प्रस्तुत मुद्दामा विशेषज्ञको पछिल्लो रायलाई प्रमाणमा लिन नसकिने भनी यी पुनरावेदकको जिकिर लिनुभएको छ । रेखा र लेखा विशेषज्ञको अघिल्लो र पछिल्लो राय विरोधाभाषपूर्ण नभई पछिल्लो राय यथार्थमा अघिल्लो रायकै अभिन्न भाग र कडी भएको अवस्थामा पछिल्लो रायलाई प्रस्तुत मुद्दामा

आधिकारिक मात्र नसकिने कुनै कारण देखिएन । तमसुकको लेखक साक्षी र अन्य साक्षीहरूबाट वादी दावीको लिखत सद्दे र शुद्ध व्यवहारबाट भएको तथ्य निजहरूबाट प्रमाणित गर्नुपर्नेमा यी पुनरावेदकले आफ्ना साक्षीहरूलाई अदालतमा उपस्थित गराई बकपत्र गराउन सकेको समेत देखिएन । अर्कोतर्फ प्रत्यर्थीका साक्षीहरू कमानसिंह खत्री, नन्दबहादुर खड्का, तुलबहादुर खत्री र कलबहादुर रानाले सुरु अदालतसमक्ष वादी दावी झुट्टा हो भनी बकपत्र गरेको देखिन्छ । अत्याधुनिक प्रविधिबाट विशेषज्ञद्वारा परीक्षण भई तथ्य र आधारसहित सो तमसुक लिफामा खडा भएको भनी दिएको रायलाई अन्य स्वतन्त्र प्रमाणबाट पनि पुष्टि भइरहेको छ । विवादित लिखतलाई नाङ्गो आखाँले हेर्दा पनि लिखतका पंक्तिहरू दुई शब्दबीचको असमान र अस्वाभाविक खाली ठाउँसमेतबाट सो लिखत स्वाभाविकरूपमा तैयार भएको कपाली तमसुक मात्र सकिन्न । दावीको लिखत प्रत्यर्थीले सुरुदेखि नै झुट्टा हो भनी दावी लिँदै आएको तथा सो कुरा विशेषज्ञको रायसमेतका प्रमाणबाट प्रमाणित हुन आएको हुँदा यी पुनरावेदक वादीले जालसाजीपूर्ण तवरले कीर्ते तमसुक खडा गरेको देखिँदा निजलाई कानूनबमोजिम जरीवानासमेत हुने ठहर्याएको पुनरावेदन अदालत, तुलसीपुरको फैसलालाई अन्यथा भन्न सकिएन ।

५. अतःएव यी पुनरावेदक वादीले प्रत्यर्थीले अन्य प्रयोजनका लागि दिएको लिफामा लिखत खडा गरेको प्रमाणित भएकोले दावीको लिखत सद्दे नभई कीर्ते गरी खडा गरेको देखिन आउँदा वादीले साँवा रु.४,२०,०००।- र सोको ब्याजसमेत प्रतिवादीबाट भराई लिन पाउने

गरी रोल्पा जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला मनासिब नहुँदा उल्टी भई वादीले प्रतिवादीबाट साँवा र सोको ब्याज भराई लिन पाउने ठहर्दैन । जालासाजी कागज खडा गरेबापत वादीलाई कीर्ते कागजको १० नं. अनुसार जरीवाना हुने ठहर्याएको पुनरावेदन अदालत, तुलसीपुरबाट मिति २०६९।११।९ मा भएको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । अरुमा तपसिल बमोजिम गर्नु ।

तपसिल

पुनरावेदक वादीलाई लागेको जरीवाना रू.१,०५,०००।- रोल्पा जिल्ला अदालतमा मिति २०७०।३।१९ मा धरौटी राखेको देखिँदा उक्त धरौटी सदर स्याहा गरी पुनरावेदन अदालत, तुलसीपुरको फैसलाको तपसिल नं. २ बमोजिम राखेको लगत कट्टा गर्नु भनी सुरू रोल्पा जिल्ला अदालतलाई लेखी पठाउनु -----१ दायरी लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु -----२

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.तर्कराज भट्ट

इति संवत् २०७० साल फागुन २० गते रोज ३ शुभम् ।

इजलास अधिकृत : लोकनाथ पराजुली

निर्णय नं.११५३

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री बैद्यनाथ उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री गोविन्दकुमार उपाध्याय
फैसला मिति : २०७१।२।२१।४
०६७-CR-०१९७, ०६७-CR-०४१४

मुद्दा : कर्तव्य ज्यान ।

पुनरावेदक/प्रतिवादी : जिल्ला सप्तरी, राजविराज
नगरपालिका वडा नं. ७ घर भई हाल
कारागार कार्यालय, सप्तरीमा थुनामा रहेका
कपिलेश्वर साहको छोरा पशुपति साह
विरूद्ध
प्रत्यर्थी/ वादी : इन्दु साह मेहत्तरको जाहेरीले
नेपाल सरकार

०६७- CR -०४१४

पुनरावेदक/वादी : इन्दु साह मेहत्तरको जाहेरीले
नेपाल सरकार

विरूद्ध

प्रत्यर्थी/प्रतिवादी : जिल्ला सप्तरी, राजविराज
नगरपालिका वडा नं. ७ घर भई हाल
कारागार कार्यालय, सप्तरीमा थुनामा रहेका
कपिलेश्वर साहको छोरा पशुपति साह

- नाबालिकाउपर जबर्जस्ती करणी जस्तो जघन्य वारदात गरी निजको योनीबाट रगतसमेत बगेको अवस्थामा कत्तिपनि विचलित नभई आनन्दपूर्वक निदाई बस्ने

- कुरा अपराधीको मानवीय आनीबानी र मनोविज्ञानसँग मेल नखाने ।
- वारदात गरी सकेपछि अपराधीले आफूलाई बचाउने, अपराधसँग सम्बन्धित प्रमाण नष्ट गर्ने र भाग्ये उम्कने काम गर्दछ तर प्रतिवादी आनन्दसाथ सुती निदाएकाले प्रतिवादी विरुद्ध कसुरको अनुमान गर्ने ठाउँ रहेको नदेखिने ।
(प्रकरण नं.२)
 - बालिका जीवित रहुञ्जेल जबर्जस्ती करणीतर्फ सामान्य औलासमेत उठाउन नसक्ने तर बालिकाको मृत्यु हुनासाथ जबर्जस्ती करणीको वारदात भनी जाहेरी दरखास्त दायर हुनु, जबर्जस्ती करणीका प्रतिवादीविरुद्ध जाहेरवाली आमाले सामान्य आक्रोशसम्म पनि व्यक्त नगर्नु र गाउँसमाज नगुहार्नु आफैमा सन्देहास्पद देखिने ।
(प्रकरण नं.४)
 - सामान्यतया अदालतले कसुरदारले किन कसुर गर्नुपर्यो सो कुरा विचार गर्छ । बालिकाउपरको अभियोगदावीबमोजिमको अमानुषिक कार्यबाट न प्रतिवादीले यौन सन्तुष्टि पाउन सक्ने अवस्था छ न त निजको स्वार्थ नै पूर्ति हुने स्थिति देखिने ।
(प्रकरण नं.७)
 - जाहेरीले चिन्न गरेको वारदात तथा घटनास्थल र लासप्रकृति मुचुल्का आदि लिखतले अभियोगदावीलाई विल्कुलै प्रमाणित गर्न नसकेको अनुसन्धानको अवस्थाबाट जाहेरी सन्देहास्पद देखिने ।
(प्रकरण नं.८)
 - परिस्थितिजन्य प्रमाण आकर्षित हुनका लागि प्रतिवादीले कसुर गरेको होइन भनी शङ्का गर्नुपर्ने कुनै ठाउँ हुनुहुँदैन र प्रतिवादीले कसुर गरेको भन्ने बाहेक अरु निष्कर्षको सम्भावना रहन नहुने ।
 - परिस्थितिजन्य प्रमाणले पनि ठोस र शङ्कारहित तवरबाट अभियुक्तको कसुर प्रमाणित हुनुपर्छ र शङ्काको सुविधा अभियुक्तले पाउँछ भन्ने मान्यतालाई शिरोपर गरेको हुन्छ । अनुमान र शङ्कालाई परिस्थितिजन्य प्रमाणको संज्ञा दिन नमिल्ने ।
(प्रकरण नं.१०)
- पुनरावेदक/प्रतिवादीका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ताहरू विष्णुप्रसाद शर्मा र रामप्रसाद ढुंगेल
प्रत्यर्थी/वादीका तर्फबाट : विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता गंगाप्रसाद पौडेल
अवलम्बित नजिर :
सम्बद्ध कानून :
 - मुलुकी ऐन, जबर्जस्ती करणीको महलको १, ३(१) नं.
 - ज्यानसम्बन्धीको महलको १, ६(२), १३(३) नं.
- सुरू तहमा फैसला गर्ने :
मा.जि.न्या.श्री रमेश पोखरेल
पुनरावेदन अदालत, राजविराज :
मा.न्या.श्री शम्भुबहादुर खड्का
मा.न्या.श्री श्रीकुमार चुडाल

फैसला

न्या. गोविन्दकुमार उपाध्याय : पुनरावेदन अदालत, राजविराजको फैसलाउपर न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ बमोजिम यस अदालतसमक्ष दुवै पक्षबाट पुनरावेदन परी पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको सङ्क्षिप्त तथ्य र ठहर यस प्रकार छ :

केही वर्षअघि म जाहेरवाली जिल्ला सप्तरी, राजविराज नगरपालिका वडा नं. ७ बस्ने इन्दु मेहत्तरसँग विवाह गरी निजसँगको यौन सम्पर्कबाट एक छोराको जन्म भएको र तीन महिनाको गर्भ पुनः बस्दा निजको मृत्यु भएपछि म डेरा गरी बस्दै आएकोमा जिल्ला सप्तरी, राजविराज नगरपालिका वडा नं. ७ बस्ने पशुपति साहसँग चिनजान भै एक आपसमा माया प्रेम बसी हामीले विवाह गर्ने सरसल्लाहबमोजिम म बसेको कोठामा निज पशुपति साह रहने बस्ने गरी सँगै सुत्ने र बस्ने गर्दथ्यौं । यसै क्रममा मिति २०६५।१।९ गतेका दिन बिहान ४.०० बजेको समयमा म पशुपति साह र छोरी राखी साहसँगै सुतेको ओछ्यानबाट उठी दाउरा खोज्न गई दाउरा खोजी केही क्षणपछि फर्की आएकोमा छोरी राखी साहको योनीबाट अत्यधिक रक्तश्राव भइरहेको देखी सँगै सुतेका पशुपति साहलाई भन्दा मलाई थाहा भएन भनी भनेको र निजले औषधि उपचार गरेपछि ठिक भईहाल्छ भनी पैसा लिन भनी आफ्नो घरतर्फ गई पुनः फर्की आएनन् । यसै क्रममा मिति २०६५।१।११ गतेको दिन बिहान छोरी राखी साहको मृत्यु भएको हुँदा निज प्रतिवादी जहिलेसुकै मादक पदार्थ सेवन गर्ने गरेकाले म नभएको मौका पारी छोरीलाई नै जबर्जस्ती करणी गरी योनी फुटाई दिई सोही

कारण अत्यधिक रक्तश्राव हुन गई छोरी राखी साहको मृत्यु भएको हुँदा निजलाई कानूनबमोजिम कारवाही गरी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको इन्दु साह मेहत्तरले जिल्ला प्रहरी कार्यालय, सप्तरीमा दायर गरेको जाहेरी दरखास्त ।

जिल्ला सप्तरी, राजविराज नगरपालिका वडा नं. ६ स्थित श्यामप्रसाद साहको पूर्व मोहडा भएको भूईँ तले घरको उत्तर पश्चिमपट्टीको कोठामा भएको खाटमा ओछ्याएको डस्नासमेतमा रगत लागी रहेको देखिएको भन्नेसमेत व्यहोराको घटनास्थल मुचुल्का ।

जिल्ला सप्तरी, राजविराज नगरपालिका वडा नं. ६ स्थित श्यामप्रसाद साहको घरको बरन्डामा उत्तानो अवस्थामा रहेको मृतक राखी साहको योनी च्यातिएको देखिएको, योनी च्यात्तिई अत्यधिक रक्तश्राव भई सोही कारणबाट निज राखी साहको मृत्यु भएको भन्नेसमेत व्यहोराको घटनास्थल लास जाँच प्रकृति मुचुल्का ।

केही महिनाअघि पशुपति साह र इन्दु साह डेरा खोज्दै आएकोमा मसमेतले घर धनी श्यामप्रसाद साहलाई भनी घर भाडामा दिलाई दिएकोमा निज पशुपति साह र इन्दु साह श्रीमान् श्रीमती जस्तै गरी बसी राखेकोमा मिति २०६५।१।९ गतेका दिन बेलुकी निजहरूलाई रिक्सामा झगडा गर्दै आएको देखेकोले पछि निजहरू सँगै सुतेपछि भोलिपल्ट अं. ५.०० बजेको समयमा राखी साहको योनीबाट रगत बगिरहेको देखिएको हो। पछि पशुपति साहलाई औषधि उपचार गर्न लैजानु भन्दा निजले घरबाट पैसा ल्याई औषधि उपचार गर्न लान्छु भनी घरतर्फ गई फर्की नआएकोले श्रीमान् श्रीमती जस्तै सुतेका पशुपति र इन्दु साहलाई नै राखी साहको

योनीबाट के कसरी रगत बगेको हो भनी थाहा हुनपर्ने हो भन्नेसमेत व्यहोराको पशुपति साह यादवले गरेको घटना विवरण कागज ।

केही महिनाअगाडि पशुपति साह र इन्दु साह डेरा खोज्न आउँदा मसमेतले घर धनी श्यामप्रसाद साहलाई भनी घर भाडामा दिलाई दिएकोमा निजहरूसँगै बस्दै आएको थिए । सोही क्रममा मिति २०६५।१।९ गतेका बेलुका रिक्सामा निजहरूलाई झगडा गर्दै आइरहेको अवस्थामा मैले देखेको थिएँ । केही बेरपछि निजहरू आफ्नो कोठामा गई सुतेका थिए । बिहान ४:४५ बजेको समयमा निज राखी साहको योनीबाट रक्तश्राव भइरहेको भनी सुनी थाहा पाएको हुँ । निज पशुपति र इन्दु साहसँग सुतेकी ८ महिनाकी छोरी राखी साहको योनीबाट के कसरी रक्तश्राव भएको हो भन्ने कुरा निजहरूलाई नै थाहा हुनुपर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको विरेन्द्र सुतिहारको घटना विवरण कागज ।

विगत केही महिनादेखि नै पशुपति साह र इन्दु साह डेरा खोज्दै आएकोमा मसमेत भई भाडामा डेरा दिलाई दिएकोमा निजहरू श्रीमान् श्रीमती जस्तै गरी बस्दै आएका थिए । मिति २०६५।१।९ गते अं. २१:०० बजेको समयमा रिक्सामा चढी निजहरू झगडा गर्दै बजारतर्फबाट आउँदै गरेको देखेको थिएँ । सोही क्रममा निजहरू पछि आफ्नो कोठामा गई सुतेकोमा बिहान अं. ४ बजेको समयमा राखी साहको योनीबाट रक्तश्राव भइरहेको देखेको हो । कसरी रक्तश्राव भएको हो निज पशुपति र इन्दुले नै जानून् भन्नेसमेत व्यहोराको सुशीलादेवी शर्माले गरेको घटना विवरण कागज ।

मृतक राखी साहको योनीमा भएको चोट

र अत्यधिक रक्तश्रावका कारणबाट नै निजको मृत्यु भएको हो भन्नेसमेत व्यहोराको शव परीक्षण प्रतिवेदन ।

मिति २०६५।१।९ गते दिउँसो काम विशेषले आफ्नो घरमा बसी साँझ परेपछि मैले श्रीमती बनाई डेरा गरी बसेकी इन्दु साहको कोठामा गई खाना त्यहीँ खाएपछि पुनः घर आउन खोज्दा इन्दु साहले मलाई आउँ नदिई वाद विवाद झगडा भई निजले मेरो टाउकोमा कोकको बोतलले प्रहार गरी घाउसमेत बनाई दिएकाले म उक्त ९ गतेको रात निज इन्दु साहसँगै सुतेँ । साथमा छोरा अं. ४ वर्षको अभिशोक साह र ८ महिनाकी छोरी राखी साहसमेत एकै बीचछौनामा सुती मिति २०६५।१।१० गतेको बिहान उठी आमाले बोलाउन कोठैमा गएकोले म आमासँगै आफ्नो घरमा गएको हुँ । सो अवस्थामा इन्दु साह र छोरी राखी साह सोही कोठामा थिए । छोरी राखी साहको योनीबाट प्रशस्त रक्तश्राव भइरहेको देखेको थिएँ । छोरीको योनीबाट आएको रगत मेरो पेन्टमा समेत लागेको हो । छोरी राखी साह रुने कराउने नगरी सुतिरहेकी थिइन् । राखी साहको योनी कसरी च्यातिएको हो मलाई थाहा भएन । मैले बच्चालाई केही गरेको छैन । इन्दुसाहसँग मेरो औपचारिक विवाह नभए पनि मैले नै निजलाई डेरा खोजी राखिदिएको भाडा तिरी दिने गरेको खानाको व्यवस्था मिलाई एकै कोठामा रही बसी यौन सम्पर्कसमेत राखी श्रीमान् श्रीमती जस्तै गरी बस्दै आएका थियौँ । यसरी सँगै बस्दै आएकोमा मेरो विहे हुने कुरो निज इन्दु साहले थाहा पाएपछि मलाई फसाउनलाई निजले झुठ्ठा व्यहोराको किटानी जाहेरी दिएकी हुन् । मैले मृतक राखी साहलाई जबर्जस्ती करणी

गरेको होइन । निजप्रतिको मायाले उपचार गराई दिन्छु भनेको हुँ तर कुनै अनैतिक कार्य गरेको छैन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी पशुपति साहले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान कागज ।

प्रतिवादी पशुपति साहले सँगै सुतेकी राखी साहलाई नसाको सुरमा आफ्नो छोरीसमेत नभएको कारणले जबर्जस्ती करणी गरेको हुन सक्छ । प्रतिवादीले नै जबर्जस्ती करणी गरेको कारण राखी साहको योनीमा लागेको चोट तथा योनीबाट अत्यधिक रक्तश्राव भई सोही कारणले निजको मृत्यु भएको हो भन्नेसमेत व्यहोराको रूपा खनाल, चन्द्र श्रेष्ठसमेतका व्यक्तिले गरिदिएको वस्तुस्थिति मुचुल्का ।

मैले जिल्ला महोत्तरी, बर्दिवास बस्ने इन्दल साहसँग विवाह गरी राजविराज न.पा. वडा नं. ७ मा बसेकोमा श्रीमान्को मृत्युपश्चात् म जाहेरवाली इन्दु साहले आफू मेहत्तर जातको भए पनि नागरिकता प्रमाणपत्रमा साह थर नै उल्लेख गरी लिएको दिनदेखि नै इन्दु साह भनी लेखाउन थालेकी हुँ । लास जाँच प्रकृति मुचुल्कामा बाँया खुट्टामा उल्लेख भएको ब्यान्डेज मिति २०६५।१।२ गतेका दिन बिहान प्रतिवादी पशुपति साहले मृतकको खुट्टा तानी दिएका कारण छोरी राखी साहको ब्यान्डेज गराएको थिएँ । मिति २०६५।१।९ गतेका दिन बिहान म र सुशीला सुतिहारसँगै दाउरा खोज्न तथा दिसा पिसाब गर्न गएकोमा सँगै गएकी सुशीला सुतिहार दिसा पिसाब गरी दाउरासमेत खोजी डेरातर्फ फर्की गएकोमा छोरी राखी साह रोई कराई रहेको देखी नजिक गई हेर्दा योनीबाट रक्तश्राव भईरहेको देखेको हो । निज प्रतिवादी पशुपति साहको आफ्नो छोरी

नभएको कारण तथा निजले नसाको सुरमा छोरी राखी साहलाई जबर्जस्ती करणी गरी राखी साहको योनीमा लागेको चोट र योनीबाट अत्यधिक रगत बगेको कारणबाट नै छोरी राखी साहको मृत्यु भएको हो भन्नेसमेत व्यहोराको जाहेरवाली इन्दु साहले मौकामा गरिदिएको कागज ।

मिति २०६५।१।९ गतेका राती मेरा आमासँगै रहने बस्ने गरेका प्रतिवादी जिल्ला सप्तरी, राजविराज न.पा. वडा नं. ७ बस्ने पशुपति साह, आमा इन्दु साह, बहिनी राखी साह र मसँगै एउटै कोठाको एउटै खाटमा सुती रहेको थिएँ । अं. ४:०० बजेको समयमा बहिनी राखी साह रोई कराई रहेको सुनी उठी हेर्दा सो अवस्थामा आमा इन्दु साहलाई देखिँन । पछि आमा बाहिरबाट आई बहिनी राखी साहलाई उठाई हेर्दा निजको योनीबाट रगत बगी रहेको देखी बाबु प्रतिवादी पशुपति साहलाई आमाले उठाई छोरीलाई के गरेको भनी भन्दा बुबा उठ्दा निजको पाइन्टमा समेत रगत लागी रहेको देखिएको हो । पछि बुबाले औषधि उपचार गरेपछि ठीक भई हाल्छ भनी पैसा लिन भनी घरतर्फ गएकोमा निज फर्की आएनन् । बहिनीको योनीबाट अत्यधिक रक्तश्राव भएको तथा चोट पीरको कारण मिति २०६५।१।११ गतेका दिन बिहान बहिनी राखी साहको मृत्यु भएको हो । बुबा प्रतिवादी पशुपति साहले जहिलेसुकै मादक पदार्थ सेवन गरी आउने गरेको देखेको तथा उक्त रातिसमेत निजले मादक पदार्थ सेवन गरेको नसाको सुरमा आमा इन्दु साहलाई नै सम्झी बहिनी राखी साहलाई जबर्जस्ती करणी गरेको कारण बहिनीको मृत्यु भएको हुँदा प्रतिवादीलाई कानूनबमोजिम कडा कारवाही गरी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको जाहेरवालाका छोरा वर्ष

६ का अभिशेक साहले गरिदिएको घटना विवरण कागज ।

इन्दु साहलाई श्रीमती बनाई राखेपछि अभिशेक र राखी निज प्रतिवादीको छोरा छोरी नभए कै कारण नसाको सुरमा राखी साहलाई जबर्जस्ती करणी गरेको कारण योनीबाट अत्यधिक रक्तश्राव भई निज राखी साहको मृत्यु भएको हुँदा प्रतिवादी पशुपति साहलाई जबर्जस्ती करणीको १ र ३ (१) नं. तथा ज्यानसम्बन्धीको महलको १ र १३ (३) नं. को कसुरका ऐ. जबर्जस्ती करणीको ३(१) तथा ज्यानसम्बन्धीको महलको १३ (३) नं. बमोजिम सजाय गरी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको बादी नेपाल सरकारले सप्तरी जिल्ला अदालतमा दायर गरेको अभियोग मागदावी ।

मिति २०६५।१।९ गतेका दिन मेरो जाहेरवालीसँग भेट भएको छैन । मैले कहिल्यै जाहेरवालीसँग माया प्रेम गरेको छैन । उल्लिखित मितिमा म दिनभर रिक्सा चलाई घरमा खाना खाई सुतेको हुँ । निजको डेरा खर्साल टोलमा छ भन्नेसम्म सुनेको छु अरु थाहा छैन । मिति २०६५।१।९ देखि ११ गतेसम्म आफ्नै घरमा नै बस्दै आएको छु । सो घटना भए नभएको भए किन कसले कहिले गरे त्यो पनि थाहा भएन । मलाई म मेरो विवाहको दिन मिति २०६५।१।११ गते मात्र उक्त घटनामा आरोप लगाई फसाउन खोजेको भन्ने थाहा भयो तर उक्त घटनाका सम्बन्धमा मलाई कुनै जानकारी छैन । निज जाहेरवालीसँग मेरो कहिल्यै आवत जावत बसोबास केही थिएन । मेरो विवाह भाड्न त्यस्तो झुट्टा जाहेरी दिइएको हो । अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष भएको भनिएको मेरो बयान व्यहोरा सबै झुट्टा

हो प्रहरी आफैले के के लेखी तयार पारी संलग्न नै नभएको घटनामा सहभागिता देखाई कागज तयार पारेका हुन् । मलाई पढेर पनि सुनाएनन् । के लेखेको छ भनी भन्दा मलाई शरीरमा यत्रतत्र कुटपीट गरी नील डाम चोटपटक पुर्याई डरधाक देखाई जबर्जस्ती सही गराएका हुन् । व्यहोरा सबै झुट्टा हो भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी पशुपति साहले सप्तरी जिल्ला अदालतमा गरेको बयान ।

प्रतिवादी पशुपति साहको विवाह मिति २०६५।१।११ गते हुने तय भएपछि मेरो र निजको घर आम्ने साम्ने भएकोले मिति २०६५।१०।८ गते देखि ऐ. ११ गते बिहान ९ बजेसम्म हाम्रो भेटघाट भएको थियो । निज जाहेरवालीको श्रीमान्को कुनै टुङ्गो नभएको र निजको चालचलन राम्रो नभएको हुँदा निज अर्कोसँग विहे गर्ने दाउमा भएको हुँदा छोरी बाधक भएकोले छोरीलाई आफैले मारी आफू भाग्न र पशुपतिलाई फसाउने आफ्नो छोरीलाई आफैले मारेको हुनुपर्छ । घटनास्थल मुचुल्का, प्रहरीमा कागज गर्ने सबै व्यक्तिहरू जाहेरवालीका मिलुवा मानिस हुन्, प्रतिवादी पशुपति साह निर्दोष छन् भन्नेसमेत व्यहोराको वादीका साक्षी बेगम खातुन, शत्रुधन साहसमेतले गरेको एकै मिलानको बकपत्र ।

प्रहरीमा भएको कागज व्यहोरा मेरो होइन । सही छाप मेरै हो । प्रहरीले लेखेको कुरामा नपढाइकन नसुनाइकन सहिछाप गर्न लगाएको हो । प्रहरीले सही गर्नुपर्छ भनी दबाव दिएपछि डरले सहिछापसम्म गरी दिएको हुँ । व्यहोरा के थियो मलाई थाहा छैन । मृतक राखी साहको मृत्यु के कसरी भयो मलाई केही

थाहा छैन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रहरीमा कागज गर्ने श्यामप्रसाद साहले सप्तरी जिल्ला अदालतमा गरेको बकपत्र ।

आठ महिनाकी आफैले संरक्षण गरी हुर्काउनुपर्ने बालिका राखी साहलाई आफूले जबर्जस्ती करणी गरेको होइन भनी प्रतिवादीले अनुसन्धान अधिकारी तथा अदालतमा गरेको इन्कारि बयान फैसलाको पूर्वभागमा उल्लेख गरेको आधार प्रमाणबाट सत्य नदेखिएकोले ८ महिनाकी अवोध बालिकालाई मस्त जवान उमेर पुगेका प्रतिवादीले मृतकको योनीमा अत्यधिक घर्षण गराई योनीसमेत क्षतविक्षत हुने गरी मुलुकी ऐन, जबर्जस्ती करणीको १ नं. प्रतिकूल ३(१) बमोजिम अवोध बालिकामाथि विवेकशून्य ढङ्गबाट जबर्जस्ती करणी गरेको देखिँदा १५ वर्ष कैद हुने ठहर्छ । प्रतिवादीले अमानवीय र विवेकशून्य ढङ्गबाट आठ महिनाकी नाबालिका मृतक राखी साहलाई जबर्जस्ती करणी गरेको र सोही कारणबाट मृतकको मृत्यु भएको हो भनी लास जाँच मुचुल्काबाट स्पष्टरूपमा खुलेको देखिँदा प्रतिवादी कै कार्यको परिणामबाट मृतकको मृत्यु भएको देखिँदा प्रतिवादी पशुपति साहको कार्य मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १ नं. प्रतिकूलको देखिँदा निजलाई सोही महलको १३ (३) नं. बमोजिम सर्वस्वसहित जन्मकैद हुने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको सप्तरी जिल्ला अदालतबाट मिति २०६६।१।२९ मा भएको फैसला ।

घटनास्थल वरिपरि कुनै वन जङ्गल नभएकोले दाउरा खोज्न बिहान ४:०० बजे गएको भन्ने कुरा तर्कसङ्गत नभएको, घटनास्थलको ओछ्यान डस्ना आदिमा रगत लागेको उल्लेख

भए तापनि त्यो रगत लागेको कुनै पनि वस्तु दसीको रूपमा दाखेल गरिएको अवस्था नभएको, चार वर्षको बच्चा अभिशोकको कागजलाई हेर्दा त्यो कागजको अभिव्यक्ति चार वर्षको बच्चाले दिने प्रकृतिको अभिव्यक्ति नभएको, घटनास्थलका व्यक्तिहरूले किटानी कागज गरेका समेत नभई सिरक डस्नामा लागेको रगत राखी साहको नै भएको प्रमाणित भएको अवस्थासमेत नभई घटनास्थलका व्यक्तिहरूले प्रहरीमा गरेको कागजलाई अदालतमा आई पुष्टिसमेत गरेका छैनन् । प्रतिवादी जाहेरवालीसँग सुतेको देखिएबाट यौन सम्पर्क गर्ने नै भए स्त्रीसँग नै गर्दछ । आठ महिनाको बालिकामाथि यौन भावनासमेत जागृत हुनै सक्तैन । मृतक बालिकाको योनीमा लिङ्गको प्रविष्ट भएको वा करणी भएको भन्ने व्यहोरासमेत उल्लेख छैन र योनीभिन्न वा बाहिर कहीं पनि वीर्य स्खलनको सङ्केत पनि देखिएको छैन । पटकपटक जाहेरवाली साक्षीहरूलाई बकपत्र गर्न आदेश भए पनि उपस्थित नभएको आधारमा म प्रतिवादी पशुपति साहलाई सप्तरी जिल्ला अदालतबाट प्रस्तुत मुद्दामा जबर्जस्ती करणीतर्फ १५ वर्ष कैद र ज्यानतर्फ सर्वस्वसहित जन्म कैद हुने गरी गरिएको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उल्टी गरी आरोपबाट सफाई पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी पशुपति साहले पुनरावेदन अदालत, राजविराजमा दायर गरेको पुनरावेदनपत्र ।

घटनाको अवस्था र परिस्थितिलाईसमेत विचार गरी जोहेरवाली, अभिशोक साह तथा घटना विवरण कागज तथा वस्तुस्थिति मुचुल्कामा बस्ने व्यक्तिहरूसमेतलाई नबुझी नहुने साक्षीको रूपमा देखिँदा निजहरूलाई अ.बं. ११५ नं. बमोजिम बुझेर मात्र निर्णयमा पुगनुपर्ने अवस्था देखिँदा

सो नगरी भएको सुरु सप्तरी जिल्ला अदालतको मिति २०६६।१।२९ को फैसला फरक पर्न सक्ने देखिँदा अ.बं. २०२ र पुनरावेदन अदालत, नियमावली, २०४८ को नियम ४७ बमोजिम प्रत्यर्थी वादी नेपाल सरकारलाई पेसीको जानकारी दिई पेस गर्नु । जाहेरवाली, अभिशोक साहलगायत घटना विवरणमा कागज गर्ने तथा वस्तुस्थिति मुचुल्कामा बस्ने व्यक्तिहरूसमेतलाई मु.ऐ., अ.बं. ११५ नं. बमोजिम बुझनु भनी पुनरावेदन अदालत, राजविराजबाट मिति २०६६।८।१८ मा भएको आदेश ।

प्रस्तुत मुद्दामा भएको मिति २०६५।१।११ गतेको Autopsy Report मा मृतकको मृत्युको कारणमा vaginal injury leading to excessive hemorrhage shock and death भन्ने उल्लेख भएकोले जबर्जस्ती करणीका कारणले उक्त उल्लिखित अवस्था भई मृत्यु हुन सक्छ वा सक्तैन भन्ने सम्बन्धमा बुझनुपर्ने भएकोले उक्त Autopsy Report मा संलग्न विशेषज्ञ डाक्टरहरूलाई झिकाई बकपत्र गराउनु भनी पुनरावेदन अदालत, राजविराजबाट भएको आदेश ।

मृतकको मृत्यु vaginal injury बाट धेरै रगत गएको कारणले भएको हो । Injury कसरी भएको हो यकीनका साथ भन्न सकिदैन भन्ने शव परीक्षणका विशेषज्ञ डा.टेकनारायण मण्डल, डा. अमरेन्द्र झा, डा.लक्ष्मण मण्डलले पुनरावेदन अदालत, राजविराजमा गरेको बकपत्र ।

निज आठ महिनाको नाबालिका राखी साहलाई जघन्य प्रकृतिले जबर्जस्ती करणी गरेको पुष्टि हुन आएकोले प्रतिवादी पशुपति साहलाई जबर्जस्ती करणीको महलको १ नं. को कसुरमा

ऐ.को ३(१) नं. बमोजिम हदैसम्मको पन्द्र वर्ष कैद सजाय ठहर गरेको सुरु सप्तरी जिल्ला अदालतको फैसला सो हदसम्म मिलेकै देखिन्छ । त्यसै गरी अमूक कार्यको परिणामस्वरूप आशयरहितरूपमा कसैको ज्यान मर्दछ भने भवितव्य परेको मान्नुपर्ने र प्रतिवादीले मृतक राखी साहलाई जबर्जस्ती करणी गर्दा मृतकको ज्यान गएकाले सुरु सप्तरी जिल्ला अदालतले प्रतिवादीलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १३(३) नं. बमोजिम सर्वस्वसहित जन्मकैद हुने गरी गरेको ठहर मिलेको नदेखिई प्रतिवादीले मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको ५ नं. बमोजिम भवितव्य ज्यानसम्बन्धी कसुर गरेको देखिएकोले प्रतिवादीलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको ६(२) बमोजिम पाँचसय रूपैयाँ जरीवाना र दुई वर्ष कैद हुने हुँदा सप्तरी जिल्ला अदालतको मिति २०६६।१।२९ को फैसला केही उल्टी हुने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, राजविराजबाट मिति २०६७।२।२४ मा भएको फैसला ।

जाहेरी दरखास्त जाहेरवालीले जिल्ला प्रहरीमा गरेको कागज र सुशीलादेवीको बयान एकआपसमा विरोधाभास रहेकोले त्यस्तो जाहेरीलाई अकाट्य प्रमाणको रूपमा लिन मिल्दैन । मृतकको योनीबाट रक्तश्राव भएको भए तापनि उक्त रक्तश्राव करणीबाटै भएको हो भन्ने कुरा कसरी जाहेरवालीले थाहा पाइन् । जाहेरवालीले आफू चश्मदीद गवाहको रूपमा स्थापित गराउन पनि सकेकी छैनन् । साथै घटना विवरणमा कागज गर्ने व्यक्तिहरू, वस्तुस्थिति मुचुल्कामा बस्ने व्यक्तिहरूसमेतले उक्त वारदात प्रतिवादीले गरेका हुन् भनी व्यक्त गर्न सकेका छैनन् । घटना विवरणमा कागज गर्ने परशुराम

यादवसमेतका व्यक्तिहरू, वस्तुस्थिति मुचुल्काका सुलोचना देवकोटासमेतका व्यक्तिहरूलाई अदालतले पटकपटक आदेश गर्दा पनि वादी पक्षले अदालतमा उपस्थित गराउन सकेको छैन । प्रहरीमा भएको बयान मेरो स्वेच्छाले भएको नभई डर धाक र त्रासबाट गराइएको हो । ओछ्यान, डस्ना, पाइन्टमा रगत लागेको भने पनि त्यो रगत को कस्को हो जाँच गरिएको छैन, बरामद पनि गरिएको छैन । अदालतको आदेशानुसार झिकाइएमा डाक्टरहरूको बकपत्रबाट पनि मृतकको मृत्यु करणीबाट नै भएको हो भनी उल्लेख गरेका छैनन् । यस्तो अवस्थामा म पुनरावेदक पशुपति साहलाई अभियोग माग दावीबाट पूर्ण सफाइ दिई फैसला गर्नुपर्नेमा सो नगरी तथ्यगत सबुद प्रमाणको अभाव रहँदारहँदै पनि शङ्का, सम्भावना र अनुमानको आधारमा जबर्जस्ती करणी महलको १ नं. अनुसार कसुरदार ठहर्याई ऐ. को ३(१) नं. बमोजिम १५ वर्ष कैद र ज्यानसम्बन्धीको महलको १३(३) नं. बमोजिम सर्वस्वसहित जन्म कैद हुने ठहर्याएको सप्तरी जिल्ला अदालतको फैसला केही उल्टी गरी मुलुकी ऐन, जबर्जस्ती करणीको महलको १ नं. को कसुरमा ऐ.को ३(१) नं. बमोजिम १५ वर्ष कैद तथा ज्यानसम्बन्धीको महलको ६(२) नं. बमोजिम रु.५००।- जरीवाना र दुई वर्ष कैद हुने ठहर्याएको पुनरावेदन अदालत, राजविराजको फैसला उल्टी गरी अभियोग मागदावीबाट सफाइ पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी पशुपति साहले पुनरावेदन अदालत, राजविराजमार्फत् यस अदालतमा दायर गरेको पुनरावेदनपत्र ।

प्रस्तुत मुद्दामा मृतक राखी साहको सगरमाथा अञ्चल अस्पतालले राजविराजबाट

भएको शव परीक्षण प्रतिवेदनमा मृत्युको कारण The cause of death due to vaginal injury leading to excessive hemorrhage shock and death उल्लेख भई योनी च्यातिएको देखिएको तथ्यमा पुनरावेदन अदालत, राजविराज सहमत रही बालिकाको जबर्जस्ती करणीको जरियाबाट मृत्यु भएको निष्कर्षमा अदालत पुगेको छ । प्रतिवादीले अमानवीय र विवेकशून्य ढङ्गबाट आठ महिनाको नाबालक शिशुलाई जबर्जस्ती करणी गरेको कारण अत्यधिक रक्तश्राव भई सोही चोटको पीडाबाट मृत्यु भएको भन्ने मिसिल संलग्न लास जाँच मुचुल्काबाट खुलेको अवस्थामा कर्तव्य ज्यानमा मनसाय तत्त्वको अभाव रहेको भन्ने फैसलाको निर्णयाधार आफैमा खण्डित भई रहेको अवस्थामा अपराधको गम्भीरता अनुसार नै दण्डको अनुपात कायम हुनुपर्नेमा सो नभई अपराध विशेषको गम्भीरताको मूल्याङ्कन उचित मात्रामा नभएको प्रस्तुत फैसला त्रुटिपूर्ण रही बदरभागी छ । यस्तो अवस्थामा प्रतिवादीलाई मुलुकी ऐन, १३(३) नं. बमोजिम सजाय हुनुपर्नेमा पुनरावेदन अदालत, राजविराजले सोही ऐनको ५ नं. को अपराध घोषित गरी ऐ ६ नं. बमोजिमको सजाय गर्नु कानूनको त्रुटिपूर्ण व्याख्या हुन जान्छ । यसर्थ प्रतिवादी पशुपति साहलाई ८ महिनाकी बालिका राखी साहलाई ज्यानमार्ने मनसाय राखी जबर्जस्ती करणी गरी सोही जबर्जस्ती करणीको जरियाबाट पीडित बालिकाको मृत्यु हुन गएको तथ्यमा विवादरहित ढङ्गबाट पुष्टि भई प्रमाणितसमेत भएको अवस्थामा कर्तव्य ज्यान कसुर कायम नगरेको पुनरावेदन अदालत, राजविराजको फैसला सो हदसम्म नमिलेको हुँदा उक्त फैसला बदर गरी प्रतिवादीलाई अभियोग

माग दावीबमोजिम सजाय गरी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको वादी नेपाल सरकारले यस अदालतमा दायर गरेको पुनरावेदनपत्र ।

यसमा वादी नेपाल सरकार एवम् प्रतिवादी पशुपति साहसमेत तर्फबाट पुनरावेदन परेको देखिनाले दुबै पुनरावेदनको सम्बन्धमा एक अर्का पक्षलाई अ.बं. २०२ नं. को प्रयोजनार्थ जानकारी गराई नियमानुसार गरी पेस गर्नु भनी यस अदालतबाट मिति २०७०।११।२१ मा भएको आदेश ।

वादी नेपाल सरकार एवम् प्रतिवादी पशुपति साहसमेत तर्फबाट पुनरावेदन परेको देखिनाले दुबै पुनरावेदनको सम्बन्धमा एक अर्का पक्षलाई अ.बं. २०२ नं. को प्रयोजनार्थ जानकारी गराई नियमानुसार गरी पेस गर्नु भनी यस अदालतबाट मिति २०७०।११।२१ मा भएको आदेश ।

नियमबमोजिम दैनिक मुद्दा पेसीसूचीमा चढी पेस भएको प्रस्तुत मिसिलको अध्ययन भयो । पुनरावेदक प्रतिवादीका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री विष्णुप्रसाद शर्मा र श्री रामप्रसाद ढुंगेलले प्रतिवादी पशुपति साहसँगै जाहेरवाली इन्दु साह र जाहेरवालीकी छोरी मृतक राखी साहसमेत सुतेको, बिहान जाहेरवालीले निजहरूलाई बिस्तरामा छाडी दाउरा खोज्न गएकी, दाउरा खोज्न जाँदा प्रतिवादी पशुपति साह सुतिरहेका र फर्की आउँदा पनि सुतिरहेका हुँदा यी पुनरावेदक प्रतिवादीले मृतकलाई करणी गर्ने अवस्था छैन । जाहेरवालीले आफ्नो विवाह प्रतिवादीको भाइसँग गराई दिन हाम्रो पक्षलाई दबाव दिई रहेको र नगराई दिएमा फसाइदिने छु भनी जाहेरवालीले राखी साहलाई आफैले

Left femur फ्रयाक्चर गरी सोही पीडाले आठ महिनाकी बच्चीको योनी च्यातिन गई अत्यधिक रक्तश्राव भई वा अन्य क्रिया गराई सोपछि उपचारसमेत नगराई मर्ने अवस्थामा पुर्याएको हो । डाक्टरहरूको टोलीले प्रतिवादीको करणीका कारण मृतकको योनीबाट रक्तश्राव भएको हो भनी बकपत्र गर्न सकेको छैन । पुनरावेदकको कार्यबाट मृतकको मृत्यु भएको देख्ने गवाह छैनन् । अदालतले पटकपटक आदेश गर्दासमेत वादी पक्षले आफ्ना साक्षीहरू अदालतमा ल्याई मौकाको कागजलाई पुष्टि गराउन सकेको छैन । केवल अनुमान र आशङ्काको भरमा हाम्रो पक्षलाई सजाय गर्नु न्यायसङ्गत नहुँदा सप्तरी जिल्ला अदालत र पुनरावेदन अदालत, राजविराजको फैसला उल्टी गरी अभियोगदावीबाट सफाइ दिलाई पाउँ भनी बहस गर्नुभयो ।

प्रत्यर्थी वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री गंगाप्रसाद पौडेलले मृतक बच्चीको तिघासमेत फाट्ने गरी योनीमा घर्षण भएको, योनीको छाला खुडलिएको, घाउ देखिएको, बच्ची सुतेको डस्नालगायत अन्य कपडामा रगत लागेको र शव परीक्षण प्रतिवेदनसमेतका प्रमाणबाट मृतकउपर यौनजन्य अपराध भएको प्रष्ट छ । वारदातस्थलमा प्रतिवादी बाहेक अन्य कोही छैन । प्रतिवादीले मृतकलाई जबर्जस्ती करणी नगरेको भए निजको पाइन्टमा कसरी रगत लाग्न गयो त्यो कुरा प्रतिवादीले प्रष्ट गर्नुपर्नेमा प्रष्ट गर्न सकेका छैनन् । यसर्थ प्रतिवादीलाई सुरु सप्तरी जिल्ला अदालतले मुलुकी ऐन, जबर्जस्ती करणीको ३(१) नं. बमोजिम १५ वर्ष र ज्यानसम्बन्धीको महलको १३(३) नं. बमोजिम सर्वस्वसहित जन्मकैदको

सजाय गरेको फैसला केही उल्टी गरी मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको ५ नम्बरको कसुरमा सोही महलको ६(२) बमोजिम सजाय हुने ठहर्याएको पुनरावेदन अदालत, राजविराजको फैसला सो हदसम्म उल्टी गरी सुरू सप्तरी जिल्ला अदालतको फैसला सदर गरी पाउँ भनी बहस गर्नुभयो ।

२. अब पुनरावेदन अदालतसमेतको फैसला मिले नमिलेको तथा वादी प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्ने नपुग्ने के हो त्यसमा निर्णय दिनुपर्ने भई प्रतिवादीविरुद्धको अभियोगदावीलाई वादीले निर्विवाद र शङ्करहित तवरबाट ठोस प्रमाणद्वारा प्रमाणित गर्न सक्थे कि सकेन भनी हेर्दा प्रतिवादीले नसाको सुरमा आठ महिनाकी बालिका राखी साहलाई जबर्जस्ती करणी गरेका कारण अत्यधिक रक्तश्राव भई मृत्यु भएको भनी प्रतिवादी विरुद्ध अभियोगदावी रहेको भए पनि मृतकलाई आफूले जबर्जस्ती करणी गरेको भन्ने कुरामा पुनरावेदक प्रतिवादी मौकामा र अदालतमा समेत इन्कार रहेको देखिन्छ । अभियोग दावीबमोजिम प्रतिवादीले नाबालिकाउपर जबर्जस्ती करणी गरेको वारदातलाई देखे कुनै पनि चश्मदीद व्यक्तिलाई वादीले साक्षीका रूपमा उपस्थित गराउन सकेको पाइँदैन । जाहेरवाली मिति २०६५।१।१० गते बिहान अं. ४ बजे दाउरा खोज्न बाहिर गएको र फर्की आउँदा प्रतिवादी ओछ्यानमा सुतिरहेको भन्ने जाहेरी दरखास्त व्यहोरा रहेको तर यी प्रतिवादी नाङ्गो अवस्थामा रहेको, निजको शरीरको लिङ्गलगायतका भित्री अङ्गमा रगतको दाग रहेको जस्ता कुनै पनि कुरा आफूले देखेकी भनी जाहेरीमा व्यक्त गर्न सकेकी पाइँदैन । बिहान ४.०० बजेसम्म

बालिकाको रक्तश्राव भएको भन्न नसकेकी तर जाहेरवाली फर्की आउँदा मृतकको योनीबाट रगत बगिरहेको प्रतिवादीको पाइन्टमा र ओछ्यानमा समेत रगत लागेको भन्ने जाहेरवालीको कथन रहेकोमा आफू घर छाडी बिहान बाहिर हिँड्दा प्रतिवादी जागा रहेको भन्ने जाहेरवालीको कथन नरहेकोले जाहेरवाली घर छाडी हिँडेको अवस्थामा प्रतिवादी सुतिरहेको भन्ने नै देखिन्छ । जाहेरवाली ४.०० बजे बिहान घरबाट हिडेर कति अवधिपछि फर्किन् जाहेरी त्यसबारे मौन छ । नाबालिका बच्ची जाहेरवाली हिँडेकी बिहान ४.०० बजेपछि रोइकराई गरेकी भनी कसैले सुन्न सकेको छैन । यी जाहेरवाली दाउरा लिन सँधै बाहिर जाने गरेको हो वा त्यो दिन मात्र गएको हुन् त्यो कुरा प्रष्ट हुँदैन । नाबालिकाउपर जबर्जस्ती करणी जस्तो जघन्य वारदात गरी निजको योनीबाट रगतसमेत बगेको अवस्थामा कतिपि विचलित नभई आनन्दपूर्वक निदाई बस्ने कुरा अपराधीको मानवीय आनीबानी र मनोविज्ञानसँग मेल खाने देखिँदैन । वारदात गरी सकेपछि अपराधीले आफूलाई बचाउने, अपराधसँग सम्बन्धित प्रमाण नष्ट गर्ने र भाग्ने उम्कने काम गर्दछ तर प्रतिवादी आनन्दसाथ सुती निदाएकाले प्रतिवादी विरुद्ध प्रस्तुत कसुरको अनुमान गर्ने ठाउँ रहेको देखिँदैन ।

३. छोरीको त्यस्तो दारुण अवस्था हुँदाहुँदै पनि जाहेरवालीले नाबालिका छोरीलाई नजिकै रहेको अस्पतालसम्म नलगेकी, त्यसको लागि कसैसँग हार गुहारसमेत नगरी बसेकी र सोको फलस्वरूप वारदातको लगभग २४ घण्टापछि २०६५।१।११ गते बिहान नाबालिकाको मृत्यु भएको देखिन्छ । अभियोगदावीबमोजिम जबर्जस्ती

करणी भएको मानेमा पनि नाबालिकाको उपचार नै हुन नसकेकोले बालिकाको योनीमा कुन हदसम्म छेदनलगायतका घाउचोट थिए त्यसलाई स्पष्ट गरी सो कारण नै नाबालिकाको मृत्युको कारण भएको कुरा ठोकुवासाथ भन्न सकिने देखिँदैन ।

४. प्रतिवादी पशुपति साह बिहानसम्म पनि नसाको सुरमा रहेको भनी अनुमान गर्ने ठाउँ छैन । बालिका जीवित रहून्जेल जबर्जस्ती करणीतर्फ सामान्य औंलासमेत उठाउन नसक्ने तर बालिकाको मृत्यु हुनासाथ जबर्जस्ती करणीको वारदात भनी जाहेरी दरखास्त दायर हुनु, जबर्जस्ती करणीका प्रतिवादीविरुद्ध जाहेरवाली आमाले सामान्य आक्रोशसम्म पनि व्यक्त नगर्नु र गाउँसमाज नगुहार्नु आफैँमा सन्देहास्पद देखिन्छ । जाहेरवाली, प्रतिवादी र मृतक बालिका एकै ओछ्यानमा रातभरि सुतेका र प्रतिवादी बिहानसम्म सुती निदाएबाट बालिकाको योनीबाट भएको रक्तश्रावसँगै सुत्ने प्रतिवादीको पाइन्टमा लाग्नु स्वाभाविक नै मान्नुपर्छ । त्यसले प्रतिवादीविरुद्धको अभियोगदावी प्रमाणित गर्ने हैसियत राख्दैन ।

५. आठ महिनाकी नाबालिकाको योनीछेदन भएपछि निजलाई उपचार नगरी त्यसै राख्दा त्यस्तो घाउ नाबालिका रुँदा, कराउँदा, खुट्टा हल्लाउँदा बढ्दै फैलिँदै संक्रामक र घातकसमेत हुनपुग्छ । जाहेरवालीले मिति २०६५।२।२ मा गरेको कागजमा पशुपति साहले मिति २०६५।१।२ मा राखी साहको खुट्टा तानेका भनी उल्लेख गरेकी र मृतक नाबालिकाको नामको सगरमाथा अञ्चल अस्पतालको मिति २०६५।१।३ को पुर्जामा swelling at thigh due to fall भनी उल्लेख भएको पाइँदा बालिकालाई

पहिलेदेखि नै चोटपटक लागेको समेतको अवस्था मिसिलबाट देखिन्छ ।

६. मृतकको शव परीक्षण प्रतिवेदनमा बालिकाको करणी भएको भनी उल्लेख छैन । योनी क्षेत्रमा घाउ रहेको भन्नेसम्म उल्लेख भए पनि योनीछेदन भएको जस्ता कुनै कुरा उल्लेख नभएकोलाई यस मुद्दामा नजरअन्दाज गर्न मिल्दैन ।

७. सामान्यतया अदालतले कसुरदारले किन कसुर गर्नुपर्यो सो कुरा विचार गर्छ । बालिकाउपरको अभियोगदावीबमोजिमको अमानुषिक कार्यबाट न प्रतिवादीले यौन सन्तुष्टि पाउन सक्ने अवस्था छ न त निजको स्वार्थ नै पूर्ति हुने स्थिति देखिन्छ । वारदात भएको भनिएको दिन प्रतिवादीको विवाह हुने दिन भएको कुरा मिसिल प्रमाणबाट पुष्टि हुन्छ । अनुकूलताको हिसाबले पनि त्यसप्रकारको अमिल्दो समयमा यी प्रतिवादीबाट यस प्रकारको कार्य हुने कुराको अनुमान सामान्यतया गर्न सकिँदैन । यस्तो क्रियाकलाप असामान्य मनस्थितिको मानिसले गर्न सक्ने तर प्रतिवादी त्यस किसिमले असामान्य रहेको, नसा वा औषधिले गर्दा बेसुर रहेको वा मगज विग्रेको वा शिशुकामुक मिजासका व्यक्ति रहेको कुरा देखिँदैन ।

८. प्रतिवादीको मौकाको बयानको जवाफ १३ मा मेरो विहे हुने कुरा थाहा पाएपछि मलाई फसाउनका लागि निजले झुट्टा व्यहोराको किटानी जाहेरी दिएको हुनुपर्छ भनी उल्लेख भएको महत्त्वपूर्ण छ । प्रतिवादीमा रत्तिभर पनि कुनै त्रास नदेखिएको, निज निश्चिन्तका साथ ओछ्यानमा सुतेको, निजको शारीरिक र मादक पदार्थ सेवनको परीक्षण हुन नसकेको, विल्कुल

बेहोश हुने गरी निजले मादकपदार्थ सेवन गरेको कुरा अरु प्रमाणबाटसमेत प्रमाणित हुन नसकेको, जबर्जस्ती करणी गर्ने अपराधीले जाहेरवालीलाई फकाइ फुल्याइ प्रलोभन दिई अपराधको सबुद नष्ट गर्नुपर्नेमा सो नगरी जाहेरवालीलाई गाली गरेर कुरा चर्काउने काम गर्ने कुरा बिरलै हुनेमा प्रतिवादीको आमा र बैनीले समेत जाहेरवालीलाई गाली गरेको भन्ने जाहेरवालीको कथन जस्ता प्रतिवादी र निजको परिवारको क्रियाकलाप पनि अभियोगदावी विरुद्ध जाने देखिन्छ । यसप्रकार जाहेरीले चित्रण गरेको वारदात तथा घटनास्थल र लासप्रकृति मुचुल्का आदि लिखतले अभियोगदावीलाई विल्कुलै प्रमाणित गर्न नसकेको अनुसन्धानको अवस्थाबाट जाहेरी सन्देहास्पद देखिन्छ ।

९. वादीका साक्षी श्यामप्रसाद साहसम्म अदालतमा उपस्थित भएका र निजले प्रहरीले सही गर्नुपर्छ भनी दबाव दिएपछि डरले सही गरिदिएको हो व्यहोरामा के थियो मलाई पढेर सुनाइएन राखी साह के कसरी मरेको हो मलाई केही थाहा छैन भन्ने बकपत्र गरी अभियोगदावीलाई कमजोर बनाएको देखिन्छ भने पुनरावेदन अदालतबाट मिति २०६६।८।१८ मा मुलुकी ऐन, अ.बं.११५ नं. बमोजिम उपस्थित हुन आउनु भनी आदेश हुँदासमेत प्रतिवादीका विरुद्धमा कागज गर्ने वादीका अरु साक्षीहरू र जाहेरवालीसमेत अदालतमा बकपत्र गर्न अनुपस्थित रहेको पाइन्छ । मौकामा कागज गर्ने वादीकै गवाह विरेन्द्र सुतिहारले पशुपति साह र इन्दु साहलाई राखी साहको औषधि उपचार गराउन लानु भनी मैले भन्दा निजहरू नसुने जस्तो गरी आआफ्नो कामकाज गर्न लागेको

भनी जाहेरवालीसमेतउपर दोषारोपण गरेको देखिन्छ । अर्का गवाह परशुराम यादवले इन्दु साह अलिकति चरित्रहीन महिला जस्तो लाग्थी ... भनी प्रतिवादी बसेकै घरमा डेरा लिई बस्ने सुशीलादेवीले सोही खाटमा सुतिरहेका पशुपति साहलाई उठाई ... सो दिन बिहान म जाहेरवाली इन्दु साहसँग दाउरा ल्याउन गएको थिएन मलाई केही थाहा भएन भनी उल्लेख उल्लेख गरेको मौकाको कागजबाट पनि अभियोगदावीको समर्थन हुन नसकी जाहेरवालीको जाहेरी थप शङ्कास्पद हुनपुगेको छ ।

१०. पुनरावेदन अदालतले यी प्रतिवादीलाई परिस्थितिजन्य प्रमाणबाट कसुरदार ठहरयाएको देखिन्छ । तत्सम्बन्धमा पुनरावेदन अदालतले व्यक्त गरेको सैद्धान्तिक अवधारणासँग सहमत हुन सकिए पनि प्रस्तुत वारदातका सम्बन्धमा सो अदालतले आधार लिएको मूल्याङ्कन र निष्कर्षसँग सहमत हुन नसकिने कुरा माथि उल्लेख भएबमोजिम मृतकको शव परीक्षण प्रतिवेदन, प्रतिवादीको शरीरमा रगत र वीर्य आदि लागेको नपाइएको, जाहेरवाली बिहान ४:०० बजे उठी दाउरा खोज्न गएकी भन्ने निजको जिकिर वादीका साक्षी सुशीलादेवीबाट खण्डन भएको, शव परीक्षण प्रतिवेदनमा जबर्जस्ती करणी भएको र त्यसको लक्षण रहेको भनी उल्लेख हुन नसकेको अवस्थामा मृतक बच्ची लडेको कारणबाट मिति २०६५।१।३ मा सगरमाथा अञ्चल अस्पतालमा उपचार भएको, प्रतिवादी नसाको सुरमा रहेको कुरा पनि प्रमाणित हुन नसकेको समेतको अवस्था तथा मृतक बच्चीलाई प्रतिवादीले करणी गर्दा यौन सन्तुष्टिसमेत पाउन नसक्ने र मार्नुपर्ने कारण र औचित्य पनि आउन नसकेको समेतका

कारणहरूले गर्दा प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादीविरुद्ध परिस्थितिजन्य प्रमाण आकर्षित हुने अवस्था देखिँदैन । परिस्थितिजन्य प्रमाण आकर्षित हुनका लागि प्रतिवादीले कसुर गरेको होइन भनी शङ्का गर्नुपर्ने कुनै ठाउँ हुनुहुँदैन र प्रतिवादीले कसुर गरेको भन्ने बाहेक अरू निष्कर्षको सम्भावना रहनु हुँदैन । माथि उल्लेख भएको अवस्थाहरूलाई नजरअन्दाज गरी परिस्थितिजन्य प्रमाणको दुहाई दिनु सो प्रमाणको दुरुपयोग हुन जान्छ । परिस्थितिजन्य प्रमाणले पनि ठोस र शङ्कारहित तवरबाट अभियुक्तको कसुर प्रमाणित हुनुपर्छ र शङ्काको सुविधा अभियुक्तले पाउँछ भन्ने मान्यतालाई शिरोपर गरेको हुन्छ । प्रस्तुत मुद्दामा त्यस्तो अवस्था नदेखिएको र अनुमान र शङ्कालाई परिस्थितिजन्य प्रमाणको संज्ञा दिन नमिल्ने हुँदा पुनरावेदन अदालत, राजविराजले परिस्थितिजन्य प्रमाणको गलत प्रयोग गरी प्रतिवादीलाई कसुरदार ठहर्याएको फैसलासँग सहमत हुन सकिएन ।

११. यस मुद्दामा प्रतिवादीबाट वारदात नै भएको छैन भन्ने कुरामा यो इजलास विश्वस्त छ तथापि कानूनको सन्दर्भमा विचार गर्दा प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदन अदालतबाट मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको ५ नं. को भवितव्य कसुरको गलत व्याख्या र प्रयोग भएको पाइन्छ । भवितव्य भनेको संयोगवश घट्टन पुगेको वारदात हो । गम्भीर फौजदारी अपराध गर्ने प्रतिवादीको कार्यबाट मानिस मरेमा सो कार्य ज्यानसम्बन्धी कसुर हुने कुरा felony murder rule को सिद्धान्त हालसम्म अमेरिकी फौजदारी न्यायमा मान्य रहेको देखिन्छ । West's Encyclopedia of American Law, edition 2 मा *A Rule of Law that holds that if a killing occurs during the commission or attempted commission of a felony (a major*

crime), the person or persons responsible for the felony can be charged with murder.

१२. Generally intent to kill is not necessary for felony-murder. Today most jurisdictions have limited the rule by requiring that the felony must be a dangerous one or that the killing is foreseeable, or both. Statutes that restrict the application of the rule to dangerous felonies usually enumerate the crimes. Burglary, Kidnapping, rape, and robbery are typical felonies that invoke the rule. Felony-murder cannot be charged if all the elements of the felony are included in the elements of murder. This is known as the merger doctrine, which holds that if the underlying felony merges with the killing, the felony cannot constitute felony-murder. For example, all of the elements of *Assault and Battery* with a deadly weapon are included in murder. If a killing, therefore, occurred during the course of this crime, the accused would be charged with murder.

The future of the felony-murder rule is in doubt. Some jurisdictions have abolished the rule and others continue to limit its application. In those states that have retained the offense, it is usually classified as murder in the first degree, for which the penalty might be death or imprisonment भनी यो सिद्धान्तको विवेचना भएको पाइन्छ । यस सिद्धान्तलाई *नेकाप २०४५* को पृष्ठ २७४ मा प्रकाशित ज्यान मुद्दाको फैसलामा जबरजस्ती करणी गर्ने क्रममा पीडिताको मृत्यु भएको वारदातमा लागू गरी प्रतिवादीलाई कर्तव्य

ज्यानको कसुरदार ठहराई निजहरूलाई ५ वर्ष जनही कैद हुने राय व्यक्त गरेको देखिन्छ । सो नजिरसमेतको रोहमा प्रस्तुत वारदात मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको ५ नं. को भवितव्यको परिभाषाभिन्न पर्न नसक्ने हुँदा पुनरावेदन अदालत, राजविराजको यो कानूनी निष्कर्षसँग सहमत हुन सकिएन ।

१३. अतः माथि उल्लेख भएबमोजिम प्रतिवादीउपरको अभियोगदावीलाई वादी नेपाल सरकारले निर्विवाद र शङ्करहित तवरले प्रमाणित गर्न नसकेकाले यी प्रतिवादीलाई अभियोग दावीबमोजिम ज्यानसम्बन्धीको महलको १३(३) नं. बमोजिम सजाय गरी पाउँ भन्ने वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिरसँग सहमत हुन सकिएन । पुनरावेदक प्रतिवादीलाई सुरु सप्तरी जिल्ला अदालतले मुलुकी ऐन, जबर्जस्ती करणीको महलको १ नं प्रतिकूल कार्य गरेकोले सोही महलको ३(१) नं. बमोजिम पन्ध्र वर्ष कैद र सोही ऐनको ज्यानसम्बन्धीको महलको १ नं. प्रतिकूलको कार्य गरेकाले सोही महलको १३(३) नं. बमोजिम सर्वस्वसहित जन्म कैदको सजाय गरेको र त्यसलाई केही उल्टी गरी पुनरावेदन अदालत, राजविराजले यी पुनरावेदक प्रतिवादी पशुपति साहलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको ५ नं. को भवितव्यको कसुरमा सोही महलको ६(२) नं बमोजिम रु.५००।-जरीवाना गरेको दुबै फैसला उल्टी भई पुनरावेदक प्रतिवादी

पशुपति साहले अभियोग दावीबाट सफाइ पाउने ठहर्छ । अरुमा तपसिलबमोजिम गर्नु ।

तपसिल

माथि इन्साफ खण्डमा लेखिएबमोजिम सुरु सप्तरी जिल्ला अदालत र पुनरावेदन अदालत, राजविराजको फैसला उल्टी भई पुनरावेदक प्रतिवादी पशुपति साहले अभियोगदावीबाट सफाइ पाउने ठहरेकाले निज प्रतिवादीलाई अन्य मुद्दाबाट थुनामा राख्नु नपर्ने भए प्रस्तुत मुद्दाबाट कारागार मुक्त गरिदिनु भनी सम्बन्धित कारागार कार्यालयलाई लेखी पठाइदिनु भनी सङ्क्षिप्त फैसलाबाट लेखी पठाइसकिएको हुँदा सोतर्फ केही गरी रहन परेन -----१ पुनरावेदन अदालत, राजविराजको फैसलाको तपसिल नं. १ बमोजिमको लगत राख्नु नपर्ने हुँदा उक्त लगत कट्टा गर्नु भनी सुरुलाई लेखी पठाउनु -----२ यस फैसलाको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई दिनु -----३ दायरी लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु -----४

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या. बैद्यनाथ उपाध्याय

इति संवत् २०७१ साल जेठ २१ गते रोज ४ शुभम् ।

इजलास अधिकृतः लोकनाथ पराजुली

